HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Sinkovics István

A török elleni védelem fő kérdései

Csillag Ferenc

Magyar és török fegyverek a XVI. században

Rúzsás Lajos

Bevezető a Szigetvári Emlékkönyv vitájához.

4

XIII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1966

Zrínyi Miklós, a szigetvári hős

(Mathias Zündt rézkarca. Országos Széchényi Könyvtár)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

4

1966

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XIII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

I. TUDOMÁNYOS EMLÉKÜLÉS

(PÉCS, 1966. SZEPTEMBER 9.)

SZIGETVÁR 1566—1966

A Magyar Történelmi Társulat, a Hadtörténelmi Intézet, a TIT Hadtudományi Országos Választmánya, Baranya megye és Pécs Megyei Jogú Város Tanácsa 1966. szeptember 9—10-én tudományos emlékülést rendezett Szigetvár ostromának 400. évfordulója alkalmából.

A tanácskozás első napján — a Pécsi Tanárképző Főiskola dísztermében — előadást tartott Sinkovics István, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanára. Felszólaltak: Tayyib Gökbilgin egyetemi tanár, Cyril Horáček, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Keleti Intézetének tudományos munkatársa, Georg Wagner, az Institut für Universalgeschichte, Internationales Farslungszentrum tudományos munkatársa, Benczédi László, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, Csillag Ferenc, Horváth Miklós, Nagy László és Rázsó Gyula, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai, Perjés Géza, a Magyar Tudományos Akadémia tudományos munkatársa és Szebenyi Péter, az Országos Pedagógiai Intézet adjunktusa.

A tudományos emlékülés második napján — Szigetvár Városi Tanácsának dísztermében — került sor Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulója alkalmából kiadott Szigetvári Emlékkönyv vitájára, melyet Rúzsás Lajos, a Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének tudományos főmunkatársa vezetett.

Hozzászóltak: Benda Kálmán, Heckenast Gusztáv, Makkai László, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos munkatársai és Tóth Sándor, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársa, valamint mások a vitaülés résztvevői közül.

A két napon át tartó tanácskozás Vörös Károlynak, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete tudományos munkatársának, az emlékülés elnökének zárszavával ért véget.

A Hadtörténelmi Közlemények szerkesztő bizottsága a tudományos emlékülés teljes anyagát közreadja. Ezzel kíván hozzájárulni a jelentős évforduló megünnepléséhez — közkinccsé téve azokat az értékes gondolatokat, amelyek a legújabb kutatásokra építve elősegítik történelmünk e szakaszának tisztázását és jobb megismerését.

Az emlékülés referátumainak és hozzászólásainak, valamint a Szigetvári Emlékkönyv vitaanyagának közlésekor a szerkesztő bizottságot az a szándék vezette, hogy elősegítse az alkotó vitát, helyet adjon a magyar marxista történet- és hadtörténet-tudomány fejlődését előbbre vivő újabb kutatási eredményeknek.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

MEGNYITÓ

Földvári János

Tisztelt Tudományos Ülés!

A Baranya megyei és Pécs Megyei Jogú Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága, valamint a „Szigetvári Zrínyi Emlékünnep" operatív bizottsága megbízásából tisztelettel köszöntöm a történettudományok képviselőit, kedves vendégeinket.

Az utókor hálájából született meg a most kezdődő kétnapos tanácskozás, amelyhez az alapgondolatot és méltó keretet a szigetvári jubileumi ünnepségek adták. Büszkék vagyunk végvári hőseinkre, örülünk, hogy a „Baranyai Vasárnapok" ezévi kiemelt ünnepségét, a „Szigetvári Zrínyi Emlékünnep" programját ezzel a tudományos üléssel is gazdagíthattuk. A tanácskozás feladata, hogy életközelbe hozza Zrínyi Miklós alakját és szólásra bírja azt az ellentmondásokkal terhes kort, amelyben élt.

A marxista történet- és hadtörténetírás eddig is sokat tett Zrínyi alakjának és korának helyes értékeléséért, az e téren végzett tudományos munkát azonban még nem tekinthetjük befejezettnek.

Biztosak vagyunk abban, hogy e kétnapos tudományos ülés is újabb jelentős eredményekkel gazdagítja történet- és hadtörténet-tudományunkat. Ezért nagy várakozással tekintünk a tudományos ülésszak tanácskozásai elé, s érdeklődéssel várjuk a Hadtörténelmi Közleményekben megjelenő újabb eredményeket.

Külön köszöntöm osztrák, cseh és török vendégeinket. Biztosak vagyunk abban, hogy a *nálunk* folyó tanácskozás eredményeként gazdagodik a Zrínyire és korára vonatkozó tudományos irodalom.

A 400. évfordulóra való felkészülés számottevő eredményt hozott, elsősorban a várossá alakuló Szigetvár életében. Az ülésszak résztvevőinek módjuk lesz holnap közvetlenül megszemlélni a városfejlesztés sikereit, a város szépítését, az új intézmények létesítését. A kiállításokon találkozhatnak a tudományok és művészetek új alkotásaival.

Úgy érezzük, hogy a múlt mulasztásainak egy részét pótoltuk. A *ma* nem nélkülözheti a Zrínyiek és a végvári vitézek lelkesítő példáját, hisz szocializmust építő társadalmunk előtt is gyakran hősökre váró feladatok állnak az építő munkában, és ha kell, a haza védelmében is. Ezek teljesítését a múltból vett példával segíti elő a történelem, a marxista történeti kutatás.

E helyről is köszönetet mondok a Pécsi Tanárképző Főiskolának, amely szíves volt otthont adni a tudományos ülésnek és vállalta a házigazda szerepét.

Kérem Önöket, tanácskozásukkal segítsenek minket abban, hogy még jobban megismerjük és hasznosítsuk Szigetvár hősi védelmének tanulságait. A tudományos ülés eredményeivel járuljon hozzá a történettudományok gazdagításához és nyújtson segítséget nevelési céljainak eléréséhez.

Az ünnepi ülés minden résztvevőjének azt kívánom, hogy érezze jól magát körünkben s igazán örülnék, ha Pécsről és Baranyából kedves emlékekkel távoznának.

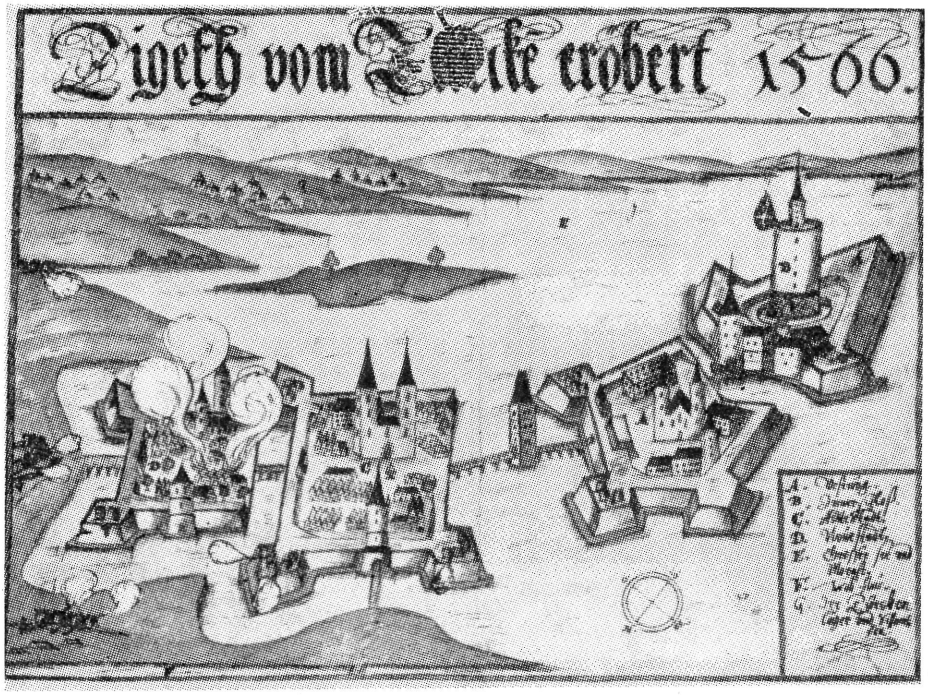
A TÖRÖK ELLENI VÉDELEM FŐ KÉRDÉSEI

Sinkovics István

E napokban van 400 éve annak, hogy a török túlerő megtörte Szigetvár védőinek ellenállását és birtokába vette a várat. Ám a szigetiek hősiességét, amellyel a feladatukat vállalták és a biztos halálba mentek, négy évszázad múlása sem tudta elhomályosítani. A történetírás pedig, amelynek joga és kötelessége, hogy a múltat ne csak a krónikások módjára ábrázolja, hanem feltárja az események és cselekedetek indító okait, a kialakult történelmi helyzetet fejlődésében mutassa be, azzal rója le háláját, hogy Szigetvár harcát szélesebb összefüggéseiben vizsgálja. Hogyan alakultak az események addig, hogy Szigetvár harca országos, sőt európai távlatot nyert? Hogyan torpanhatott meg a világhódító török hatalom Magyarország földjén? Milyen áldozatot hozott az ország a török megállításáért és milyen segítséget kapott Európától? Szigetvár hősi helytállása hogyan kínál lehetőséget Magyarország története e küzdelmes szakaszának megértéséhez, a török korszak még hosszú időn át érezhető hatásainak leméréséhez? E kérdésekkel az egykorúak is ismételten szembetalálkoztak és igyekeztek állást foglalni. A történetírók is a maguk módján vetettek fel problémákat és keresték azokra a választ. A különféle véleményekre és nézetekre egyes részletek bemutatása során fogok majd utalni — amennyiben az a tényleges helyzet megértéséhez szükséges. Természetesen egyetlen előadás keretében csak néhány fő kérdésre tudok kitérni, és arra kell szorítkoznom, hogy a problémákat felvázoljam és a szükség szerint a további feladatokat megjelöljem.

*

Magyarország a XIV. századtól kezdve kapcsolatban állott az oszmántörökökkel — azóta, hogy megvetették lábukat Európában, I. Lajos két ízben is harcolt a Balkánon előnyomuló török hadakkal. Az 1396-os nikápolyi vereség nyomán a török az Aldunánál elérte Magyarország déli határát. Hunyadi János győzelmei és Mátyás erős állama egyelőre megakadályozták a török előrenyomulását. De amikor a feudális anarchia aláásta az ország erőit, egymás után elvesztek a Drávára, Szávára és Aldunára támaszkodó védelmi rendszer várai, és 1526-ban Mohács síkján megsemmisült a királyi hadsereg. A veszedelem ekkor rémlett fel a maga egész félelmetességében. Világosan látszott, hogy a török, amely erős szárazföldi hadsereggel rendelkezett, a Duna völgyében, tehát Magyarországon keresztül akar Európa belsejébe nyomulni. Bár a szultán 1526-ban bevonult Budára is, nem vette birtokába, és így az országnak megmaradt a választása: feladja-e a további harcot és vállalja a török által leigázott balkáni népek sorsát. Ezzel elkerüli a hadszíntér

Severin Roter színezett rajza Szigetvár ostromáról
(1621, Wien, Nat. Bibl. Hss. Cod. 9238)

szenvedéseit, de le kell mondania önállóságáról és segítenie kell a törököt további terjeszkedésében. Vagy pedig folytatja a harcot sokkal nehezebb feltételek között, hiszen a török már a Szerémségben rendezkedett be, és nincsenek határvárak, amelyek útját állhatnák.

A török kivonulása után az uralkodó osztály még nem látta világosan az ország helyzetét. Annyi azonban világos, hogy a két király választásával megmutatta: nem gondol a harc feladására. Habsburg Ferdinánd királyságát éppen az indokolta, hogy a Habsburgok hatalmas erőforrásait is biztosítani akarták a török ellen. Az idegen uralommal szembehelyezkedő köznemesség pedig Szapolyai Jánost, az ország leggazdagabb birtokosát koronáztatta meg, aki szintén a török elleni harcot hirdette.[1] A két király azonban a török helyett egymás ellen harcolt, és ez a másfél évtizedes küzdelem annyira lekötötte az ország erőit, hogy nem tettek semmit a török elleni védelem megszervezésére. Sőt Szapolyai, amikor úgy látszott, hogy alulmarad a küzdelemben, a török segítségéhez folyamodott és elismerte a szultán fennhatóságát. A török pedig vállalta a védnökséget, még adót sem követelt, hogy megossza az ország erőit és előkészítse a Balkánon bevált módszere szerint — saját uralmát.[2] Szapolyai udvara illúziókba ringatta magát: a török csak a Habsburgok ellen harcol, nem készül Magyarország elfoglalására, a török segít-

1 *Szalay László:* Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. Pest, Ráth, 1859. 12—15., 32—33., 39—43., 46—47. o.

2 Hieronymi Lasky palatini Siradiensis Historia Arcana legationis nomine Johannis Regis ad Solymannum Turcarum Imperatorem susceptae . . . (*Matthias Bel:* Adparatus ad historiam Hungariae. Posony, 1735. 184—188. o.)

ségével lehet megmenteni az országot a Habsburgok idegen uralmától.[3] A török védnökség azonban nem Szapolyai, hanem a török számára volt kedvező. A török csapatok ezen a címen kétszer is átvonultak az országon, egyik alkalommal Bécsig jutottak el, de vereséggel tértek vissza. Amikor pedig Szapolyai váratlanul meghalt, és Ferdinánd magának követelte az egész országot, a szultán 1541-ben birtokába vette Budát és ezzel megmutatta, hogy csak addig elégszik meg a hűbéruraséggal, amíg érdekei mást nem parancsolnak.

Buda elfoglalása a török számára súlyos gondot jelentett. 1526-ban és 1529-ben már kezében volt az ország fővárosa, de nem tartotta meg, mert távol esett a török területektől és éppen ezért úgy gondolta, hogy — védhetetlen.[4] 1541-ben mégis birtokbavétele mellett döntött. Elsősorban azért, mert attól félt, hogy előbb-utóbb Ferdinánd szerzi meg.[5] Ebben a helyzetben Buda megtartása látszott a kisebb kockázatnak. Egyúttal azonban azt várta, hogy Buda birtokában rövidesen ráteszi a kezét azokra a területekre, melyek Ferdinánd fennhatósága alatt vannak. Buda tehát kiindulási pontja lesz a további hódításoknak. A török kezdeményezései egyúttal meghatározták a védekezés feladatait. Amikor a német birodalmi hadsereg próbálkozása Buda visszafoglalására egyenesen kihívta a török újabb támadását, és a szultán 1543-ban ténylegesen Magyarországra vezette seregét, voltak, akik előre megmondották a török hadjárat közvetlen és távolabbi célját. Ezek közé tartozott Fráter György, Pálos-rendi szerzetes, Szapolyai János volt tanácsosa, aki elsősorban önmagát vádolta Buda elveszítéséért, és a törökbarát politika nyilvánvaló csődje után a Habsburgok alatt akarta egyesíteni Magyarországot és Erdélyt. 1543 májusában megüzente Ferdinándnak, hogy a török császár nagy hadifelszereléssel már elindult. A hírek szerint nem készül egyenesen Bécsbe. Fráter György úgy gondolja, hogy az ellenség először Pécset, azután Székesfehérvárat és Esztergomot fogja megostromolni. Ha Pécs el is esik, Fehérvárat és Esztergomot nem veszi be, csak a király lássa el azokat elegendő katonával és élelemmel. De ha mégis elfoglalná mind a három helyet, megerősítésük mégsem veszett kárba, mert „ostromukkal a nyár nagy részét eltölti", közben pedig Ferdinánd megfelelő lehetőségeket találhat, hogy segítséget adjon.[6]

Fráter György üzenetében benne volt a török elleni védekezés feladatainak lényege. Egyrészt az, hogy a török terjeszkedést csak megerősített helyek segítségével lehet megakadályozni, vagy legalábbis lassítani. Az ellenség nem mehet addig tovább, amíg a háta mögött várak, ezekben fegyveres csapatok vannak, amelyek a környék népével együttműködve elvághatják visszavonulási útját, megakadályozhatják utánpótlását. Előnyomulása során tehát minden ellenállási központot fel kellett számolnia. Másrészt az, hogy az ellenség hadműveleti ideje nem korlátlan. A korabeli katonai felfogás a telet alkalmatlannak tartotta a hadviselésre. A törökök mint déli emberek, nem is bírták a hideget, ugyanígy használhatatlanok voltak állataik is. Október végén, pontosan Kászim napja, vagyis október 26-a után téli szállásra vonultak a

3 *Brodarics István* levele Nádasdy Tamáshoz, 1533. május 18. *Kujáni Gábor:* Brodarics István levelezése. Történelmi Tár, Új folyam. IX. 1908. XXXIII. 326—328. o.; *Frangepán Ferenc* levele a ravellói püspökhöz, 1532. augusztus 17. Ismerteti *Sörös Pongrác:* Frangepán Ferenc kalocsai érsek, egri püspök. Századok, LI. 1917. 445. o.; *Babay Péter levele* Majlád Istvánhoz, 1532. július 22. Országos Levéltár (a továbbiakban O. L.) Nádasdy lt. Missilisek.

4 Kemálpasazáde szerint a hideg idő akadályozta meg az ország meghódítását. Mohácsnáme. Török történetírók I. (Fordította *Thúry József:* Török-magyarkori Történelmi Emlékek II. o.) Budapest, Athenaeum, 1893. 274—275. o. — A nagy távolságra utalt az 1529. évi hadjáratról kiadott szultáni feth-náme (győzelmi jelentés). Uo. 389. o.

5 Memoria rerum quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt, qui fuit ultimi Ladislai filius, *Verancsics Antal* összes munkái II. (Magyar Történelmi Emlékek II. o. III. k. Pest, 1857) Eggenberger-Geibel stb. 83. o.

6 E levelét közzétette *Károlyi Árpád:* Fráter György levelezése és egyéb őt illető iratok. Történelmi Tár, 1878. LXXX. b. 553. o.

török csapatok a balkáni és a kisázsiai tartományokba. Tavasszal viszont csak az áradások elvonulása után indulhatott útnak a szultáni hadsereg, és mintegy 4 hónapra volt szüksége, hogy elérje a magyarországi hadszínteret. Így a hadműveleteket általában csak júliusban kezdhette meg.[7] A török hadsereg támadási idejének körülhatároltsága a védekezést segítette. Az erőket a nyári és koraőszi hónapokra kellett összpontosítani. Így minden nap, minden óra nyereség volt, mert az ellenség veszített erejéből, és fogyott az ideje. Lekötésével tehát minden vár a többieknek segített, mert a török haderő csak később foghatott a következő vár ostromához és elfoglalására már talán nem is maradt ideje. Az ostromlott várak erőfeszítése — még ha el is buktak — nem volt céltalan vérpazarlás, mert más várakat mentettek meg. A védekezés esélyeinek mérlegelésekor arra is lehetett számítani, hogy kívülről segítség, felmentő sereg érkezik és enyhíti a nyomást — sőt véget vethet az ostromnak.

Fráter György javaslatában mindezek a lehetőségek megvillantak a szultáni hadsereg 1543. évi támadásának előestéjén és még hozzátehetjük azt, amit az egykorúak is világosan láttak, hogy a várőrség helytállása egyúttal erőforrás is volt: példát mutatott az országnak.[8]

Az 1543-as hadjárat igazolta Fráter György előrelátását. A szultán szeptember elejéig elfoglalta a megjelölt helyeket, de azután nem folytatta a hadműveleteket, hanem visszavonult. A küzdelem azért tartott a vártnál jóval rövidebb ideig, mert az ostrom alá fogott helyek egyike sem tartott ki a végsőkig, Ferdinánd pedig meg sem kísérelte, hogy segítséget vigyen és ellensúlyozza a várakra nehezedő szorítást. Ezután már halaszthatatlanná vált, hogy várakkal, megerősített helyekkel igyekezzenek megakadályozni az ellenség terjeszkedését. Jól lehetett használni azokat a tapasztalatokat, amelyeket az Aldunánál és Horvátországban szereztek a várerősítések során, hiszen ott már több, mint 100 éve harcoltak a török ellen. Egyúttal értékesíteni lehetett azokat a friss megfigyeléseket, hogy 1526 után egyes várak, de még sebtében megerősített szekértáborok is eredményesen vették fel a harcot a túlerővel szemben.[9]

Az 1543-as hadjárat után a pozsonyi tanácskozáson a főpapok és a főurak hangsúlyozták is, hogy az ország védelméről — a király jövő évre tervezett hadjáratától függetlenül — haladéktalanul gondoskodni kell. A veszedelem ugyanis a szultáni hadsereg elvonulásával sem csökkent, hiszen 10—12 ezer főnyi török őrség állomásozik az országban. Jelentős erők vannak Szlavóniában és Boszniában. Az ellenség tehát már a nyár előtt megindíthatja támadásait. Azt javasolták, hogy Esztergom és Jászberény közelében új várat kell emelni, meg kell erősíteni a sági kolostort, vissza kell foglalni Vácot és gondoskodni kell a különösen fenyegetett dunántúli várakról (Visegrád, Komárom, Győr, Veszprém, Pápa, Sziget és Döbrököz). Meg kell erősíteni a szlavóniai védelmet is. A király vegye a kezébe Eger várát, egyúttal gondoskodjék Nógrádról, Bujákról, Surányról. Legalább akkora őrség kell a felsorolt vá-

[7] A nyári táborozás végére *Nicolai Isthvanfi* Pannoni Historiarum de Rebus Ungaricis libri XXXIV. Viennae, Pragae et Tergesti, 1758. 187. o. — Szerinte a török katonák I. Murádtól az 1444. évi várnai győzelem emlékére kapták azt a kiváltságot, hogy Szent Demeter (okt. 26.) napja után nem kötelesek táborban szolgálni. Ezt a napot ők Kászim napjának nevezik. Hogy a törökök ehhez milyen következetesen ragaszkodtak, kiderül *Kemény János* leírásaiból. (Önéletírása és válogatott levelei. Magyar Századok, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1959. 106., 130—131. o.). — A török hadsereg felvonulásának tartalmára Szulejman naplói. Török történetírók I. 338. o.

[8] Tinódi Sebestyén a Cronica beköszöntőjé-t így kezdte: „Ez jelönvaló könyvecskét szörzeni nem egyébért gondolám, hanem hogy az hadakozó, bajvívó, várak-, városok-rontó és várban szorult magyar vitézöknek lenne tanúság, üdvességes, tisztösséges megmaradásokra, az pogán ellenségnek mimódon ellene állhassanak és hadakozjanak . . ." (*Tinódi Lantos Sebestyén* válogatott munkái. Budapest, Magyar Könyvtár, 1956. 7. o.).

[9] *Sinkovics István:* Végvári harcok, Magyar Történész Kongresszus 1953, június 6—13. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954. 48—50. o.

rakba, ahány török katona van Magyarországon.[10] A rendek jól látták a veszedelmet: 1544-ben nem jött a szultáni hadsereg Magyarországra, a budai pasa viszont újabb várakat foglalt el, köztük Visegrádot, Nógrádot és Hatvant.[11] A tiszántúli megyék nemesei a veszedelem óráiban maguktól összejöttek, azt kívánták, hogy az egri püspökség valamennyi jövedelmét használják fel Eger megerősítésére, és a király nevezzen ki valakit a török elleni védelem irányítására.[12]

Az ellenség megállítására tehát az ország belsejében kellett új védelmi vonalat kiépíteni, úgy hogy közben számolni kellett támadásával és senki nem tudta, merről várható a következő lökés. Az országban sokfelé voltak megerősített helyek, amelyeket fel lehetett használni az új védelmi rendszer kiépítéséhez: királyi várak, családi várak, monostorok stb. Mindezek különféle időkben épültek, abban azonban megegyeztek, hogy a tüzérség fejlődésével a XVI. századra jórészt elavulttá váltak, komoly védelmi feladatra tehát alkalmatlanok voltak. Egyrészt tehát korszerűsíteni kellett a várakat, hogy a tüzérségi tűzben is helytálljanak és megfelelő számú őrséget fogadhassanak be. Másrészt az új helyzethez igazodóan újabb megerősített helyekre volt szükség, hogy az ellenségnek útját lehessen vágni. A súlyos veszedelem valóságos építkezési lázat keltett. Megindult a várak korszerűsítése, átalakítása, egyúttal új várak építése monostorokból, templomokból, egyedülálló tornyokból, mindenfajta felhasználható épületekből. Udvarházakat és falvakat is megerősítettek fából, karókból készült kerítéssel, hogy a meglepetésszerű támadás ellen ideig-óráig védelmet adjanak.[13] Ez az általános építkezés kétségtelenül szükséges és hasznos volt. Ugyanakkor azonban nem hiányzott az árnyoldala sem. Az anarchiát, amiben Buda elveszítése találta az országot, a török közelsége sem tudta megszüntetni. Egyes megerősített helyekre már 1543-ban panaszkodtak az országgyűlésen, hogy azokból a nemeseket és a nem nemeseket zaklatják, „jószágfoglalások, rablások, erőszakoskodások és igen sokfajta gonoszságok" történnek. Az ilyen helyeket tehát le kell rombolni és a jövőben minden erődítési munkához a király engedélyét kell kérni.[14] Amikor a negyvenes évek közepén az 1545. évi fegyverszünet és az 1547. évi béke idején viszonylag nyugalmas szakasz következett, az országgyűlés kérésére Ferdinánd sereget küldött az észak-magyarországi rablóvárak elfoglalására.[15]

De további kérdések is felmerültek. Szükség van-e az összes megerősített helyekre, vagy pedig egyesek feleslegesek, nem segítik a török elleni védekezést. Ezzel összefonódva vetődött fel az a kérdés is, hogy van-e az illető helynek elegendő jövedelme katonák tartására, hadifelszerelésre, különben nincsen komoly értéke. Azokat a megerősített helyeket, amelyekre nincsen szükség, nem elég üresen hagyni, hanem le is kell rombolni, mert különben a török befészkeli magát és támadásai kiindulási pontjául használja fel.[16] A várak építésével párhuzamosan tehát megindult a felesleges vagy káros várak lerombolása.

Az építkezési láz idején a várak nagyrészt családok kezében voltak. A várak uradalmakból, mezővárosokból és falvakból éltek és ezekből kellett előteremteni a várak átépítéséhez, ellátásához és felszereléséhez szükséges költ-

10 A főrendek előterjesztése Ferdinándhoz, 1543. október 4. Magyar Országgyűlési Emlékek II. (Magyar Történelmi Emlékek III. o. Budapest, Ráth, 1875) 525—529. o.

11 *N. Isthvanfi:* i. m. 168—169. o.

12 A részgyűlés végzései, 1544. július 6. Magyar Országgyűlési Emlékek II. 602—605. o.

13 *Takáts Sándor:* A magyar erősségek. (Rajzok a török világból. II. Budapest, Akadémia. 1915) 8—10. o.; *Szegő Pál:* Végváraink szervezete a török betelepedéstől a tizenötéves háború kezdetéig, (1541—1593). Budapest, Rothberger és Weisz, 1911. 14—15. o.

14 1543: IV., a cikkelyek megerősítése VII. §, 1546: XXVIII., 1547: XV., XVII. tc.

15 1548: XLVI. tc.; *Tinódi S.* históriás éneke: Szitnya, Léva, Csábrág és Murán váraknak megvevése. (*Tinódi Lantos Sebestyén* válogatott munkái. 100—120. o.)

16 *Takáts S.:* i. m. 58—64. o.

ségeket is. Amint azonban az ellenség sűrűsödő támadásai eltüntették a falvakat és a mezővárosokat a vár közelében, a várak helyzete egyszeriben kérdésessé vált. Ez a veszedelem először Horvátországban és Szlavóniában jelentkezett. Volt olyan birtokos, aki védett fekvésű birtokára telepítette át súlyos helyzetben levő jobbágyfalvait, a vár őrségének pedig, amíg a török el nem vágta az utakat, máshonnét szállított élelmet.[17] A legtöbben azonban vonakodtak, hogy áldozatot hozzanak olyan várakért, amelyekből nem volt jövedelmük.[18] A negyvenes évektől ugyanezek a gondok már Magyarországon is jelentkeztek. Az 1543. évi országgyűlésen a királytól azt kérték, hogy gondoskodjék azokról a várakról, amelyeknek elvesztek birtokai, úgy, hogy a birtokos nem tudja fenntartásukat biztosítani. Ez a kérdés azután visszatért a következő országgyűléseken.[19] Egyesek nem akartak lemondani várukról, vállalták az őrség fizetését, csak ágyút, puskát, lőport kértek, mert mindezt nem tudták beszerezni. Mások viszont készek voltak teljesen átadni várukat a kincstárnak. Átmenetileg így azután különféle megoldások jöttek létre; a várakban összefonódott a birtokos és a kincstár érdekeltsége. A következő lépés azután, hogy a várak a király kezébe jutnak, úgy, hogy a tulajdonosok védettebb helyen levő várat, esetleg pénzt kaptak cserébe. De olykor minden ellenszolgáltatás nélkül vett át a kincstár várakat, amennyiben a védelmi vonalban szükség volt azokra, tulajdonosuk pedig nem tudott gondoskodni költségeik fedezéséről.[20] A negyvenes években a várak között kevés a királyi, alig másfél évtized múltán azonban az összes fontosabb várak királyi kézben vannak.[21]

Az első nagy építkezés nem ért véget az 1545-ös fegyverszünettel és az 1547-es békével, hiszen a helyzet csak annyiban változott, hogy a török nem indított nagyszabású hadjáratot, rabló beütéseit azonban tovább folytatta, mert nem tekintette a fegyverszünet megsértésének. Az építkezések az 1568-as drinápolyi békéig nagy ütemben folytak. Az első időkben a közvetlen veszély elhárítását célozta az erődítési munka; megelégedtek ideiglenes megoldásokkal. Elkerülhetetlen volt a felesleges munka, tervszerűtlen kapkodás, amint azonban 1568 után enyhült a török nyomása, kijavították a fogyatékosságokat és átgondoltabban, jobb előkészítéssel folytatták az építkezést.[22]

A várak korszerűsítését, átépítését a magyar történetkutatás lényegében tisztázta. Itt utalok Takáts Sándor, Pataki Vidor, Gerő László alapvető eredményeire[23] Pataki Vidor és Gerő László pontosan megjelölte az olasz bástyarendszer ó-olasz és új-olasz változatának megjelenési idejét az építkezésben. A XVI. század közepén húzható meg nagyjából a határ, és ez a korszakolás

17 *Nádasdy Tamás* levele Ungnadhoz, 1538. május 26., Ferdinándhoz, 1538, december 21. (O. L. Nádasdy lt.) Nádasdy Tamás fogalmazványai (a továbbiakban Nádasdy T. fogalm.).; *Zrínyi János* levele Nádasdy Tamáshoz, 1540. augusztus 21.) *Mályusz Elemér:* Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei. 1531—1549. Levéltári Közlemények, I. 1923. 147—149. o.

18 Pl. ilyen esetre utal *Ferdinánd* levele Frangepán Farkashoz 1537. május 1-ről. A krajnaiak panaszkodtak, hogy Frangepán el akarja hagyni Horvátország határán Brinje várat, amely az ellenség miatt ellátás nélkül van. A király figyelmezteti Frangepánt, hogy a várat kérésére kapta meg és jövedelmét a béke idején élvezte, ezért felhívja, hogy továbbra is viselje gondját. Amennyiben nem vállalná, engedje át a király biztosainak. De ebben az esetben is felelős a vár sorsáért a megfelelő kapitány kinevezéséig. (Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium XV. Zagrabiae, 1884. 4—5. o.)

19 1543: VII., a cikkelyek megerősítése 11. §., 1546: XLII., 1547: XV., 1550: LXIX., 1555: XI. tc.

20 Memoriale de castris finitimis, eorumque prouisione Maiestati Regie Bohemorum per Dominium Palatinum Viennae, octava die Marty Anni 1555 Datum. (O. L. Nádasdy T. fogalm.); *Szegő P.*: i. m. 32—39. o.

21 *Salamon Ferenc:* Magyarország a török hódítás korában. Budapest, Heckenast, 1864. 127—130. o.; *Szegő P.*: i. m. 36. o.

22 Ez történt pl. Érsekújvárral. *(Matunák Mihály:* Érsekújvár második alapítása. Hadtörténelmi Közlemények — a továbbiakban H. K. — X. 1897, 102—109. o.).

23 *Takáts S.:* A magyar erősségek; *Pataki Vidor:* A XVI. századi várépítés Magyarországon, A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve. I. Budapest, Egyetemi ny., 1931. 99—132. o.; *Gerő László:* Magyarországi várépítészet, Budapest, Művelt Nép, 1955. 331—413. o.

mindenképpen helytálló. Eredményeik ismertetésére itt nem kívánok kitérni. Egyetlen vitás kérdést szeretnék röviden megvilágítani: Volt-e Magyarországon sajátos várépítési módszer? Takáts Sándor szerint a palánképítkezés volt a magyar építési mód. „A legegyszerűbb porgolát-kerítéstől a leghatalmasabb tölgyfapalánkig mindenütt a magyar építési mód érvényesül; mindenütt a magyar föld ügyes népének kezét látjuk." „Külföldi mesterekre sohasem szorultunk, bármit kellett is építenünk. Volt elég magyar fundáló mesterünk s elegendő magyar munkásunk. Csak a kővárak építésénél kellett az idegen építőmesterek és munkások segítségét igénybe vennünk."[24] Pataki Vidor viszont azt hangsúlyozza, hogy „a Habsburg-dinasztia hozta közénk tanítóul a keresztény világ legkiválóbb szakembereit s hogy ezek a maguk elméleti genialitását az állandó alkalom folytán nálunk fejlesztették ki s hogy e kifejlesztéshez a magyar találékonyságnak, haditapasztalatnak is köze van, ez valószínű, de sajnos, még bizonyításra szorul a «hogyan»-t és «mennyiben»-t illetőleg! A «palánkmódszer»-t teljes egészében magyarnak mondani, súlyos hiba a történelmi objektivitás ellen!" Majd kifejti, hogy nemcsak az első-, de a másod-, sőt harmadrendű várakat is külföldiek építették. Külföldi szakemberek munkáiban részletesen megtaláljuk a palánkrendszer leírását, részletesen ismerjük az idegen építészek működését, viszont magyar építészekről nem tudunk.[25] Gerő László a XVI. századi várrendszer ismertetése során kiemelte: „Senki sincs hazánk fiai között, aki a várépítéshez szükséges műszaki tudással rendelkezne. Idegenek, elsősorban olaszok tervezték váraink megerősítését. Ők alakítják át az egyre jobban fejlődő tüzérségnek megfelelően erősségeinket." Majd kifejtette, hogy a „magyar módra" építkezésen nem a földvárat értették, hanem „a palánkok elrendezésében, bizonyos védekezési újítás bevezetésében mutatott helyi sajátosságot", ami eltért az osztrák—olasz—flamand földvárak építési módjától. Váraink építési munkájában az idegen építészek, tervezők és szakmunkások mellett nagy része volt az ország dolgozó népének.[26]

A Takáts Sándor megállapítását, hogy a földvárak építésében idegen tervezőknek és építészeknek nem volt szerepük, a saját adatai cáfolják meg. A várak korszerűsítésében és az olasz bástyarendszer meghonosításában az olasz építészeknek kétségtelen komoly részük volt.[27] Minthogy a súlyos veszedelem miatt meg kellett gyorsítani az építkezést, az idegenek is gyakran építettek fából és földből, annál is inkább, mert az ilyen várfal az ágyúk tüzében is ellenállónak bizonyult.[28] Annak eldöntésében, hogy mit kell „magyar módon" értenünk, az egykorúak véleménye az irányadó. A Magyarországon járó idegen hadvezérek, építőmesterek, tanácsosok használják az ilyen kifejezéseket: „auf die hungarisch Manier", „auf die ungarische Art", „modo Hungarico". Ezzel általában azt akarták kifejezni, hogy az építmény földdel bélelt, kívülről betapasztott fakerítés, vagyis olyan fal, ahol a földtöltést nem falazták le, hanem gerendákkal, vesszőfonással szilárdították meg.[29] Az ilyen várépítési mód Kelet-Európában több helyen is elterjedt. A XVI. században élt Verancsics Antal szerint a török szultán így építette Sabác várát: „csak az tornyait és bástyáit csináltatta vót kőből, a közit mind nagy erős és öreg barona-rovásokbul két szörrel, kiket egy-egy ölni hosszasságú temérdök vas szegekkel szegeztetött vót egybe, és temérdök földdel tőtette vót meg, ki jóllehet hogy hamar míves volt, de hatalmas, igön erőses

24 I. m. 71. o.
25 I. m. 110., 130—132. o.
26 I. m. 332—333., 341—342., 344., 348., 350. o.
27 *Gyalókay Jenő:* Végvár és csatatér. Magyar Művelődéstörténet III. Budapest Történelmi Társ. é. n. 225. o.; *Pataky V.:* i. m. 103. és a köv. o.; *Gerő L.:* i. m. 333. és a köv. o.
28 *Takáts S.:* i. m. 72—75. o.
29 Uo. 13—14. o.

vót".[30] Feltéve, hogy Verancsics nem a saját korában szokásos építkezési módot vetítette vissza 100 évvel, ez is a palánképítkezés szélesebb körű elterjedtségére utal. Már korábban is alkalmazták a lakóházak, a gazdasági épületek építésében és amikor új várfalakat, új várakat kellett emelni, jól fel tudták használni a korábbi tapasztalatokat. Ez természetesen csak az építkezés anyagára, az építés módjára vonatkozott, a várépítés és erődítés új elemeit, elveit a külföldiek útmutatása, esetleg példája alapján honosították meg. Az idegenek azért nevezték ez építési módot magyarnak, mert itt a folytonos török harcokban nemcsak járulékosan, de általánosan, szélesebb körben alkalmazták. A külföldiek szerepét az építkezésben természetesen nem szabad lebecsülni, hiszen működésük világosan megállapítható. De nem is szabad túlbecsülni, hiszen vannak adatok arra, hogy szakemberek nélkül építkeztek és a magyar várkapitányoknak, udvarbíráknak nem kellett szégyenkezniök a felülvizsgálat során. Továbbá ismerünk magyar építészeket, szakértőket, mint amilyenek voltak Mesteri János, Révay Ferenc, Szalay Farkas.[31]

A várak korszerűsítése, átalakítása, új várak építése rendkívül nagy terhet jelentett és mivel fából építettek, folyamatosan gondoskodni kellett a várfalak javításáról, a farészek kicseréléséről. Ez a munka a jobbágyoktól új erőfeszítéseket kívánt. Az első időkben a környékbeli jobbágyságot rendelték ki egy-egy vár megerősítésére, jobbágyokkal szállíttatták az építőanyagot és végeztették a munkákat. A birtokosok igyekeztek elhárítani ezt a terhet; azt kívánták, hogy a kincstár fizessen a munkáért, külföldről hozzon munkaerőt. Az udvar csak annyi engedményt tett, hogy korlátozta a köteles napok számát évi 6-ban és rendszeres bérfizetést rendelt el. Később azonban megszűnt a bérfizetés, a munkát „ingyen munká"-nak nevezték el és mennyisége 1567-től évi 12 napra emelkedett. Egyúttal az országgyűlések pontosan meghatározták, hogy melyik terület népe melyik vár erősítésén dolgozzék.[32] A birtokosok értetlenek voltak az ingyen munkával szemben, mindegyik elsősorban a saját várait, vagy amelyek a birtokai szempontjából fontosak voltak, akarta megerősíttetni, és vonakodott elengedni máshova a jobbágyait.[33] A jobbágyok várerősítési munkája, ha nem is tudták mindig kihasználni, mégis lehetővé tette, hogy a várakat szinte költségek nélkül, a helyzet követelte gyorsasággal korszerűsítsék, átépítsék és karbantartsák. Ezt tehát mint alapvető tényezőt kell számításba venni a védelem feltételeinek vizsgálatakor.

A Buda elfoglalását követő években kiépült az új védelmi vonal. Sokkal nehezebb körülmények között. mint amikor a védelem a Szávára és az Al-Dunára támaszkodhatott. Ezt Tinódi már észrevette, amikor azt írta:

30 Az Landorfejírvár elvesztésének oka e vót és így esött. *(Verancsics Antal* Összes munkái II. 152—153. o.)

31 A külföldiek a magyarországi hadszintéren próbálják ki az új módszereket. *(Szendrei János:* Váraink rendszere és fölszerelése a XVI. és XVII. században. H. K. I. 1888. 92., 617. o.) — Arra, hogy a palánképítkezést a mész és a kő hiánya is szükségessé tette, tanulságos *Szamosközy István* leírása Arad várának építéséről. (Erdély története. — Monumenta Hungarica VII. — Budapest, Magyar Helikon, 1963. 102. o.) — A szakértők nélküli építkezésekre *Sinkovics I.:* i. m. 50. o.; *Takáts S.:* i. m. 11—13. o.; *Gerő L.:* i. m. 359—360. o. — A magyar szakértőkre *Pataki V.:* i. m. 130. o.; *Takáts S.:* i. m. 12. o. — Az, hogy a külföldi építészek a hivatalos aktákban gyakran szerepelnek, a magyarok viszont alig, egymagában nem lehet bizonyíték az utóbbiak jelentéktelenségére. A külföldiek működésének gyakran csak töredéke esett Magyarországra, Bécsben, Prágában is dolgoztak. Megbízásukkal, fizetésükkel, munkájukkal kapcsolatban feljegyzések, rendelkezések maradtak a központi hatóságok anyagában. A magyarok viszont nem az udvar megbízásából dolgoztak és így nevük sem ismeretes, esetleg valamelyik levél emlékezett meg róluk mellesleg. Továbbá azt is figyelembe kell venni, hogy a veszély óráiban történt gyors építkezések emlékét elhomályosították a későbbi állandóbb jellegűek, amelyek esetleg évtizedekig is elhúzódtak. A magyar építkezési mód kérdéseinek további tisztázása terén lényeges előrelépésre nem lehet számítani, mert a palánképítkezés emlékei megsemmisültek, sőt a bécsi udvar a várak jórészét a török kiűzése után leromboltatta.

32 1553: V., 1554: VIII., IX., 1556: IV—VI., VIII., 1557: VI., 1567: XVII—XIX. tc.

33 *Salm grófnő (Széchy Margit)* levele Szele Jakabhoz, 1556. június 9. (O. L. Nádasdy lt. Missilisek); *Batthyány Ferenc* levele Nádasdy Tamáshoz, 1558. (Uo.).

Régen vala csak egy erős kaputok,
Kit az Nándorfejérvárnak ti hívtok.
...mast vagyon sok kaputok.

Tinódi egyúttal fel is sorolta a magyarországi végvárakat. A 26 név szerint említett vár Szigettől, Babócsától kiindulva végigvonult a Dunántúlon Győrig, majd az észak-magyarországi hegyes vidék peremén Egerig. Ez a felsorolás a negyvenes évek második felében készült.[34] A védelmi vonal azonban ennél hosszabb, mert Szlavóniát és Horvátországon keresztül a tengerpartig ért. Egy 1548-as kimutatás Magyarországra ugyancsak 26 várat számít, amelyek azonban nem mind azonosak Tinódi által felsoroltakkal. Az első években nem alakult ki még végérvényesen, hogy miket tekintenek végvárnak. Szlavóniában, vagyis a Dráva—Száva közének nyugati felén 24 várat tartottak nyilván.[35] Acsády számítása szerint a törvények a XVI. században 114 várat említenek, de véleménye az, hogy ennél nagyobbra tehető a számuk.[36] Szekfű Gyula mintegy 140-re teszi a tengerparttól Kállóig húzódó várak számát.[37] Ha ezt a védelmi vonalat 1000 km-re vesszük, akkor nagyon hozzávetőleges számítással mintegy 7 km-es szakasz esett egy-egy várra. A várak jelentőségét még jobban aláhúzza, hogy a védelmi vonalban 1552-ben 12 ezer katona szolgált, 1556-ban az őrség száma valamivel 16 ezer fölé emelkedett.[38] Az adatok csak a királyi katonaságra vonatkoznak, viszont a magánkézben levő végvárak száma a század második felében már jelentéktelen, legfeljebb 500—1000 fővel emeli az említett összlétszámot. Így tehát mintegy 17—18 ezerre tehető a védelmi vonalban elhelyezett őrség száma.[39] Ez az erő pedig rendkívül csekély volt, ha a hosszú védelmi szakaszt nézzük és igyekszünk lemérni azt a nyomást, ami a védelemre nehezedett. A budai vilajet 1559. és 1560. évi pénztári naplója szerint 10 328, illetve 10 352 katona kapott zsoldot a jelzett években.[40] Ez az adat nem vonatkozik az egész őrségre. 1552 óta a budai mellett kialakították ugyanis a temesvári vilajetet. Továbbá a kimutatásban nem szerepelnek a timár- és ziametbirtok jövedelmét húzó szpáhik, valamint az ilyen birtok hozama arányában kiállított katonaság. A hetvenes években az udvari haditanács részletes összeállítása 47 049-re teszi a török végvárak rendes őrségét.[41] Ezt az adatot valószerűsítik az egyes várak erejéről ismert számok. Így Budán és Pesten a XVI. század második felében 5100, Székesfehérvárott 2700, Pécsett 2200 katona szolgált.[42] Az itt állomásozó török erők tehát messze felülmúlták a magyarországi védelmi vonal katonaságának számát. Ehhez még hozzá kell venni azt, hogy a magyar várak őrségének nemcsak a török végházak katonaságának nyomását kellett tartania, hanem időnként a tartományi seregek, sőt a szultáni haderő ellen is védelmeznie kellett a megmaradt országrészeket.

Az egyes várak erejét fokozta, hogy a védelmi rendszerbe tartoztak, egyik segítette a másik harcát, egyik sorsa a másikétól függött. A rendszer egysége

34 Varkucs Tamás idejében lött csaták Egörből. (*Tinódi Lantos Sebestyén* válogatott munkái. 86—88. o.).
35 Végváraink a XVI. század közepén. H. K. V. 1892. 542—547. o.
36 Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században. H. K. I. 1888. 70. o.
37 Magyar történet. IV. Budapest, Egyetemi ny., 1928. — A magyar és török végvárak 1576-ban I—II. c. térképvázlatok a 272., illetve a 304. o. után.
38 *Acsády Ignác:* Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században. H. K. I. 1888. 77. o.
39 A magánvárak őrségének számáról nem találtam adatot, de az bizonyos, hogy nem lehetett nagy tétel. *Acsády Ignác* szerint a magyar, horvát és szlavón várakban szolgáló királyi őrség száma 18,242-re tehető, a valóságban azonban alacsonyabb volt. (Magyarország három részre oszlásának története 1526—1608. A magyar nemzet története. Szerkeszti *Szilágyi Sándor* V. Budapest, Athenaeum, 1897. 440. o.)
40 *Fekete Lajos—Káldy-Nagy Gyula:* Budai török számadáskönyvek 1550—1580. Budapest, 1962. 441., 528—529., 610. o.
41 *Merényi Lajos:* A török végek őrhada 1577-ben. H. K. VII. 1894. 259—261. o.
42 *Gömöry Gusztáv:* Török hadak számereje Magyarországon 1590-ben Uo. 395—396. o. — Az összeállítás 23 200-ra teszi a Magyarországon állomásozó török hadak számát. Ez pedig az adatok bizonytalanságára világít rá.

tükröződött abban, hogy egy-egy nagyobb várhoz több kisebb vár tartozott (kastélyok, vigyázó házak), amelyek kiszélesítették egy-egy vár védelmi körét, ellenőrzési területét. Ezek a kisebb várak akadályozták az ellenség rablóvállalkozásait, de nagyobb támadás feltartóztatására alkalmatlanok voltak. Nem is várta meg az őrség az ilyen támadást, hanem a környék népével együtt az erősebb várakba húzódott.[43] A rendszer lényegéhez hozzátartozott, hogy a várak több védelmi vonalat alkottak egymás mögött. Ha az ellenség valamelyik várát elfoglalta, maga előtt találta a második, sőt harmadik védő vonalat. Nádasdy Tamás nádor Berzencétől, Csurgótól Győrig számította az első vonalat és mögötte a Dunántúl védelmi rendszerében még másik két védőövet jelölt meg a Rábáig.[44] A mögöttes vonalak megerősítéséről idejében kellett gondoskodni. Az 1559. évi országgyűlésen Kanizsa megerősítését azzal indokolták, hogy Sziget és Babócsa elveszítése esetén egyedül csak segítségével lehet távoltartani a törököt a mögöttes országrészektől.[45] A török és a magyar várak közel voltak egymáshoz, az egyik védővonal a másikba ékelődött, ahogy Zrínyi Miklós írta a törökről: „néhol beljebb is van vára országunkban a magunkénál is". Ilyen helyzetben minden elővigyázat ellenére is gyakran behatolhatott a magyar védelmi rendszerbe és így jóformán minden várnak megvolt a maga feladata.[46] A védelmi vonal egysége mutatkozott meg a diverzió alkalmazásában, amikor ostromló török hadakat valamelyik török vár elleni támadással kényszerítenek visszavonulásra. Ez történt pl. 1556-ban Szigetvár ostromakor, amikor a budai pasát Babócsa elleni támadással vonták el néhány napra Sziget falai alól.[47]

Az egész védelem egyik alapvető kérdése: ki szervezte meg, ki irányította a török elleni küzdelmet és honnét teremtették elő a költségeket. Szekfű Gyula a Habsburg-uralkodók és a nagybirtok szerepét emelte ki. Egyúttal a külföld anyagi segítségének jelentőségét hangsúlyozta. „Ebben a küzdelemben hosszú időn át, de különösen a XVI. században a Habsburg-dinasztia, az osztrák—cseh tartományok, a német birodalom és a pápaság állottak mellettünk."[48] Mindezeknek a tényezőknek kétségtelenül részük volt a védelem megszervezésében, fenntartásában, végső fokon a török megállításában. De egyoldalú volna a kép, ha nem vizsgálnánk a helyzetet a maga egészében.

Induljunk ki a végvárakból, ahol állandó a panasz a katonaság fizetetlensége miatt. Olykor szinte megfeledkeznek róluk, hónapokig egy fillér zsoldot sem kapnak. A katonák számára nincsen más lehetőség, mint az, hogy elhagyják helyüket, adósságokat csinálnak, betörnek a török területekre, hogy zsákmányt szerezzenek, maguk gazdálkodnak, összekoldulják élelmüket, a lakosságot fosztogatják[49] stb. De ne gondoljuk, hogy ez a mostoha bánásmód csak a várak őrségére vonatkozik. A nádor, a bánok és a főkapitányok szintén nem kapják meg a fizetésüket, nem kapják meg azoknak a katonáknak a zsoldját, akiket tisztségüknél fogva a kincstár költségén kell tartaniuk. Az udvar egyszerűen nem tudott gondoskodni fizetésükről, hanem azon alkudozott, hogy minél jobban leszorítsa az ilyen katonaság létszámát.[50] Ez ter-

43 Memoriale de castris finitimis . . .; *Nádasdy Tamás* levele Miksához, 1555. szeptember 24., Ferdinándhoz, 1561. június 14. (O. L. Nádasdy T. fogalm.).

44 Memoriale de castris finitimis . . . (O. L. Nádasdy T. fogalm.).

45 1559: XXX. tc.

46 Az török áfium ellen való orvosság. *Zrínyi Miklós* válogatott művei. Budapest, Szépirodalmi K. 1952. 371. o.

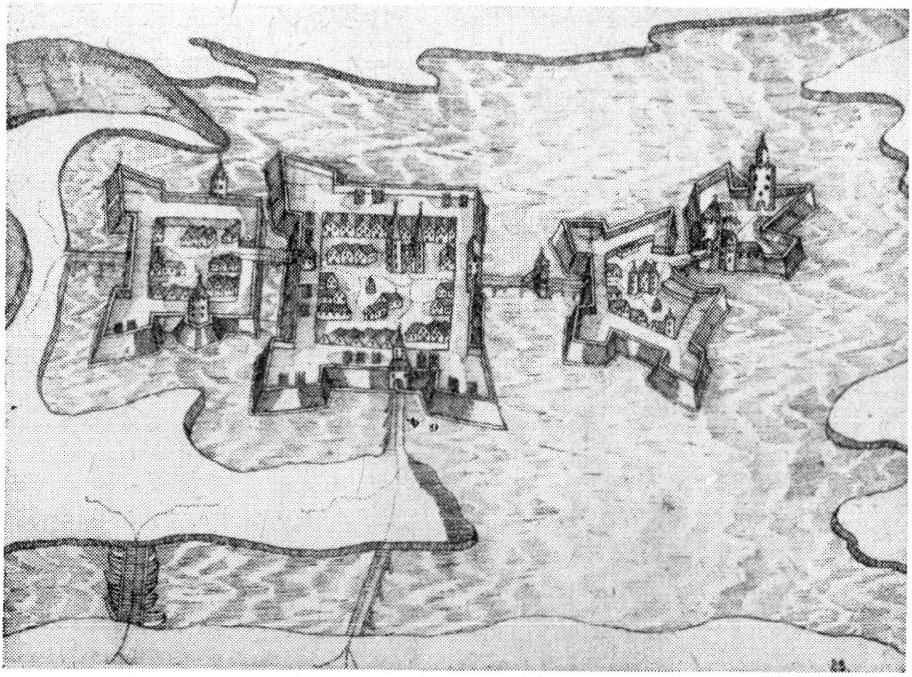
47 *Johannes Sambucus:* Obsidionis Zigeth brevissima veraque expositio (Antonii Bonfinii Rervm Vngaricarvm decades qvatvor cvm dimidia. Appendix 7. Basileae, 1568) 809—812. o.; *Ghymesi Forgách Ferencz* Magyar Históriája. Magyar Történelmi Emlékek II. o. XVI. k. Pest, Eggenberger, 1866. 115—129. o.; *N. Isthvanfi:* i. m. 223—225. o.

48 I. m. 112—113., 123., 143—162., 407. o. — Az idézet ez utóbbi helyről való.

49 *Tinódi Lantos Sebestyén* válogatott munkái. 88. o.; *Acsády Ignác:* Drégel és hőse. Századok. XXI. 1887. 38. o.; *Szegő P.;* i. m. 281—302. o.

50 *Nádasdy Tamás* levele Ferdinándhoz, 1539. november 25., 1551. február 5., 1552. július 17. (O. L. Nádasdy T. fogalm.); *Nádasdy Tamás* levele Ferdinándhoz, 1555. (O. L. Acta Publica 26/33.)

mészetesen erősen csökkentette a védelem erejét, hiszen a védelmi vonal számára elsőrendű fontosságú volt, hogy megfelelő mezei hadsereget lehessen készen tartani, mozgósítani és a fenyegetett várakhoz vinni. Ha a nádornak, vagy főkapitánynak nem volt állandóan elegendő katonája, nehezen tudta figyelemmel kísérni az ellenség mozdulatait, még kevésbé tudta összegyűjteni és irányítani az országgyűlésen megszavazott katonaságot és a fegyverre kelt nemességet a veszedelem óráiban. Nádasdy Tamás pl. mint nádor a tisztsége után járó gyalogosoknak és lovasoknak gyakran csak töredékével rendelkezett, a hiányzó zsoldot pedig nemegyszer a sajátjából kellett fedeznie.[51]

Kéziratos ábrázolás Szigetvárról
(1615, Stift Rein. Cod. 200.)

A megfelelő mezei hadsereg hiánya a török elleni védekezésnek egyik súlyos gyengéje volt. Maga Nádasdy 1555 tavaszán nyíltan feltárta Miksa előtt a védekezés lehetőségeinek korlátozottságát. A határvonal végtelenül hosszú, a király kiadásai igen nagyok, pénz pedig nincsen, emiatt azután nem futja mezei sereg tartására. A törököt nem lehet megakadályozni abban, hogy valamely helyet ostrom alá fogjon, új erődítményt építsen, vagy általános támadást intézzen. Mezei hadsereg hiányában a nádornak mindezt tétlenül kell néznie, nem tud a török területeken ostromot kezdeni, megerősített helyet kiépíteni, várat lerombolni, támadást próbálni. Attól kell félni, hogy a törökök a nádor szemeláttára fognak előrehatolni; ha viszont távozik, az egész Dunántúlt hatalmukba kerítik. Amennyiben a helyzet nem változik,

51 Levele Ferdinándhoz 1555. (O. L. Acta Publica 26/33.), 1561. augusztus 5. (O. L. Nádasdy T. fogalm.) — Hasonló gondjai voltak korábban, amikor a dunántúli főkapitányságot viselte. Levele Ferdinándhoz 1551. február 5., Kinsperger győri kapitányhoz. 1552. május 30. (O. L. Nádasdy T. fogalm.).

nemcsak Magyarország maradványai vesznek el, hanem a többi Habsburg-országok is végső veszedelembe jutnak. Minthogy mezei haderő felállítására nincsen remény, Nádasdy pillanatnyilag a várak megerősítését, felszerelését látja sürgősnek, és főleg ágyúkat, puskákat, lőport kér az uralkodótól, akárcsak kölcsön is, különben a kisebb erősségek egy-egy nagyobb vár elestével szinte ellenállás nélkül elvesznek. Ezért készítette említett összeállítását a dunántúli várak három egymás mögötti védővonaláról.[52]

Amikor a budai pasa 1555 nyarán elfoglalta Kaposvárt, Korotnát és Babócsát, hogy előkészítse a támadást Szigetvár ellen, a nádor súlyos választás elé került. Pallavicini Sforzával, a királyi seregek főkapitányával dönteniük kellett, hogy bezárkózzanak-e Kanizsára, vagy pedig a török ellen vonuljanak? Az előbbi megoldás azért nem látszott jónak, mert nagy szégyen lett volna, ha az ország nádorát és a királyi főkapitányt egy pasa körülzárja. Egyúttal pedig a török megismerhette volna, hogy milyen gyenge hadsereggel rendelkeznek, de arra is rájött volna, hogy a Dunántúlon más erők nincsenek. Ugyanígy elvághatta volna őket, ha előrenyomulnak a pasa hadai ellen. Arra ugyanis gondolni sem lehetett, hogy ennyi katonával sikeresen vegyék fel a harcot. A nádor és a főkapitány seregének elszigetelésétől vagy esetleges kudarcától viszont az ellenség vérszemet kapna, a dunántúli és a szlavóniai várak, viszont bátorságukat veszítenék. Ha pedig a török próbálkozna támadással, a nádor elhatározta, hogy Pallavicinivel együtt Sárvárhoz vonul. Ezt tartotta a legalkalmasabbnak arra, hogy minden eshetőséggel szembenézzen. Sárvár Nádasdy birtoka volt, és itt is látszik, hogy a nagybirtokos hogyan kapcsolta össze az ország védelmét saját területei érdekével. Miksához intézett levelükben Nádasdy és Pallavicini azt is megírták, hogy mekkora erőkkel rendelkeznek. Nádasdynak összesen mintegy 300 lovasa és 100 gyalogosa volt, a többiek Kanizsán szolgáltak. E csapatok részint királyi zsoldosokból, részint a Nádasdy-birtokok után kiállított katonákból állottak. Pallavicini szintén 300 lovast és 100 gyalogost hozott magával Győrből. Érthető, hogy 800 emberrel semmit sem kockáztathattak. A nemesi felkeléstől viszont komoly erősítést várni nem lehetett. Egyedül Komárom megye küldött 100 gyalogost és 8 lovast. Szlavóniából nem kaptak segítséget. Zala és Somogy megye inkább a menekülésen gondolkodik, nem a háborún. Vas megye még nem döntött a felkelés ügyében. Sopron megyéből vagy egyebünnét egy lélek sem jött. Miksa azt válaszolta, hogy sem katonát, sem pénzsegítséget nem tud küldeni. Stájerország csapatai nem lépik át országuk határát. Még csupán Zrínyi Miklóstól, Horvátország bánjától lehet várni, hogy embereivel csatlakozik a nádorhoz.[53]

A Dunántúl védelme — pedig talán ezen a szakaszon volt a legerősebb az ellenség nyomása — a következő években sem lett biztonságosabb. A nádornak gyenge erőkkel is ki kellett tartania a fenyegetett területen.[54] Óttlétének híre ugyanis fékezi az ellenséget, egyúttal pedig bátorítja a végvárak katonaságát és a szomszédos területek népét.[55] Zrínyi, mint horvát bán, majd szigeti kapitány szintén nemegyszer a sajátjából pótolta a hiányokat. Mikor pedig a török Szigetvárhoz közeledett, mint főkapitány választhatott, hogy bezárkózik-e a várba, vagy helyettest állít maga helyett — amire kinevezésekor fel-

52 Memoriale de castris finitimis . . . (O. L. Nádasdy T. fogalm.)

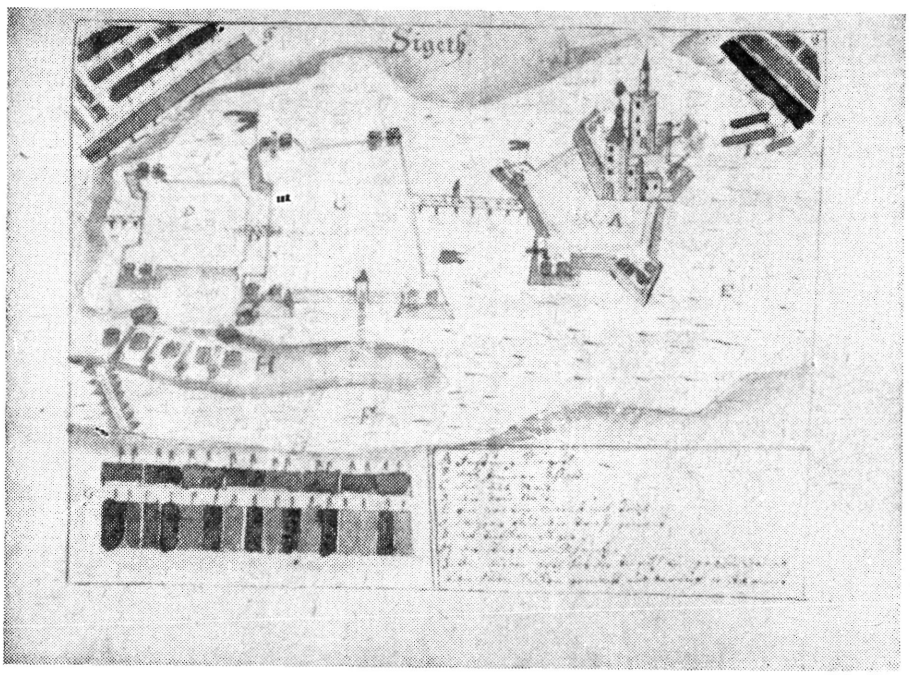
53 *Nádasdy Tamás* és *Sforza Pallavicini* levele Miksához 1555. szeptember 21., *Nádasdy Tamás* levele Batthány Ferenchez, 1555. október 3. (O. L. Nádasdy T. fogalm.). Vö. *Benda Kálmán:* Zrínyi Miklós a szigetvári hős. Szigetvári Emlékkönyv. Szerkesztettte *Ruzsás Lajos.* Budapest, Akadémia Kiadó. 1966. 34—35. o.

54 *Nádasdy Tamás* levele Csányi Ákoshoz, 1556. május 11. (O. L. Kamarai lt. Missilisek), Miksához, 1562. április 5., 12. (Prímási Könyvtár, Esztergom Cat. V. Tit. IV. 50—54.)

55 Nádasdy Tamás levele Ferdinándhoz, 1554. július 21. (O. L. Nádasdy T. fogalm.); *Batthyány Ferenc* levele Nádasdy Tamáshoz 1556. június 1., 1558. március 23. (O. L. Nádasdy lt. Missilisek.)

hatalmazást nyert. Zrínyi az előbbi megoldást választotta.[56] Igaz, hogy nem valamelyik török pasával, hanem a világhódító Szulejmánnal állott szemben.

Hiába szavaztak meg a német birodalom és a Habsburg-országok viszonylag jelentős összeget a török háború céljaira, a védelmi vonalban gyakran egyáltalán nem lehetett érezni sem az udvar irányítását, sem a külföldi segítséget. A veszedelem viszont nem csökkent, a váraknak és őrségüknek kihagyás nélkül helyt kellett állniuk. Az udvari haditanács azzal vétette magát észre, hogy megtiltotta és büntette a török rablótámadásainak visszafizetését.[57] A nagybirtokosok között pedig nemcsak Nádasdyak, Dobók és Zrínyiek voltak, maguk

Hammerschmied rajza Szigetvár ostromáról
(1698, Klosterneuburg Cod. 1103.)

is féktelen, hatalmaskodó főurak, de vállalták a török elleni harcot és a földet, ahol birtokuk feküdt, készek voltak minden eszközzel megvédeni az ellenségtől, vagy együtt veszni azzal. A nagy többség kitért a terhek alól, a királytól várta a segítséget és menekülése számára készítette az utat, ha a török elfoglalná az egész országot.[58]

A Habsburg-segítség valódi értékét az egykorúak már a XVI. század közepén tisztán meg tudták ítélni. Bebek Ferenc, aki otthagyta Ferdinándot és Erdélybe ment, amikor megidézték az 1556-os pozsonyi országgyűlésre, hogy

56 *Benda K.*: i. m. 50., 47. o.
57 *Takaró Mihály* levele Nádasdy Tamáshoz, 1558. január 28. Közzétette *Komáromy András*: Magyar levelek a XVI. századból. Történelmi Tár. Új folyam VIII. 1907, 401—402. o.; *Takáts S.*: Berenhidai Huszár Péter. (Régi magyar kapitányok és generálisok I. Budapest, é. n.) 298—301., 310—316. o.
58 *Nádasdy Tamás* levele Csányi Ákoshoz, 1556. május 11. (O. L. Kamarai lt. Missilisek.); *Gyárfás István*: Dobó István Egerben. Értekezések a történettudományok köréből. VIII. köt. V. sz. Budapest, MTA, 1879. 62—63. o.; *Benda K.*: i. m. 29—30., 51. o.

védekezzék a hűtlenség vádja ellen, nyíltan megmondotta elpártolásának okát: „Én mind addig ő felségének híven és igazán szolgáltam, meddig esmertem, hogy ő felsége ez szegény nyomorult országot meg akarja oltalmazni. De most immár látom az ő felsége erőtlen voltát, és hogy ő felsége után az ellenség az határra szinte benneket szorított, ő felsége csak paisnak tart benneket." Elmondotta azt is, hogy Ferdinánd mi mindent ígért, de mit sem teljesített. Esküjével, fegyvereivel megzavara az országot, magunknak kell tehát megkeresnünk a megmaradás útját.[59] Még azok is, akik a Habsburg-uralom legszilárdabb hívei voltak, elveszítették bizalmukat a Habsburgok segítségében. Nádasdy Tamás nagy keserűséggel fakadt ki, amikor megtudta, hogy az újabb török támadás előestéjén a király Miksa főherceggel a birodalmi gyűlésre ment és Ferdinánd nevű fiát hagyta Bécsben: „De bizon nem látom, mi hasznunkra legyen az, mert ha önmaga mind az másik fiastul is honn lévén nem tudnak mit használni, ebbe annál kevesebb reménységünk lehet."[60] Sőt már azt is nyíltan hangoztatták, hogy mástól sem nagyon várhatnak semmit. Batthyány Ferenc, volt horvát bán ezt úgy fejezte ki: „Senkit nem látunk, sem fejedelmet, sem más embert, aki a mi védelmünkre gondot viselne. Egyedül Isten marad, aki megvédhet minket."[61] A nélkülöző végvári katonaság és a fogyó ország, a falvak pusztulása és a török uralom terjeszkedése pedig e véleményekhez reális alapot adott. Magyarországnak a Habsburgok alá tartozása és a Habsburg-központosítás nem tudta megvédeni az országot a hadszintér borzalmaitól.

Magyarországot a XVI. században itthon is, külföldön is gyakran nevezték a kereszténység védőbástyájának. Balassi Bálint „pogány vérrel festett éles szablyá"-val és a „kereszténységnek pajzsá"-val eleveníti meg. Így élt a XVI. századi nemzedékekben, azokban, akik a védelmi vonal harcát szélesebb távlatba tudták állítani. A németek viszont: „a német nemzet szomszédos védőbástyájá"-nak nevezték. Magyarországot a Habsburg-országok védőfalának tekintették, amelynek feladata, hogy feltartóztassa az ellenség előretörését, mielőtt elérhetné Ausztriát, Stájerországot, Morvaországot.[62] 1566-ban az udvar egyik ülésén ezt félreérthetetlenül meg is mondották: „A magyarok mostanáig Németországot követték, érette életüket és vérüket áldozták; azért méltányos őket, mint védőfalunkat, — megtartani és róluk gondoskodni; mert ha Magyarországot elveszítjük, megszabadításunk és védelmünk német parasztjainkra háramlana, szabadulásunk pedig sokkal bajosabb lesz."[63] Ebből a felfogásból érthető meg, hogy a következő évre előirányzott 600 ezer forint felét Bécs megerősítésére fordítják és csak a másik felét a magyarországi végvárakra.[64] Ebből a felfogásból érthető meg, hogy a nyugati határon gyülekező seregek magukra hagyták az élethalálharcukat vívó végvárakat — köztük 1566-ban Szigetvárat. Feladatuk az volt, hogy megakadályozzák az ellenség benyomulását Ausztria területére.[65]

Ha a kívülről érkezett segítség csak részben és kihagyásokkal jutott el a végvárakba, és több hely alig érezte hatását, akkor hogyan lehetséges, hogy a védelmi vonal mégis meg tudott maradni. Igaz, hogy az országba belehasító

59 Bebek válaszát a meghívólevelet átadó jászói konvent, mint hiteleshely foglalta írásba. Közzétette a Magyar Országgyűlési Emlékek III. (Magyar Történelmi Emlékek III. o. Budapest. MTA, 1876) 481—482. o.

60 *Nádasdy Tamás* levele Csányi Ákoshoz, 1556. május 11. (O. L. Nádasdy T. fogalm.)

61 *Battyány Ferenc* levele Nádasdy Tamáshoz, 1553. október 28. O. L. Nádasdy lt. Missilisek.

62 *Győry János:* A kereszténység védőbástyája. Budapest, Dunántúl K., 1933. 22—25. o. *Szekfű Gy.:* i. m. 144—145. o.; *Perjés Géza:* Zrínyi Miklós és kora. Budapest, Gondolat 1965. 83—84. o.

63 Az Ernő főherceg vezetése alatt tartott haditanácskozásról készült előterjesztés. *Geöcze István:* Haditanácskozások az 1577-ik évben. H. K. VII. 1894. 654. o.

64 Uo. 663. o.

65 *Istvánffy Miklós:* A magyarok történetéből. (Monumenta Hungarica VI. Budapest, 1962.) 282—283. o.; *Georg Wagner:* Maximilian II., der Wiener Hof und die Belagerung von Sziget, (Szigetvári Emlékkönyv) 259—262. o.; *Perjés G.:* i. m. 83—87. o.

török ék legnagyobb szélessége a XVII. században elérte a 400—500 km-t is. A Habsburg-ellenes összeesküvés miatt kivégzett Nádasdy Ferenc röpirata pedig arról kesergett Érsekújvár elveszítése után, hogy hová jutott szép hazánk: „Az hol legtágjabb, két nap általmehetsz, több helyeken csak egy nap."[66] Még sem tudta a török az egész országot birtokába venni. Ebben természetesen sokféle tényezőnek része van, de az bizonyos, hogy az első helyen áll Magyarország erőfeszítése, szenvedése és áldozata. 1605-ben a Habsburgok elleni fegyveres felkelés idején a magyar rendek kiáltványban fordultak Európa népeihez és ebben hangsúlyozták, hogy az oszmán-török meg-megújuló támadásait a magyarok évszázadok óta saját testükkel, országuk pusztulása árán fogták fel. Ebben a harcban elvesztek királyok, főnemesek és nincsen valamirevaló család, amelynek nem kellett volna többször is siratnia valamelyik tagját, aki a török elleni küzdelmekben esett el. Nincsen senki, aki el tudná mondani, hogy a föld népéből hány ezer és ezer ember pusztult el úgy, hogy tűzzel-vassal ölték meg, vagy rabszolgának hurcolták el.[67] Ehhez hozzávehetjük, hogy a védelmi vonalban vérző katonaság is jórészben a népből került ki és a fizetetlen zsoldosok tartásának terhe is nagymértékben hárult az ország lakosságára.[68] Magyarország népének pusztulását maguk a számadatok félreérthetetlenül mutatják. A XV. század végén 4 millióra tehető az ország lakossága és amikor elmúltak a török idők, a XVIII. század elején legfeljebb ugyanennyi lehetett, miközben Európa népessége 80 millióról 130 millióra növekedett.[69] Magyarországnak tehát szörnyű árat kellett fizetnie a török megállításáért.

Természetesen elszakadnánk a történeti valóságtól, ha nem vennénk figyelembe azokat a többi tényezőket, amelyek egybefonódtak az ország harcával és együttes eredményük, hogy a török nem tudott tovább menni Európa belsejébe. Így a Habsburgok és az európai országok segítségén kívül nyilvánvalóan számításba kell venni a török hatalom hanyatlását, amelynek jelei a XVI. század végétől kezdve egyre világosabban felismerhetők.[70] Magyarország történetének nincsen olyan szakasza, amelyet a korabeli világeseményektől elszakítottan lehetne nézni, vagy meg lehetne érteni. Ez természetesen fokozott mértékben áll a török időkre. A darabokra szakított, vérző magyar haza továbbra is része maradt az egyetemes történetnek. A Habsburgok hatalmi helyzetének alakulása Európában és az oszmán-törökök harca a mohamedán világ fölötti uralomért, e világesemények hullámverése mind eljutott ide is és jelentősen befolyásolta a török elleni küzdelem sorsát. Amikor a magyarországi védelmi vonalban ellanyhultak a harcok, a török kész volt fegyverszünetet vagy békét kötni, mindez összefüggésben állott a perzsák elleni háborúval, a portán lejátszódó hatalmi versengéssel, vagy a három világrészre kiterjedő török birodalom egyéb gondjaival. De annyiban sem elszigetelt Magyarország küzdelme, hogy a török veszedelem által közvetlenül

66 *Veress Endre:* Nádasdy Ferenc Oratio-ja az ország négy rendjeihez (1668.) Történelmi Tár. 1896. 105. o.

67 Magyar Országgyűlési Emlékek XI. (Magyar Történelmi Emlékek III. o. Budapest, MTA, 1899) 169. o.

68 A parasztság katonáskodására *Kiss István:* A parasztság és a főurak XVI. századi honvédő harcunkban. H. K. Új folyam I. 1954. 3—4. sz. 61. és a köv. o.; *Maksay Ferenc:* Parasztság és zsoldosszolgálat a XVI. századi Magyarországon. Uo. III. 1956. I. sz. 29—42. o. — A zsoldosokra *Nádasdy Tamás* levele Ferdinándhoz 1539. január 9. (O. L. Nádasdy T. fogalm.). 1552. december 21. (O. L. Acta Publica 9/3); Magyar Országgyűlési Emlékek XI. 172—173. o.

69 *Dávid Zoltán:* Az 1715—20. évi összeírás (A történeti statisztika forrásai. Szerkesztette *Kovacsics József.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1957. 173. o.); *Szegfű Gy.:* Magyar történet. VI. Budapest, Egyetemi ny. 1931. 175. o.

70 A hadsereg hanyatlását a XVI. század végén maguk a törökök is szóvátették. Így Tárikh-jában *Pecsevi Ibrahim* (Tárikh-i Pecsevi). Török történetírók V. (Fordította: *Karácson Imre.* Török-magyarkori Történelmi Emlékek. Budapest, Athenaeum, 1916.) 99—100. o., 148—149. *Pálffy Miklós* beszélgetése a nagyvezírrel. Uo. 126—127. — A török birodalom belső gyengéire *Carl Ritter von Sax:* Geschichte des Machtverfalles der Türkei. Wien, Manzsche, 1908. 34—47. o.; *Josef Matoušek:* Turecká válka v Evropské politice v letech 1592—1594. V Praze, 1935. 29—30. o.

fenyegetett országokban a védekezésnek nagyjából hasonló formái és módszerei alakultak ki. A török háborúk mindenütt tömegeket szakítottak fel a helyükről és belőlük kerültek ki a hajdúk, hajdukok, uszkókok, morlákok és a török ellen harcoló, nagyjából egyforma helyzetű paraszti elemek.[71] Az egyforma helyzet és az egyforma feladatok nyomatékosan kívánják, hogy az érdekelt országok összehangolják történetkutatásunk ide vágó témaköreit és az eredményeiket kölcsönösen felhasználják.

*

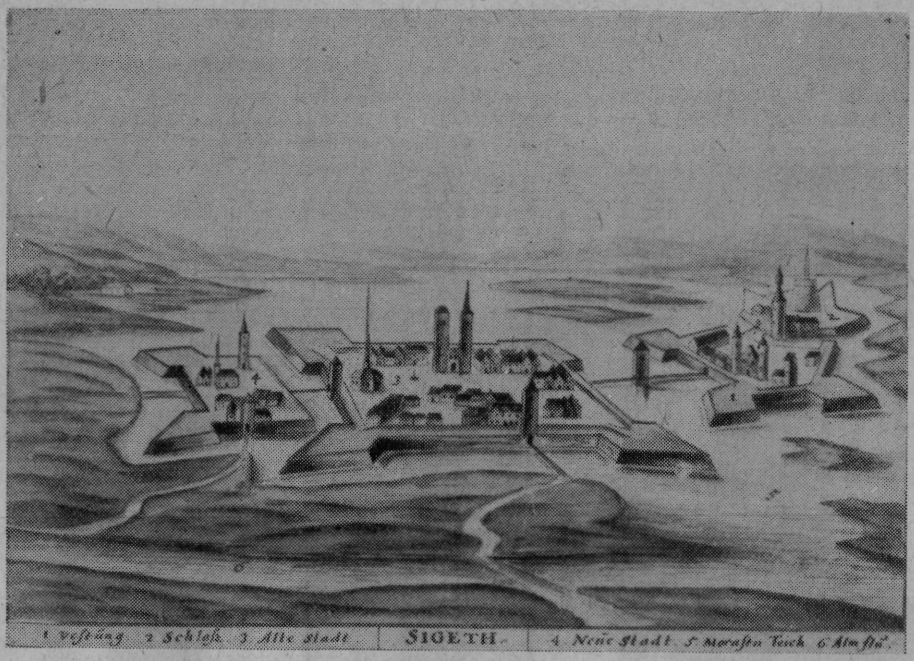
A török elleni védelem feladatainak és lehetőségeinek ismertetése során felvetődik az a kérdés is, hogy szükségszerű volt-e 150 éven át a védekezés? A bécsi udvar miért kereste a törökkel a megegyezést és miért ragaszkodott a békéhez, amikor ezzel nem tudta megvédelmezni az ország megmaradt részeit a török pusztításaitól, sőt lassú terjeszkedésétől sem. Mint ismeretes, a béke megkötését a Habsburgok diplomáciai sikernek tekintették, és a védekezés egyik formáját látták benne: a török közben nem foglalja el az országot. Ennek ellenében eltűrték a török rablóvállalkozásait és megtiltották a magyar végváriaknak, hogy megszegjék a békét. Attól féltek ugyanis, hogy a török a magyar végváriakat állítja majd bűnbaknak és felmondja a békét. A magyar tanács és az országgyűlés viszont ellenezte a béke megkötését, csak az egyik félre kötelező megtartását.[72] Az előzőekben már említett felfogásbeli különbség tükröződött ebben is. Bécsben megelégedtek azzal, hogy a törökök megállnak Magyarországon és nem fenyegetik a többi Habsburg-országokat. A magyaroknak viszont ez nem volt elég: a béke idejében is érezték a török nyomását és annak a súlyos hátrányát, hogy az ország jelentős területe török fennhatóság alatt áll. A béke meghosszabbításakor nemegyszer került szóba Bécsben is, hogy mivel ez a megoldás semmiképpen nem megnyugtató, helyesebb volna a török kiűzésére fegyvert fogni. Így mindjárt 1564-ben, Ferdinánd halála után Miksa tanácskozást tartott, hogy a béke megújítása vagy a török elleni háború felelne-e meg inkább a Habsburg-országok érdekeinek. Istvánffy leírásából tudjuk, hogy a tanácskozáson Zrínyi a háború mellett foglalt állást. Azzal érvelt, hogy a béke idején is folytatja puszításait az ellenség, mert a szerződéseken túlteszi magát. Magyarországról csak fegyveres harcban lehet elhárítani a pusztulást. Számítása szerint 70 ezer válogatott lovassal és gyalogossal, amit az európai fejedelmek nagy megerőltetés nélkül elő tudnak teremteni, nyílt csatában le lehet győzni a törököt. Magyarországnak vállalnia kell a hadsereg élelmezését, a Dunán minden szükségest a táborba lehet szállítani. Miksa hosszas gondolkodás után mégis a béke mellett döntött, megújította a szerződést Szulejmánnal és — Istvánffy szerint — egy év múlva az erdélyiek miatt tört ki a háború, amely 1566-ban Gyula és Szigetvár elveszítésével járt.[73]

Miksa halála után 1577-ben újból felvetődött a kérdés a Rudolf által összehívott megbeszélésen: érdemes-e fenntartani a török békét. A háborús párt nemzetközi összefogással 100 ezer katonát akar megmozdítani a török ellen és 6 év alatt reméli kiűzését Magyarországról. Télen kellene teret nyerni és

71 *Gerő L.*: i. m. 342—343. o.; *Petrus Bizarus:* Pannonicum bellum sub Maximiliano II. (Kiadta *Schwandtner János György:* Scriptores Rerum Hungaricarum I. Vindobonae, 1746) 693. o. — Bizarus véleményét ismerteti *Szabó István:* A hajdúk 1514-ben. Századok, 84, 1950, 188. o.

72 Az 1547. decemberi országgyűlés álláspontja Magyar Országgyűlési Emlékek III. 131—132. o. — A magyarok elégedetlenségére *Horváth Mihály:* Magyarország történelme IV. Pest, Heckenast, 1871. 205—211. o. — A haditanács álláspontjára lásd az 57. jegyzetben található hivatkozásokat.

73 A tanácskozást leírja és Zrínyi beszédét közli *Istvánffy M.*: i. m. 308—313. o.; Vö. *Székely György:* Zrínyi Miklós, a költő és államférfi. (Különnyomat a Janus Pannonius Múzeum 1964. évi Évkönyvéből) 5. o. — A béke megújítására és a háború okára *N. Istvanfi:* i. m. 272. o.

A Geographia Blaviana ábrázolása Szigetvárról
(1640 k. Wien. Nat. Bibl.)

a nyári hónapokban, amikor a török nagyobb erőkifejtésre képes, a kivívott eredmények védelmére kell törekedni. A békepárt viszont azt hangoztatta, hogy az európai országok közötti ellentétek lehetetlenné teszik a szükséges haderő kiállítását. A török változatlanul nagy erőkkel rendelkezik, nem szabad tehát kockáztatni a háborút. A végvárakat azonban meg kell erősíteni úgy, hogy a török a béke idején ne folytathassa zavartalanul rabló vállalkozásait. A haditanács elismerte, hogy török részről nem tartják meg a békét, de kényszerűségből mégis a drinápolyi béke megújítását javasolta és az uralkodó ennek megfelelően döntött.[74]

A tizenöt éves háború, amelyet a török kezdeményezett, azokat igazolta, akik a béke megtartását kívánták. A háború elhúzódása és eredménytelensége nem a török hadsereg erején múlott, hiszen gyengéi és korszerűtlensége a háború folyamán ismételten kitűntek. A császári seregek azonban részben a felső vezetés elégtelensége folytán, részben szervezetükből, összetételükből, fenntartásukból következő hibákból és nem utolsósorban, mert nem igazodtak a magyarországi hadszintér követelményeihez, a lehetőségeket nem tudták kihasználni, sőt voltak a háborúnak olyan szakaszai, amikor a kezdeményezést a török vette át. A háború céltalan húzódása egyik évről a másikra pedig csak az ország pusztulását növelte.[75]

74 A tanácskozásról készült összeállítás szövegét kihagyásokkal magyar fordításban kiadta *Geöcze István:* i. m. H. K. VII. 502—537., 647—678. o.

75 *Illésházy István* nádor följegyzései 1592—1603. (Magyar Történelmi Emlékek II. o. VII. k. Budapest, Eggenberger, 1863) 9—10., 23—24. o. — A hibákat részletesen feltárta *Gablman Miklós* emlékirata Mátyás főherceghez, 1594. szeptember 30. Magyar fordításban közzétette *Thallóczy Lajos:* Gablman Miklós császári hadi történetíró emlékezete. [†1596.] Történelmi Tár, 1896. 593—645. o.

A török béke a XVII. században sem jelentett az ország számára elfogadható életfeltételeket. Amikor 1640-ben az új szultán trónralépésekor megvizsgálták a megyék panaszát, kiderült, hogy alig másfél évtized alatt a törökök több mint 300 falut hódoltattak, közel 5000 embert hurcoltak el és másik 2000-et levágtak, egyúttal óriási anyagi károkat okoztak.[76] Esterházy Miklós nádor előterjesztése az eshetőségek mérlegelése után ennek ellenére a béke megkötését javasolta.[77] Az udvar pedig ezt az utat követte. Zrínyi Miklós úgy jellemezte a helyzetet, hogy „nem volt ugyan nyilvánvaló hadakozás, hanem békességnek homálya, aki alatt mindazonáltal az országunk igen megromlék".[78] A kivezető utat pedig egyedül a török kiűzésében látta, amit nyíltan hirdetett és amire a maga lehetőségei között készült és készítette az országot. Erre azonban csak egy emberöltő múlva a Habsburgok számára kedvező nemzetközi helyzetben, a török súlyos bécsi veresége után Európa és Magyarország áldozatával kerülhetett sor.[79]

Ha a török kiűzésének kérdése a másfél évszázad alatt szinte folyamatosan ismét és ismét felmerült, érthetetlen, miért nem lett valósággá már korábban. Ez nemcsak Magyarország szenvedéseit rövidítette volna meg, hanem a Habsburgok érdekét is szolgálta volna. Hiszen a Habsburg-országok számára sem volt megnyugtató, hogy az ellenség 1—2 napi járóföldre van Ausztriától. A Habsburgoknak arra kellett volna törekedniük, hogy a háborút minél messzebbre szorítsák saját féltett területeiktől. Egyúttal pedig az is érdekükben állott volna, hogy Magyarország és Erdély anyagi erőforrásaira mielőbb rátehessék a kezüket. Az a körülmény, hogy a bécsi politika mégis ragaszkodott a béke fenntartásához, csak úgy magyarázható, hogy a Habsburgok nem rendelkeztek olyan erőkkel és eszközökkel, hogy vállalni tudták volna a török háború kockázatát.

*

A külföldi szakirodalom általában keveset tud Magyarország harcáról, áldozatáról és a török feltartóztatásában a Habsburgok szerepét emeli ki. Az osztrák Hugo Hantsch kifejti nagy összefoglaló munkájában, hogy 1526 után Magyarország nem tudta teljesíteni hivatását. Ennek átvételét a világ „Európa második védelmi vonalának", Ausztriának uralkodóitól várta. A török Magyarországot felvonulási területnek tekintette, hogy nyugtalanítsa a szomszédos országokat. Természetes védővonal hiányában mesterségest kellett kiépíteni és ennek a védelmét megszervezni Horvátországtól kezdve a Kárpátok előnyúlványaiig. A védővonal jól helytállott, hiszen a török magyarországi területe az első hódítások után lényegesen nem bővült. „De ennek a védőövezetnek a fenntartása évenként jelentős összegeket emésztett el, amelyeket legnagyobb részt Ausztriának és Csehországnak kellett előteremtenie." A Habsburgok kezében volt a magyar szent korona, amely Magyarország egységét jelképezte. Ebből a Habsburg-uralkodók számára jog és kötelesség származott. „Ausztria biztonságán kívül, — ahhoz a királyi Magyarország, mint az előtér (Glacis) a várhoz számított — ez az állandó követelmény volt a belső indíték a hadiesemények által megvont határok áldozatos fenntartására." Kiemeli továbbá a szerző, hogy a „Habsburg származású császárok

76 *Majláth Béla:* A szőnyi béke okmánytára. Budapest, MTA, 1885. 61—62. o.
77 A nádor 1641. november 11-én kelt előterjesztése uo. XLIV. sz. 231—260. o.
78 Az török áfium ellen való orvosság. 361. o.
79 Magyarország haditerheire *Károlyi Árpád:* Buda és Pest visszavívása 1686-ban. (Atdolgozta *Wellmann Imre.* Budapest, Székesfőv. 1936) 79—87. o.; — Az ország helyzetére *Pach Zsigmond Pál:* Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon, Budapest, Szikra, 1952. 79—83. o. — A török elleni harcokban a magyarokon kívül az Európa különféle országaiból való csapatok is komoly veszteségeket szenvedtek. *Szekfű Gy.:* Magyar történet V. Budapest Egyetem ny. 1929. 382. o. — Ez tükröződik abban is, hogy a hadvezérek és parancsnokok közül is többen elestek: F. Scherfenberg, De la Vergne, K. L. Souches altábornagy, Veterani vezérőrnagy stb.

tudták és elismerték, hogy itt Németországért és egész Európáért állanak őrt". A munka beszámol arról is, hogy a törökök 1529-ben Bécset ostromolták és 1532-ben újabb támadás készült, de Kőszeg védelme és II. Szulejmán halála (!) megmentette a császárvárost az újabb veszedelemtől, a török csapatok azonban az Ennsig végigpusztították Ausztriát. A török elleni védekezésben Magyarország szinte teljesen eltűnik, sőt — Hantsch szerint — a törökök ügyes politikával az ország egy részében (Erdélyben) szövetségeseket találtak, ami megnehezítette a keresztény csapatok dolgát.[80]

Ez a felfogás — úgy látszik — nem egyedülálló. A német Walter Schlesinger azt fejtegeti, hogy amikor a középkori német császárság a Staufok bukásával összeomlott, új súlypontok keletkeztek Prágában és Bécsben, és ezekhez jóval később Berlin is csatlakozott. Ennek a Közép-Európának történelmi súlya azokban a nehéz védőharcokban mutatkozott meg, amelyeket a saját maga és ezzel egész Európa fennmaradásáért vívott. „A koraközépkori keleti településsel megnyert Délkelet viselte a török háborúk főterhét, az verte vissza Keletnek Európa közepe ellen irányuló nagy támadását."[81]

Magyarország szerepe világosabban szembetűnik a francia Georges Livet munkájában, amikor azt írja, hogy 1526 után a Habsburgok megszerezték Magyarország és Csehország koronáját. „Elsősorban a két királyságot és Bécset fenyegeti a törökök támadása, amely állandó veszély Mohács óta (1526)." Majd utána megjegyzi, hogy „a Habsburgok jelentik a Birodalom védőbástyáját".[82]

Túlzás volna néhány megállapítás alapján általánosítani, de úgy látszik, hogy nagyjából egyforma kép alakul ki a nyugati történetírásban: Magyarország szerepe vagy teljesen eltűnik, vagy legalább részesedése a harcban nem vehető ki eléggé, küzdelmének arányai eltörpülnek. Előadásomban igyekeztem felvázolni Magyarország erőfeszítéseit és áldozatát, amelyeket az egykorúak is ritkán értékeltek, az utókor pedig nem ismer.

A külföldi kép kialakulását elősegíti az, hogy a külföld nem látja Magyarország részét ebben a harcban világosan. Ezért viszont elsősorban történetírásunkat terheli a felelősség. Be kell ismernünk, hogy a XVI—XVII. századi török elleni küzdelmek feltárása terén a felszabadulás óta általában nagyon kevés történt. Igaz, hogy az elmúlt időkben megjelent néhány figyelemre méltó tanulmány, forrásközlés és legutóbb a Szigetvári Emlékkönyv, amelyek új oldalakról világították meg történetünk e küzdelmes szakaszát.[83] A régi várak egész sorának helyreállítása, az ásatások is jelentősen gazdagították ismereteinket.[84] Mindezek az eredmények csak valamelyest javítottak a mérlegen és nem is jutottak el, vagy legfeljebb kis részben, a külföldi olvasóhoz. Acsády Ignác, Szendrei János, Takáts Sándor, Salamon Ferenc, Szegő Pál, Szekfű Gyula és a többi régi kutatók munkái még ma is nélkülözhetetlenek.

80 Die Geschichte Österreichs I. Graz—Wien—Köln, 1959. 225—236. l. (Az idézetek a következő oldalakról valók: 225., 232., 234.)

81 Die geschichtliche Stellung der mittelalterlichen deutschen Ostbewegung. Historische Zeitschrift B. 183, 1957. 541. o.

82 La guerre de trente ans (Que sais-je? N⁰ 1083. Paris, 1963) 15. o.

83 Az előadásomban idézett munkákon kívül kiragadott példaként csak néhány újabb tanulmány, közlés említésére szorítkozhatom. *Zimányi Vera:* Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. Századok. 94. 1960.; *Benczédi László:* Bányavidéki várőrségek folyamodványai Esterházy Pálhoz 1668—1681. Történelmi Szemle, IV. 1961.; *Izsépy Edit:* Végvári levelek 1660—1682. (A budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 17. Budapest, Tankönyvk. 1962.); *Degré Alajos—Gergelyffy András—Valter Ilona:* Az egervári vár története (A Göcseji Múzeum Közleményei 25. Zalaegerszeg 1965.); *Szabó László:* A tatai vár a XVI. században. H. K. Új folyam X. 1963. 1. sz.; *Spáczay Hedvig—Gottreich László:* Lossonczy Anna ismeretlen levelei. H. K. Új folyam XIII. 1966. 2. sz.

84 *Gerő L.:* Váraink védelme. (Magyar Műemlékvédelem 1949—1959. Budapest, 1960. 77—95. o.); Uo. Az Országos Műemléki Felügyelőség által 1959—60-ban tervezett és végzett építészeti helyreállítások. Magyar Műemlékvédelem, 1959—1960. Budapest, 1964. 250—251. o.; *Kováts Valéria:* A szigetvári vár régészeti kutatásai. (Műemlékvédelem, Budapest, 1966.); *Papp László:* Szigetvár XVI—XVII. századi erősség-rendszere és ábrázolásai. (A Janus Pannonius Múzeum 1965. évi Évkönyve. Pécs, 1966.)

szemléletükből következő hibáik ellenére és bár senki nem vonja kétségbe, hogy az általuk feltárt tényanyag is felülvizsgálatra, kibővítésre és továbbfejlesztésre szorul. Igaz, hogy marxista történetírásunk érdeklődését sok megoldatlan és új feladat köti le, de úgy gondolom, hogy a török-korszak alaposabb feltárása és megismertetése halaszthatatlan kötelesség. Így a lehetőség szerint minél alaposabban meg kell világítani a Habsburg-uralkodók és a bécsi kormányszervek szerepét a török elleni védekezés megszervezésében és irányításában, a külföldi segítség tényleges mértékét. Fel kell tárni a végvári katonaság helyzetét, összetételét, helyét a társadalomban, Magyarország népének erőfeszítését, az ország gazdasági erejének, jövedelmének felhasználását. Az összes feltételek mérlegelésével meg kell állapítani a végvárak szerepének, helytállásának katonai értékét — hogy a sok közül csak néhány alapvető feladatot ragadjak ki. Török elleni küzdelmeink elmélyült kutatása és feltárása új vonásokkal gazdagíthatja népünk, fiatalságunk tudását múltunkról és a vonzó emberi példákkal mélyítheti hazaszeretetét. Egyúttal pedig azért is szükséges, hogy a külföld megismerje: Magyarország nem volt csupán az ausztriai erődítmény „előtere" a várárok tulsó oldalán, nem volt felvonulási terület, hanem sok egyéni kezdeményezéssel, vérrel, munkával és szenvedéssel védelmezte saját magát és Európát.

ИШТВАН ШИНКОВИЧ:

ВАЖНЕЙШИЕ ВОПРОСЫ ОБОРОНЫ ОТ ТУРОК

Резюме

400 лет тому, что превосходство сил турок сломало героическое сопротивление оборонителей Сигетвара и заняло крепость. Героическое сопротивление сигетцев и последующую заканчивающуюся верной смертью вылазку даже и прошедшие 400 лет не могли затмить. Это не случайное явление — устанавливает автор — потому что память больших подвигов даже бег времени не может подвергнуть забвению. Возвышенная задача историков, открывая причины событий и действий, показывая сложившееся историческое положение, дальше поддерживать одну из самых блестящих традиций истории венгерского народа, героический поступок смелых солдат Сигетвара, питающийся из любви к Родине.

Венгрия с XIV века имела связь с османами — турками. Автор в первой части своего реферата анализируя эти отношения, говорит между прочим об успешных и неудачных боёв против турецких войск, об отношении народа и господствующих классов страны, а также об отношении дома Габсбургов к турецкой опасности, угрожающей Европе. В рамках этого он излагает проблемы построения и усовершенствования крепостей и укреплённых мест, с целью остановления противника, а также проблемы снабжения этих крепостей материальными и техническими средствами, соответствующей охраной и проблемы их содержания. В этой части лекции он пишет о нищенском положении солдат пограничных крепостей и о причинах частой задержки выплачивания жалований.

В последующей части реферата, автор рассматривает задачи и возможности обороны от турок. Автор даёт ответ на тот вопрос, почему искал венский двор соглашение с турками и почему настаивал мир тогда, когда с этим не мог защитить остатки территорий страны от турецкого разрушения — даже от медленного распространения турок.

В заключительной части работы автор занимается иностранной специальной литературой, занимающейся вопросами борьбы Венгрии.

ISTVÁN SINKOVICS:

DIE WICHTIGSTEN FRAGEN DER VERTEIDIGUNG GEGEN DIE TÜRKEN

Resümee

400 Jahre vergingen, seitdem die türkische Übermacht den heroischen Widerstand der Verteidiger von Szigetvár brach und die Festung einnahm. Die Erinnerung an die Verteidiger, die tapfer ihren Platz behaupteten und dann in den sicheren Tod stürmten, konnten auch die dahingegangenen vier Jahrhunderte nicht verblassen. Das ist keine zufällige Erscheinung — behauptet der Autor: die Erinnerung an große Taten kann die Zeit nicht verwischen. Es ist die erhabene Aufgabe der Historiker, die Gründe der Ereignisse und der Handlungen beleuchtend und die sich gestaltete geschichtliche Situation beschreibend — eine der ruhmreichsten Tradition des ungarischen Volkes, das heldenhafte Verfahren der tapferen Soldaten von Szigetvár, weiter zu pflegen.

Ungarn stand mit der Osman-Türkei seit dem XIV. Jahrhundert in Verbindung. Der Autor befaßt sich im ersten Teile seines Referates mit der Zerlegung dieses Verhältnisses, spricht über die erfolgreichen und mißerfolgten Kämpfe gegen die Türken, über die Stellungsnahme des Volkes und der führenden Klasse, sowie des Hauses Habsburg zur Türkengefahr, die ganz Europa bedrohte. Im Rahmen dessen gibt er die divergenten Probleme (Bau, Erneuerung, Ausstattung, Besatzung usw.) der zur Hemmung des Feindes dienenden befestigten Orte und Burge bekannt. In diesem Teile seines Vortrages schreibt er über das schwere Leben der Grenzschutz-Soldaten, auch über den Grund des häufigen Ausbleibens ihres Soldes.

Im folgenden Teile seines Referates untersucht er die Aufgaben und Möglichkeiten der Verteidigung gegen die Türken, folgende Frage beantwortend: Warum suchte der wiener Hof das Übereinkommen mit den Türken und warum bestand er auf einen Frieden, wo doch der Hof auf diese Art weder den übrigen Teil des Staates vor der türkischen Vernichtung beschützen — noch die langsame Ausbreitung der Türken so nicht verhindern konnte.

Im schließenden Teil seines Schreibens befaßt sich der Autor mit der ausländischen Fachliteratur, die über die Kämpfe Ungarns berichtet.

SZIGETVÁR OSTROMA ÉS ELFOGLALÁSA 1566-BAN

(TÖRÖK FORRÁSOK SZERINT)

Tayyib Gökbilgin

Szigetvár neve éppen olyan fontos helyet foglal el a török birodalom XVI. századi történetében, mint amilyen nagy jelentőségűvé vált az a korabeli események során a magyar nép számára. Ennek oka elsősorban abból adódik, hogy az oszmán-török uralkodók egyik legkiválóbb alakja itt, Szigetvár alatt hunyt el, ugyanakkor a magyar nemzet egyik legnagyobb hősének neve szintén ide, ehhez a várhoz fűződik. A török és a magyar nemzet abban az időben sokat harcolt egymással. Az elhúzódó harc a küzdő felek számára a legtöbb esetben győzelemmel vagy halállal járt: megfutamodást, illetve meghátrálást ugyanis nem ismertek. A harcok során lassan megtanulták tisztelni és becsülni egymást. Ám a kölcsönös megértésnek akkor legyőzhetetlen akadálya volt: nevezetesen az, hogy mindkét nép más kultúrkörbe tartozott és a korabeli viszonyok gyakran egymás elleni küzdelembe sodorták őket. Így történt ez a XVI. században is, amikor a kiújuló ellenségeskedésnek a század második felében Szigetvár lett a színhelye.

Ennek az összetűzésnek az okait, valamint a hadjárat előzményeit és előkészületeit — török források alapján — már vázoltam a megjelent Szigetvári Emlékkönyvben. Ezért most előadásomban Szigetvár ostromának és elfoglalásának különböző eseményeit szeretném röviden ismertetni — kifejezetten török források, török szemtanúk elbeszélései alapján.

Nagy Szulejmánt a nyugati történetírók Soliman le Magnifique, der Prächtige Süleyman, Suleiman the Magnificent-nek nevezik, de mi törökök Kanuni Sultan Suleyman-nak szoktuk nevezni, mert szerintünk az ő legkiválóbb tulajdonsága a törvényhozásban mutatkozott meg.

A szultán és hadserege augusztus 5-én érkezett a Szigetvár előtti mezőre (18 muharrem 974, hicra dátummal), tehát nem augusztus 1-én vagy 2-án, mint ahogy azt egyes török és néhány külföldi történetíró tévesen említi. Szigetvár jól meg volt erősítve. Mint ismeretes, 1556-ban Hadim Ali budai pasa már sikertelenül ostromolta. Török leírás szerint Szigetvár 1566-ban három részből: úgymint külső-, középső- és belső várból (dis kale, orta kale, ic kale) állt. Ezeknek azonban más elnevezése is volt, mégpedig Óváros, Újváros és Vár (Eski-sehir, Yeni-sehir, Kale). Mind a három rész körül volt árkolva és egyiket a másikkal hidak kötötték össze. Török elbeszélők szerint a várat öt bástyával erősítették meg, ezeket sövényből és földből készítették és háromszoros árokkal zárták körül. Csak a kerek bástya — amit lőporraktárnak (Barut mahzeni) használtak, s a törökök degirmi kuleónak neveztek —, a harangtornyok és a várvédők házai épültek téglából.

Amikor Zrínyi Miklós, Szigetvár főparancsnoka látta, hogy a török hadsereg közeledik, az erőd középső részére egy nagy keresztet helyeztetett, a vár falaira vörös posztót huzatott és néhány bástyának a tetejét pedig ónnal fedette be, amelyet némelyek ezüst színű fényes plakettáknak véltek. Zrínyi ezzel a díszítéssel akart választ adni a szultán pompás felvonulására.

A várban magyarokból, horvátokból és osztrákokból álló erős védőcsapatok voltak — az egyik szemtanú, Szelaniki Musztafa történetíró szerint nem volt semmiben hiányuk.

A vár helyzetéről és Zrínyi intézkedéseiről a török katonák által elfogott és a táborba vitt foglyoktól szereztek értesüléseket. Ezek vallomásaira hivatkozva a török történetírók elmondják, hogy Zrínyi nagyon kemény fegyelmet tartott a várban. Például egyik katonáját, aki valami okból kardot rántott felettes tisztje ellen, azonnal felakasztatta. Szigorúságára mutat az is, hogy egy agát, aki fogságba esett, szintén megöletett.

Amikor a szultán megérkezett Szigetvár alá és saját sátrába, ahogyan a törökök mondják, otag-i humayunba ment, Zrínyi egyik nagy ágyújával odalövetett. Ez úgy tűnt, mintha azt akarta volna mondani: örülünk, hogy ide jöttetek — írja az események elbeszélője, Szelaniki Musztafa. Egy másik lövedéket, pedig a török ágyúszerek és a hadi készletek felé irányított, amivel azt akarta tudatni: íme itt vannak azok a hadi szerszámok, amikkel dolgunk lesz, amikkel hadakozni fogunk. A krónikás azonban e kis epizódoknak az ilyentén való magyarázása után még idézi Zrínyi szóbeli kijelentését is: „Rólam, akit Zrinekiónek neveznek egész Horvátországban, ne higgyétek azt, hogy céltalanul szállok szembe a nagy török szultánnal, én Magyarország császári pecsétjét akarom a kezembe venni." Igaz, hogy e szavak csak a krónikás fantáziájának tulajdoníthatók, de mégis csak jól jellemzik az ostromlók gondolatvilágát, akiknek szemében Zrínyi nagy embernek és igen jelentős személyiségnek tűnt a szultán által ostromolt vár magas főparancsnoki tisztében.

Még aznap este elrendelték a török hadsereg valamennyi csapattestének: a janicsároknak, tüzéreknek, puskásoknak, a páncélos és vadászcsapatoknak, amelyek a beglerbégek és szandzsákbégek parancsnokságai alá tartoztak, hogy készülődjenek a harcra, és éjszaka kezdjék meg a tüzelést a vár védői ellen. Egyúttal parancsokat adtak ki arra vonatkozóan is, hogy az egész tábort világítsák ki, s mindenki álljan a lova, tevéje vagy öszvére mellett, nehogy az éj folyamán valami zavaros helyzet adja magát elő. E rendelkezések végrehajtása után elvégezték a szokásos vallási szertartásokat és a namazok s mindenféle imádságok mellett megkezdték egyszerre a tüzelést. Szelaniki elbeszélése szerint éjfél után a védők fegyverei és ágyúi is megszólaltak. Ugyanakkor imádkoztak, a templomban orgonán játszottak, az utcákon pedig dobokat és cimbalmokat vertek.

Az egyik rendelkezés értelmében a török hadsereg rumiliai csapatai az erdő szegélyén a város felé haladtak, maguk elé tartott sánckosarakkal (metris sepetleri). A jobbszárny katonasága Ferhád pasa és Zal Mahmud pasa parancsnoksága alatt állott. Ostrom elején a derékhad parancsnokai a janicsárok agája, Ali aga és Sli Pörtük bég (Koca-ili, azaz Nikodémia szandzsákbégje) voltak, de őket később máshová helyezték. Alájuk tartoztak a végvidéki bégek is — Nasuh pozsegai szandzsákbég kivételével, aki a szultán külön parancsára janicsár csapatokat és öt nagy ágyút kapott azzal az utasítással, hogy az Óvárost támadja.

A török krónika szerint Zrínyi a második éjjel már felgyújtatta az egyik városrészt, Újvárost (Yeni-sehir) — tette ezt abból kiindulva, hogy nehéz lesz azt tovább tartani. Ezt követően lerombolta az összekötő hidat és a belső várba húzódott. A janicsárok a város felé törtek és az elfoglalt területen eloltották a tüzet, majd egy védett árokból lőni kezdték a várat. A következő

órákban pedig a vár és az Óváros közötti mocsarat földdel megrakott zsákokkal feltöltötték és a vár felé egy használható, szilárd utat készítettek.

Az ostrom tizenötödik napján a török csapatok elfoglalták az összes külső erődítményeket, ezt követően a nagyvezér parancsnoksága alatt egy általános támadást hajtottak végre. Annak ellenére, hogy ennek sikere érdekében igénybe vettek mindenféle hadieszközt, a védők ezt az általános rohamot mégis visszaverték és nagy veszteségeket okoztak a támadóknak. Annyi ágyúgolyó és gránát hullott a várból az ostromlókra, mint még soha. Mint Szelaniki írja — ilyen még nem fordult elő egyetlen vár ostrománál sem. Még a nagyvezér élete is veszélyben forgott, Feridun bej titkos tanácsos és titkár azzal mentette meg a haláltól, hogy magához rántotta a becsapódó ágyúgolyó elől, amely így nem találta el a nagyvezért, de néhány janicsár ott esett el közvetlen közelében. Szulejmán szultán e meghiusult támadás után a következőket írta a nagyvezérnek, Szokollunak: „Újabb rohamot most nem engedélyezek, jelenleg fontosabb és célszerűbb az, hogy a hadvezérek előbb biztosítsák a rohamhoz szükséges eszközöket, és csak miután az összes intézkedésekben egy véleményre jutottak, akkor induljanak újra." A szultán e rendeletében még kifejezte azt az érzését is, hogy „ez a vár az én egész szívemet égeti, ezért azt kívánom, hogy az is égjen tűzben." Utasítását azzal fejezte be, hogy „titkárodnak, Feridun bejnek pedig érdemeiért az én kapum müteferrika rangját adományoztam".

Amint ez a rendeletből is kitűnik, a szultán nyugtalan lett és sürgetni kezdte a vár elfoglalását. Ezért a nagyvezér — Huszrev kethüda, az egyik bizalmas embere kíséretében — személyesen ment az ostromárkokba és ott is maradt egészen a vár elfoglalása napjáig.

Ugyanakkor célszerűnek látták azt is, hogy Musztafa pasa vezér ostromrészén fát halmozzanak fel a vár falaihoz. E terv végrehajtását a szilahdar és az ulufeciyan-i yemin csapatokra bízták. Ezek a közeli erdőből nagy mennyiségű fát hordtak a kijelölt helyre, ahonnan a rumiliai csapatok újabb rohamra indultak. A támadók azonban a védők erős ágyútüze és ellenállása következtében súlyos veszteségeket szenvedtek, s a halottak mellett a sebesültek száma is rohamosan nőtt. A támadás meghiusulása után egy másik tervvel próbálkoztak. A janicsárok a várral szemben földdel és trágyával töltött zsákokból egy toronyszerű magaslatot emeltek, amire azután felmásztak és onnan kezdték lőni a várbelieket. Ám itt is súlyos veszteség érte őket. Ily módon ez a terv sem járt sikerrel. Ezekben a napokban sok eső is esett, ami úgy tönkretette az árkokat, hogy szinte a legkisebb megmozdulás is lehetetlenné vált. Nagy nehézséggel kellett megküzdeni, amit még fokozott az is, hogy egy gránát eltalálta és megsemmisítette a törökök egyik nagy és híres ágyúját, amelyet Katianer-nek neveztek. Ennek ellenére Kücük Ahmed aga, az új köstendili szancabég eredményesen lövette a várat azzal a két ágyúval, amelyet a nyílt mezőn állíttatott fel.

Időközben Szulejmán szultán igyekezett ígéretekkel rábírni Zrínyit a vár feladására, de ő továbbra is ellenállt — noha a szultán neki adományozta volna egész Horvátországot.

Az ostrom egyik napján a janicsárok egyik bölük basija azt mesélte barátainak, hogy álmában magát elesettnek, de a várat elfoglaltnak látta. Ezért arra kérte őket, halála után lányát adják feleségül Mehmed Bese nevű fiatal katonához. Ő maga a vár fala alá ment és egy aknával felrobbantotta a lőporraktárt (barut mahzeni), ahol maga is elesett. A robbanás sok kárt okozott a falakban, nagy rések támadtak, ezeken keresztül a janicsárok a védők ellen több rohamot intéztek, amelyek mindkét fél részére nagy veszteségeket okoztak. A védők végül mégis kénytelenek voltak visszavonulni a belső várba, ahol tovább folytatták a harcot és az ellenállást Zrínyi parancsnoksága alatt. Feridun bej szerint, amikor a védők az utolsó bástyára visszavonultak, több

kisebb-nagyobb ágyút hagytak hátra. Ezeket ekkor az ostromlók vették birtokukba. Ez idő tájt kísérték a táborba azokat a foglyokat, akiket Feridun bej szerint a nagyvezér kiküldött csapatai ejtettek fogságba. (Bár Szelaniki szerint ezeket a foglyokat a budai és a karamani beglerbég küldte a táborba.) Feridun bej ezzel kapcsolatban a következőket írja: „Zrínyi birtoka tulajdonképpen Csáktornya vára volt, ott élt fia és ott volt az egész vagyona. Ezért török portyázó csapatokat küldtek arra felé, hogy valamiféle foglyokat szerezzenek, és tőlük hasznos híreket halljanak. Állítólag akkor Zrínyi fia is éppen kijött a várból, hogy apjáról értesüléseket szerezzen, s útközben találkozott a török csapattal. A két fél megütközött, Zrínyi fia azonban vereséget szenvedett és néhány embere, köztük egy dobos és egy kürtös a törökök fogságába esett. Ezek voltak tehát a nagyvezér táborába küldött foglyok. Itt mindenféle dologban kikérdezték őket. A kérdezők hárman voltak: Musztafa kethüda, Musztafa pasa Lala kethüdája, Dragoman Ibrahim bej és Feridun bej, akik állítólag több nyelven: magyarul, németül, horvátul és latinul is beszéltek. Kérdéseikre a foglyok elmondták, hogy a magyarok, horvátok és osztrákok között nincs semmi egyetértés és gyűlölik egymást. E hírek hallatára úgy gondolták, hogy ebből valami hasznot lehet húzni. Ezért egy hamis levelet írtak, amit Zrínyi fia nevében annak apjához intéztek." Feridun bej leírása szerint ez a levél a következőképpen hangzott: „A császár már többször segítséget ígért, de ígéretét nem teljesíti, és nem cselekszik semmit. Valamennyi magyar és horvát úr utálja az osztrák hatóságokat, amiért meg sem mozdulnak az alatt, míg egy ilyen hős nagy úr, mint Zrínyi Miklós tönkre megy. A te hősies küzdelmeid és a kereszténység nemes megvédését személyesen láttam, a lehetőt már megtetted, s most én haljak meg érted? A nagy szultán és a katonái elleni harc csupán neked és a te becsületednek tulajdonítható, amelylyel már mindenfajta dicséretet kiérdemeltél. Az itteni magyar és horvát urak most sokféle panaszt emelnek az császár ellen, amiért ígéretét nem tartotta be. Most az oszmán birodalom szultánjának nagyvezére, a horvátok között híres Szokollu Mehmed pasa, Nagy Szuljemán kedvence, akinek minden akarata érvényre jut, és akinek élete és kormányzása hosszú és boldog legyen, mert jól fogadott bennünket, és összetört szívünket vigasztalva azt mondta nekem, írj levelet édesapádnak, és tanácsold neki azt, hogy mondjon le a makacs ellenállásról és önfejűségről. Kérdezd meg tőle, mit használ neki ez a makacs ellenállás, mikor már eleget tett mindennek, s ennél nagyobb híre, becsülete és büszkesége már nem lehet. Most már jöjjön ide, kérnék neki a nagy padisahtól magas rangot, és talán, ha az isten engedi, megszerezném neki a magyar trónt, a királyságot is." Ezt a levelet egy nyíl hegyére tűzték és a vártemplom kapujához lőtték. Szelaniki szerint hamarosan vissza is jött a levél a várból, de hátlapjára Zrínyi ezeket írta: „Szemem fénye, drága fiam, micsoda boldogság ért téged az által, hogy az ellenség osztotta sebeket szenvedheted és fogságukba estél, lelked magasztosságát tanúsítja ez, amelyet most megmutattál az egész világnak. Amit írtál tudomásul vettem, és mindent megértettem. Te tudod azonban, hogy a mi családunk a bátorság talaján áll, s nekünk nem illik beszélni senkivel gyengeségről, erőtlenségről és tehetetlenségről, mert ez gyávaság lenne tőlünk. Ilyen magatartást mi nem tanúsíthatunk, ilyen aljas cselekedetet mi nem tehetünk, ilyen élet nekem nem kell. Amíg élek, a pasa a várat nem kaphatja meg tőlem..."

E válasz után nem maradt más lehetőség hátra, mint fegyverhez nyúlni, és elfoglalni Szigetvárat. Így tehát még sokkal erősebbé és keményebbé vált az ostrom.

Közben 1566. szeptember hatodikáról hetedikére virradó éjszaka, hajnal előtt szomorú esemény történt: a beteg 72 éves Szulejmán szultán elhunyt otag-i humayunjában, a maga fényes sátrában. Halála hírét, miután azt a szultán kezelő orvosa is megerősítette, titkon jelentették a nagyvezérnek.

Szokollu nagyvezér sokat imádkozott az elhunyt Szulejmán szultán üdvösségéért és közben arra gondolt, mennyit szomorkodott és háborgott a szultán az ostrom elhúzódása miatt. Alig néhány nappal halála előtt azt írta neki egy cédulán, hogy „tovább fog-e égni ez a kémény (azaz a vár), és mikor játszanak a dobok és trombiták a győzelemért." Mivel a nagyvezér nem akarta, hogy az ostromlók veszítsenek erkölcsi bátorságukból, elrendelte mindazoknak, akik már tudtak a halálesetről, hogy ezt a hírt senkinek el ne árulják és ne terjesszék. Aki e parancs ellen vét, bármilyen rangban és állásban van, halálbüntetés veszélyének teszi ki magát. E rendelkezés következtében mindenki fegyelmezte magát és hallgatott. Ezután az elhunyt szultánhoz közelálló és bizalmas belső embereknek írásbeli parancsot küldött, hogy hívják meg őt és a kapuci kethüdáját hivatalosan a padisah sátrába és a következő jelentést tegyék neki: „Hála isten a szultán egészsége már javul és napról napra jobban van, csak még nincs teljesen megnyugodva, mert annyi küzdelem, veszteség és nélkülözés után sem sikerült még a várat elfoglalni. Ezért megparancsolja, hogy a várat még a mai nap folyamán birtokba kell venni. Ennek érdekében elrendeli, hogy a vezírek és mindenféle bégek e cél eléréséhez mindent megtegyenek, különben szigorúan meg lesznek büntetve." A szultán bizalmasai valóban a nagyvezér utasításai szerint jártak el és így, amikor a nagyvezér a szultán nevében a fenti tartalmú parancsot megkapta, mindjárt összehívta a dívánt. Oda azonban nem gyászruhában, hanem pompás ruhát öltve ment és vidáman, mosolygó arccal adta ki a vár elfoglalásával kapcsolatos intézkedéseit. Úgy beszélt meg mindent, mintha nem történt volna semmi rendkívüli esemény. A díván után eljuttatták a padisah magas fermánját, azaz parancsát az illetékeseknek. Ezt követően a janicsárok lázasan készülődtek és azt mondták: „A padisah és az iszlám vallás magasba emelésének a napja és perce érkezett el most. Ma van az a nap, ma jött el az az idő, amikor nekünk mindent meg kell tennünk." Ez a lelkes szellem általános volt az egész ostromló hadseregben. Ugyanakkor mindenkinek megígérték: aki valami sikert ér el a mai nap folyamán, nagy jutalmat fog kiérdemelni, és mindent elérhet, amit akar. Ennek hatására a sereg ugyanazon a napon, szeptember hetedikén korán reggel minden irányból rohamot indított és heves harcot folytatott egészen a déli időig. A külső erődítményeket már mind lerombolták, a belső erődítményből pedig csupán a bástya és a benne levő lőporraktár maradt meg — a többi tönkrement. Az ostromlókat nagy veszteségek érték; a ziamet- és timár-birtokosok tömegesen estek el, de Feridun bej szerint Zrínyi is olyan helyzetbe került, hogy nem volt más lehetősége: vagy megadni magát az ellenségnek, vagy hősiesen meghalni. Zrínyi azonban nem veszítette el erkölcsi bátorságát. Noha tudta, hogy az utolsó óráit éli, mégis szépen készült arra a percre. Az egyik török krónikás — Ibrahim Pecsevi — így írja le Zrínyi utolsó óráit: „Szép díszruhát öltött, és zsebébe száz aranyat tett azzal a gondolattal, hogy aki életével végez, annak legyen ajándékba. Majd felkötötte őseitől örökölt kardját, és megmaradt katonáival kirohant a várból." Szelaniki, aki az ostromnál jelen volt, így írja le ezt az eseményt: „Zrínyi fejébe tette ezüsttel és arannyal díszített bársonyos kalapját, s a mellén arany lánccal, kezében aranyozott karddal rohamra indult. A roham közben azonban az egyik janicsár fegyverének golyója eltalálta őt, s amint felismerték benne Zrínyit, sok janicsár rárohant, fejét levágták, és rögnöt a nagyvezérhez vitték. Később Szokollu nagyvezér parancsára, amint ez az akkori világban szokás volt, elküldték Budára Szokollu Musztafa pasához Zrínyi fejét, hogy ő továbbítsa azt a császár embereinek."

Így tehát Szigetvárt elfoglalták, mégpedig — mint török forrásokból megállapítható — szeptember 7-én. Bár Hammer — más forrásokra hivatkozva — szeptember 8-ára teszi a vár birtokbavételének időpontját. Lehetséges, hogy ezen a napon történt meg talán a várba való bevonulás. Akiket a várban

találtak, elfogták és a török táborba vitték. Szelaniki elbeszélése szerint e foglyok között volt Zrínyi titkára, kincstárnoka és kulcsára. A védők nagy része majdnem mind meghalt, csupán néhány nő maradt meg élve. A foglyokat Szokollu nagyvezér hallgatta ki. Mindenekelőtt azt kérdezte tőlük, hogy Zrínyinek mennyi pénze és milyen értékes holmija maradt a várban? Ahogy Szelaniki leírja, a fiatal kincstárnok erre a kérdésre büszkén így válaszolt: „Zrínyinek 100.000 magyar forintja és 1000 darab arany pohara és több más értéke volt, de mindezeket kiosztotta emberei között, csupán egy ládában maradt meg ötezer arany értékű holmija. Gazdagon volt ellátva lőporraktára is, most azonban a tűz, ami minket a vár átadására kényszerített, azt fenyegeti és a ti csapataitokat." Amikor e híreket a többiek is megerősítették, a nagyvezér azonnal intézkedett, de mire a caus basi felszaladt a várba, már sok ember elpusztult.

Időközben Szokollu Musztafa nagyvezér Haszán caust elküldte Szelim sehzáde trónörököshöz, aki ekkor Kutahyaban igazgatta szandzsákját, hogy titkon értesítsék apja haláláról és Szigetvár elfoglalásáról.

A vár elfoglalása után — miközben a török csapatok győzelmi zeneszóval bevonultak a várba — a szultán sátrában nagy csendben és halkan végezték az iszlám szokása szerinti halotti szertartást. A szultán belső részeit ott földbe ásták, e fölé a hely fölé később türbét emeltek.

A nagyvezér közben összehívta a dívánt, éppen úgy, mintha a szultán még élt volna, hogy minél előbb megtegyék a sürgős intézkedéseket. Így mindenekelőtt elküldték a győzelmi jelentéseket, fetih namekat a birodalom valamennyi beglerbégének. Elsősorban a bagdadi, kairói, damaszkuszi és aleppói beglerbégeknek, majd a krími khánnak, Mekka serifjének, a perzsa sahnak, a moldvai és havasalföldi vajdáknak, és rajtuk kívül még azoknak az uralkodóknak, akikkel barátságos viszonyt tartottak fenn. A trónörököshöz, Szelimhez intézett levelében azt írta a nagyvezér, hogy jöjjön gyorsan Magyarországra, de titkon, hogy senki ne tudja, még az ő levelét vivő Haszán caus se. Ha pedig kérdeznék tőle, miért indul Magyarország felé, azt válaszolja, hogy Szulejmán szultán ezen a télen Buda környékén tartózkodik, mert a jövő évben is folytatni akarja a hadakozást az osztrákok ellen és ezért kívánja, hogy ő is csatlakozzék hozzá. Így tehát Szelim elindult anélkül, hogy egy lélek is tudott volna a szultán haláláról. A táborban is minden úgy ment tovább, mintha a szultán még élt volna. A jelentéseket a janicsárok és mások ügyeiben éppen úgy a szultán sátorába terjesztették elő és kapták rá onnan a parancsokat, mint amikor még a szultán életben volt. Az elhunyt szultán egyik udvari embere, Cafer aga mirahor, a szultán írásához hasonlóan írt parancsokat és rendeleteket, s a nagyvezér ezeknek segítségével intézkedett.

Napok teltek el ily módon, de a hadsereg között lassan mégis valami suttogás kapott lábra Azt beszélték, a várat elfoglalták, a győzelmi jelentéseket is elküldték már, még a sehzádenak is, itt az ősz és lassan a tél közeledik, minek tartózkodunk itt még tovább? Amikor ezek a suttogások a nagyvezér tudomására jutottak, kihirdetett egy újabb szultáni rendeletet, amely szerint az elfoglalt várat ki kell javítani és meg kell erősíteni, mert nem illik ilyen állapotban itthagyni. Ennek értelmében arra utasította az összes vezíreket és bégeket, hogy csapataikkal a várat rövid időn belül kellőképpen kijavítsák, építsenek egy mecsetet és ez idő alatt itt ezen a szigetvári mezőn tartózkodjanak. Majd kihirdette még a szultánnak Babócsa vára elfoglalására vonatkozó rendeletét is, mert míg az a vár az ellenség kezében lesz, közelsége miatt állandóan veszéllyel fenyeget. E feladatra Musztafa pasa vezírt és testvérét, Ahmed pasa rumiliai beglerbéget saját csapataikkal és 3000 janicsárral, továbbá a Sag Bölük ulufeci basi csapatait jelölték ki. E parancsok végrehajtására mindenkinek hamis szultáni rendeletet adtak át. A Babócsa elfoglalására adott paranccsal egyidejűleg az akinci csapatokat is portyázásra küldték.

Mindezeknek az intézkedéseknek az volt a célja, hogy amíg az új szultán, II. Szelim megérkezik, a hadseregben semmi zavar vagy nyugtalanság ne támadjon. Valóban, a tehetséges hadvezérnek sikerült ily módon három hétig lefoglalni és visszatartani a hadsereget anélkül, hogy bármiféle zavargás keletkezett volna. Ez idő alatt pedig II. Szelim megérkezett, s — immár, mint legális uralkodó — kézbe vette az ügyek intézését és elrendelte a visszavonulást.

ТАЙИБ ГОКБИЛГИН:

ОСАДА И ВЗЯТИЕ СИГЕТВАРА В 1566-ОМ ГОДУ

Резюме

Автор на основе турецких источников рассматривает некоторые события осады и взятия Сигетвара. Прежде всего он устанавливает, что турецкая армия — во главе с султаном Сулейманом — прибыла на поле, находящееся перед Сигетваром, не 1-ого или 2-ого августа, как некоторые историки утверждают, а 5-ого августа.

В крепости — устанавливает автор — были сильные защитные войска, состоящие из венгров, хорватов и австрийцев. По турецким источникам в крепости, Зриньи установил строгую дисциплину. Автор приводит примером случай, когда один из солдат по какой то причине вынул меч на своего старшего офицера, Зриньи сразу приказал его повесить.

После этого турецкий автор подробно говорит о подготовке осаждающих, потом о положении защитников крепости и оборонительных работ.

Автор вслед за этим пишет о неожиданной смерти 72 годичного султана Сулеймана под Сигетваром в ночь с 6-ого на 7-ое сентября, и о мероприятиях которыми старались скрывать это событие.

В заключительной части работы автор пишет о проходе осады Сигетвара, потом при помощи цитат из подлинных турецких источников красочно и верно описывает вылазку и героическую смерть Зриньи и его храбрых солдат.

TAYYIB GÖKBILGIN:

DIE BELAGERUNG UND EINNAHME SZIGETVÁRS IM JAHRE 1566

Resümee

Der Autor prüft die Ereignisse der Belagerung und Einnahme Szigetvárs auf Grund türkischer Quellen. Vor allem stellt er fest, daß das türkische Heer mit Sultan Soliman an der Spitze, nicht am 1-ten oder 2-ten August auf dem Felde vor Szigetvár ankam — wie es einige Geschichtsschreiber behaupten —, sondern am 5-ten August.

In der Festung — stellt der Autor fest — waren starke Schutztruppen aus Ungaren, Kroaten und Österreichern. Nach türkischen Quellen hielt Zrínyi in der Festung eine sehr strenge Disziplin. Er sagt, z. B., daß er einen seiner Soldaten, der aus irgendwelchem Grunde auf seinen vorgesetzten Offizier den Degen zog, sofort erhängen ließ.

Der türkische Autor berichtet ausführlich über die Vorbereitungen der Belagerung und über die Lage der Verteidiger und über ihre Verteidigungsmaßnahmen.

Weiterhin berichtet er über den unerwartet eingetretenen Tod des 72 jährigen Sultans Soliman unter Szigetvár, in der Nacht vom 6. auf den 7. September und über die Maßnahmen, die getroffen wurden, dies zu verheimlichen.

Zum Schluß seines Berichtes beschreibt der Autor den Verlauf der Belagerung von Szigetvár, dann — mit Zitaten aus originalen türkischen Quellen zierend, gibt er über den Sturm Zrínyis und seiner tapferen Soldaten aus der Festung und über ihren Heldentod ein sehr wahres Bild.

AZ OSZMÁN BIRODALOM ÉS A KÖZÉP-EURÓPAI RENDI ÁLLAMOK A XVI. SZÁZADBAN

Cyril Horáček

Előadásomban nem szándékozom az 1566-os év történelmi eseményeivel foglalkozni, hanem egy összehasonlítás alapján kívánom megvizsgálni, hogyan nyilvánult meg ebben a konfliktusban a dualisztikus rendi monarchiák és az oszmán birodalom struktúrájában, állapotában meglevő különbség, és ez hogyan befolyásolta a hadvezetést. A korabeli közép-európai rendi monarchiák jellemző vonásait mindenekelőtt a cseh rendi államon szeretném bemutatni, mely — természetesen — legközelebb áll hozzám.

II. Lajos cseh—magyar király halála és Habsburg Ferdinándnak cseh és magyar királlyá való megválasztása után a cseh korona országai — a mai Csehszlovákia magja — a Habsburg-államrendszer részévé váltak, amely az osztrák, cseh és magyar tartományokból tevődött össze. A cseh külpolitika ebben a helyzetben teljes függőségbe került a Habsburgoktól, akik egyszerre német királyok és V. Károlynak 1556-ban történt leköszönése után római császárok is voltak.

A cseh tartományokat e kötöttség és az egységes külpolitika révén — akaratuk ellenére — bevonták a török háborúkba, és mint leggazdagabb részei a birodalomnak, a hadviselés gazdasági tartalékává váltak. Elsősorban azt kapták feladatul, hogy Magyarország és Bécs török elleni védekezéséhez anyagi — szükség esetén pedig katonai eszközökkel járuljanak hozzá. A cseh tartományoknak olyan adókkal való megterhelése, melyeket korábban csak kivételesen szavaztak meg, gyakorlatilag évenként megismétlődtek. Az így befolyt jelentős összeget a török elleni háborúkra fordították és ezért ezt a terhet úgy is nevezték, hogy „törökadó". Számadatokat nem idézek, néhányat a Szigetvári Emlékkönyvben megjelent tanulmányomban említettem.

Az adók fékezték a gazdasági fejlődést, mivel a legtöbb pénz külföldre áramlott, anélkül, hogy az országnak valami hasznot hozott volna. A fegyverkezés és a hadsereg részére történt szállítások bizonyos mértékig élénkíthették volna a hazai termelést, de 1547 után a városok gazdasági helyzetében bekövetkezett rosszabbodás, továbbá az udvarnak a városi kézműveseket kedvezőtlenül érintő árpolitikája megakadályozta a termelés fellendülését.

Természetesen az adókivetések heves ellenállást váltottak ki és kiélezték a király és a rendek között a dualisztikus rendi államban enélkül is állandóan fennálló feszültséget. A XVI. században ez a feszültség főképpen I. Ferdinánd és utódainak törekvéseiből fakadt, akik nyugat-európai, elsősorban spanyol mintára igyekeztek az uralkodó hatalmát erősíteni, a rendek befolyását pedig korlátozni.

A rendek befolyása a cseh tartományokban a XV. század végén és a XVI. század elején a huszita háborúk és a gyenge kezű Jagellók uralkodása óta nagymértékben megnövekedett. A huszita háborúkban Prága és más királyi városok hatalma megerősödött, a Jagellók alatt nőtt a nemesség befolyása. A huszitizmus sajátosan cseh jelenség volt. a Jagellók uralkodása ugyanilyen következményekkel járt Magyarországon, ellenben a Habsburg örökös tartományokban a rendek hatalma meglehetősen korlátozott maradt.

Az adók kivetéséhez a tartományi gyűlések hozzájárulására volt szükség, ehhez a királynak ismételten kérni kellett a rendek jóváhagyását. Jóllehet a rendek végül mindig megadták hozzájárulásukat az adó mennyiségét illetően, azonban tárgyalni, sőt harcolni kellett a rendekkel. Az adóbevétel átadása — a rendi adóbeszedők hanyagsága, a tudatosan alacsony vagyonbecslés, a lassú befizetés miatt — továbbra is elhúzódott. Mivel a pénzre a hadsereg felszereléséhez és felfegyverzéséhez sürgősen szükség volt, a király kénytelen volt kedvezőtlen feltételek mellett kölcsönöket felvenni. Ezáltal adóssága rendkívül nagymértékben növekedett. Az uralkodó tartozása némelykor olyan nyomasztó volt, hogy kénytelen volt újólag felszólítani a tartományi gyűlést, rendkívüli adókkal járuljanak hozzá kamatfizetéseihez, törlesztéseihez. Ez az állapot jellemző volt II. Miksa és II. Rudolf uralkodására, akik I. Ferdinándnak a török háborúk miatt keletkezett nagy adósságait is örökölték.

A cseh tartományok által nyújtandó katonai segítség kérdésében hasonló volt a helyzet, mint az adózásnál. A katonai segítséget ugyancsak a tartományi gyűléseknek kellett megszavazni, ezenkívül ők döntöttek a felállított hadseregnek a cseh tartományok határain kívül történő felhasználása kérdésében. Ez az eljárás formálisan is sok időt vett igénybe, mivel a cseh korona országaiban nemcsak a cseh — ha ez volt is a döntő —, hanem a morva tartományi, a sziléziai fejedelmi, továbbá a Felső- és Alsó-Lausitz tartományi gyűlések is léteztek. Ezek mindegyikét össze kellett hívni, hogy megadhassák hozzájárulásukat. II. Miksánál egy sokkal harciasabb királyt is gátolt volna cselekvésében ez az eljárás.

A cseh állam tehát katonailag teljesen defenzív jellegű volt. A rendi államnak ugyanis nem voltak agresszív szándékai. Egy nagyobb államszövetség minden egyes országának védelmét a rendi szervezetben figyelmen kívül hagyták. I. Ferdinánd törekvései a közös védelem megszervezésére — de legalább a cseh tartományok és az örökös tartományok viszonylatában — megtörtek a cseh tartományok szívós ellenállásán.

A tartományi katonaság legnagyobbrészt az alattvalókból tevődött össze, és a nemesek (kíséretükkel együtt) vezették őket. Kiképzésük nagyon rossz volt, és nem igen felelt meg a követelményeknek olyan korban, amikor a harc kimenetelét gyakorlott zsoldosseregek döntötték el. Mégis az alattvalók nagyobb arányú reguláris katonai kiképzését a nemesség nem kívánta, mert féltek egy esetleges fegyveres felkeléstől. Ezenkívül a törökellenes háborúkban a cseh katonai erők csak vonakodva gyülekeztek, és fegyelmük, harciasságuk nem volt kielégítő. Ez megmutatkozott a cseh katonák körében az 1566-os hadjáratban is.

A „törökadók" tovább fokozták az ellentmondásokat a rendeken belül, különösen az előkelőbb rendek és a városok között. A nemesség igyekezett áthárítani az adóterhet a városokra és az alattvalókra. Sikerült nekik a király segítségével az eddigi vagyonadót először egy általános fogyasztási adóval és végül házadóval pótolni, mely a nemesség számára kedvezőbb volt, a városokat és a széles tömegeket azonban súlyosan érintette. Ezáltal az elnyomott parasztság, valamint a letelepített cselédség és napszámosok — a XV. század vége óta különben is kedvezőtlen helyzete még rosszabb lett. Ami a városokat illeti, Csehországban 1547-ben a római birodalomban folyó schmalkaldeni háborúval összefüggésben felkelésre került sor, amelyben főképpen a királyi

városok vettek részt. A felkelés azonban kudarcba fulladt és a király súlyosan megbüntette a városokat. A huszita mozgalom óta szerzett birtokaikat elkobozták, eddigi erős gazdasági, valamint politikai helyzetüket tartósan megtörték.

Az elnyomott parasztság, amely nem alkotott szabad rendet és az államvezetést nem befolyásolta, gyakran olyan nehéz helyzetben volt, hogy felkeléseket kísérelt meg. Sőt a pápai és velencei követek olyan széles körben elterjedt aggodalmakról jelentettek, hogy az elnyomottak alkalomadtán a törökökkel léphetnek szövetségre, vállalva ezzel a török fennhatóságot.

Ennélfogva a cseh tartományokban a török háborúk miatt történt adókivetésekkel szembeni ellenállás nemcsak gazdasági, hanem az említett politikai okokkal is magyarázható, melyek nagyon bonyolultak voltak. A rendek olykor jobban féltek a királytól és a királyi hatalom megnövekedésétől, mint a törököktől. I. Ferdinánd a cseheknek idegen maradt, jóllehet általuk szabadon választott király volt és felesége révén a korábbi cseh Jagelló dinasztiával rokonságban állt. A török háborúkban a király szorult helyzetét a rendek néha még arra is kihasználták, hogy rendi követeléseiket kierőszakolják.

Ezeknek az időknek a viszonyait találóan jellemzi a cseh jogtörténész, Kapras a következőkben: „So wurde der gebrechliche Organizmus der ständischen Verfassung immer wieder durch Kämpfe zwischen dem königlichen Absolutismus einerseits und der ständischen Oligarchie anderseits hin und hergeworfen."[1]

Tehát a cseh rendi államban ellentétes törekvések és érdekeltségek jutottak érvényre, melyek I. Ferdinánd és utódainak cselekvési szabadságát a törökök ellen bénították. Hasonlóak voltak a viszonyok Magyarországon, ahol az ellenállás Ferdinánddal szemben olyan nagy volt, hogy a nemesség egy része által választott ellenkirály, Zápolyai János megtámadta a trónt. Ezenfelül Buda elfoglalása után az ország két, a királyi és a törökök által megszállt részre szakadt, s ehhez járult a török szultán főhatalma alatt álló Erdély. Természetesen a magyar történészek nagyon jól ismerik az akkori Magyarország helyzetét.

A cseh tartományokéhoz hasonlóan hatottak az ellentétek a Német-Római Szent Birodalomban. Ott is féltek az evangélikus birodalmi rendek a Habsburgok növekvő hatalmától és csak kénytelen-kelletlen szavazták meg a török háborúk miatt kivetett adókat. Később a XVII. és a XVIII. században fejlődésük mégis alapvetően más irányban haladt. A többi rendi államban az abszolutisztikus uralkodói hatalom győzedelmeskedett a rendek felett. Ez különösen tragikus módon ment végbe Csehországban, miután a Fehér-hegyen 1620-ban leverték a rendek felkelését. Viszont a római birodalom fokozatosan haladt szétesése felé és helyette önálló fejedelemségek alakultak. Ezek az államok azután ugyancsak abszolutisztikus jelleget öltöttek és közöttük a legfontosabb szerepet egyre inkább Poroszország töltötte be.

A rendi államokban dúló viszályok kifelé, ideológiai síkon az uralkodó és a legtöbbször nem katolikus rendek között folyó vallásos vitákban tükröződtek vissza. Ezek az ellentétek a törökök elleni harcban szükségszerűen kudarcokhoz vezettek.

A keresztény szomszédállamokkal szemben az oszmán birodalom nagy előnyökkel rendelkezett. Nemcsak az állam területének nagysága tekintetében — amely a XVI. század kezdete óta három kontinensre terjedt ki és valószínűleg lakóinak száma is több volt — múlta felül a keresztény államokat, hanem politikai és katonai szervezete is sokkal alkalmasabb volt a hadviselésre. Bár az oszmán birodalom is egy feudális állam volt, felépítésének alapvonásai egészen eltérőek voltak.

1 *J. Kapras:* Přehled právních dějin zemí české koruny, 5. Ausg., Prag, 1935. 127. o.

Az oszmán birodalom — mint állam — a XVI. században végig megtartotta katonai feudális jellegét, ahogy az a bizánci birodalom végleges bukása után kialakult és megszilárdult. Bizonyos, hogy magát a bizánci birodalom, a keleti Róma utódjának tekintette és átvette annak jól bevált feudális és adminisztratív intézményeit. Idézhetjük ezzel kapcsolatban a korabeli krónikást, Löwenklaut, aki krónikájában gúnyosan írja: „Das auch zwar die Türken den Römern und Griechen, auf die sie gefolgt im Regiment, alles gleich wie Affen nachtun wollen, hab ich aus gar vielen Sachen bishero können abnehmen, als neulich aus den Tituln (Kriegsämtern), Ausstellung der Landt und Landvogteien, Gesetzen und Ordnung ihres gemeinen Wesens."[2]

Az oszmán birodalom — talán a keleti önkényuralmak hagyományaiból fakadó erős befolyás alatt — sohasem vált rendi államma.

Az állam rendelkezési joga (dominium eminens — törökül rakabe) minden földbirtok és telek fölött továbbra is fennmaradt. Az állami földbirtok az oszmán feudális rendszer talpköve lett. Az állami földből a magas állami, katonai, valamint katonai-közigazgatási funkciók számára beneficiumokat szervezetek és tartottak fenn (khász, timár és ziamet).

A hűbéreket funkciókhoz, vagy katonai kötelezettséghez kötötték és az oszmán birodalom gyakori háborúiban tanúsított hősiességért adományozták. A hűbérbirtokot vissza lehetett venni, ha a tulajdonos nem, vagy rosszul teljesítette katonai kötelezettségét. A hűbérbirtok jövedelmének egy részét az állam visszatartotta magának.

Az európai fogalmaknak megfelelő allodialis birtok, amellyel a tulajdonos szabadon rendelkezhetett, csak az ún. mülk volt, amelyet a szultán egy adománylevél alapján ajándékozott. A hűbérúr csak ezen és a khasz-cifliksen, a hűbérbirtokon belüli kis földterületen gazdálkodhatott saját maga. Ez a föld azonban csak egy csekély részét tette ki a művelés alatt álló összterületnek.[3]

Az oszmán timár-szpáhirendszer abban is különbözött az európai feudális rendtől, hogy nem volt bírósági, igazgatási és jogi kivételezettség és a hűbérúr törvényes hatalma az alattvalók, adófizetők fölött nagyon korlátozott volt. Az államhatalmat a kádi és a fiskus képviselte.

Az oszmán birodalom tehát elvileg nem ismerte — különösen nem a XVI. században — sem az örökölhető hűbérességet, sem az örökölhető országos és hivatali nemességet. Ezért nem fejlődött ki a rendiség, nem voltak zárt rendek és nem volt feudális hierarchia, akik közvetlenül részt vehettek volna a politikai hatalomban. Ennek következtében nem alakult ki a rendi állam.

Az oszmán államot az abszolutisztikus királyi hatalommal rendelkező szultán kormányozta, számos hivatalnok segítségével, akik főként renegátokból rekrutálódtak. Tehetségük szerint ezekből választotta ki a szultán államférfiait, katonáit és hivatalnokait. Az oszmán állam vezetésében az a jól bevált iszlám alapelv volt érvényben, amely minden alattvaló számára — tekintet nélkül származásukra, nemzetiségükre — lehetővé tette az összes, közöttük a legmagasabb méltóság elérését is. Természetesen azzal a feltétellel, hogy az iszlámhoz kellett tartoznia, vagy át kellett térnie az iszlám vallásra. Ez a helyzet különösen az alattvalók számára volt sokkal kedvezőbb, mint a keresztény rendi államokban, ahol teljesen ki voltak rekesztve a kormányzásból és számukra a szociális felemelkedést a jobbágyi intézmény majdnem lehetetlenné tette.

A szultán korlátlan hatalma egy jól szervezett hadseregre támaszkodott, amelynek magját a feudális lovasság, a szpáhik mellett az állandó hivatásos

2 *H. Lewenkl v. Amelbeuern:* Neuwe Chronica Türkischer Nation von Türken selbst beschrieben. Frankfurt a. Main 1590, 155. o.

3 Vö. *J. Kabrda:* Hlavní rysy tímarí-sipáhiského zřízení v Osmanské říši. Čs. časopis historický XIV, Prag, 1966, 293. o. und die dort angeführte Literatur.

hadsereg, a janicsárság alkotta. A szpáhik az oszmán birodalom hódító háborúiban nagy szerepet játszottak és különösen jól beváltak a magyar Alföldön folyó harcokban. A XVI. században azonban — a lőfegyverek szélesebb körű elterjedésével — a gyalogság egy kiképzett és tapasztalt zsoldoshadsereg formájában (mint pl. Nyugat-Európában a svájci zsoldosok) a harc döntő tényezőjévé vált. A szükségletnek, különösen várak ostrománál, jól megfelelt a janicsár gyalogság.

A janicsárokat kényszerrel sorozták be a nem török eredetű népek fiaiból, s nagyrészt délszláv vagy albán származásúak voltak. Kora ifjúságuktól az iszlám szellemében, fanatikus mohamedánokká nevelték őket és jó katonai kiképzést kaptak. A janicsárok alkották a XVI. századi Európában a legnagyobb állandóan fizetett sereget, mivel sem egy másik uralkodó, sem pedig egy másik állam nem volt olyan anyagi eszközök birtokában, amelyekből tartósan fizetni lehetett volna egy ilyen nagy sereget.[4] A janicsár had népi összetétele Európában már a XVI. században ismert volt. Így ír a krónikás, Lonicerus az oszmán birodalomban használt nyelvekről: „Tertium locum (azaz a török és az arab nyelv után) obtinet linqua Illyrica, Janizaris maxime in usu".[5] Az oszmán birodalomnak a majdnem megszakítás nélküli hódító hadjárataiban legfőbb erőssége a janicsár sereg volt. Ezek a háborúk legtöbbször győzelemmel végződtek és nem merítették ki olyan mértékben az államkincstárt, mint ahogy az a rendi államokban előfordult, ahol — amint azt már említettük — a hadviseléshez szükséges pénzt mindig nehézségek árán tudták csak előteremteni. Ezzel ellentétben az oszmán birodalom kincstárának jövedelmét még gyarapította a rablott hadizsákmány. A hadifoglyokat, az elhurcolt lakosságot rabszolgaként eladták, a meghódított országokra hadisarcot vetettek ki.

Ebben a kormányzási rendszerben nagy jelentősége volt az uralkodó személyes tulajdonságainak. A tehetséges szultánok, akik közül a birodalom felemelkedésének időszakában különösen Szulejmán emelkedett ki, az állami tisztviselők segítségével eredményesen tudták irányítani az államot. Ez a tisztviselői kar — tekintet nélkül származásukra —, együtt a timárok és ziametek birtoklóival — akik a XVI. században nagyrészt kétségtelenül törökök voltak — alkotta a török uralkodó osztályt (askeri).

Az uralkodó vallás, az iszlám, a nem mohamedán felekezetekkel szemben türelmes volt és a törökök a keresztény felekezeteknek messzemenő önállóságot biztosítottak. Az oszmán birodalom ebben a tekintetben is különbözött a közép-európai rendi államoktól. A római birodalomban, a cseh tartományokban és Magyarországon a reformáció és ellenreformáció idején erősödtek a vallási harcok és a vallási türelmetlenség nagymértékben elterjedt.

Nehéz megítélni az alattvalók helyzetét, mivel ezt a problémát eddig nem eléggé objektíven vizsgálták és az idevonatkozó dokumentumok még nincsenek kellően feldolgozva. A letelepedett parasztok, akik az oszmán birodalomban a ráják osztályához tartoztak és annak nagyobb részét alkották, voltak a tulajdonképpeni mezőgazdasági termelők. Kötelességük volt az államtól — örökölhető használatra — kapott földterület rendes megművelése. Termékeikből uraik számára — természetben vagy pénzben — tizedet kellett fizetniük. Ezenfelül még egy sor járandóság teljesítésére voltak kötelezve. Fizetniük kellett földjük használati joga átírásakor a közvetlen örökös vagy más személy részére, házasságkötéskor, továbbá pénzbírságokat stb. A nem mohamedánok ezenkívül fejadót is fizettek.

[4] Vö. *E. Fueter:* Geschichte des europäischen Staatensystems von 1492—1559. München—Berlin, 1919. 175. o.
[5] *Ph. Lonicerus:* Chronica turcica I. Frankfurt a. Main, 1584. 78. o.

Robot kötelezettségeik azonban nem voltak olyan súlyosak, mint a rendi államokban, ahol a földesurak a XV. század végétől egyre növekvő mértékben tértek át a majorsági gazdálkodásra és ennek következtében egyre több robotot követeltek alattvalóiktól. Mivel az oszmán birodalom hűbérurai birtokaikat saját maguk nem művelhették, így a robot csupán alkalmi házimunkákra, faszállításra, kaszálásra, lófogat kiállítására és hasonló szolgáltatásokra korlátozódott. Véleményem szerint a parasztság helyzete az oszmán birodalomban a XVI. században egészében nem volt olyan kedvezőtlen, mint a szomszédságában levő legtöbb rendi államban.

Mindezek az előnyök biztosították az oszmán birodalom szilárd helyzetét Európában és katonai túlsúlyát Közép-Európában. Az oszmán birodalom még évszázadokon keresztül fennállott, jóllehet már a XVI. század végétől észrevehetőek voltak hanyatlásának jelei. A régi oszmán állam szervezetének éppen azok a jellemvonásai, melyek az oszmán birodalomnak az európai államok között kiváltságos helyzetet biztosítottak és a megmerevedett keleti gondolkodás elhatalmasodó befolyása váltak idők folyamán fejlődésének akadályává és gazdasági, szociális lemaradásának okozójává.

Szigetvár ostroma és Szulejmán halála határkő volt ebben a fejlődésben. Szulejmán kevésbé tehetséges utódai alatt erőtlenné vált az államvezetés. A sorompó, mellyel az iszlám az oszmán birodalmat a megmaradt Európától elzárta, és a keresztény seregek gyakori vereségei következtében Európa lebecsülése, útját állták az európai szociális és technikai haladás átvételének. A katonai feudális szervezet megmerevedett és ezt követte a lassú felbomlás. A janicsárság sem tartott lépést az európai seregek technikai haladásával, protorianus jelleget öltött és kedvezőtlen módon beleavatkozott a kormányzásba. A központi hatalom bomlása az államigazgatás és igazságszolgáltatás korrupcióját, széthullását hozta magával. A hűbérek a hárem kedvenceinek és spekulánsoknak a zsákmányává váltak, a bejek és a többi hivatalnokok hiányos ellenőrzése következtében növekedett az alárendeltek kizsákmányolása, ami elégedetlenséget és a leigázott népek ellenállását váltotta ki.

A XVIII. és XIX. században, a magyarországi és később az orosz—török háborúkban elszenvedett vereségek után napirendre tűzött reformkísérletek megvalósítását az ulemák ellenállása bénította, és a janicsárok felkelései pedig végleg meghiusították. Az európai nagyhatalmak érdekellentétei következtében az oszmán birodalom, ha területi veszteségekkel is és nagyon legyengülve, még a XX. század elejéig fennmaradt. Csak az első világháború okozta teljes összeomlás vetett véget létének. Az oszmán birodalmat követő nemzeti Török Köztársaság teljesen az európai civilizációt tekintette mintaképének és céltudatosan szakított az oszmán birodalom keleti, vallásos hagyományaival.

*

Mielőtt előadásomat befejezném, szeretnék egy személyes megjegyzést tenni. Kartársaimmal együtt én még osztrák állampolgárnak születtem és nagyrészt osztrák iskolákban végeztem tanulmányaimat. Világosan emlékszem, hogy annakidején az iskolai történelemoktatásban nagy figyelmet szenteltek a magyarországi török háborúknak és különösen Zrínyi Miklós Szigetvár védelmében tanúsított hősi magatartásának. Soha nem gondoltam, hogy valaha is módom lesz itt, Zrínyi hősiességének emlékére, egy szerény előadást tartani.

6 Vö. *E. Z. Karal:* La transformation de la Turquie d' un empire oriental en un Etat moderne et national, Cahiers d'historie mondiale IV. Neuchatel, 1958, 429. o.; *B. Lewis:* Some reflections on the decline of the Ottoman Empire, Studia islamica IX. Paris, 1958, 111. o., und meine Abhandlung Das Osmanische Reich und der böhmische Ständestaat im XVI. Jahrhundert. Archiv Orientální 32, Prag, 1964. 104. o.

ЦИРИЛ ХОРАЧЕК:

ОСМАНСКАЯ ДЕРЖАВА И СРЕДНЕЕВРОПЕЙСКИЕ СОСЛОВНЫЕ ГОСУДАРСТВА В XVI. ВЕКЕ

Резюме

Чехословацкий автор в своём реферате на основе сопоставлений рассматривает как выявилась — в сложившемся конфликте — разница в структуре и в состоянии дуалистических сословных монархий и османской державы и как это влияло на ведение войны.

Как известно, после смерти чешско—венгерского короля Лайоша II. и избрания Фердинанда Габсбургского на чешский и венгерский престол, страны, принадлежащие к чешской короне, стали частью Габсбургского государственного строя, который состоял из австрийских, чешских и венгерских провинций.

Автор прежде всего рассказывает о том, как вовлекли чешские провинции в борьбу против турок и какие обязанности должны были они выполнить. Одна из этих тяжестей, так называемый «турецкий налог» одобрение которого путём голосования и сбор его составили чрезвычайно много компликаций. После изложения этих фактов, автор рассматривает вопрос военной помощи оказанной чешскими провинциями и соотношение во владении сословных государств и османской державы.

CYRIL HORÁČEK:

DAS OSMANISCHE REICH UND DIE STÄNDESTAATEN IN MITTELEUROPA IM XVI. JAHRHUNDERT

Resümee

Der Autor prüft in seinem Referat auf Grund von Vergleichungen, wie in dem entwickelten Konflikt der Unterschied zwischen der Struktur der dualistischen, ständischen Monarchien und des Osman-Reiches zum Vorschein kommt und in welchem Maß dieser die Heeresführung beeinflußte.

Wie bekannt, wurden nach dem Tode des tschechisch-ungarischen Königs Ludwig des II. und der Wahl Ferdinands von Habsburg zum tschechischen und ungarischen König, die Länder der tschechischen Krone zu Teilen des Habsburger Staates, der aus österreichischen, tschechischen und ungarischen Provinzen bestand.

Der Autor beschreibt vor allem, wie die tschechischen Provinzen in den Krieg gegen die Türken eingezogen wurden und welche Pflichten sie laut Verordnung zu erfüllen hatten. Die eine Pflicht war die sogenannte „Türken-Steuer", deren Zustimmung und Eintreibung sehr viele Komplikationen verursachte. Nachdem er dies beschreibt, prüft er die Frage der militärischen Hilfe der tschechischen Provinzen und abschließend die Gutsverhältnisse der ständischen Länder und des Osman-Reiches.

SZIGETVÁR FELMENTÉSÉNEK AKADÁLYAI 1566-BAN*

Georg Wagner

I. Európai összefüggések

A Szigetvárhoz kapcsolódó hősi cselekmények — de az 1566-os hadjárat egyéb eseményei is — több vonatkozásban érthetetlenek maradnak, ha figyelmen kívül hagyjuk a kor sajátosságait, Európa helyzetét, az európai politikának és diplomáciának a bécsi udvart is érintő összefüggéseit és kölcsönhatásait.

Szigetvár védelme olyan időre esett, amikor Európában nagy feszültségek voltak érezhetők. A vallási villongások éppen a Szent Római Birodalmat kapcsolták ki részben a porta vallásilag motivált hódító törekvéseinek elhárításából. Az adómegajánlással késlekedő és szűkmarkú fejedelmek és rendek partikularizmusa, amelyet a vallási ellentétek még csak fokoztak, erősen késleltette a birodalomban, Csehországban, Ausztriában és Magyarországon (már a töröktől el nem foglalt részeken) a török háborúhoz szükséges hadsereg felállítását. Hogy ezenfelül Spanyolország (II. Fülöp) és Anglia (Erzsébet), továbbá Franciaország és a birodalom ellentétei — Itália megosztottságáról nem beszélve — mennyire károsak voltak a török elleni védelem szempontjából, azt talán felesleges is említeni. De Dánia és Svédország ellentéte — amelyet a császár elsimítani törekedett —, továbbá az orosz és a lengyel ellenségeskedés szintén hátráltatták az össz-európai együttműködést.

Ilyen körülmények között szinte a csodával határos, hogy a Máltát flottával és szárazföldi erővel ostromló török vállalkozása nem sikerült, mivel Spanyolország nagy nehezen flottatüntetésre szánta el magát. 1566-ban tehát Szulejmán — látva Európa megosztottságát — joggal hihette, hogy könnyű dolga lesz.

Az augsburgi birodalmi gyűlés fejleményei még inkább megerősítették elhatározásában. A császár már 1566 januárjában Augsburgban volt. Mindazonáltal a török elleni segély ügyében csak március végén kezdhették el a tárgyalásokat. A fejedelmeknek ily késői megjelenését egy protestáns fejedelmi házasság odázta el.[1]

A késlekedésnek végzetes következményei lettek — és közvetve Szigetvár sorsát is eldöntötte.

* Nyomatékosan hangsúlyozom, hogy jelen előadás csupán kiegészítés a Szigetvári Emlékkönyvében. (Szerk. *Rúzsás L.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. megjelent „Maximilian II., der Wiener Hof und die Belagerung von Sziget" c. tanulmányomhoz.

[1] Lásd. *Jacques Auguste de Thou (Thuanus):* Historia Sui Temporis, II. köt. (1560—1572.) Párizs, 1605. Lib. XXXIX. (Később Histoire Universelle cím alatt). — Hesseni Lajos őrgróf fiának, Kristófnak a württenbergi herceg leányával, Hedviggel kötött házasságáról van szó. Ezenfelül más ügyek is feltartották a császárt, például számos birodalmi viszály elsimítása.

1566. május 1-én Augsburgban nevezetes esemény történt. Franciaország rendkívüli követe megjelent a birodalmi gyűlésen II. Miksa császárnál. Egy Valois—Habsburg házassági tervről volt szó. II. Henriknek 1559-ben, egy lovagi tornán bekövetkezett korai tragikus halála nyomán meggyengült francia hatalmi helyzetet akarták ily módon megerősíteni. Franciaország, amelyet a hugenották ellenállása a törékeny központi hatalommal szemben, valamint az özvegy királynőnek, Medici Katalinnak Henrik fiatal gyermekei feletti gyámkodása sürgetően arra kényszerített, hogy átmenetileg a Habsburgokra támaszkodjék, a Cateau-Cambrérisben Spanyolországgal megkötött béke után (1559. április 3.) — amelynek eredményeként II. Fülöp házasságot kötött Valois Isabellával — a német—osztrák ághoz közeledett. IX. Károly királynak II. Miksa kisebbik leányával kötött házassága legalábbis arra vezethetett volna, hogy a spanyol ágat paralizálja, végső esetben pedig arra, hogy megakadályozza a két ág fejét abban, hogy kihasználják a francia monarchia szorult helyzetét. Talán ilyen módon lehetséges lesz — okoskodott a tapasztalt asszony, Medici Katalin — a Casa de Austria-nak egymással némely tekintetben versengő, ám végül is mindig szövetkező, egymással sógorsági viszonyban levő két ága közé éket verni. Másrészt pedig a fel-fellobbanó belső hugenotta zavargások közepette a francia trón biztosítása miatt szükség volt a katolikus császári ház semlegességére — esetleg segítségére. A Burgundiáért folyó vita bizonyos fokig már tárgytalanná vált — miután V. Károly császár 1558. szeptember 21-én meghalt —, II. Henrik (1547—1559) azonban új tüzet gerjesztett, amennyiben a chambordi szövetség alapján (1552. január 15.) a lázadó protestáns birodalmi fejedelmekkel, mindenekelőtt Szász Móriccal szövetkezve, Metz, Toul, Verdun és Cambrai birodalmi püspökségeket 1552-ben elfoglalta — amit azután a birodalmi gyűléseken állandóan sérelmeztek.

Érthető, hogy II. Miksa — mint a birodalom feje — a szóban forgó házassági ajánlat alkalmával a püspökségek visszaadását is követelte.

Mindezeken túlmenően azonban — különösen a török veszély miatt — a császárnak vissza kellett nyúlnia ahhoz a kedvenc gondolathoz, amelyet V. Károly képviselt, tántoríthatatlanul követve nagyapjának, I. Miksának koncepcióját — ahhoz ti., hogy Európa erőit egyesítsék. Mint egykor V. Károly, ő is a viszálykodó fejedelmek kibékítésével akart szövetkezést létre hozni a porta ellen, ugyanakkor a francia királyt is rá akarta venni, hogy nyomatékosan támogassa a török elleni harcot. Az 1544. szeptember 19-én Crepyben megkötött szerződésben[2] V. Károly a török elleni háború céljára kiharcolt I. Ferencnél egy ilyen engedményt, nevezetesen 10 000 gyalogost és 600 lovast. A francia király azonban kitért vállalt kötelezettsége teljesítése elől. Sőt II. Henrik, nem felejtvén el spanyolországi fogságát, amelyet I. Ferencnek az 1526. évi páviai csatavesztés után tett ígérete túszaként szenvedett, a portával még szerződést is kötött. Nem csoda tehát, hogy II. Miksa a császári gondolat szellemének megfelelően, amely a terjeszkedő oszmánokkal szemben a res publica christiana egyesítését és vezetését tűzte ki célul — olyan gondolat, amely időnként versenyre kelt a pápának azzal az igényével, hogy Nyugat döntőbírájának és a félhold elleni szövetségek kezdeményezőjének tekintessék, tehát e gondolatnak megfelelően a házassági terv megvalósítását egy erőteljes francia töröksegély gondolatával kapcsolta össze.

Ezek a szempontok határozták meg a francia rendkívüli követ, Bernardin Bochetel, Rennes püspöke és a császár magatartását egyaránt. II. Miksa nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy a török elleni hadjárata érdekében katonai és pénzügyi erejét növelje.

2 Lásd *Brandis* életrajzát V. Károlyról, München, 1937.

A franciák megjelenésével kapcsolatos epizód azért is tanulságos, mert jól megvilágítja, miként kapcsolódott egymáshoz a császár és a bécsi kormányhivatalok gondolkodásában egyik oldalról a birodalmi, az osztrák tartományi, a dinasztikus házassági és öröklési politika, valamint a nyugat-európai, spanyol és francia politika, másik oldalról a délkelet-európai, magyar—erdélyi és török politika.

Bármilyen zűrzavarosnak is látszik mindez, mégis szerves egésznek kell tekintenünk. Csak így kerül ugyanis helyes viszonyba egymással az akció és reakció, az okság és az egyszeriség szövedékében a Szigetvár védelme és eleste körüli események sora, II. Miksa védelmi koncepciója és rezignációja, Szulejmán támadása és halála, Zrínyi Miklós önfeláldozása és hősi halála.

A már néhány hete Augsburgban tartózkodó Bernardin Bochetel 1566. május 1-én jelent meg a császár előtt, hogy IX. Károlynak a császár leányával, Erzsébettel kötendő házassága ügyét előterjessze. A császár csak öt nappal később közölte válaszát írásban Rennes püspökével. Időközben a spanyolok, különösképpen pedig II. Fülöp követe, Thomas Perrenot de Chantonay, aki királya érdekeit tevékenyen és nyomatékosan képviselte, látták el tanáccsal a császárt.

Feltehetően az ő befolyásuknak köszönhető, hogy a válasz semmiképpen sem szolgált a francia püspök megelégedésére! A levél elején a császár természetesen hangsúlyozta, hogy milyen nagy örömet okoz neki a legkeresztényibb király szövetségi ajánlata. Kifejtette azt is, hogy hisz a király óhajának őszinteségében, mert jól tudja, hogy a kereszténység annál nyugodtabban és békésebben élhet, minél szorosabb „Ő Császári Felségének" és a királynak, valamint Franciaországnak a viszonya, és hogy szövetségük Isten dicsőségét, valamint a török erejének megtörését mozdítja elő. A török ugyanis a keresztények szüntelen viszályai folytán oly fölényre tett szert, hogy nemcsak félelmetessé vált, hanem el is pusztítja a kereszténységet — hacsak a legrövidebb időn belül nem egyesítik erőiket.

A továbbiakban a császár kiemelte, azért nem adott választ korábban, mivel kötelességének tartotta, hogy előbb testvérével (sógorával) és unokatestvérével, a spanyol királlyal megtanácskozza a dolgot. A köztük levő barátság ugyanis annyira szoros (a spanyol—osztrák családi közösség!), hogy egyik a másik ügyét sajátjának tartja. Bár „Ő Császári Felségének" semmi nehézséget nem okozna, hogy kisebbik leányát a sok kérő egyikéhez hozzáadja (a nagyobbik leányt ugyanis már elígérte), és módjában állna az osztrák ház tekintélyének és érdekeinek megfelelően kiházasítani, mégis ősei elveit szem előtt tartva, a kereszténység és a Szent Római Birodalom általános békéjét — mely birodalomnak jogait megvédeni, helyreállítani és gyarapítani kötelességének tartja — állandóan saját érdeke fölé helyezi, épp ezért a király által óhajtott házasság megkötését a következő feltételekhez köti:

1. A király a Szent Római Birodalomhoz tartozó Metz, Toul és Verdun püspökségeket korábbi szabadságukba és abba az állapotukba helyezi vissza, amiben azelőtt voltak, mielőtt atyja, Henrik elfoglalta és felosztotta őket.

2. A király azonnal és színlelés nélkül felmondja a törökkel kötött szövetséget és békét, és a császárral szövetkezik ellene.

3. Abból a célból, hogy mindenki biztosítva legyen a szövetségről, haladék nélkül segélycsapatot állít ki, azt Magyarországra küldi és az ottani végvárakban saját költségén fenntartja.

Ez állt még a levélben: amennyiben háborúra kerülne sor a francia és a spanyol király között, a császárnak jogában áll a spanyol királlyal együtt az ausztriai és burgundi ház jogait megvédeni.

A császár hangsúlyozta a püspök előtt, hogy e feltételek alapján kész tárgyalni leányának a királlyal kötendő házasságáról. Adja át válaszát a királynak, amit érett megfontolás után írt le.

Az irat átadását követő napon — május 7-én — Rennes püspöke felkereste az uralkodót. A levélre célozva, kijelentette Miksának, hogy elolvasta. A levél elolvasása alapján azonban felismerte, hogy a királyt nem érte köszönet azért a jó akaratáért, amelyet a császárral kötött szoros szövetség alapján három év óta tanúsított. Ő maga viszont bátran hihette, hogy a császár, ha már úgy állnak dolgai, hogy nem rendelkezhet szabadon azzal, ami az övé, ildomosabb választ adjon királyának, amit az bizonnyal jóakaratúan fogadott volna.

Jelen pillanatban a javasolt feltételek nem annyira egy házassági szerződés cikkelyeinek tűnnek, mint inkább békefeltételeknek, amelyeket a győző szab a legyőzöttnek. Pedig királya egyáltalán nincs oly kényszerhelyzetben, hogy mindent meg kelljen tennie és mindent el kelljen tűrnie, amint azt a spanyolok állítják. Anélkül, hogy arra házasság okán lenne kötelezve, a legelső kínálkozó alkalommal, veszélyt és költséget nem tekintve, részt vesz a török elleni háborúban, úgy, ahogyan azt a legelső keresztény fejedelem becsülete megköveteli, semmi esetre sem szeretné azonban, hogy a kereszténység ilyen tekintetben inkább feleségének, mint neki érezze lekötelezve magát.

Egyébként minden maradt a régiben. A király minden bizonnyal méltó ehhez az asszonyhoz; miután pedig eddig az ügyet mérséklettel kezelték, remélhető, hogy más (jobb) módon érjenek célhoz.

Végül pedig ami a protestáció-szerű hozzáfűzést illeti, ti. egy esetleges háborúban Spanyolország oldalán való hadbalépést, annak alig van jelentősége. Amennyiben ugyanis a két uralkodó között háború törne ki, a (francia) királlyal kötött szövetség semmiképpen sem gátolná a császárt, hogy a spanyol királlyal egyesüljön ellene. Ezenfelül az ilyesfajta beszéd a távoli jövő puszta lehetőségeivel számol, pedig a két király között mégiscsak béke, valamint szilárd és tartós barátság áll fenn. (Meddig?) De még akkor is, ha meghasonlanának egymással, semmiképpen sem illik egy keresztény fejedelemhez, hogy a másikra támadjon, aki őt nem sértette meg, tekintet nélkül arra, hogy az elvette-e a lányát, vagy sem. Ha a császár véleménye ezzel nem egyezik, akkor mégiscsak meg kell várnia, hogy királya vajon arra utasítja-e, hogy se az egyik, se a másik párthoz ne forduljon. Akkor viszont van még elég ideje és szándékát (ti. hogy esetleg a spanyol királyhoz forduljon) nem fedi fel előbb.

Mindezt nem azért mondja, hogy a császárt továbbra is sürgesse a házasság miatt — amit egyébként is teljesen meghiúsultnak vél, és királyának nem is tesz róla többé említést —, hanem azért, hogy a császár válasza miatt érzett jogosult neheztelésének legalábbis egy részéről számot adjon. Ez a válasz ugyanis nem vette tekintetbe királyának baráti érzéseit, de becsületét sem.

Egyébként a császár bocsánatát kéri, hogy a válasziratot nem veszi át és annak tartalmáról királyát nem tájékoztatja.

Miután a püspök beszédét befejezte, a császár unszolni kezdte, hogy válaszát nyújtsa be írásban, amit azonban az elutasított. Hangsúlyozta, hogy mindaz, amit a császár és ő ebben az esetben kijelentenének, nem válna a szóban forgó ügy hasznára.

Ezután elbocsátását kérte a császártól, „Aki dicsérettel emlékezett meg Rennes püspökének szellemességéről és okosságáról" — mondja Jacques de Thou (Thuanus) terjedelmes „Historia Sui Temporis"-ában, amelyből ezt az annyira jellemző epizódot vettük.[3]

Mindez élesen megvilágítja Franciaország és az Ausztriai ház viszonyát a magyarországi török háborúval kapcsolatban. De Thou így folytatja: „felismerte ugyanis (hogy ez valójában így volt-e, nem tudjuk — G. W.), hogy Chatonay és a spanyolok becsapták, akiknek semmi más céljuk nem volt, mint hogy ügyeinket elrontsák, még akkor is, ha ilyenformán a császár érde-

[3] *Jacques Auguste de Thou (Thoanus)* i. m.

keit is veszélyeztették. — Valójában a jelenlevő és a mi ügyünket erősen pártoló Fülöp rajnai őrgrófnak megparancsolta, hogy minderről magyarázó szavak kíséretében tájékoztassa Rennes püspökét."

Ebben az időben a házassági terv mögött álló anyakirálynő, Medici Katalin is kérte Ferrarai Alfonsót, hogy a császárnál pártolja a házasságot. Mindazonáltal — figyelembe véve a kedvezőtlen körülményeket — XI. Károly „becsületét és érdekeit" megóvandó, a dolgot nyugodni hagyták. Csak évekkel később folytatták a tárgyalásokat, amelyek végül is sikerre vezettek. Erzsébet férjhez ment XI. Károlyhoz. Tüskés, meddő házasság volt, amelyet azonfelül még a Bertalan éjszakához tapadó bűn is terhelt, bár ezért magát a fiatal királynőt felelőssé tenni nem lehet.

II. Miksától államférfiúi látást és ügyességet elvitatni nem lehet,[4] amit apjától, I. Ferdinándtól örökölt. De már abból, ahogyan 1566/67-ben a grumbachi birodalmi perpatvart elintézte, helyesebben mondva, ahogyan a szász választóval erőszakosan elfojtotta, bizonyos szakadék érezhető államférfiúi felismerései és a felismeréseket tettre váltó akaratereje és határozottsága között. Úgy tűnik, energiája egyre fokozódó mértékben kezdett elapadni — különösen a dicstelen 1566. évi török hadjárat után — és egyre kevésbé tudta helyesnek vélt céljait a hatalmi politikai küzdelmeiben megvalósítani. A körös-körül sarkaiban megrendült világ végeláthatatlan zavarai előtt inkább kapitulált.

Hogy mennyire értett egy adott helyzet elemzéséhez — természetesen amennyiben megfelelő adatok álltak rendelkezésére —, azt a németalföldi felkelésről és II. Fülöp tervbe vett intézkedéseiről 1566. augusztusban, szeptemberében és októberében írt észrevételei mutatják. Világos látással tanácsolta a királynak (aki a tanácsot nem fogadta meg), hogy amint teheti, menjen Németalföldre. Figyelmeztette arra is, milyen veszélyes, ha vallási ügyekben erőszakot alkalmaz. Előre látta az abból szükségszerűen támadó hatalmas és szinte kioltha tatlan tüzet. Ez a családja szempontjából annyira veszélyes tűzfészek, amely éppen augusztusban és szeptemberben borult lángba, megerősítette védekező magatartásában, fokozta félelmét a katonai döntésektől, ami végül is még inkább veszélyeztette családja érdekeit.

Hogy a keleti és nyugati események egymásba fonódva jelentek meg előtte; hogy a birodalmat és családját súlyosan érintő flandriai felkelés török politikájában is éreztette hatását és felettébb óvatossá tette, mindezt az is mutatja, hogy a németalföldi válsággal kapcsolatos feljegyzései ezekben a hónapokban számszerűen megnövekednek és novemberben majdnem elérik a törökre vonatkozó feljegyzések számát. November 12-én például ezt írja: „Amint a jelek mutatják, a spanyolok Flandriában fegyverkeznek. Sed est periculosissimum. — A kormányzónő (Parmai Margit) pátenseket ad gyalog- és lovashadak fogadására."[5] És egy nappal később: „A spanyol udvar (?) 3000 lovast és 10 000 gyalogost akar fogadni. — Az asszonyság azonban azt írja, hogy örökös alattvalóim között lovasokat egyáltalán nem, de gyalogosokat is alig lehet toborozni. — Úgy sejtik, hogy a lázadók a maguk részéről szintén toboroznak." A tűz tehát terjedőben van!

Körülbelül egy hét múlva írja: „Németalföldön töméntelen baj van és a pusztulás veszélye mutatkozik. — A lázadók 3 milliót ajánlottak fel a királynak, ha meghagyja vallásukban őket. — A kormányzónő eretnek prédikátorokat akasztatott fel: nem származik ebből jó dolog. — Azt írják, hogy a lázadók tekintélyes követséget akarnak hozzám küldeni."

[4] Lásd Viktor megítélését II. Miksáról szóló biográfiájában. Dresden, 1929.

[5] Notizbuch Vormerckbuch (Tagebuch) Kaiser Maximilians II. — A bejegyzések 1566. augusztus 6-tól 1567. december végéig tartanak. H(aus) H(of) und St(aats) A(rchiv) Wien. (Familien-Korrespondenz 88.) 98 eddig kiaknázatlan és kiadatlan fóliát tartalmaz. Lásd Notizbuch fol. 18.

Teljes joggal tételezhetjük fel, hogy a császárra bénítóan hatottak a rázúduló európai hiób-hírek, amelyek közül a flandriai zavarokra vonatkozók érintették leginkább a török háború hírei mellett. Mindez kitűnik abból a sok bejegyzésből, amit Szigetvár ostromának elkezdése óta tett. Mély hatást gyakorolhatott rá francia részről a „töröksegély" elutasítása. Csupán önkéntesek érkeztek, mint pl. 300 íjász Guise herceg vezetése alatt.

II. A fősereg védekező magatartása és Szigetvár elmaradt felmentésének okai

A császár védelmi beállítottságát semmi sem tükrözi jobban, mint „Summarischen gemeinen Bericht" című írata,[6] amelyben ez olvasható: „És bár a török császár ebben az időben már halott volt (1566. szeptember 5-én), halálát a legelső basák ravaszul eltitkolták, úgyannyira, hogy arról a legmagasabb rangú törökök és ezredesek sem tudtak saját táborukban. Ezért Ő Császári Fensége, aki az ellenséget Győrnél várta, mindaddig, amíg a halálesetről nem értesült, nevezetes vállalkozásba nem foghatott. Annál is inkább nem, mivel Őfelsége kémek útján megtudta, hogy a karamániai basát igen erős sereggel Székesfehérvárra rendelték." Más szavakkal: a Szulejmán halála körüli bizonytalanság a császárt védekezésre szorította — miután már eleve a védelemre volt beállítva. Ez azonban elvezet ahhoz a tételhez, amely így hangzik: a császár a hadjárat *első felében* elmulasztotta a kedvező alkalmat, amennyiben valamilyen egységének Székesfehérvár vagy Esztergom ellen végrehajtott meglepetésszerű támadása — tekintet nélkül arra, hogy a fősereg gyülekezése még nem fejeződött be — sikerrel járhatott volna, sőt biztos, hogy sikerült volna még mielőtt a karamániai basa által vezetett erősítés megérkezett volna. A hadjárat *második felében* pedig minden győzelmi esélyt elveszítve, védekezni kényszerült, míg végül is Szigetvár és Gyula eleste után a török támadó kedve annyira megnőtt, hogy „néhány portyát még Ausztriába is" elküldött — amint az a „Summarischen gemeinen Bericht"-ben olvasható: „Miután azonban a török főseregből néhány portyát még Ausztriába is elküldtek a Rába mentén, Őfelsége bizonyos számú lovast és gyalogost küldött a határ megvédésére. Ezek nagy számú, néhány ezer főt számláló török sereggel találták szembe magukat, és miután megütköztek velük, visszaszorították, megverték és megfutamították őket, zsákmányukat elvették és a szegény keresztény rabokat kiszabadították." Időközben Pertev pasa Gyulánál maradt (miután szeptember 2-án elfoglalta), hogy a várat megerősítse. Mindenekelőtt a tatárokat küldték ki rabolni: „Eközben azonban az állati tatárok, ameddig portyázóikkal elértek, mindent elpusztítottak, nem tekintve, hogy ez vagy az esetleg a töröknek vagy a vajdának (János Zsigmondnak) volt alattvalója. És oly állati, embertelen dühhel vetették magukat férfiakra és nőkre, öregekre és fiatalokra, oly fékezhetetlenül viselkedtek és olyan kegyetlenségeket és gyalázatos tetteket követtek el, amelyeket elbeszélni vagy leírni a szemérem tiltja. Még attól sem tartóztatták meg magukat, hogy fiatal emberekből egyes finomabb részeket megegyenek, aminthogy a kis gyermekek húsát és a fiatal nők kebleit tartották ínyencfalatnak."[7]

Kíséreljük meg összefoglalni a főseregek dicstelen tétlenségének okait, miközben állandóan látnunk kell azt az iszonyatos hátteret is, amit a közös magyar—osztrák szenvedések alkotnak, különösen pedig az egyszerű parasztnép szenvedéseit, amelyek a XVI—XVII. században szinte évről évre meg-

6 *Mathias Koch:* Quellen zur Geschichte des Kaiser Maximilians II. Bd. I. (Leipzig, 1857) 98. és köv. o.
7 Uo. 99. o.

ismétlődtek a sokat vitatott határvidéken. Foglaljuk össze az okokat jelentőségüknek megfelelő sorrendben:

1. A főokok egyike a mindent elnyomó, Sziget és Gyula eleste után még csak fokozódó *félelem* a töröktől és a tatártól, aminek gyökerei egészen 1526-ig, 1529-ig és 1532-ig nyúltak vissza. A császári tábor főembereit és haditanácsosait egytől egyig eltöltötte ez a félelem, miután semmilyen tapasztalattal sem rendelkeztek a török elleni háborúból. A jelenlevő zsoldoscsapatok nagy részére, főleg a németekre is vonatkozott ez. A félelem megbénította őket.

2. Mint mindig, a *birodalmi és egyéb segítségek,* főleg az Itáliából és a burgund kerületből érkező kontingensek most is későn jelentek meg a táborban, úgy, hogy végül is a császár csak augusztus 12-én indult el Bécsből a hadsereghez. Eredetileg már 1566. július 10-én Győrben akart lenni, amint erről Este Alfonso herceget június 19-én, Bécsben kelt levelében értesítette. Köszvényének egy heves rohama is várakozásra és mozdulatlanságra kárhoztatta ebben az időben.

3. Az alapvetően *rossz felderítés,* különösen pedig a fejletlen hírszolgálat. Ez volt az oka annak például, hogy Szulejmánnak szeptember 5-én, Szigetvár alatt bekövetkezett haláláról csak október végén szereztek biztos tudomást. Bár el kell ismerni, hogy ehhez hozzájárult a nagyvezir cselfogása is, aki a szultán halálát 20 napig saját janicsárjai előtt is eltitkolta. Mindenesetre a császári haditanács elhatározásaiban túlságosan is függött az egymásnak szinte állandóan ellentmondó kémjelentésektől, amelyeknek egy része magától a töröktől származott. Lehet, hogy mindez még kapóra is jött a tudatos és tudattalan török-félelemtől átitatott vezetőknek.

Feltűnő, hogy mennyire függtek különösen az európai nagypolitika eseményeit illetően a velencei hírközpontok híreitől. Onnan tudták meg Konstantinápolyon keresztül Szulejmán halálát is teljes bizonyossággal. A szemtanú, Petrus Bizarus „De bello Pannonico" című művében a háború balsikerét jórészt a rossz kémszolgálatnak tulajdonítja; ezt írja: „Ha neki (ti. a császárnak) jó és hű kémei lettek volna ... nincs kétség, hogy ez a háború szerencsésen és dicsőséggel végződött volna."[8]

4. A császár *nem volt hadvezér!* Nem volt háborús tapasztalata — főleg a török elleni háborúból. Ez a körülmény csak fokozta határozatlanságát és óvatosságát. Csak a teljesen összegyülekezett hadsereggel, tehát szinte csak kiegyensúlyozott erőviszonyok mellett akart csatát vívni. Így azonban elmulasztotta az alkalmat, hogy egy seregrésszel Székesfehérvár vagy Esztergom ellen meglepetésszerű vállalkozást indítson. Miután nem volt haditapasztalata és nem volt katonai szakértő, annál inkább félt egy vereségtől és tekintélyének csorbulásától! Ezért nem mert semmit sem tenni, amíg hadserege teljes létszámon nem volt. Elvesztegette a támadás szempontjából alkalmas időt és egyre jobban defenzívára kényszerült. Tapasztalatlanságával magyarázható, hogy Sziget ellenállóképességét is túlbecsülte Szulejmán

8 *Petrus Bizarius:* Pannonicum Bellum sub Maximiliano II. Basel, 1573. — Megtalálható még: *Bongarsius J.:* Rerum Hungaricarum Scriptores varii. Frankfurt a. M. 1600. és *Schwandtner J.:* Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini, 3. köt. Wien, 174?—1748.; Vö. még *Petrus Bizarus:* Della querra fatta in Ungheria. Lyon, 1569.; *Samuel Budina:* Historia Sigethi a. 1566.; Lásd még *Bongarsiusnál* és *Schwandternél; Reusner N.:* Rerum memorabilium in Pannonia gestarum narrationes. Fankfurt a. M. 1603. Fontos adatokat tartalmaz (az 1541—1568-as eseményekre vonatkozik); *Bongarsiusnál* és *Schwandtnernél* is megtalálható: Melchior Soiter, Belli Pannonici per Pr. Fridericum comitem Palatinum contra Solymannum ... gesti libri II. Augsburg 1538. *Alfonso Ulloa-tól,* V. Károly és I. Ferdinánd és életraizírójától német fordításban megjelent: „Beschreibung des letzten ungarischen Zugs oder Kriegs, 1565—1566." Basel. 1568.

Felhasználható még: *Simon Schardius:* Historicum opus in quatuor tomos divisum. Basel, 1574., továbbá Schardius redivivus, 4 Bde. Giessen, 1673. — További fontos irodalmi tájékoztatót ad *Kosáry Domokos* igen jelentős magyar bibliográfiájában: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába, I, III, Budapest, 1951/58, — Bizarius fent idézett szövege megtalálható *Schwandtnernál:* l. 699. o.

főseregével szemben. Ilyen szempontból jellemző eset: amikor július elején — Veszprém és Tata elfoglalása után — Salm Esztergom ellen akart vonulni, a császár megtiltotta neki, mivel a fősereg még nem volt együtt.

5. *Kipróbált és tehetséges tábornokok sajnálatos hiánya.*

Az uralkodó környezetében nem voltak török háborút ismerő, tapasztalt felső vezetők, bár a császár — amint ezt testvéreivel, Ferdinánddal és Károllyal folytatott levelezése is mutatja — már több hónappal előtte azon fáradozott, hogy szert tegyen ilyenekre. A velencei követség éles szemű titkára, Hieronimo Albini pontosan látta ezt. A győri táborból írja szeptember 30-án:[9] hiányzik „egy tekintéllyel és tapasztalattal bíró vezér... mindenki elismeréssel beszél ugyan Őfelsége nagy lelkéről és határozottságáról, de azt is mondják, hogy mindez nem elegendő tapasztalat nélkül."

A császárnak tehát nem volt haditapasztalata, Ferdinándból pedig minden személyes bátorsága mellett is hiányzott az, ami egy hadvezér számára a legfontosabb, ti. az, hogy „mindig felismerje az előnyös helyzeteket és a kínálkozó lehetőségeket ki is használja."

A főparancsnokról és Győr parancsnokáról, Egge von Salm grófról írja Forgács Ferenc nagyváradi püspök:[10] „Dux erat expeditionis Echuis comes a Salmis apud egentissimum principem prodigentia clarus, bellorum, nisi in conviviis, ignarus; sermonis nimius, quod apud indoctos scientia videri: ex praefectura Jaurinensi aderat auctoritas."

A birodalmi hadat vezető Günther von Schwarzburg gyengéit maga a császár is látta és elítélte. A gróf csak „begyeskedett", haditapasztalata nem volt, katonái között pedig nem tartott fegyelmet. Azonban éppen a németekkel kapcsolatban mondták, hogy amennyiben megfelelő időben elindították volna őket, akkor a létszámhiányban szenvedő Szigetbe erősítésként megérkezhettek volna, amint azt Albini szeptember 30-án szemrehányóan meg is jegyezte:[11] „Azt mondják, hogy amennyiben a németek megfelelő időben elküldik Szigetbe, be is juthattak volna a várba, ami lehetséges és szükséges is volt; a vár ugyanis azért veszett el, mert kevés volt benne a hadinép. Ha elég lett volna belőlük, akkor a jó vezérrel együtt talán kitarthattak volna addig, amíg vagy az esőzés és hideg, vagy pedig az élelemhiány (láthatóan Szulejmánnak 1529-ben, Bécs alól történt visszavonulásának okait véve alapul) arra kényszerítette volna a törököt, hogy vállalkozását abbahagyja. Azt is mondják továbbá, hogy Sziget, de más vár sem lehetett volna olyan helyzetben, hogy egy ilyen hatalmas erőnek felmentő sereg támogatása nélkül ellentállhasson. A felmentés pedig lehetséges lett volna, ha a szükséges utánpótlásról élelem szállításával idejében gondoskodnak és, ha Őfelsége hadserege Károly főherceg és Schwendi seregével egyesül, hogy velük együtt Sziget ellen vonulva a várat hátulról megerősítsék, felbátorítván így a védőket, az ostromlókat pedig nyugtalanítván; végül alkalomadtán harcot vívhattak volna és a felmentést végrehajthatták volna." — Persze a szállítással súlyos bajok voltak. A dunai utánpótlási vonaltól eltávolodva, az utánszállítási nehézségek esetleg leküzdhetetlenné váltak volna. Csak nagy nehézségek árán juthattak szekérhez.

Így vált Albini már saját korában és későbbiek folyamán is a szemrehányások szócsövévé, melyek a haditapasztalattal nem rendelkező császárt és balkezes főembereit érték.

6. *A landsknechtek lezüllése! Anarchikus állapotok.* Nemcsak a katonaság, de maguknak a parancsnokoknak, sőt a császári minisztereknek a fegyelmezetlensége is szembeötlő volt. Ezt részben a vallási megosztottság, a vallás-

9 Wiener HHStA (Venedig) Dispacci di Germania Abschr. Bd. 1566/67. Dal campo appresso Giavarino, Győr.
10 Vö. *M. Koch:* Quellen I./108. o.
11 Dispacci di Germania, idézett helyen.

felekezetek fokozott feszültsége és a birodalomban, valamint az örökös tartományokban elhatalmasodó renaissance — individualizmus és partikularizmus okozta, részben pedig a kort annyira jellemző nagyravágyás és rangkórság. A viszonyokra jellemző az a tény, hogy a császár a Szigetvárt fenyegető fanatikus török támadás kivédésének megkönnyítésére 1000 ember kiküldését rendelte el (ti. a fent említett németekét), amire azonban miniszterének hanyagsága miatt — amint azt Contarini bizonyítja — csak több napi késedelemmel került sor, úgy, hogy nem is érkezhettek meg Szigetbe időben. Szó szerint ezt írja Contarini 1566. szeptember 5-én Bécsből: „Több szemrehányás is érte a császár miniszterei, hogy hanyagságból késleltették a kiválogatott ezer katona elindulását, akiknek elküldését abba a helyőrségbe Ő Császári Felsége már több napja elrendelte; ily módon nem érkezhettek oda kellő időben".[12] Itt is közrejátszhatott a félelem a törököktől. E pontban tárgyalt fegyelmezetlenséghez tartozik az is, hogy a császár könyörgése ellenére Ferdinánd főherceg október 15-én elvonult a táborból. Ennek az alapvető hibának további következménye volt:

7. *A hadsereg korai felbomlása.* Szeptember végén elkezdődött a kisebb és nagyobb kontingensek önkényes hazavonulása. Különösen súlyosan érintette a császárt a csehek és morvák hazaindulása október 14. után, akik — tekintettel az eddigi tétlenségre — érthető módon nem akartak saját költségükön a táborban maradni. A sziléziaiak csatlakoztak hozzájuk. Mindez részben kihatott:

8. *A hadjáratban részt vevő nemzetiségek* ellentéteire. Különösen a nagy számbeli fölényben levő németek és a többi nemzetiségek civakodtak. Ez utóbbiak között magyarok és olaszok is voltak.

9. *A császár túlbecsülte a németeket* és vezéreiket, holott ezek — s itt csak a főseregnél levőkről van szó — többnyire semmilyen, vagy kevesebb tapasztalattal rendelkeztek a török háborúk területén, mint az itáliai zsoldosok és a magyarok.

10. *A császár betegsége* (köszvény) *a kezdeti időben* és táborba indulásának elhúzódása (július 10. helyett augusztus 12-én), azt követően pedig jelenlétének bénító hatása a főseregnél, amennyiben határozatlan, ugyanakkor mindenbe beleavatkozó magatartásával számos vállalkozást hiúsított meg, vagy késleltetett. Semmit sem tettek megkérdezése nélkül! Mindezeken felül a fősereg felállításával járó szüntelen fáradozás az év első felében felőrölte egészségét.

11. *A haditanácsosok állandó nézetkülönbségei.* Ilyen szempontból jellemzőek a haditanács vitái augusztus végén és szeptember elején. Ebben az időben — elvonulva Magyaróvár alól — a császár a Rába közelében biztos állásba vonult és az volt a terve — amint ezt Albini augusztus 26-án jelenti[13] —, hogy megvárva Wolfgang von Zweibrücken (megérkezett szeptember 2-án), Ferrara (megérkezett szeptember 8-án) és Guise (megérkezett szeptember 1-én) hercegeket, Komárom alá megy és egyesülve a hadsereg ott tartózkodó részeivel, gyorsan Esztergom ellen vonul. Gyenge lévén a vár, bevétele könnyűnek tűnt. Ekkor azonban a tanácsadók különböző ellenvetéseket tettek: a szultán — mondták — csak 25 mérföldre van Esztergomtól és nem reménvén Sziget elfoglalását, gyorsan itt teremhet, amikor is a császár kénytelen lenne visszavonulni, vagy csatába bocsátkozni. Az előbbi tekintélyét csorbítaná, az utóbbi viszont túlságosan is veszélyes lenne. Néhány nagytekintélyű tanácsos véleménye az volt, hogy Esztergomot csak akkor szabad ostrom alá venni, amikor a törökök részben az élelemhiány, részben pedig a hideg miatt elvonulni kényszerülnek. Ennek bekövetkezésével október közepén lehetett

12 Uo. Bécs, 1566. IX. 5. Vö. Notizbuch fol. 3.
13 Uo. Dal campo appresso di Giavarino

számolni. Minden bizonnyal Szulejmánnak 1529. évi Bécs alól történt visszavonulása lebegett szemük előtt. Ezzel szemben a császári csapatok hozzászoktak a hideghez, ezenfelül a folyón való szállítás révén minden szükségessel el voltak látva. Tudjuk azonban, hogy a császári főseregek egyes igen fontos kontingensei már október közepe előtt megkezdték hazavonulásukat. Luigi Contarini jelenti Bécsből 1566. szeptember 5-én,[14] hogy ugyanezen tanácsosok véleménye szerint, amennyiben mégis ostrom alá vennék Esztergomot, nem lenne jó, ha a császár vezetné a hadműveleteket, mivel balsiker esetén szégyenteljesen vissza kellene vonulnia. De még akkor is, ha „Nyílt csatára kerülne sor Esztergom alatt, és a császár győzelmet aratna, mégsem kapna teljes elismerést, mivel vállalkozásával nemcsak saját országait, de az egész kereszténységet is veszélyeztette volna." A tanácsosok másik része azonban szembeszállt ezzel a véleménnyel. Arra utaltak, hogy Miksának olyan szép hadserege van — különösképpen a lovasság erejét és válogatott voltát tekintve —, mint amilyennel a császár hosszú idő óta nem rendelkezett. Egy ilyen hadsereggel „nem lenne szabad elvesztegetni az időt és elmulasztani Esztergom visszavételének kedvező alkalmát, hiszen a török Sziget alatt van. Sőt, még akkor is, ha Esztergom fenyegetésével mást nem érnek el, mint hogy a szultánt Sziget megszállásának abbahagyására kényszerítik, semmilyen szégyen nem éri a császárt, ha őt meg a szultán kényszeríti, hogy Esztergom alól visszavonuljon."

A császár szemében a haditanácsban felmerült ellentétes vélemények mindegyikében volt némi igazság, azonban épp ezért határozatlansága csak fokozódott és még jobban a defenzíva felé hajlott.

12. *Az alapvetően védelemre hajló gondolkodás*, különösen a németeknél, amit lényegében a töröktől való félelem táplált, aki ellen immáron negyven éve semmit sem sikerült elérni. Mindez azonban újra visszavezet minket a kiindulóponthoz, nevezetesen a mindent átható török- és tatár-rémülethez, amely mellékesen hallatlan zsoldkövetelésekhez vezetett minden elrendelt vállalkozás előtt. Az adott helyzetet figyelembe véve, a félelem mindenesetre nem volt alaptalan. Nagy Szulejmán halálakor az oszmán birodalom éppen túllépett hatalmának csúcspontján. Ezt azonban akkor nem tudták. Valójában ebben az időben a vallási harcok és a területi partikularizmus következtében szétforgácsolódott (közép)-Európa szinte anarchikus állapotban levő katonai szervezete számszerűség és a tényleges erő, valamint a fegyelem tekintetében mélyen alatta állott a fényes porta hadszervezetének. A katonai elégtelenségnek ez a teljesen indokolt tudata erősen befolyásolta különösen a II. Miksa által igen nagyra tartott német katonai szakembereket — pl. Schwendi Lázárt —, akik a háborút pusztán a védekező várháború keretei között tudták elképzelni. Tekintettel az Európában mindenütt érdekelt osztrák császári ház egyébként is elégtelen erőire és eszközeire, a császár minden hadjárat tervét a végvidék védelmére korlátozta, azaz a hadjáratok mindig az 1552-től fogva kialakuló császári és királyi várövezetre támaszkodtak, amely Dalmáciától Horvátországon és Magyarországon át Erdélyig húzódott.[15]

Semmit sem akart kockáztatni és a támadást csak igen nagy hadsereg mellett tartotta lehetségesnek. Ez volt az, amit később még a felettébb óvatos Montecuccoli is pellengérre állított művében (1670).[16]

*

[14] Uo. Bécs, 1566. szeptember 5.
[15] Lásd legújabban *Gunther Erich:* The Austrian Military Border in Croatia 1522—1747, University of Illinois Press, 1960.
[16] Vö. *Georg Wagner:* Das Türkenjahr 1664. Eisenstadt, 1964. Burgenland. Forsch. Bd. 48. 450. és 496. o.

A hadjárat befejezése távolról sem volt felemelő, de annál élesebb fényt vet a viszonyokra.

Miután testvére, Ferdinánd idő előtt elhagyta (október 15-én), a hadsereg pedig elfogyott, a császár — Komáromot és Győrt megerősítve és Szulejmán haláláról meggyőződve — ágynak esett, a kiállt izgalmak és csalódások leverték lábáról: „szívdobogást" kapott. Ezután Magyaróváron és Bruckon át október 29-én székesfővárosába, Bécsbe ért, amelynek elfoglalása volt a szultán hatodik magyarországi hadjáratának a célja — amint azt a császár a birodalmi gyűlésen kijelentette. Előbb ugyan Eger volt a célja, de Mohamed pasának Siklós alatt, Zrínyi Miklóstól elszenvedett veresége nyomán Szigetvár ostromát határozta el. A vár és védőinek kitartása azonban megakadályozta Szulejmán hő vágyának teljesülését, azt ti., hogy I. Ferdinánd fiát nyílt csatára kényszerítse, megverje és ennek az erős pajzsnak a megsemmisítése után, a Duna menti várost, Bécset, „a németek aranyalmáját" megkaparintsa, azt a szimbólumot, amelynek elfoglalását a szultánok trónra lépésük alkalmával esküvel fogadták.[17] A kísérlet nem sikerült, a döntő csatára nem került sor, mivel ott állt Szigetvár. Önfeláldozása megakadályozott egy következményeiben beláthatatlan csatát, amelynek kimenetele a császári hadseregnek fent vázolt viszonyai miatt igen kétesnek tűnt.

II. Miksa, aki Győr előtt a „nyílt mezőn", persze megerősített táborban, várta Szulejmánt — amint arról szeptember 21-én kelt levelében a választófejedelmeknek ír —, hogy döntő csatát vívjon vele, vágyott az „ősi ellenség" feletti diadalra, legalábbis ez vehető ki leveléből. Szíve mélyén azonban bizonnyal igen boldog volt, hogy ellenfelének halála folytán döntésre nem került sor.

Sok ideje nem volt az elmélkedésre. Szüntelenül intézkednie kellett a csapatokkal. Amennyire a pénzszűke megengedte, megszívlelte Schwendi Lázár tanácsát, ti.: „És ... szívesen láttam volna azt is, hogy Felséged ezen a télen több hadinépet tartott volna zászló alatt, s így annál inkább készen állhatott volna arra a csapásra, (ti. a török és a vajda ellen)". Schwendi ezt a tanácsát az év elején benyújtott „Bedenken was wieder den Türken vorzunehmen, und wie man sich verhalten möchte. De anno 1566." című emlékiratában adta.[18] Miksa — hallgatva Schwendire — többek között 2000 kitűnő spanyol lövészt megtartott, akiket II. Fülöp küldött neki 200 000 korona (!) subsidiummal együtt. Miután pedig a veszély elmúlt, Bécs tanúja lehetett a hazavonuló katonák tömeges pusztulásának. November 5-én írja be jegyzőkönyvébe a császár: „a magyar betegség hatalmasan elterjedt a hadinép között és sorra hullanak el az emberek. — A törökök a bányavárosok közelében két falut felégettek ... Schwendi lőport és golyót kér."[19]

Majd újra búsítja a rosszindulatú beszéd, amely egyszer már megszűnt: „Hogy Gyulát és Szigetet elhanyagoltuk volna, teljesen hamis állítás, sok

17 Vö. *R. F. Kreutel:* Der Goldene Apfel (Evlia Celebis Reisebericht von 1665, samt Kommentar Graz, Binleit, 1955.

18 Vö. *Wilhelmr. Janko:* Lazarus Freiherr von Schwendi, Wien, 1871. — Schwendiről és hadvezetéséről lásd még: *R. Krone:* Lazarus von Schwendi. Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte Bd. 106/107. Leipzig, 1912. *A. Eiermann:* Lazarus von Schwendi, Freiburg i. Br. 1904; *J. König:* Lazarus von Schwendi. 1522—1583. Diss. Tübingen, 1933. — Schwendi hadtudományi emlékiratait *E. Frauenholz* adta ki 1939-ben Hamburgban, ugyancsak a *Janko* által 1871-ben igen hibásan közreadott „Bedencken an die Römische Kaiserliche Majestat Maximilianum den Andern" von 15. Mai. 1574. c. iratot (Münchener Histor. Abhandl. 2. Reiche, 1939.), amely a HHStA R. K.-ban eredetiben megvan. Berichte aus dem Reich fasc. 60 fol. 278—309. — Az emlékirat a német birodalom helyzetéről írt igen fontos dokumentum. Az 1566-os évről Schwendinek még számos emlékirata található a HHStA-ban (Ungarica 93, 375) és a KA-ban (FA TK 1566). — Mint tapasztalt haditanácsos fontos szerepet töltött be és gyakran kérték tanácsát. Kitűnően megértették egymást a protestáns-barát és türelmes II. Miksával, aki megundorodott ugyan a protestantizmus belső szektás harcaitól, valamint a fanatikus prédikátoroktól, a képrombolók szentségtöréseit pedig elítélte, mindazonáltal megkísérelte, hogy a pártok fölé emelkedjék. Montecuccoli egyik emlékiratában többek között Schwendi hatása is kimutatható.

19 Notizbuch fol. 19.

hasonló hamis (újság) hírt nyomtatnak ki" — jegyzi fel november 10-én. Egy 1567-ben bekövetkező török hadjáratra gondol és árra, hogy újra személyesen vonul hadba. Épp ezért 11 000 katonát hagy a végvidéki téli táborban és felszólítja az osztrák rendeket, hogy Győr várának építésére és helyőrségének fenntartására jelentős összeget szavazzanak meg. Láthatóan nem hisz annak a hírnek, hogy az új szultán „gyenge" lenne. Gondot okoz neki a haditanács elnöki állásának betöltése: „hogy a Toifl" (Georg Teufel) megmarad-e, igen kérdéses, ha viszont elmegy, kit nevezzenek ki helyébe? Azon is töpreng, hogy Schwendi Lázárt kinevezze-e fővezérré? November 20-án jegyzi fel[20]: „A török ügyet is jól meg kell fontolni ac fiat impedimentum. — És úgy gondoljuk, hogy most télen jobb állapotban kell lenni, hogy azután propter futuram expedicionem turcicam, etiam propter rumores flandricos, quod estate futura notam facile et sine dificultate fieri possit." Ez is egy példája annak, hogy az uralkodó személyében Kelet és Nyugat dolgai akció és reakció gyanánt mennyire összefonódtak és mennyire meghatározták egymást.

Még mindig hisz a következő, 1567. évi török hadjáratban. November 20-án megelégedéssel jegyzi fel: „A törökök mintha fenyegetnék az erdélyieket, bár az egyik holló nem vájja ki a másik szemét." Ugyanakkor Katalin nővére, aki éppen akkor érkezett meg Bécsbe, neki panaszolja el bánatát: gyermektelen házassága Lengyel Ágosttal, II. Zsigmonddal a lehető legboldogtalanabb volt:[21] „Katalin nővérem megvallotta bánatát nekem. A király nem hál vele és nem megy szívesen vissza Lengyelországba . . ." Világos: a király nem hál vele — holott már 1553. óta házasok, így a lengyel trónnak nem lesz örököse. Ha tehát a beteg király, az utolsó Jagello-sarj meghal, a trónöröklés kérdése a lengyel választó királyságban európai bonyodalmak okozójává válhat. Nehézség, nehézség hátán! Így végződött az 1566-os év, bár némi vigasztalás is mutatkozott. A legfőbb hadúr dicstelen elvonulása Győr alól Bécsbe és egy olyan hadsereg felbomlása, amelyhez hasonlót a kereszténység még nem látott, nem a legjobb színben tűnt fel ugyan, később azonban nemcsak Tokajt mentették fel (október 20.), hanem a tél folyamán (egészen februárig) Schwendi Lázárnak sikerült elfoglalnia Szádvárt, a János Zsigmonddal együttműködő Bebek György hegyen épült várát, sőt bár „csikorgó tél" volt, (Summarischer Bericht) „megadásra kényszerítette . . . az igen tekintélyes, jól felszerelt, erős hegyi várat, Munkácsot is." Kemény csapás volt ez tulajdonosára, János Zsigmondra. Így tehát 1567. februárjáig sikerült az 1566-ban kapott csorbát bizonyos fokig kiküszöbölni. És Schwendi már éppen belefogott Huszt ostromába, amikor a „tavasz bontakozásakor"[22] egyik oldalról a konstantinápolyi császári megbízott és a „legfelső basa", a másik oldalról pedig a császár főudvarmestere és a budai basa között fegyverszüneti tárgyalások kezdődtek, amint erről a „Summarischen Bericht" megemlékezik. Mindazonáltal csak 1568. február 17-én jött létre a nyolc évre szóló drinápolyi béke, mégpedig — a magyarok elégedetlenségét fokozva — a status quo alapján, valamint az 1547. évi béke feltételeihez hasonlóan évi 30 000 dukát díszajándék fizetésének kötelezettsége mellett. Csak az 1606. november 11-én megkötött zsitvatoroki béke változtatta ezt át 200 000 forintnyi ajándékká.[23]

20 Uo. fol. 25. — Röviddel előbb írja: „Bizonyos konstantinápolyi jelentések és levelek szerint a perzsák megtámadták volna a törököket és országukra törtek volna". Mégis működött a követség? Ehhez kapcsolódva: „A janicsárok a kincstárt ki akarták rabolni, de teljes kegyelmet ígérve, elkerülték azt".

21 Notizbuch fol. 25.

22 Vö. Summarischer gemeiner Bericht, Koch. I./104. — Ugyanitt van szó a sikerekről is.

23 Vö. *Rudolf Neck:* Andrea Negroni M(itteilungen) des O(sterreichischen St(aats) A(rchivs) 3, 1950.; Uő: Österreich und die Osmanen. MÖSTA 10, 1957.; — Lásd még *Alexander Randa:* Pro republica christiana. 1593—1606. München, 1964. Új levéltári kutatások eredményeivel.

A porta később is többször követelte az ajándékot, míg végül is a vasvári békében — helyesebben 20 évi fegyverszünetben, 1664. augusztus 10.[24] — bele kellett nyugodnia, hogy a nagykövetek kicserélése alkalmával (1665. júniusában) a 200 000 forintra rúgó császári ajándékot hasonló, I. Lipóthoz méltó ajándékkal viszonozza. A XVI. és XVII. század számos katonai balsikere után csak ekkor sikerült kiharcolni a császár jelképes egyenrangúságát a szultánnal szemben. Az 1566-os „török év" tehát kevés sikert hozott a kereszténységnek. Viszont a messzi századok homályán is átfénylik Szigetvár védőinek dicsősége. És éppen Szigetvár emeli 1566-ot messze a szokásos török hadjáratok fölé. A hősi halálig kitartó emberi helytállás emelkedett itt szimbólummá olyan időkben, amikor ki kellett tartani, mert egyébként nem maradt volna más, mint lemondani arról, hogy a drága magyar haza valaha is feltámad.

Ily módon azonban ezek a valódi hősök egyben a tekintély és a szabadság kölcsönhatásából született Európát is védték a zsarnoksággal szemben. Mert zsarnokság volt, amiről Montesquieu „De l'Esprit des Lois"-ban (1748) így ír: „A töröknél, ahol a három hatalom a szultán személyében egyesül, rettenetes önkény uralkodik."**

ГЕОРГ ВАГНЕР:

ПРЕПЯТСТВИЯ В ОСВОБОЖДЕНИИ СИГЕТВАРА В 1566-ОМ ГОДУ

Резюме

Автор в первой части своей лекции занимается связями европейской политики — устанавливая, что из них мало было таких, которая не коснулась бы — в какой то мере — интересы Габсбургской империи. Учёт высше названных связей является очень важным потому, что без этого многое стало бы непонятным в истории неудачной турецкой войны 1566-ого года. Это тем более так, потому что в 1566-ом году в европейской политике оказалась напряженность сильнее обычного и она повлияла на события в Венгрии. Религиозные раздоры, разделяющие Германо-римскую империю и сословный партикуляризм непосредственно, а разногласия между Англией и Испанией, между Францией и Германской империей, между Данией и Швецией и в конце разногласия Польши и России, непосредственно уменьшали ту энергию, которую можно было обратить на войну против турок.

Совещание в Регенсбурге, которое созывалось по вопросу турецкой помощи, приступило к работе с опозданием, из-за королевского венчания. Этот факт вызвал трагические последствия относительно похода. На этом же основании французы выступили планом брака Валоа-Габсбурга. Целью брака являлось бы с одной стороны усиление сильно ослабленных позиций Французской монархии, с другой стороны раздел испанской и австрийской ветви дома Габсбургов. Брак не состоялся потому что Микша II. — благодаря испанскому влиянию — диктовал неприемлимые условия. Срывом брака вступление французов в войну против турок отпало.

Заботы императора Микша II. с этим ещё не кончились. Вспыхнуло пламя нидерландского восстания, которое причинило тяжёлые ущербы дому Габсбургов. Микша II. был терпелив в религиозных вопросах. Он успокаивал Филипа II. тем более, что внешнеполитические осложнения, вызванные восстанием ещё больше усиливали раздробленность Европы и ослабили соединение усилий против турок.

24 Vö. *Georg Wagner:* Der Wiener Hof... 1664/65. MÖSTA 16, 1963. (A vasvári békefeltételek szövegével.)

** A szerző tanulmánya végén közli a „Von dem Grafen und theuren Ritter, Nicolaus von Serin, wie er so ritterlich in Hungarian gestritten und gefochten hat wider den Erbfeind den Türken" c. verset, amelyet közvetlenül a Szigetvár elestéről szóló hír megérkezése után a győri táborban írtak. A vers már megjelent (*J. Hormayr:* „Taschenbuch für die vaterländische Geschichte". Neue Folge, 6. Jg. Braunschweig, 1835.), azért közlésétől eltekintettünk. (Szerk.)

Вслед за этим автор сводит причины безделия главного войска и оставления Сигетвара в нескольких пунктах.

Среди событий бесславного похода 1566-ого года единственным вдохнавляющим подвигом являлась героическая оборона Сигетвара, которая в конечном счёте спасла и Вену. За неудачи похода дали некоторое возмещение успехи. Лазара Швенди осенью и зимой в Верхней Венгрии. Он освободил Токай, а Садвар и Мукачево заставил сдаваться.

GEORG WAGNER:

DIE EUROPÄESCHE LAGE 1566 UND DIE GRÜNDE DES NICHTENTSATZES VON SZIGETVÁR

Resümee

Im ersten Teile seines Vortrages befaßt sich der Autor mit den Zusammenhängen der europäischen Hochpolitik, indem er erörtert, daß es unter diesem wenige gab, die sich nicht in gewisser Form an die Interesse des Hauses Habsburg knüpften. Es ist sehr wichtig, diese Zusammenhänge zu kennen, da sonst in der Geschichte des mißlungenen Türkenkrieges von 1566 vieles unverständlich bleibt. Auch darum ist es wichtig, weil sich im Jahre 1566 in der europäischen Politik noch größere Spannung zeigte, als es gewohnt war und diese Spannung auch auf die Ereignisse in Ungarn eine gewisse Wirkung verübte. Die Zwietracht in der Religion und der ständische Partikularismus, die das Deutsch-Römische Reich spalteten, verminderten unmittelbar — und die Gegensätze zwischen England und Spanien, Frankreich und dem Deutschen Reich, Dänemark und Schweden und schließlich zwischen Polen und Rußland, verminderten mittelbar die Energie, die zu einem Krieg gegen die Türken hätte verwendet werden können.

Die Regensburger Versammlung, die betreffs der Unterstützung des Türkenkrieges einberufen wurde, konnte ihre Tätigkeit wegen einer fürstlichen Hochzeit nur mit Verspätung beginnen, was dem Feldzuge verhängnißvolle Folgen verursachte. Auf derselben Versammlung wurde ein Vorschlag zu einer Valois—Habsburg Ehe eingereicht, mit dem Ziel, die erschütterte Position der französischen Monarchie zu kräftigen, anderseits aber um den spanischen und den österreichischen Zweig des Habsburger Hauses zu spalten. Die Ehe kam nicht zustande, da Maximilian II. — besonders auf spanischen Einfluß — unannehmbare Bedingungen stellte. Der mißlungene Eheplan aber hatte die Folge, daß Frankreich die Teilnahme am Kriege gegen die Türken fallen ließ.

Jedoch mit diesem hatten die Sorgen Kaiser Maximilans II. noch kein Ende. Es entflammte eben der niederländische Aufstand, der dem Habsburg-Hause so großen Schaden verursachte und der in Religionsfragen sehr geduldige Maximilian II., ermahnte Philipp II. zur Mäßigkeit, da die vom Aufstand verursachten außenpolitischen Verwicklungen die Spaltung Europas sowieso noch vergrößerten und so die Bündnisse gegen die Türken schwächten.

Dies folgend schildert der Autor in Punkte fassend die Gründe, warum die Hauptarmee nichtstuend, Szigetvár seinem Schicksal überließ.

Unter den Ereignissen des ruhmlosen Feldzuges von 1566 war Szigetvárs heldenhafte Verteidigung die einzige große Tat, die letzten Endes auch Wien von den Türken rettete. Einen gewissen Schadenersatz nach vielem Mißgeschick bedeuteten die Erfolge des Lasar v. Schwendi in Oberungarn, im Herbst und Winter: Er befreite Tokaj und zwang Szádvár und Munkács zur Kapitulation.

KATONARÉTEGEK HELYZETE A TÖRÖK ELLENI VÁRHÁBORÚKBAN

Benczédi László

Szigetvár védelme kiemelkedő fejezete a magyar hadtörténelemnek. Zrínyi Miklós és katonái hőstettének 400. évfordulóját mi, történészek és hadtörténészek akkor ünnepeljük meg méltóképpen, ha felmérjük, milyen további feladataink vannak a szigeti védelem megjelenítésében, számba vesszük, mit kell tennünk, hogy az eddigieknél teljesebb képet adjunk Szigetvár — és általában a török elleni várháborúk koráról. Szigetvár emléke további kutatómunkára, új kérdések felvetésére és új alkotói feladatok megoldására serkent — ez az emlékezés egyetlen konstruktív és korszerű formája.

Már Sinkovics István professzor utalt rá előadásában, milyen hiányosak az ismereteink a török elleni végvári harcok koráról és általában a XVI. századi Magyarországról. Referátumomban arra szeretném felhívni a figyelmet, mennyire hézagos a képünk a török elleni várháborúk főszereplőiről, magukról a végvári katonákról, illetve a XVI. és XVII. század török- és Habsburg-ellenes háborúinak állandó katonaságáról. Hadtörténelmi irodalmunk gazdag ugyan a kor hadieseményeit tárgyaló könyvekben és tanulmányokban, ezekre azonban általában az a jellemző, hogy egy-egy *egyszeri* hadtörténeti vagy politikai eseményre, illetve eseménysorozatra összpontosítják figyelmüket, s ennek keretén *belül* említik meg, esetleg vizsgálják a harccselekményekben részt vevő katonákat és tiszteket. Hadtörténelmi irodalmunkat tehát — legalábbis ami korszakunkat, a XVI—XVII. századi magyar történelmet illeti — egy bizonyos politikai mozaikszerűség, széttöredezettség jellemzi. Ezzel szemben adósak vagyunk a végvárak katonaságának mélyreható *társadalomtörténeti* vizsgálatával, politikai eseményeket és nemzedékeket átívelő *rétegrajzával,* amely a maga *egységében* ábrázolja e kor merőben új társadalmi képződményét, az állandó katonarétegek helyzetét.

A társadalomtörténeti vizsgálatok természetesen a *kritikai szempontok* erőteljesebb érvényesítését vonják maguk után. Történelmünknek ez a nem apologetikus, de még nem is egyszerűen regisztráló, hanem hangsúlyozottan *kritikai elsajátítása* azonban — úgy érzem — napjaink legmélyebb társadalmi szükségleteiből és progresszív törekvéseiből fakad. *Csak az a társadalom és nemzedék képes nagy történeti tettekre, mely újat és jobbat akar elődeinél, s a történelem minden megelőző eredményét túl akarja szárnyalni.* A kritikai vizsgálódás — úgy vélem — éppen *ehhez a fokozott igényességhez és nagyobb erőkifejtéshez* adhat le nem becsülhető intellektuális és morális támpontokat.

*

Rátérve már most referátumom témájára, még mielőtt kísérletet tennék, hogy ennek a sok szempontból új kutatási területnek a fő csomópontjait felvázoljam, először arra a kérdésre szeretnék választ keresni: indokolt-e egyáltalán *állandó* katonarétegek létezéséről beszélni a XVI—XVII. századi Magyarországon? Vagy másként fogalmazva: indokolt-e a kor társadalmának klasszikus osztálykategóriái — azaz feudális nemesség, úrbéres jobbágyság, városi polgárság — közé *új minőségként* az állandó katonarétegek társadalmi alakulatát is felvenni?

Azért is felvetődik ez a kérdés, mert — mint azt éppen Szigetvár példája is mutatja — e rétegek soraiban, már csak hivatásuknál fogva, az átlagosnál jóval nagyobb mértékben aratott a halál, s ez bizonyos mértékig biológiailag is hátráltatta egy állandó katonaréteg *folyamatos* társadalmi létének kialakulását. Eszerint, vajon nem helyesebb-e az egyes végvárak katonaságát minden esetben *egyszeri* társadalmi alakulás eredményének tekinteni, melyet minden alkalommal a maga egyediségében és konkrétságában célszerű csupán vizsgálni?

Ezek jogos ellenvetések, mégis — úgy vélem — indokolt és szükséges *külön* és *állandó* katonarétegek létezéséről beszélni a XVI—XVII. századi magyar történelemben. Helyes és szükséges elsősorban azért, mert a török uralom 150 évéből a háborús esztendők számszerű kisebbségben voltak a béke éveivel szemben, még ha figyelembe vesszük is, hogy a kisebb-nagyobb portyák, harci vállalkozások az ún. békekorszakokon is végighúzódtak. Ami például a török elleni várháborúkat illeti, ezek klasszikus korszaka valójában már Szigetvár 1566-os elestével lezárult, viszont a mintegy 100—120 kisebb-nagyobb végvárból álló láncolat az 1680—90-es évekig fennmaradt, s a hátralevő 120—130 évet ebből a szempontból csupán a tizenöt éves háború és az 1663—64. évi török háború nagyobb várostromai szakították meg. Az 1568. évi drinápolyi béke után tehát a katonahalál már korántsem lehetett olyan tömeges, hogy az egy állandó — és részben *örökletes* — katonaréteg létezését kizárta volna. XVII. századi forrásainkból már számos olyan katonaember pályája és katonacsalád geneológiája bontakozik ki, melynek állandó és nemzedékről nemzedékre átörökített társadalmi létét a hivatásos katonai szolgálat határozta meg. A végvárakról szóló forrásaink gyakran szólnak *„házas és tüzes" katonákról*, akik családjukkal, gyermekeikkel együtt a végvárakban éltek, kisgyermek koruk óta a fegyverforgatáshoz szoktak, s 20—30 esztendőn át szolgálták megszakítás nélkül a császárt.

Az objektív társadalmi léten kívül számításba kell azután vennünk még egy rendkívül fontos és le nem becsülhető *tudati tényezőt* is, amely a legkézenfekvőbb, ámbár gyakran figyelmen kívül hagyott mozzanattal, az *idő*komponenssel van összefüggésben. Arról van szó, hogy a végvárakban összesereglett katonák a török hódítások kezdetén még arra számíthattak, hogy katonai szolgálatuk ideiglenes, átmeneti foglalkozásuk lesz, amelyet a török veszély elmúltával és a békeállapotok helyreálltával ismét békés termelő foglalatossággra cserélhetnek fel. Sokuk előtt — tudjuk — az a reménység is felcsillant — és nem alaptalanul —, hogy katonai rátermettségükkel és vitézi tetteikkel, armálisszerzés és birtokadományok útján, a feudális nemesség soraiba emelkedhetnek. A katonai szolgálat átmenetiségének ez az érzése azonban az idő múlásával egyre jobban elmosódhatott. Lehet, hogy már az 1568-as drinápolyi béke után (ezt is meg kellene közelebbről vizsgálni), de talán főként a tizenöt éves háború sikertelenségei, az 1606-os zsitvatoroki béke után olyan helyzet alakult ki, hogy a török ittlétével és a katonai szolgálattal immár *huzamos adottságként*, sőt életre szóló *állapotként* kellett számolni. A végvárak őrségeinek is *állandó jellegű életformára* kellett berendezkedniük kezdetben ideiglenesnek tekintett otthonukban. A vitézi próbák lassan ünnepnapokká ritkultak a mindennapi élet, a megélhetés tengernyi gondja

közepette. *„A jóhasznú csaták megszűntek"* — írták egy ízben a füleki katonák, s panaszukat a XVII. századi végvári élet egészére jellemzőnek tarthatjuk.

Az eddigiekből már következik, hogy a végvári katonaság XVI—XVII. századi történetét valójában *két, egymástól többé-kevésbé elkülönülő szakaszra* bonthatjuk. A végvárak XVI. századi történetét alapvetően a vitézi tettek nagyszerű sorozata, a végbeli élet hamisítatlan katonaszépsége jellemezte. (Gondoljunk többek között Balassi Bálint elragadtatott lelkesedésére.) A XVII. századi végvári történetet viszont — főként 1606 után — alapjában véve a kényszerű tétlenség, s ennek eredménye: a katonai értékek és morál rohamos hanyatlása határozta meg. Mindez persze nem jelent merev periodizálást. A végvári katonaság kiváló harci tetteiről a XVII. században is tudunk jóegynéhány példát megemlíteni. S viszont: a végvári katonaság kényszerű tétlenségével, fizetetlenségével és ellátatlanságával összefüggő negatív jelenségekkel már a XVI. században is találkozhatunk. Ez is azt indokolja, hogy a katonarétegek XVI—XVII. századi helyzetét és történetét a maga egészében és egységében tegyük vizsgálat tárgyává.

*

Legelsőként kínálkozik mindjárt az a kérdés, honnét eredt, kikből toborzódott a végvárak katonasága. E tekintetben a források nem hagynak kétséget: „az szegény végház *szegény emberből*, s *annak fiaiból* állandó" — „a végház többire mind jobbágyból áll" —, ehhez hasonló megjegyzésekkel találkozunk lépten-nyomon végvári forrásainkban. Részben a török, vagy a háborúk által tönkretett, részben a földesuraktól elszökött jobbágyok, s közülük is főként vállalkozó kedvű fiatal parasztlegények álltak be a várak katonaságába. Forrásaink arról is szólnak, milyen vágyak és törekvések vezették a falvak és városok szegénységét a várakba. A *„szabadság"* kívánása ösztökélte őket, ami ebben az elsődleges jelentésben egyszerűen azt fejezte ki, hogy a földesúri alávetettségből és nincstelenségből a viszonylag szabad és kötetlen katonai életforma után vágyakoztak. A végvári szolgálat tehát széles paraszti tömeg számára a jobbágyi alávetettségből való *egyéni* kitörést tette lehetővé. Leveleikben, kérvényeikben büszkén, öntudatosan csattant fel a hangjuk: ők „kardukkal szolgálják őfelségét, s nem hódoló jobbágyai senkinek".

A várak katonaközösségébe bekerült jobbágylegényekre kettős élmény várt. Az elsődleges, közvetlen hatás látókörük kitágulása, tudatuk és öntudatuk kifejlődése volt. Új környezetükben sokféle és változatos életpályájú katonatársakkal találkoztak, akik a falvak kisvilága után a „nagyvilág" ezernyi benyomását és tapasztalatát közvetítették feléjük. Bizonyos idő múltán kép alakulhatott ki bennük az ország dolgairól, s véleményt formálhattak politikai kérdésekben is. A XVI. századi török ellenes harcok kereszténységvallásos eszméköre csakúgy, mint a XVII. századi politikai küzdelmek nemesi eredetű nemzeti ideológiája bennük talált széles, népi eredetű tömegbázisra. A XVI—XVII. századi magyarországi katonaréteg aktívan politizáló társadalmi alakulat volt, egyik legdinamikusabb tényezője a korabeli politikának. Nagy László monográfiájából tudjuk, hogy a végvári katonák közül mintegy 6—8 ezernyien vettek részt Bocskai felkelésében. S az is ismeretes, milyen szerepe volt a végvári katonaságnak a XVII. század végi kuruc mozgalmak és a Thököly-felkelés kibontakozásában.

Nem lehetett jelentéktelen az a hatás sem, amelyet a végvári szolgálat a katonának állt jobbágyok *közösségi gondolkodására*, kollektív érzületére gyakorolhatott. Igaz, a várközösségek élén többnyire főnemesi várkapitányok és nemesi főtisztek álltak, de az alacsonyabb tisztségekre a legénység sokszor, választás útján, a maga jelöltjét juttatta, s azt gyakran elöljárói ellenkezése-

vel szemben is tartani tudta. Mindez önnön erejükre, az összefogásban és kollektív, testületi fellépésben rejlő előnyökre ébreszthette a várak paraszti katonaságát.

Miközben azonban az új és kényszerű történeti helyzetben ilyen pozitív vonások rajzolódtak ki a végvári katonaság arculatán, egyre nyomasztóbb gondként nehezedett rájuk *mindennapos megélhetésük*. Ismeretes, hogy katonatársadalmunk egész XVI—XVII. századi történetét végigkísérte a végvári őrségek *ellátatlansága és fizetetlensége*. Referátumomban nem tekintem feladatomnak, hogy ennek a jelenségnek a korabeli Habsburg-politikában, az államigazgatásban és a pénzügyi adminisztrációban rejlő okaival foglalkozzam. Csupán a tény következményeit kívánom vázolni a katonarétegek helyzetének alakulására. A rosszul fizetett és hitványul ellátott katonaság ugyanis arra kényszerült, hogy mindennapos megélhetését más utakon és módokon biztosítsa. Ennek egyik, de kétség kívül a legfigyelemreméltóbb változata volt, hogy a katonák a várak környékén kisebb-nagyobb földdarabokat foglaltak, s ezeken családjukkal együtt termelőmunkába kezdtek. Ez a jelenség, a *végvári katona-paraszti életforma és termelő munka* csak a XVII. század elején tűnt fel ugyan az országos törvényhozásban, de számos jel arra mutat, hogy itt jóval korábbi jelenségről van szó, olyanról, amelynek a gyökerei alighanem visszanyúlnak a végvárak kialakulásának kezdeti időszakába. Ennek egyik bizonyítéka éppen a szigetvári lakosok 1565-ből származó panasza, mely szerint „az vitézlő nép beülte a város jobb részét", sőt ők — mint írták — csak „selléri" amazoknak. Takáts Sándor közleményeiben is több utalást találunk arra, hogy a végvári katonák a legkorábbi időkben is saját „katonakert"-tel, termelő gazdasággal rendelkeztek.

A végvári katonaság paraszttelki gazdálkodása eszerint végigkísérte e réteg egész történetét, de — s ezt nyomatékosan hangsúlyoznunk kell — nem fogta át a várkatonaság *számszerű* többségét. Egyes forrásutalások nyomán úgy tűnik, hogy a legelterjedtebb a dunántúli végvárakban volt. A kelet-magyarországi Szendrőről 1622-ből az az adat maradt fenn, hogy a lovasság és gyalogság mintegy egyharmadának van saját vetése. A bányavidéki végházakban viszont az 1670-es években a katonák egyötöde rendelkezett önálló gazdasággal.

Bármilyenek is voltak azonban a számszerű összefüggések, a végvári katonák paraszti gazdálkodása már csak azért sem elhanyagolható jelenség, mert a katona-paraszti életforma kibontakozása — számos történeti forrásunk tanúsága szerint — igen érdekes körülmények, éles küzdelmek, lényegében osztályharcos megnyilvánulások között ment végbe. A végvári kérdés vizsgálata valójában a *paraszti osztályharc* egy korábban nem vizsgált, egészen új területét tárja fel a XVI—XVII. századi magyar társadalomtörténet kutatója előtt. A végvárak paraszti eredetű katonasága nem egyszer elkeseredett, évtizedekig elhúzódó küzdelemben tudta megszerezni a létfenntartásához szükséges kis földdarab birtokát és tulajdonát, s tudta kivívni és fenntartani a mentességét a feudális szolgáltatások alól. Hasonló éles harcok folytak a földesúri haszonvételek — a mészárszék- és kocsmatartás, a malomjog stb. — birtoklásáért is. Ilyen összetűzésekről tudunk a győri katonaság, illetve a püspökség és káptalan között, az esztergomi katonaság és az érsek között, továbbá Kelet-Magyarországon Szendrő, Ónod, Diósgyőr és Putnok váraiban, ahol a katonáknak számos kérdésben szomszéd földbirtokosokkal gyűlt meg a bajuk.

A korabeli források egybehangzó tanúsága szerint a végvári katonaparasztság érdekei és követelései a *„végvárak szabadsága"* fogalmában összpontosultak. Ez már kifejlettebb és konkrétabb formája volt a várakba tömörült paraszti katonaság általános szabadságvágyának. Olyan esetekben, amikor közösségüket valami vélt vagy valóságos sérelem érte, a várvédő katonák

végváruk „szabadságá"-t szegezték mind a központi kormányszervekkel, mind a rendi intézményekkel, a nemesi vármegyékkel, mind egyes földesurakkal szembe. Legáltalánosabb jelentésében a katonaközösségek kollektív, testületi jogait és érdekeit foglalta magába — pl. azt a jogukat, hogy vétség esetén ne a nemesi vármegye, hanem a sereg- és hadiszék, vagyis saját katonai bíróságuk ítélkezzék felettük. Maguk a katonák akkor emlegették leginkább végváruk szabadságát, amikor a károsult földesurak végvári katonának állt jobbágyokat követeltek vissza, s a várőrségek kollektívan léptek fel a jövevények kiadatása ellen. Emellett fel kell tételeznünk azt is — bár erre még konkrét bizonyító anyagot nem találtunk —, hogy a katona-paraszti családok saját telekbirtoklásukat és tulajdonukat, azaz a feudális szolgáltatások alóli mentességüket is a végvári szabadság részének tekintették.

Bármelyik változatot tekintjük is, annyi kétségtelen, hogy a „végvári szabadság" követelése a paraszti eredetű katonaság érdekeit foglalta össze a korabeli rendi társadalomban. Ennek a fogalomnak magam a XVII. század második feléből származó előfordulásait ismerem. Valószínűnek tartom azonban, hogy a végvári szabadság fogalma jóval korábbi eredetű — alighanem az állandó végvárvonal kialakulásának időszakából való. De bárhogyan is van, azt a következtetést már most is levonhatjuk, hogy a Rákóczi korában oly nagy tömegeket mozgósító *katonaszabadság* történelmi előzményét eszerint nemcsak Bocskai hajdúszabadságában kell keresnünk, de a „végvárak szabadságá"-ban is.

Előbb már utaltunk rá, hogy a végvári katonák paraszti egzisztenciája és termelőmunkája végül is nem vált — nem válhatott — túlnyomóvá. Nálunk nem épült ki olyasfajta, telepített katonaságon alapuló határőrvidéki szervezet, mint később — a XVIII. században — a szerb lakosságú déli végeken. Ennek a súlyos társadalmi problémának a XVI—XVII. századi Magyarországon nem volt felelős gazdája. Amikor pedig a török háborúk véget értek, a várak birtokába visszajutott földesurak mindent elkövettek, hogy a szabad katona-paraszti lét egyenként és keservesen kiharcolt vívmányait semmissé tegyék. Hosszabb-rövidebb idő elteltével ez sikerült is nekik. A XVIII. század második felére, a XIX. század elejére a katonai szolgálat révén kiváltságolt szabad paraszti közösségek utolsó maradványai is eltűntek hazánk térképéről. Történelmünk két háborús századát — új települési és társadalmi képződményként — csak Bocskai hajdúvárosai élték maradandóan túl: hozzájuk sem a földesurak, sem a bécsi kormányszervek nem mertek nyúlni.

*

A végvári katonaság nagyobb tömegeinek — mint láttuk — nem a katona-paraszti termelőmunka, hanem részben a zsold, részben — éppen a zsoldfizetés gyakori elmaradása miatt — a rendszeres *zsákmányszerzés* biztosította a mindennapos megélhetést. Ebben a keretben nem érdemes végvári katonaságunk prédaszellemének részletezésébe belebocsátkozni, ennek számos megdöbbentő esete már amúgyis közismert. Mégis szükségesnek tartom, hogy e kényszerhelyzetnek, a végvári katonaság növekvő nyomorának egy el nem hanyagolható *tudati* következményére rámutassak. S ez az volt, hogy katona-társadalmunkban — a paraszti gazdaságok rovására elkövetett gyakori zsákmányolások tudati reflexeként — egyfajta *úri megvetés* fejlődött ki a termelőmunkát végző egyszerű falusi és városi lakókkal szemben. A katonai életforma állandósulása idők folyamán olyan értékrend kialakulásához vezetett, amelyben a nemeseken kívül csupán a fegyverviselő embereknek volt még becsületük, viszont lenézés és megvetés járt ki a földművelő parasztoknak csakúgy, mint a városok és mezővárosok „holmi mesterember"-einek. Ezt a fejlődési tendenciát a kor szóhasználata is tükrözte. A XVII. század katona-

ságát a korabeli források már igen gyakran, mint *„nemesi vitézlő rend"*-et emlegették, vagyis olyan állandó jellegű katonarendként jelölték meg, amelyet a fegyverek jogán — szemben a termelőosztályokkal — nemesi előjogok és kiváltságok illetnek meg.

A XVI—XVII. századi állandó katonaság társadalmi tudatának e *feudális rendi vonásai* azonban nem csupán a rendszeres és tömeges katonai prédálásokban gyökereztek. Voltak ennek objektív társadalmi alapjai a végvárak körül kialakult *tulajdonviszonyokban* is. Erre utalt már részben az a panasz is, amelyet előbb a szigetvári lakosoktól idéztünk. Eszerint ők „selléri" a vitézlő népnek, amely „beülte a város jobb részét". Más várak környékéről is számos olyan adatot ismerünk, amely szerint a végvári katonák felosztották maguk között a környező lakosságot, s tőlük rendszeres, mintegy földesúri szolgáltatásokat hajtottak be. A környék adóztatásában és szolgáltatásában persze a főúri kapitányok és a nemesi tisztek jártak elől, de úgy tűnik, hogy abból sok helyen a jobbágyszármazású egyszerű katonák, főleg a hosszú szolgálattal rendelkező, tekintélyes „főlegények" is kivették a részüket. Mindez persze nem maradhatott hatás nélkül a jobbágyok többletmunkájából élő katonák gondolkodására, felerősítve abban az úrhatnám nemesi-földesúri vonásokat.

*

Ha már most összegezni kívánjuk mondanivalónkat, úgy azt kell kiemelnünk, hogy a törökkor állandó katonaságának társadalmi arculatán *bizonyos kettősséget* állapíthatunk meg. Ez a kettősség valójában azt a *közbülső* társadalmi helyzetet fejezi ki, amelyet a végvári katonaság a korabeli magyar társadalom alapvető osztályai, a feudális nemesség és az örökös jobbágyság között elfoglalt. A kor állandó katonasága puszta létével, de magas fokú politikai tudatosságával is viszonylag széles útját nyitotta meg a paraszti emelkedésnek. A haza védelmén kívül ez a vonás *társadalmi szempontból is* progresszív, demokratikus eszmei hagyatéka a korabeli katonaságnak. Másrészt azonban nem kerülheti el figyelmünket, hogy a mostoha viszonyok következtében bizonyos feudális — és egyben antidemokratikus — vonások is kirajzolódtak a katonarétegek arculatán. Ez a katonaság nemcsak útjelzője és egyengetője volt a paraszti emelkedésnek, de olykor elrekesztője, sőt megfojtója is. (Ismeretes például a magyar végvári katonaság parasztellenes szereplése az 1631-es felső-tiszavidéki felkelésben.) Ezek az egymásnak ellentmondó, egymást cáfoló vonások többnyire nem is csak egymás mellett éltek e rétegek arculatán, hanem bonyolult kölcsönösségben, dialektikus egységben. A történeti vizsgálatnak, úgy véljük, mégis kötelessége, hogy — nem utolsó sorban a tanulságok levonása céljából is — utólag szétfejtse és elemezze a történetileg kialakult egységben benne rejlő ellentmondásokat.

Mindez azonban nem érinti magát Szigetvárt, Zrínyi Miklós és katonái áldozatát. Ott, ahol élő emberek önmagukon túlmutató történeti tetteket hajtanak végre, s különösen ahol a legdrágábbat, az ismételhetetlent és pótolhatatlant: életüket áldozzák egy magasabb érdek oltárán, ott szükségképpen elnémul az elemző, bíráló hang, hogy a megemlékezésben az erkölcsi megrendülésnek, az elismerésnek és tiszteletnek adja át a helyét.

ЛАСЛО БЕНЦЕДИ:

ПОЛОЖЕНИЕ СОЛДАТСКОЙ ПРОСЛОЙКИ В КРЕПОСТНЫХ ВОЙНАХ ПРОТИВ ТУРОК

Резюме

Автор реферата говорит о главных действующих лицах крепостных войн против турок, о солдатах пограничных крепостей, вернее о войске войн XVI и XVII веков против турок и против Габсбургов.

Автор прежде всего ставит вопрос; обосновано ли зачислять в XVI—XVII веках в классические классовые категории общества — то есть в феодальное дворянство, в барщинников, в городскую буржуазию — *и качественно новое ли* общественное формирование постоянного слоя военных. Автор отвечает на этот вопрос положительно и потом доказывает это на основе целого ряда фактов.

Автор в дальнейшем говорит о том, что откуда происходили, из каких слоёв вербовались войска пограничных крепостей? В рамках этого говорит и о том, что толкнуло разорённых турками или войнами крепостных и также частично беглых крепостных, и из них прежде всего молодых деловитых крестьянских парней, вступить в ряды войск пограничных крепостей.

Автор при разборе причин рисует картину о героических поступках войск пограничных крепостей а также и о их крайне тяжёлой жизни.

LÁSZLÓ BENCZÉDI:

DIE LAGE DES MILITÄRS IN DEN FESTUNGSKRIEGEN GEGEN DIE TÜRKEN

Resümee

In seinem Referat gedenkt der Autor den Hauptdarstellern der Festungskriege gegen die Türken, den Soldaten der Grenzfestungen, bzw. dem Militär der Kriege gegen die Türken und gegen Habsburg im XVI. und XVII. Jahrhundert.

Als erstes stellt er die Frage: ob es überhaupt begründet ist, daß man im XVI. und XVII. Jahrhundert zwischen die klassischen Gesellschaftsklassen, wie: feudaler Adel, Leibeigenschaft, Stadtbürgerschaft — als neue *Qualifikation* auch den allweiligen gesellschaftlichen Stand des Militärs aufnimmt? Er antwortet bejahend und begründet dies mit einer Reihe von Angaben.

Weiterhin schreibt er über den Ursprung und die Herkunft der angeworbenen Soldaten. Unter diesem spricht er auch davon, was die von den Türken vertriebene, durch den Krieg ruinierte, teilweise von ihren feudalen Herrn entflohene Leibeigenen — unter diesen hauptsächlich junge, unternehmungslustige Bauern — dazu veranlaßte, in die Reihe der Grenzfestungssoldaten zu treten.

Während der Zerlegung der Gründe, schildert er uns ein Bild über die Heldentaten der Soldaten und auch über ihr oft sehr schwieriges Leben.

MAGYAR ÉS TÖRÖK FEGYVEREK A XVI. SZÁZAD KÖZEPÉN

Csillag Ferenc

A mohácsi csatában a magyar haderő nagyrészt megsemmisült, ezt követően a hadműveleteket hosszú ideig a törökkel szembeni védekezés jellemzi. A Habsburg-uralom alá került országrészben a végvárrendszer létrehozásával a várharc lett a legáltalánosabb harcmód, emellett egyes végvárak vitézei időnként helyi jellegű más akciókat is folytattak.

A kialakult helyzetből adódóan a fegyvernemek és a fegyverzet alakulása a várharc igényeihez idomult. Mindenekelőtt megnőtt a várvédő gyalogság és a vártüzérség jelentősége, a portyázó hadviselésnél pedig a gyorsan mozgó könnyűlovasság jutott szerephez.

A várvédelem sajátosságával függ össze a kézi lőfegyverek gyorsabb elterjedése és a tüzérség alakulása is. Kialakultak a várharc céljainak megfelelő különböző űrméretű és csőhosszúságú ágyútípusok, amelyek Németországban, vagy Olaszországban használatos nevükön honosodtak meg hazánkban.

A fegyverzeti anyag számszerű növekedése mellett kevésbé mutatható ki azok technikai fejlődése. Mégis hazánk területének hadszíntérré válása folytán az itt alkalmazásra kerülő hazai és külföldi fegyverek egymástól eltérő külső megjelenési formái elsőrendű érdeklődésünkre tarthatnak számot.

A fegyverek vizsgálatához elsősorban a megmaradt tárgyi emlékek nyújthatnak alapot, de figyelemre méltóak a korabeli külföldi forrásanyagok is.

A török hatalomnak nyugat felé való készülődése — a dolog természetéből folyóan — erősen foglalkoztatta a közvetlenül érintett országok népeit. Az érdeklődés, Bécsben és a távolabb eső országokban is, a török veszélyt feltartóztatni hivatott Magyarország felé fordult. A mohácsi csatát követő években a magyar hadüggyel foglalkozó olyan sajtótermékek láttak napvilágot, amelyek érdekes kortörténeti adatokat tartalmaznak számunkra, nem utolsósorban a magyar katona ruházatára és fegyvereire vonatkozóan. Így őrizte meg számunkra egy 1534-ből származó krónika fametszete az akkori magyar harcos alakját.[1] Eszerint a magyarok lándzsával, karddal és kis lovassági pajzzsal voltak felszerelve. Fejfedőként szokásos kerek sisakot viseltek. Jellemző az alul szélesen kifutó, hegy nélküli szablya, mely a török és a magyar fegyver keveréke.

Egy 1545-ben Baselben kiadott könyv fametszetén a magyar harcos nemzeti viseletben jelenik meg.[2] A kissé lapított kalpagja tollal díszített, a dol-

1 Der Hungern Chronica, newlich verteutscht durch Herr Hansen Haugen zum Freystein. Wien, 1534.

2 Das Allermechtigsten Künigreichs inn Ungern . . . Basel, 1545.

mánya térden alul nyúlik. A szablya pengéje széles, gyengén ívelt és hegy nélküli.

A török veszély elmúltával a magyar hadügy még tovább foglalkoztatta a külföldi szakembereket. Egy osztrák hadtörténész — Hermann Meynert — 1876-ban megjelent művében, feleleventve a korábbi szerzők adatait is, részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel.[3] A jelentős munkának a XVI. század hadügyét tárgyaló része a fentebb már ismertetett adatok közlése után — Herberstein ábrázolására hivatkozva — említi, hogy Magyarországon fejfedőként ebben az időben részben török, részben magyar kalapot viselnek, de az utóbbi ekkor már (1551) mindinkább általános szokásba jött.

Meynert leírásának érdeklődésünkre különösen igényt tartó része a szigetvári hősök fegyverzetének ismertetése. Eszerint csatában sisakot viseltek, nevezetesen egy sajátos sisakformát, egy úgynevezett burgundi vaskalapot mozgatható orrvédővel és lemez nyakvéddel. Zrínyi Miklós hős társai, akik

Zrínyi Miklós
(Nicolo Nelli műve 1567-ből)

3 *Hermann Meynert:* Das Kriegswesen der Ungarn. Wien, 1876. 145—146. o.

vele együtt Sziget romjain hősi halált haltak, mellvérttel, sisakkal, pajzzsal és karddal voltak felfegyverezve.

A hivatkozott leírások többször utalnak a nálunk használatos fegyverek és ruházati darabok török formájára. A rendelkezésünkre álló fegyverzeti anyagot elemezve még inkább megerősíthetők a külföldi írók említett megállapításai, a hosszú múltra visszatekintő török—magyar küzdelmek befolyásolták harcmodorunkat és ezzel együtt fegyvereinket is, de elmondhatjuk ezt bizonyos értelemben a magyar katona ruházatáról is.

A szinte állandó harci kapcsolatok során török fegyverek kerültek zsákmányként magyar kézre és ezek természetesen továbbra is használatban maradtak. Új fegyverek készítésénél is részben lemásolásra kerültek, ezt lehetővé tette a magyar és török fegyverek között egyébként is fellelhető rokonság.

A keleti hatáson kívül még befolyásolta fegyvereink alakulását a nyugati ízlés és a nyugati harcmód részbeni átvétele is.

A török elleni háborúk hazánk területét állandó hadszíntérré tették, az találkozóhelye lett a külföldi zsoldosoknak, akik hazájukból hozott fegyverekkel küzdöttek. A Habsburg-birodalom katonái természetszerűleg ugyancsak nyugati fegyverekkel harcoltak, de a gráci tartományi hadszertárban őrzött XVI. és XVII. századi fegyverek sorában található számos magyar típusú fegyver bizonyítéka annak, hogy a török elleni háborúkban a hadsereg egy részét ilyen fegyverekkel szerelték fel.

Végeredményben a különböző gyűjteményekben őrzött fegyverek és képes ábrázolások vizsgálata egyaránt igazolják, hogy a magyar hadvezérek és katonák is sokszor átvették a nyugati fegyvereket és egyes esetekben pedig nyugati elemek keveredtek a magyar fegyvereknél is. A nyugati hatás is utat tört és amint azt a már fent idézett író, Hermann Meynert megállapítja, Magyarországon a viselet és a fegyverzet a nemzeti szokások tekintetbe vételével meglehetősen gyorsan lépést tartott a nyugati országokéval.[4]

A tárgyalt korszak fegyver- és viselettörténetének nagybani felvázolása után kísérelhetjük meg az egyes fegyverfajták és tüzérségi anyag részletesebb elemzését.

A közelre ható fegyverek közül még ebben a korban is a legjelentősebb a *kard*. Ennek az ősi fegyvernek a formája, méretei az elmúlt évszázadok során változtak, kiképzése és az ebből adódó alkalmazhatósága alapján — aszerint, hogy elsősorban vágásra vagy szúrásra alkalmas — idővel több válfaja alakult ki.

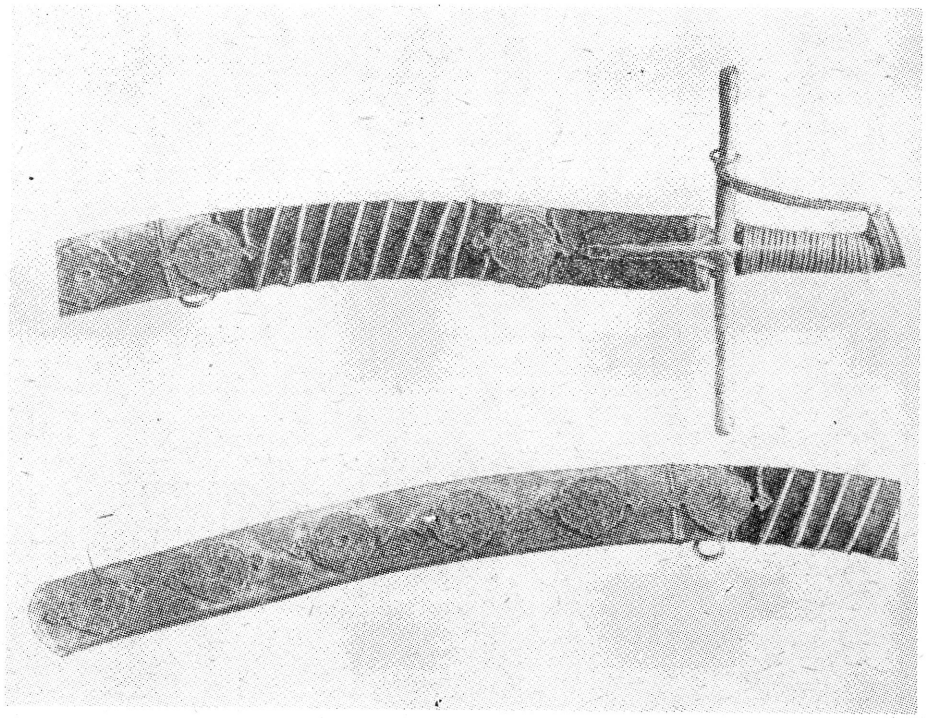
A XVI. század derekán hazánkban használatosak voltak a magyar formájú *szablyák, kardok, pallosok* és a *hegyes tőrkardon* kívül keleti vagy nyugati elemek felhasználásával készült ilyen fegyverek is.

A *magyar szablya* jellemzője a rendkívül hosszú egyenes keresztvas, a hosszú pálcavas és a ferdén levágott markolatkupak-végződés. A szablya pengéje széles, gyengén ívelt, végén fokéllel bír, ami a *török szablyák* fokélénél többnyire keskenyebb.

A szablya hüvelye fából készült, bőrrel, bársonnyal vagy selyemmel bevont, a felkötésre szolgáló pántkarikák száma kettő vagy négy.

A leírt szablyák legszebb típusait Bebek Györgynek, a Nemzeti Múzeum birtokában levő szablyája és Zrínyi Miklósnak, a szigetvári hősnek a bécsi Kunsthistorischens Museum-ban őrzött szablyája képviselik. Részletes leírásukat több munka ismerteti, a következő sorokat az Ezredéves Országos Kiállítás magyar hadtörténelmi emlékek ismertetőjéből idézzük:

[4] *Hermann Meynert*: i. m. 145. o.

Bebek György szablyája

Bebek György szablyája „... magyaros, gyöngén görbülő aczélpengével, hegyén mintegy 18,5 ctm. hosszú fokéllel. A penge 3,3 ctm. széles, sima, tövén négyszögű keretben a készítő török kardcsiszár bélyege van bevésve:

Amel-i Mohammed miszri, vagyis az egyiptomi Mohammed műve.

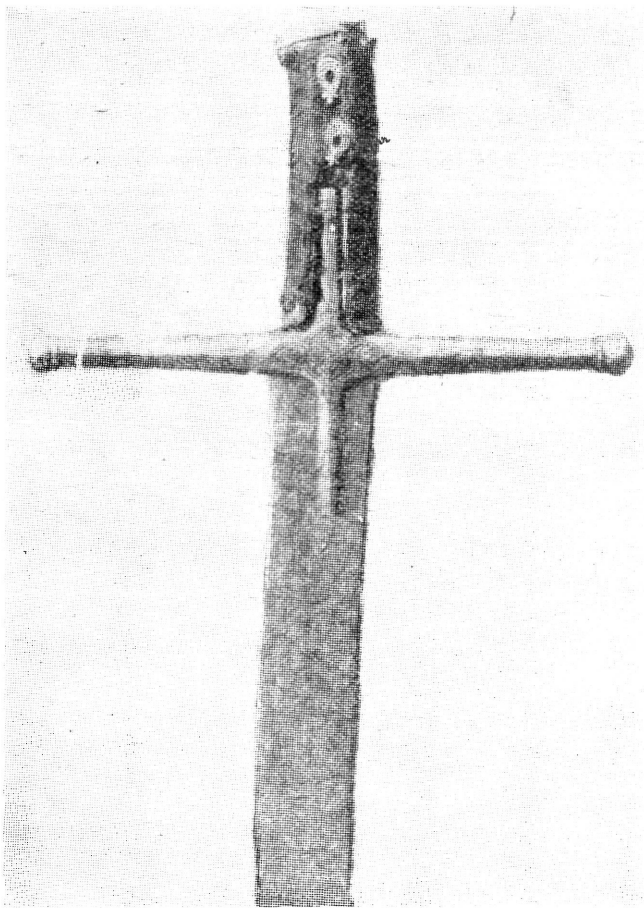
Markolatának farésze fekete bőrrel bevont és ezüst sodronnyal van körülcsavarva. Az egyenes keresztvas ezüst lappal bevont és aranyozott, két hosszú tüskével bír, amelyek közül a felső markolat ezüst sodronyával van körülvéve. A hegyes tojásdod idomú markolatkupakról egy négyszögletű szemekből álló és karikával ellátott ezüst láncz lóg le, amelynek karikás vége a keresztvasra van rátolva. A kupakon a Bebek-család czímere van bevésve.

A hüvely felső része chagrinbőrrel bevont és aranyozott ezüst foglalványokkal ellátott. Az első hordkarikától, amely egy vésett művű pánton van megerősítve, egy vastag ezüst sodrony csavarodik a bőr fölött egészen a 45 ctm. hosszú díszes, domborúan kivésett arabeszkekkel ékített boglárokkal és ezek között cartuche-okkal díszített csúsztató hüvelypántig. A boglárok közepén ékkő számára való foglalványrekeszek vannak, amelyekből azonban az ékkövek már hiányzanak.

A penge hossza 75 ctm., a markolat a keresztvassal együtt 12 ctm., ez utóbbi pedig 25 ctm., s ennek tüskéi 7 ctm. hosszúak. A kard súlya hüvelyestől 2 kiló."[5]

5 *Dr. Szendrei János:* Magyar Hadtörténelmi Emlékek, Budapest, 1896. 346. o.

Zrínyi Miklós szablyája „... gyöngén görbülő aczélpengével, amelynek 23 ctm. hosszú fokéle van. Vastagon aranyozott egyenes keresztvasa végei felé vékonyodik és karikával ellátott gömbben végződik. A két tüske együttesen 12 ctm. és a keresztvas e helyen bevésett arabeszk díszítéssel ékített. A keresztvas végei felé több szögletű. A nagyon gyöngén hajló, csaknem egyenes markolat fája vászonnal és e fölött barna selyemmel bevont és két helyén átfúrt. E lyukak szélei ezüst boglárkával vannak beszegve. E két lyukon a kardzsinór van keresztül fűzve. Az ezüst markolat kupakján a Zrínyi-család czímere van bevésve, amelyen érdekes az, hogy az eddig ismert czímerektől eltérőleg a sisakorom dísz egy koronás növekvő sárkány. A czímer körül NC de Z (Nicolaus Comes de Zerin) és 1567 van bevésve. A fahüvely elvágott végű és aranyozott ezüst foglalványokkal bír. A csúsztató 5,5 ctm. nagy s mindkét oldalán művészi arabeszk vésetekkel díszített. A vászonnal és fekete bársonnyal bevont hüvely négy hordkarikával bír. A penge 83 ctm. hosszú és 3,7 ctm széles. Markolata 11 ctm. Keresztvasa 22 ctm. Súlya 1 kiló 700

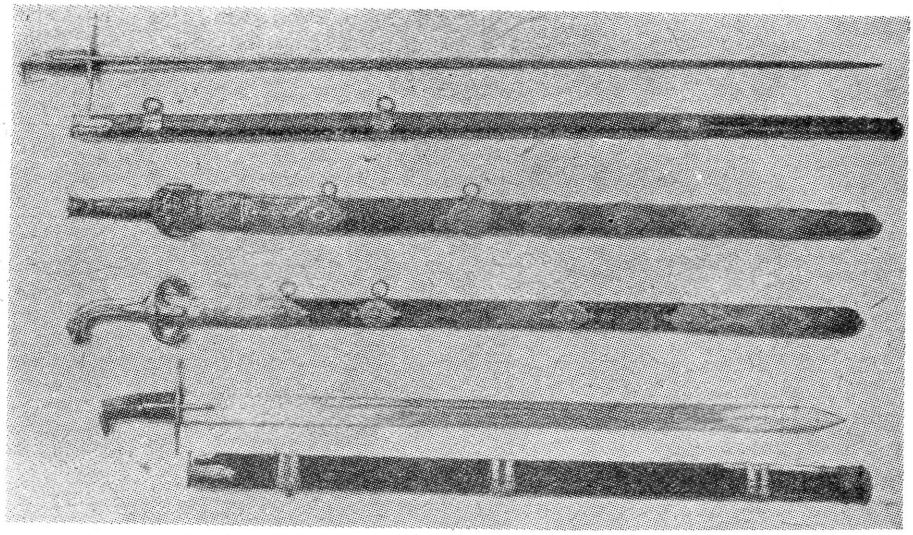
Zrínyi Miklós szablyája

gramm. Alakja tiszta magyar, mint a minő a XVI. és XVII. században nálunk és Lengyelországban általában divatos volt."[6]

A szablya mellett az *egyenes pengéjű kard* és a *pallos* kevésbé fontos szerepet játszó fegyvere a magyar katonának. Kalmár János megállapítása szerint ilyen fegyverek kizárólag főúri tulajdonban voltak, rendesen a díszöltözethez tartoztak és kevésbé szolgáltak harci eszközül.[7]

A nyugati típusú kard keresztvasa ugyancsak egyenes, többnyire fekvő „S" alakot mutató, azonban e fegyverek markolata lapos gombban végződik.

A kardok és pallosok pengéje egy- vagy kétélű, egyenes, főleg vágásra kiképzett. A hüvely többnyire csapottvégű.

Kardok és hegyes tőrkard a XVI. századból

A kardfélék csoportjához sorolható a huszárok fegyverzetét képező *hegyes tőrkard,* vagy másként páncélszúró. Általános használatuk főként a tárgyalt korban mutatható ki.

A félelmes fegyver eredete nyugatra utal, ahol a páncélzat erősödése folytán a vágásra alkalmatlanná váló kardból alakult ki a páncél lemezei közti szúrásra alkalmas döfőfegyverré azáltal, hogy a kard eredetileg széles, lapos pengéje átalakult keskeny, többnyire háromélű, merev, döfésre alkalmas pengévé.

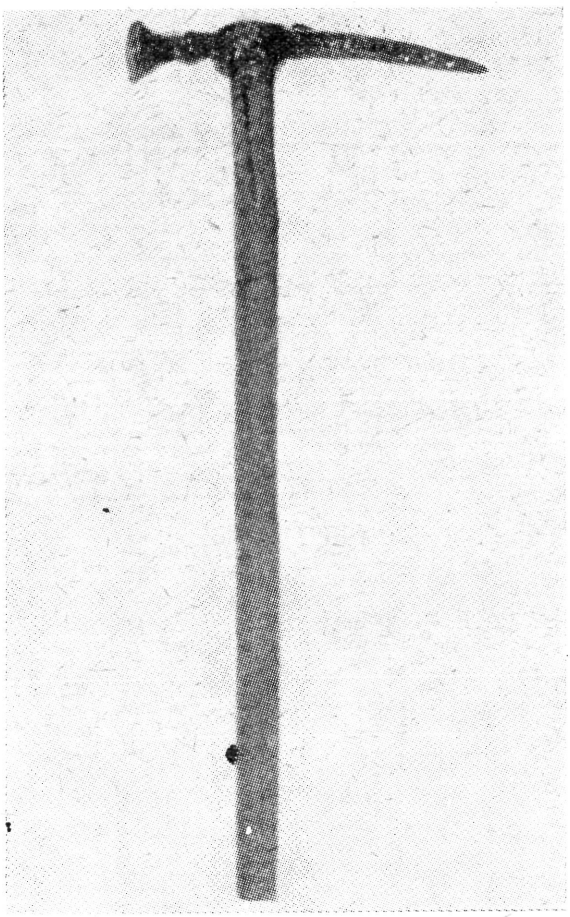
A nálunk meghonosodott hegyes tőrkardok markolata a magyar forma mellett különböző behatások együttesét mutatja. Gyakori a lefelé hajló keleti formájú keresztvas, a nyugati eredetre utaló markolatgombbal, vagy magyaros, csapottvégű markolat végződéssel. Egyes esetekben megfigyelhető a keresztvas egyik ágának felfelé hajlításából adódó markolatvédő pánt kezdeti formálódása is.

A közelre ható fegyverek másik csoportjába tartozó *csákány* a *fokosbaltából* alakult ki ugyancsak a lemezvértezetek és a nehéz sisakfajták elterjedésekor, azok hathatósabb leküzdésére.

[6] *Dr. Szendrei János:* i. m. 243—245. o.
[7] *Kalmár János:* A magyar kard művészete. Budapest, 1938. 20. o.

A fokosbalta eredetileg keletről származó fegyver — a törökök is szívesen alkalmazták —, ebből alakult ki a csákány, a baltaél tüskeszerű átalakításával.

Előadásunk elején ismertetett forrásművek a magyar harcos fegyvertárának leírásakor a csákányról nem tesznek említést. Ez a körülmény annál is inkább feltűnő, mert a csákány nálunk már a XV. században is használatban volt, a XVI. századi képes ábrázolásokon még inkább láthatók a harcosok kezében.

Csákányfokos

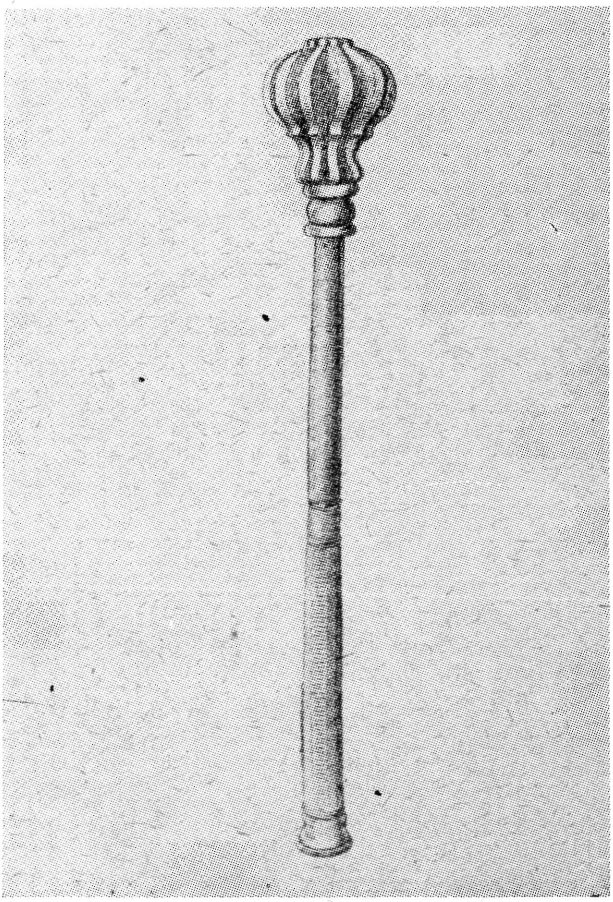
Ekkor már a csákány bizonyos fejlődést is mutat a korábbi évszázadban használt formához képest; a tüske hossza erősen megnőtt, a köpü oldalán nyúlványok találhatók a nyél szilárdabb rögzítéséhez.

Az ütő- és zúzófegyverek közül említendő a *buzogány*. Használata nem volt általános, mindenekelőtt mint díszfegyver, illetve hatalmi jelvényként szerepelt a vezetők kezében. A buzogányfej gerezdes vagy csillag alakú, utóbbi többnyire sárgarézből készült.

A nyeles támadó fegyverek tárgyalásánál még az egyik legősibb fegyverről, a *lándzsáról* is megemlékezünk.

A lándzsa külső formája és mérete az európai népeknél közel hasonlóan alakult, csak jelentéktelen formai különbségek mutathatók ki.

A gyalogság általában lapos, levélalakú pengével bíró hosszabb lándzsát használt, a magyar lovasság pedig rövidebb, négyélű vagy háromélű pengével bíró gerelyt, amelyhez kisméretű lobogót is alkalmaztak.

Gerezdes buzogány

A török lovasság ezzel szemben a gyalogsági lándzsához hasonló, nádlevél alakú pengével bíró lándzsát használt, azonban rövidebb nyéllel. Egy ilyen lándzsát — teljes öltözettel együtt — annak idején az Ezredéves Országos Kiállítás mutatott be.[8]

A közelre ható fegyverek ismertetését lezárva, még egyszer megemlítendőnek véljük az ezeknél a fegyvereknél — különösen a szablyánál — kimutat-

8 *Dr. Szendrei János:* i. m. 601. o.

ható török hatást. A következőkben tárgyalandó lőfegyvereknél ezt a jelenséget nem észlelhetjük, inkább mutatható ki a török lőfegyvereken még a nyugati eredet.

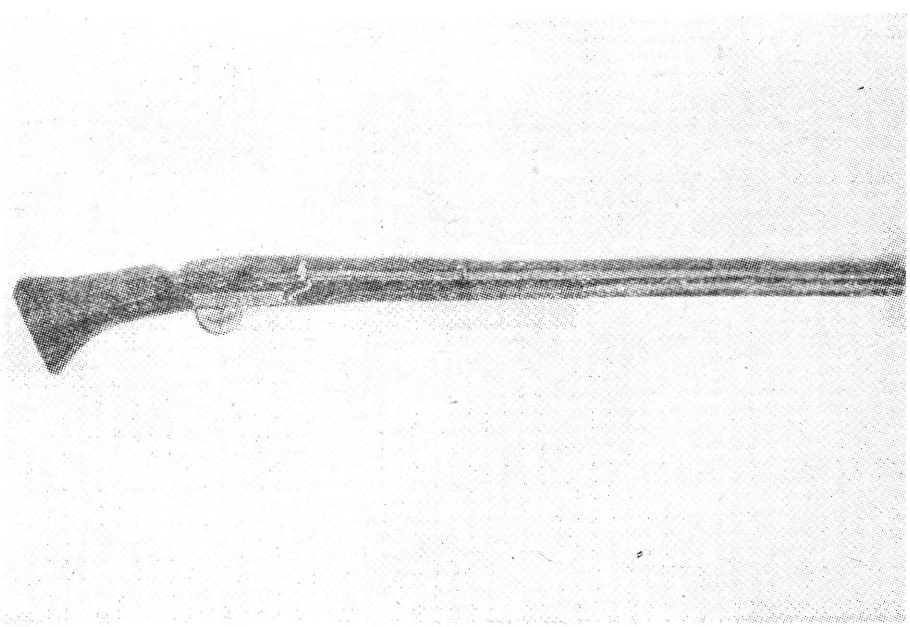
A XVI. század közepén a török lőfegyverek kanócos gyújtó szerkezete és külső formája még nem mutat jelentékenyebb eltérést a nyugatitól, a jellegzetes török tusaforma, a cső végének gömbszerű kiszélesedése, a diopteres tőkeirányzék csak a spanyol vágószerkezet térhódítása után alakult ki a török fegyvereknél. A török tusaforma és a spanyol vágószerkezet nálunk követésre nem talált, lőfegyvereink a német és az olasz befolyás hatására alakultak.

A távolra ható fegyverek közül az *új* Magyarországon még a XVII. század végén is mind magyar, mind török részről használatban volt. A várharcok sajátossága folytán azonban jelentősége erősen csökkent, a XVI. század derekán már a fő távolra ható kézi lőfegyver a *puska* lett.

Várleltáraink tanúsága szerint a védő célra inkább a nehezebb szakállasokat, mint a könnyebb kézi lőfegyvereket használták. Ezek egy része feltehetőleg a régebbi időkből megmaradt, durva ágyba beágyazott részben gyújtószerkezet nélküli lőfegyver volt, melyek súlyuknál és 20 mm-en felüli nagy űrméretüknél fogva átmenetet képeztek az ágyú és a tulajdonképpeni kézi lőfegyver között. Ilyen szakállasokból néhány példány megmaradt a győri várban, ezeket jelenleg a győri múzeum őrzi.[9]

A könnyebb kézi lőfegyverek — részben még szakállasok — már lehajló tusás ággyal és kanócos gyújtószerkezettel ellátottak.

Mint említettük, a nálunk használatosak és a török kézi tűzfegyverek formailag és szerkezetileg lényegesen nem tértek el egymástól. A kettő közti különbség a díszítésben mutatkozik, a török fegyverek csöve ugyanis több-

Török kanócos puska

9 *Kozák Károly:* A győri múzeum legrégibb kézitűzfegyverei. Arabona, a győri múzeum évkönyve, 1959. 101. o.

nyire hullámos, dömöckölt damaszkuszi bélyeges, a tusa esetleg gyöngyházzal díszített. Egy ilyen fegyvernek szép példányát Szendrei ismerteti a már korábban említett művében.[10]

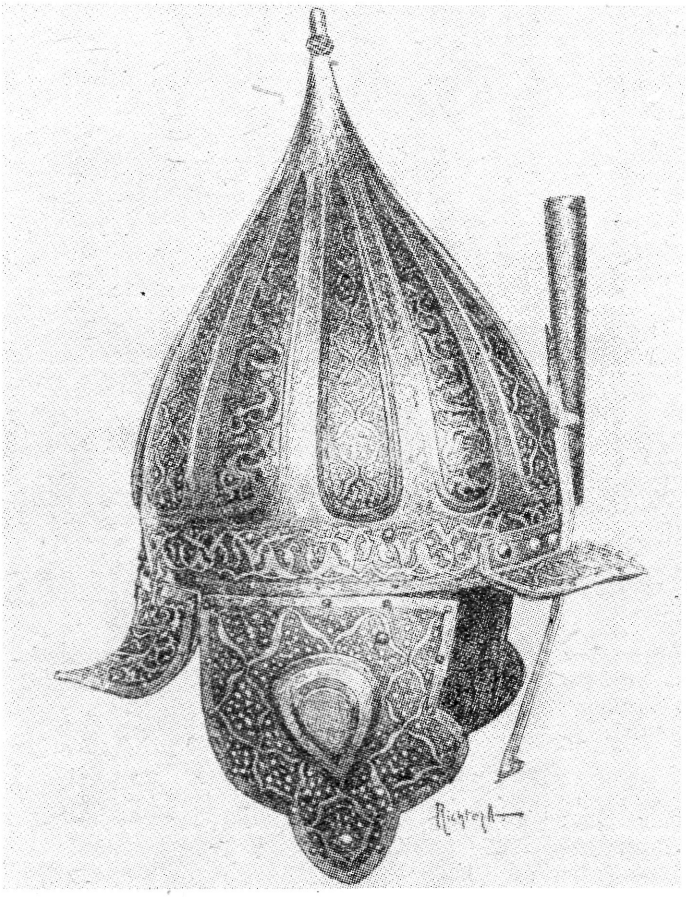
Kevésbé elterjedtek voltak hazánkban a nyugati államokban inkább használt kerekes gyújtószerkezetű lőfegyverek, a *kerekes puska* és *pisztoly*. Ezeket magas beszerzési áruk miatt csak kevesen használták.

A kerekes puskát vagy német tusával és szerkezettel, vagy az ún. csinkaszerkezettel készítették. Ezen utóbbi előfordulása nálunk a gyakoribb.

A kerekes pisztoly — vagy közkedvelt nevén *„Puffer"* — magas ára miatt elsősorban a hadvezérek fegyvertárához tartozott. A fegyver nagy értékét korabeli képes ábrázolások is jól érzékeltetik, hadvezérek képmását gyakran ilyen fegyver társaságában örökítették meg. Példa erre Nicolo Nellinek, jelenleg a Nemzeti Múzeumban őrzött Zrínyi Miklóst ábrázoló metszete.

*

Rátérve most már a védőfegyverek ismertetésére, a *sisakról*, a *páncélzatról* és a *pajzsról* szükséges megemlékezni.

Zrínyi Miklós sisakja

10 *Dr. Szendrei János:* i. m. 411. o.

A XVI. század közepén a nyugati államokban a lemezből készült *sisakok* és *vértezetek* különböző formái voltak divatosak. Nálunk ilyen védőfegyvereket inkább csak a vezetők viseltek, harcosok a törököknél is használatos sodronyos páncélinget és a hozzá tartozó lemeztetővel bíró sodronyossisakot használták.

A lemezes vagy vas sínekből készült páncélokkal és a hozzájuk tartozó sisakokkal jelen előadás szűk keretei miatt nem foglalkozhatunk, ez alkalommal csupán Zrínyi Miklósnak, a szigetvári hősnek a sisakjáról emlékezünk meg. E nevezetes ereklyetárgyat az irodalomban — régebben és újabban is — többször ismertették, mégis a jelen alkalom kötelezővé teszi, hogy erről most is megemlékezzünk.

A bécsi Kunsthistorisches Museum-ban őrzött sisak leírói megemlítik, hogy „... a sisak rendkívül szépen tagolt, s keletre emlékeztető alakkal. Karcsú, tizenkettő szeletre osztott, süvegének hegye gombban végződik. Elöl rövid ellenzője van, amelyen keresztül 25 ctm hosszú orrvédő vas jár. Az orrvédő vastól balra tollforgó tartó van elhelyezve... Hátul három csuklón járó kapcsos lánccal megerősítet rövid nyakvédője van, míg két oldalt szépen díszített és középen szív alakú domború, aranyozott tagolattal ékített fültakarók lógnak le. A bordázott sisak díszítése kékes alapon olvasztott arany ékítmény az arabs felé hajló motívumokkal, azonban már olyan stylban, amint az hazánkban átalakult az ötvösök keze alatt..."[11]

Mint említettük, hazánkban még a *sodronyos páncélok* viselése volt általános, amikor az már nyugaton divatja múlt védőfegyver volt. A sodronyos páncél ellenállása kisebb, mint a lemezesé, mégis mind a magyar, mind a török részről egyaránt alkalmazták, ami összefügg mindkét országban a kézműipar elmaradásával.

Összehasonlítva a rendelkezésre álló magyar és török sodronyos páncélokat, lemérhető a kettő közti rokonság. A magyar lemeztetős sodronyos sisak keleti formát mutat, hasonló a törökhöz. Megemlítendő azonban, hogy a janicsár sisak lemeztető része csúcsosabb és elöl többnyire három tolltartó hüvely is található rajta.

A sodronyos ingek ugyancsak közel hasonlóak, a török példányok hátrésze azonban egyes esetekben néhány ujjnyi széles vaslemezekkel erősített. Ezenkívül a törökök előszeretettel viseltek a sodronyos inghez lemezből készült alkar-vértet, a hozzá erősített sodronyos kesztyűkkel.

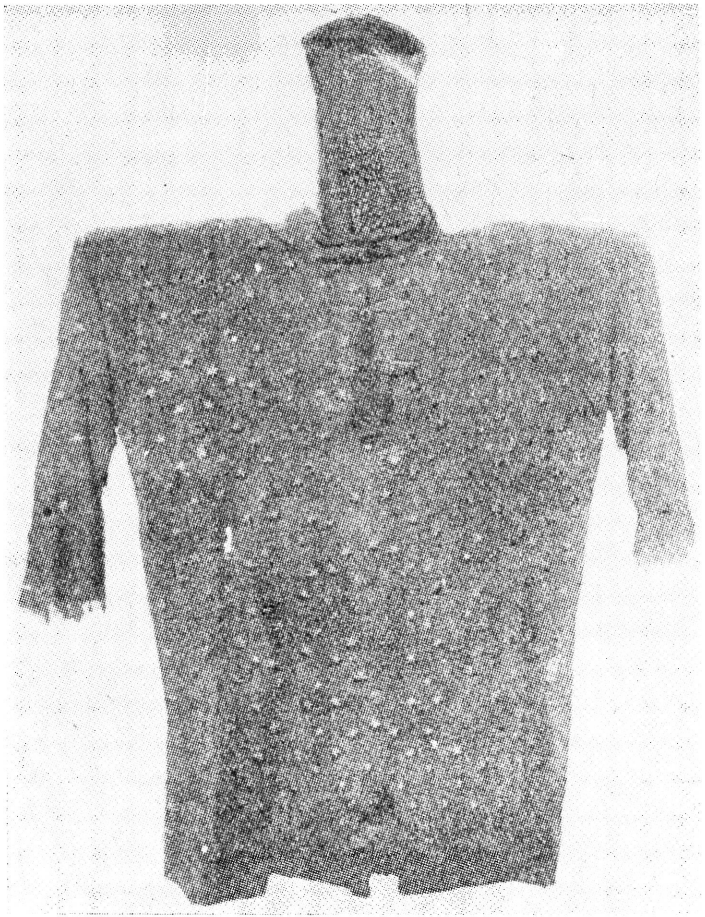
A sodronyos páncélt egyes esetekben ugyanilyen anyagból készült nadrág egészíti ki. Az igen ritkán előforduló darab egy példányát a Nemzeti Múzeum sodronyos páncéljait leíró Majláth Béla ismerteti munkájában.[12]

Mind nálunk, mind a török lovasságnál a védőfegyverhez tartozott még a *kerek pajzs*. Amíg a magyar huszár kovácsolt vasból készített nehezebb pajzsot viselt, a török lovasok inkább vékony, fügefavesszőből, vagy nádszálakból készített, nyers selyem, vagy gyapot szálakkal, esetleg vékony ezüst szálakkal összefont könnyebb pajzsot. A pajzs közepét vaslemezből készült domború tárcsa erősíti.

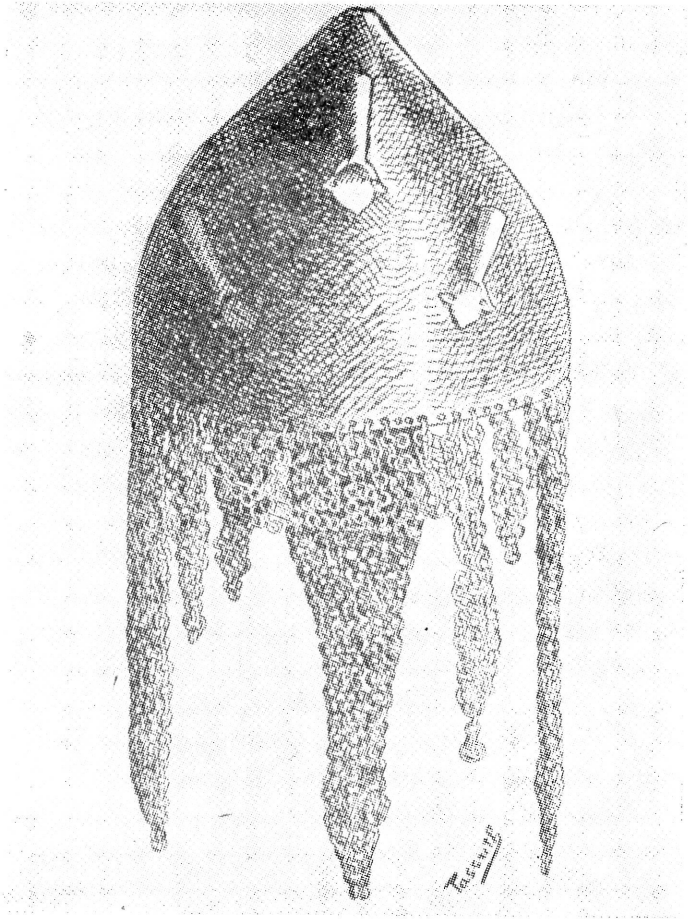
A XVI. század közepén használt magyar és török fegyverek ismertetése során a továbbiakban még nagy vonalakban felvázoljuk a várharc legfontosabb fegyverét — az *ágyút*.

A tüzérség technikai fejlettségét vizsgálva úgy tűnik, hogy annak fejlődési üteme még a gyalogsági fegyvereknél tapasztalhatónál is lassúbb. Az ágyúk száma — amint azt már korábban említettük — ugyan jelentősen növekedett, szerkezetileg azonban a bronz ágyúcsöveknek kialakulása óta alig változott.

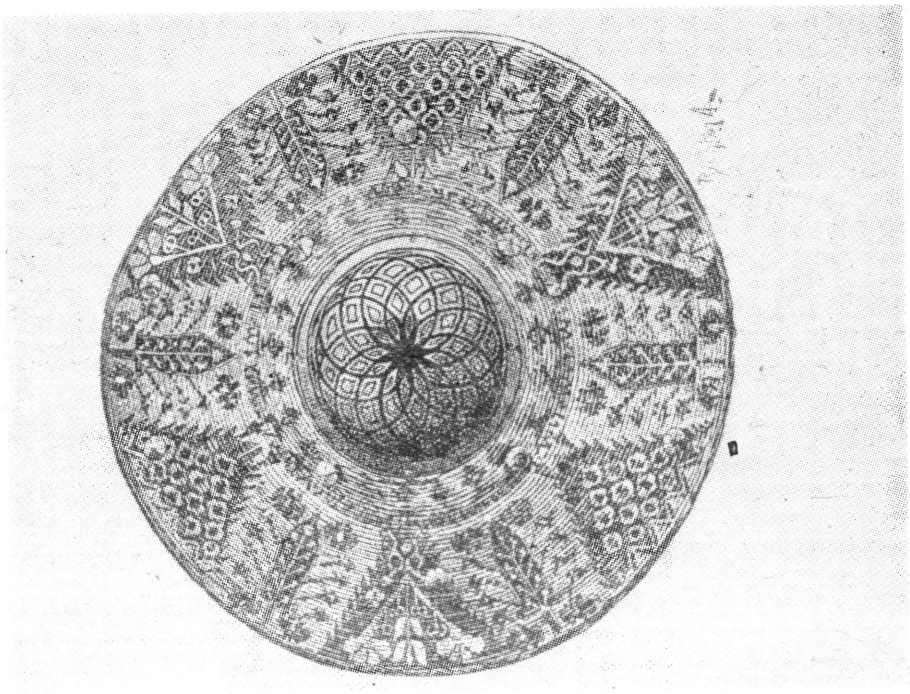
11 *Dr. Szendrei János:* i. m. 242. o.
12 *Majláth Béla:* A Nemzeti Múzeum sodronyos páncéljai. Archeológiai Értesítő, Budapest, 1891. XV. köt. 132. o.

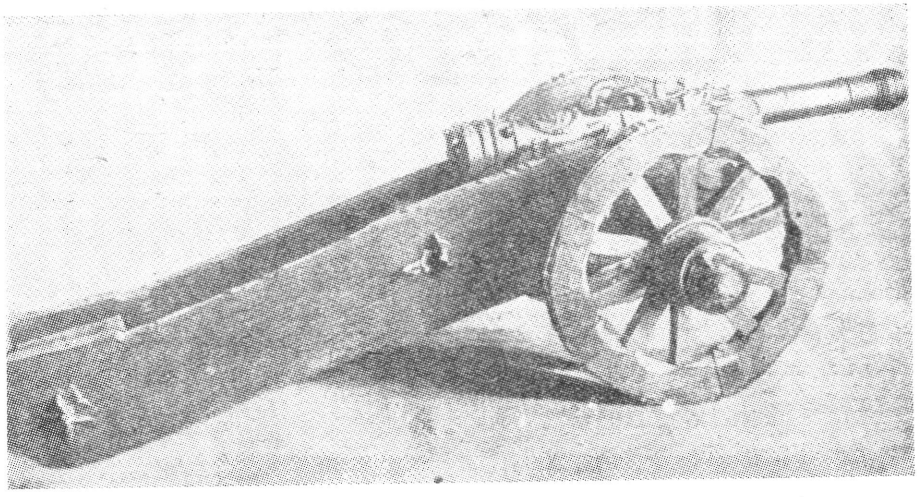
Sodronyos páncéling és sisak

Janicsársisak

Török pajzs

Ágyú (Falkonet)

Az ágyúk különböző, nem egységesített űrmérettel és csőhosszúsággal készültek. Ennek természetes velejárója, hogy az elnevezések területén egységes felfogás nem alakulhatott ki, az ágyúkat minden országban más-más elnevezés alatt csoportosították.

Nálunk a tárgyalt korban német ágyútípusok és elnevezések voltak használatosak. Szendrei János — Thalloczy Lajos munkája nyomán — a „Váraink rendszere és fölszerelése" című tanulmányában a következő nevek alatt sorolja fel az I. Miksa császár korában használt várágyúk ismertebb fajait: „A Scharfmetzen 100 mázsás, Cana 75 m., Duplicana 50, Singerin, Triplicana 50 m., Quartana 25 mázsás; a tábori ágyúk sorozatában pedig a nyolcz fontos Schlange, sugár ágyú, a két fontos Falkonet és a négy fontos Falkonák."[13]

A közölt adatokhoz megemlítendőnek véljük, hogy Szendrei ismertetésében szereplő „mázsa" szó nem a mai értelemben vett 100 kg-os mázsával egyenlő. Ausztriában régebben a 100 fontos mázsa volt használatos, ami 560,06 kg-mal egyenlő. Szendrei súlyadatai a régi mázsákban értendők.

Egyes várakban található különböző ágyúfajták mennyiségét és általában a várharchoz szükséges felszereléseket a legszemléltetőbben a korabeli leltárak őrizték meg számunkra. Szendrei a „Váraink rendszere és fölszerelése" c. munkájában több vár leltárát ismertetve, többek között az érdeklődésünkre most elsősorban számot tartó Szigetvárának 1542-ben felvett leltári adatait is közli. Eszerint a Teufel Rázmán, Well Conrád, Fuchs Mátyás és Handtwein Jánosból álló bizottság belajstromozott „a felső várban a toronyban egy szétrepedt falkonát, két kanna árpát, hat szakállast, öt mázsa ként és három és fél ólomtáblát. A torony melletti kamrában négy mázsa lőport és 200 falcona golyót. A torony mellett volt egy kis falkony, mellette 30 szakállas. Kézi malom. Egy szétrobbant, de még használható dupla falkonéta ágyú, egy nagy karthaun, mely 40 fontos golyót vet, egy másik szétrepedt falkony, egy kőgolyót vető mozsár, 16 szakállas és egy dupla falkonéta. A két kapu mellett egy-egy kővető löveg, szakállas 31, falkona kettő, scharfatin három, egy kővető mozsár és ismét kilencz szakállas. A városban volt egy falkona, két scharfatin és 36 szakállas. A külső várban volt öt mázsa por, a belső várban egy boltban 35 mázsa durva por és ezen felül 54 mázsa finomabb por és két hordó kén, 100 mázsa salétrom, 15 mázsa vas, egy hordóban falkony golyó, 25 karthaun golyó, két hordó ólom, egy hordó szakállas golyó, két hordó falkony golyó, nagyobb falkony golyó 300, kőgolyó pedig 30 drb."[14]

Végeredményben tehát az ostromot megelőzően néhány évvel a vár felszereléséhez mindössze 15—16 használható ágyú és 128 szakállas tartozott.

Várható ostromok előtt a várak technikai felszerelését természetesen kiegészítették. Ismeretes, hogy így történt ez Szigetvár 1566. évi ostroma előtt is, amikor Zrínyi 41 kocsin Bécsből hozatott ágyúkat a vár megerősítésére.[15]

Sajnálatos, hogy a szigetvári ágyúkról csak kevés adat áll rendelkezésünkre, pedig a török fegyvergyűjteményekben Szigetvárból zsákmányolt ágyúk ma is léteznek. A már többször hivatkozott Ezredéves Országos Kiállításra Abdul Hamid szultán annakidején több magyar vonatkozású ágyúcsövet bocsátott rendelkezésre a konstantinápolyi Szent Iréne bazilikában őrzött fegyvergyűjteményből, ezek között kettő úgy szerepelt, mint Szigetvárból elvitt hadizsákmány.

Az ágyúcsöveket Szendrei ismerteti munkájában 8617. folyószám alatt:

„Tábori sugárágyú, (2 drb.) bronzból, fokozatosan vékonyodó csővel, a melyen négy gyűrűcsoport van. A cső közepe táján két kis stilizált delfin fül alatt 4,5 ctm. átmérőjű és 4,8 ctm. hosszú tengelyek vannak. A gyújtólyuk

13 *Szendrei János:* Váraink rendszere és fölszerelése. Hadtörténelmi Közlemények, 1888. I. évf. Budapest, 619. o.
14 *Szendrei János:* i. m. 625. o.
15 *Rúzsás Lajos:* Szigetvári Emlékkönyv. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 70. o.

feletti domború gyűrűzet után az aranygyapjas rendjel szalagjával körülvett koronás birodalmi címer, e fölött pedig négyszögű keretben:

FERDINANDUS. (REX. ME. FECIT.) M.D.LII.

A cső elején levő 11 ctm. hosszú fogón IIIL x IXVII, a másik ágyún pedig IIICLXXXIII számok vannak bevésve.

A cső hossza: 2,08 m., a csőűr átmérője 4,5 ctm.

A. konstantinápolyi Szent Iréne bazilikában levő fegyvergyűjteményből. Szigetvárából elvitt hadizsákmány."[16]

A török részről alkalmazott ágyúk kérdésének vizsgálatára térve, azok leírásánál ugyanazok elmondására szorítkozhatunk, amit már a nálunk használt ágyúkról is korábban mondottunk. Bár a hazai gyűjteményekben egyetlen korabeli török ágyúval sem rendelkezünk, ismerve azonban a valamivel későbbi időpontból származó és rendelkezésünkre álló anyagot, következtethetjük, hogy a török ágyúk nem mutattak lényegi eltérést a XVI. század derekán nálunk is használtakhoz képest. Ezek az ágyúk hasonlóan nem egységes űrmérettel és csőhosszal készültek, hasonló formában és kivitelben, mint a nálunk használatosak. Eltérés csupán a csőfar nyúlványának kiképzésében mutatkozik, az többnyire turbán formájú. Ismeretes, hogy más országokban a csőfar végződését általában gömb alakra képezik ki, esetleg más, például madárfej alakra is.

A tüzérségi anyag leírásának nagybani felvázolása és ezzel a magunk elé tűzött feladatnak is befejezéséhez érve szóba jöhetne még az ágyúk lőtávolságainak és általában hatásadatainak vizsgálata. Erre azonban nem tértünk ki, mivel számszerű adatok nem állnak rendelkezésünkre, legfeljebb a később használt elöltöltő ágyúk már ismert adatait vetíthetnénk vissza megközelítő hitelességgel. Ily módon érzékeltetni lehetne az ágyúk hatásadatait, azonban e kérdésnek ilyen tárgyalása inkább a vár ostromának ismertetésénél lehetséges, ez viszont már nem tartozik előadásunk tárgykörébe.

ФЕРЕНЦ ЧИЛЛАГ:

ВЕНГЕРСКИЕ И ТУРЕЦКИЕ ОРУЖИЯ В СЕРЕДИНЕ XVI ВЕКА

Резюме

Войны против турок сделали территорию Венгрии постоянным полем боя. В течении почти бесперерывного военного сношения, турецкие оружия, в виде трофея попали в венгерские руки. Эти оружия были и в дальнейшем использованы, даже в изготовлении новых частично скопированы. Таким образом имеют реальную основу те ссылки, находящиеся в иностранных книжных источниках — устанавливает автор — что использованные в Венгрии оружие и одежда имеют турецкую форму.

Кроме восточных границ влияло ещё на формирование венгерского оружия частичное принятие западного вкуса и способа борьбы. Так как вследствии борьбы против турок территория страны стала местом встречи иностранных наёмных солдат, которые сражались со своими оружиями, привезённых из родных стран. После рассмотра этих вопросов автор подробно анализирует некоторые виды оружия, другие средства и предметы вооружения. Из холодного оружия в первую очередь он рассматривает меч, потом саблю и палаш. При этом он говорит о кончаре, который относится к вооружению гусаров. Вслед за этим он говорит о чекане, который относится к другой группе.

Из древкового и ударного оружия упоминает булаву и потом рогатину. После этого он говорит об огнестрельных оружиях и в первую очередь знакомит читателя ружьём.

Вслед за этим переходит к анализу оборонительного оружия: шлема, брони и щита, а в конце показывает самое важное оружие крепостной борьбы: пушку.

16 *Szendrei János:* i. m. 885. o.

FERENC CSILLAG:

UNGARISCHE UND TÜRKISCHE WAFFEN MITTE XVI. JAHRHUNDERTS

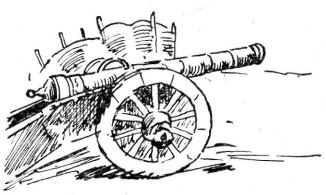
Resümee

Die Kriege gegen die Türken verwandelten Ungarn in ein ständiges Schlachtfeld. Während der beinahe ständig andauernden Kampfberührungen kamen türkische Waffen als Beute in ungarische Hände. Diese Waffen wurden dann weiter in Gebrauch genommen, ja, wurden sogar bei Verfertigung von neuen als Muster verwendet. So haben also die in ausländischen Quellen vorfindliche Hinweisungen — sagt der Autor —, daß die in Ungarn gebräuchliche Waffen und Kleiderstücke eine türkische Form haben, ihren realen Grund.

Außer dem östlichen Grenzgebiet beeinflußte die Gestaltung der ungarischen Waffen auch eine Übertragung westlichen Geschmacks und Kampfart — nähmlich, zufolge des Kampfes gegen die Türken wurde das Land zu einem Treffplatz ausländischer Söldner, die sich ihrer heimatlichen Waffen bedienten. Nach der Erörterung dieser Fragen analysiert der Autor eingehend die einzelnen Waffenarten und andere technische Schlachtgeräte und Ausrüstungsgegenstände. Unter den Nahkampf-Waffen analysiert er an erster Stelle das Schwert, dann beschreibt er den Säbel, den Degen mit gerader Klinge und das Henkerschwert; an dieser Stelle spricht er auch von der Waffe der Husaren, vom spitzen Dolchdegen. Dem folgend beschreibt er die Spitzhacke, die einer anderen Nahkampf-Waffengruppe zufällt.

Unter den Schlag- und Brechwaffen erwähnt er die Keule (Streitkolbe), dann die Lanze. Weiter schreibt er über die weittragenden Schießwaffen — an erster Stelle das Gewehr beschreibend.

Dem folgend übergeht er auf die Analysierung der Verteidigungsgeräte — wie Helm, Panzer und Schild —, abschließend beschreibt er die wichtigste Waffe des Festungskrieges, die Kanone.

SZIGETVÁR VÉDELMÉNEK NÉHÁNY KATONAI KÉRDÉSE

Horváth Miklós

Az 1566-os szigetvári ostrom népünk történetének egyik olyan eseménye, melyet számos európai országban kísértek figyelemmel.

A vár védőinek kapitánya, Zrínyi Miklós (1508—1566) a magyar történelemnek ama ritka egyéniségei közé tartozik, akik világhírnévre emelkedtek.

Majdnem egy századdal később, az ugyancsak Miklós nevű dédunokája, a költő és hadvezér hőskölteményt írt a szigeti hős emlékének megörökítésére. Eposza, a „Szigeti veszedelem" napjainkig huszonkilenc kiadást ért meg; többet a biblia magyarországi kiadásánál.

Szigetvár védőjének nevét az egykorú közvélemény és a késői utókor egyaránt tisztelettel tartja számon.

Sziget ostromát történetírásunk részletesen feldolgozta. A munkák adatgazdagsága, pontossága, a korabeli források kritikai szemlélete az ostrom hű képét, a védelem gigantikus erőfeszítését tárja az olvasó elé.

A történeti feldolgozásokat, vagy a korabeli forrásokat olvasva mégis szembetűnik, hogy a szerzők a vár elestének okait Zrínyi Miklóson és a védőkön kívül álló körülményekben, a Szigetvár megtartásáért a harcolóktól független tényezőkben állapítják meg.

A fegyveres harc megvívásában a győzelemnek vagy a vereségnek szubjektív okai is vannak. A hadvezér helyzetfelismerése, elhatározása, szervező és irányító képessége stb. mind olyan tényezők, amelyek ugyancsak meghatározzák a harc kimenetelét. Szigetvár védelméért folyó fegyveres küzdelem tehát függött a kapitány katonai intézkedéseitől is.

Az ostrom katonai történetét elemezve, felmerül a kérdés: vajon Zrínyi nem juthatott volna-e *az adott körülményeket* mérlegelve a vár eredményes védelme szempontjából helyesebb elhatározásra; vajon *az adott helyzetben* a legcélszerűbben végezte-e a szervező és irányító tevékenységét?

A haza védelmében a hősiesség olyan eszmei és akarati erő, mely képessé teszi az embert, hogy a tőle független nehézségek ellenére éppúgy, mint a saját sikertelensége következtében fellépő kishitűséget legyőzve harcoljon az ellenség ellen még élete feláldozásával is. Zrínyi hős volt azért, mert nem rendítette meg, nem csavarta ki kezéből a fegyvert sem az ellenség túlereje, a várt segítség elmaradása, de nem vett erőt rajta a saját sikertelensége sem. Csak egyet ismert: amíg lehet, pusztítani az ellenséget, hogy védelmezze „édes hazáját".

Amikor történeti irodalmunkban Szigetvár elestének ábrázolásánál nem

mutatnak rá a védelem vezetésének hibáira, Zrínyi hősiessége légüres térbe kerül és alakját naivan idealizálják.

Előadásomban a szigetvári védelem vezetésének néhány kérdését kívánom megvizsgálni. Természetesen a várvédelem fontos, de lezárt kérdéseire nem térek ki, mert azok megnyugtatóan tisztázottak.

Szigetvár elleni török hadjárat előzményeinek áttekintése. A végház védelmi harcának célkitűzése

II. Szulejmán 1520-ban lépett Törökország trónjára. Uralkodásának legfőbb katonai célkitűzése Közép-Európa meghódítása volt.

E katonai terv első szakaszaként a török hadsereg áttörte Magyarország déli védelmi vonalát — Zimony, Belgrád, Szabács, Jajca, Bányaluka, Pétervárad elfoglalásával.

„Hős vértől pirosult gyásztér...

Nemzeti nagylétünk nagy temetője, Mohács" — amikor 1526-ban II. Szulejmán serege megsemmisítette a magyar állam haderejének zömét. Az ország középső részét a török elfoglalta, majd újabb és újabb hadjáratokat indított Közép-Európa ellen.

A törökkel szemben félkörben az ország területén áthúzódva újabb védelmi vonalat kellett kiépíteni a Drávától Erdélyig.

E védelmi vonalban jelentős szerepet játszott *többek között* Eger, Szigetvár és Gyula. A várak katonái nemcsak a várhoz tartozó hatalmas területek védelmét látták el, hanem sorozatos kicsapásaikkal nyugtalanították a törököt a megszállt területek zavartalan birtoklásában és komoly akadályt jelentettek a török seregek számára a további hódító hadműveletekben.

Ezért az 1566 előtt folyó béketárgyalásokon a török fél arra törekedett Habsburg Ferdinánddal szemben, hogy a három várat megszerezze.

Mivel ez a kísérlet eredményre nem vezetett, II. Szulejmán az 1566-ban megindított támadásának első célja Szigetvár és Gyula elfoglalása volt.[1]

A XVI. században a Habsburg-hatalom hadászati elve a török elleni háborúkban Magyarország területén — mint a birodalom előterében folytatott *védekezés* volt. Az egyetlen kivételt az 1542-ben, Buda eleste után indított nagy támadó hadjárat alkotta, amelytől a töröknek Magyarországról való kiűzését várták, de a birodalmi seregek vereséget szenvedtek.

Anélkül, hogy a védekező hadászat politikai okával még csak nagy vonásokban is foglalkoznánk, csupán utalunk a Habsburg—francia ellentétre és a francia—török szövetségre.

A török ellen folytatott védekező hadászat a várak stratégiai szerepére épült.

Ebben az időben a kor hadművészeti színvonala következtében a vár többszörös erejű támadót is fel tudott tartóztatni. Ennek oka azonban nemcsak abban rejlett, hogy a védelem eszközei sokkal erősebbek voltak, mint a támadásé, hanem meghatározó tényező volt az is, hogy a támadó az ostromot az akkori utánpótlási, egészségügyi viszonyok miatt 2—3 hónapnál tovább nem tudta folytatni.

Szigetvár ostroma augusztus 5-én kezdődött. Az 50—55 000 fős török hadsereg október hónapban nem tudta volna folytatni a vár ostromát.

A hadseregek ellátását ugyanis az adott területről biztosították. 2—3 hónap után a felélés szinte legyőzhetetlen akadályt jelentett az élelmiszer-ellátás szempontjából. A tábori körülmények huzamosabb idő után feltétlenül jár-

1 *Gökbilgin Tayyib:* Nagy Szolimán 1566. évi Szigetvár elleni hadjáratának előzményei. Szigetvári Emlékkönyv. Szerk. *Rúzsás L.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 59. o.

ványos betegségek fellépésével jártak. A bekövetkező őszi évszak ugyancsak megbénította volna a török ostrom-műveleteket.

Szigetvár katonái azonban minden hősiességük ellenére a védelmet nem tudták tartani 32 napnál tovább. Ebben számos ok és azok kölcsönös összefüggése játszott közre.

Szigetvár elestének okai a történeti irodalomban

Szigetvár ostromának levéltári forrásait a polgári történetirodalomban — elsősorban Barabás Samu érdeme következtében — közzétették.

A bécsi Kriegs- és Staatsarchivban éveken át kutattam újabb levéltári anyag után, de eredménytelenül. Hasonló a helyzet a magyar levéltárakban is.

Lehetséges, hogy a magántulajdonban levő és eddig még nem ismert családi iratanyagokban találhatunk újabb adatokat. A már feltárt dokumentumokból azonban nem túlzás arra a meggyőződésre jutni, hogy az esetleges újabb adatok legfeljebb kiegészítik, de alapjában nem változtatják meg az ostrom lefolyásáról alkotott összképet.

A háborúk, csaták katonai elemzésének és értékelésének alapja a levéltári forrás *is*, de nemcsak ez.

E korban — mint általában a történelem legújabb korszakáig — a hadvezérek, a parancsnokok helyzetmegítéléséről, irányító, szervező munkájáról stb. írásos dokumentáció nem maradt az utókorra.

A várvédelem vezetésének katonai értékelését — jelenlegi célkitűzéseinket véve figyelembe — a harci események menetéből, a csatatérből, a saját és az ellenség helyzetéből stb. kiindulva kell megtennünk.

A tudományos vizsgálódás e módszerét a hadtörténész nem nélkülözheti még a második világháború hadtörténeti feldolgozásánál sem.

A harc dinamikája közben történő változásokról például a legtöbb esetben nem lehet írásbeli dokumentumot készíteni, s így a vezetés értékelését a hadtörténeti kutató itt is csak az adott helyzetből tudja levonni.

Szigetvár ostromáról hivatalos jelentések érkeztek a Győr mellett táborozó birodalmi seregek haditanácsához.[2]

A jelentések — bár a katonai helyzet ismertetését szolgálták — a vár elestének okait nem sorolták fel részletesen. Csupán általánosságokban foglalták össze. A vár török kézre jutását a védők nagy emberveszteségében, a falak tönkremenetelében látták. Egyedül az Apponyi-gyűjtemény 414. számú és az ezzel teljesen azonos, de más címen megjelent 1816. számú jelentés adott magyarázatot, hogy miben látta a jelentő a falak pusztulásának okát. Mindkét jelentés kiemelte, hogy a törökök sikerében oroszlánrésze volt Ali Portuk basának, aki műszakilag tette eredményessé a vár tüzérségi rombolását, műszakilag segítette a várfalak elleni janicsár rohamokat. E műszaki „fortélyok" — korabeli kifejezéssel élve — ellen a vár védői nem tudtak elég hatásosan védekezni. Ezért is következett be, hogy a vár ellenállását főleg a felgyújtása törte meg.[3]

Kétségtelenül a felsorolt okok is hozzájárultak a vár elestéhez. De a nagy emberveszteség csak okozat — és ennek okaira a jelentések nem mutattak rá.

Véleményem szerint — s majd a későbbiekben részletesebben is szeretnék

[2] Ilyenek az Apponyi Sándor-féle gyűjtemény 398., 403., 411., 412., 413., 414., 419., 421., 1309., 1816. számmal jelzett darabjai. Apponyi Hungarica. Országos Széchenyi Könyvtár.

[3] Apponyi Hungarica 414. Relation und Extrack von aussagen und besonderen Kundschaffen dess Türckens Eroberung Sigeths Erfolgt auff dem 7. Septemberis 1506. — Apponyi Hungarica 1816. Warhafftiger und gruendlicher bericht des Türckens Eroberung Zigeths Erfolgt auff den 7. Septemberis 1566.

a kérdésre kitérni — a jelentések eltúlozták a törökök műszaki felkészültségének jelentőségét.

E források a török tüzérség erejét 200 ágyúban jelölték meg. Ez a szám semmiképpen sem fogadható el. Ha figyelembe vesszük, hogy három nagy faltörő ágyút 41 szekér 212 lóval vontatott, akkor elképzelhetetlen a 200 török ágyú. Erre a hosszú útra ugyanis, amelyen a török sereg felvonult, ilyen nagy számú vontató szekeret nem tudtak alkalmazni.

Ismerve Szigetvár vizes, ingoványos talaját, a vár körül lőtávolságban 200 db ágyút elhelyezni ugyancsak lehetetlen volt.

II. Szulejmán hadserege nem rendelkezhetett többel, mint 60—70 ágyúval.

Így viszont túlzás a jelentések ama megállapítása, hogy a várvédőkkel szemben az ellenség tüzérségi fölénnyel rendelkezett, mivel a szigetieknek is volt 60 ágyújuk. A tüzérségi fölénnyel magyarázni a falak eredményes rombolását, nem a reális katonai értékelésre utal.

Bizonyára ezek a források is hozzájárultak — elsősorban a korabeliség varázsa miatt — ahhoz a hadtörténeti irodalmunkban képviselt véleményekegyikének kialakulásához, hogy a XVI. században a török tüzérség a legfejlettebbek közé tartozott.[4]

A XVI. században a franciák rendelkeztek a legerősebb tüzérséggel és képzettek voltak a francia tüzérek is. A török hadseregben — a francia—török szövetség következtében is — jelentős számmal voltak francia tűzmesterek.

Egy hadsereg tüzérségének fejlettsége azonban e korban az ágyúk számától és a tüzérek képzettségétől függött, nem pedig a lövegek technikájától. Az ágyúk, mivel különösebb szerkezettel nem rendelkeztek, öntésük pedig közismert volt, így valamennyi ország hadseregében azonosak voltak. A német tüzérek képzettségben lényegesen nem maradtak alul a franciákkal — s így a törökökkel szemben sem. A magyar végvárakban, Szigetvárban is, a tüzérség alapjában német volt.

A végvárak ostromának hadművészet-történeti vizsgálatai inkább arra mutatnak, hogy a török a legtöbb esetben a védelem előkészítésében és folyamatában elkövetett hibát vagy hibákat tudta kihasználni az ostrom sikere érdekében. Ez történt Szigetvár esetében is.

Cserenko (Črnko) Ferenc, Zrínyi kamarása a vár elestekor török fogságba került, majd onnan kiszabadulva, horvát nyelven írta meg Szigetvár ostromának történetét.[5]

Cserenko munkája nem egyszerűen a személyes szemlélő, hanem a résztvevő emlékirata.

Cserenko véleményét is rögzítette a vár elfoglalása okának magyarázatául.

A vár elestét az ellenség nyomasztó létszámfölényével magyarázta, mellyel szemben a hősiesség csak dicsőséget, de katonai győzelmet nem eredményezhetett. Valószínű Cserenko a forrása annak a kialakult történészi véleménynek, hogy a Sziget alá szállott török had létszáma 100 000-es volt.[6]

Kétségtelenül nagy sereggel vonult II. Szulejmán Sziget ostromára, de az jóval alatta maradt a 100 000-es létszámnak. Igaza van és teljesen megalapozott Bende Lajos véleménye, hogy „ilyen nagy hadat *abban az időben* egyetlen hatalom sem tudott kiállítani, hiszen azt élelmezni, fegyverrel, ágyúkkal, lovakkal kellett ellátni... Szolimán hadserege... 54—56 000 körül mozgott".[7] Ebből is 3000 főt a szultán Gyula ostromára rendelt.

[4] A Hadtörténelmi Közlemények 1966. évi 3. számában Dr. Nagy László is erre hivatkozik, amikor „A magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai" című tanulmányomnak a török várostrom-művészetéről szóló részével vitatkozik (Hadtörténelmi Közlemények — a továbbiakban H. K. — XIII. évf. Budapest, 1966. 3. szám 610. o.)

[5] *Cserenko* munkáját fordította latinra *Budina Sámuel:* Historia Sigethi (Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini. Edidit Johannes Schwandtner. Wien, 1764.)

[6] Vö. *Budina Sámuel:* i. m. 119. o.

[7] *Bende Lajos:* Sziget ostroma 1566-ban Szigetvári Emlékkönyv. 74—76. o.

Az eddigi munkákat úgy tekinthetjük, mint a történetírók forrásanyagát.

A szigetvári ostrom egyik első történeti feldolgozása Zsámboky (Sambucus) János tollából származott.

Zsámboky, a kiváló magyar humanista Bonfini második kiadásának Appendixében írt először arról a tényről, hogy a császári seregek késlekedése szerepet játszott a vár elestében. Az udvari történetíró azonban a birodalmi seregek tétlenségét szépíteni akarta, mert szerinte a császári seregek gyorsabban nem tudtak cselekedni. Így akarta tompítani a Szigetvár magára hagyására vonatkozó vád élességét.

Ugyancsak a XVI. században a szigetvári ostrom másik történetírója Forgách Ferenc. A Commentárii 16. könyvében[8] a bécsi udvart hibáztatta a vár elestéért, mert indokolatlan takarékosságból nem gondoskodtak kellő számú végvári katonaságról. Ugyanakkor a birodalmi sereg lábhoz tett fegyverrel nézte Szigetvár elfoglalását.

Közel egykorú történeti feldolgozást adott Szigetvár ostromáról Habsburg-párti szemlélet alapján Istvánffy Miklós.[9]

A szerző feldolgozása katonai műveltségre vall. A harc ábrázolásában nyomon lehet követni Istvánffy ismereteit a kor hadtudományáról. Érdekes viszont, hogy a vár védőinek vereségét nem elemezte, sőt a török túlerő megállapításán kívül azt a sorsszerűséggel magyarázta.

A korabeli források, az egykorú vagy közel egykorú történeti feldolgozások Szigetvár elestének katonai okait egysíkúan két alapvető tényezőben látták: a török túlerőben és a császári seregek győri „mozdulatlanságában". Az írók politikai álláspontja szerint vagy az egyik, vagy a másik pólus került előtérbe.

Mindkét irányzat azonban írói kötelességének tartotta Zrínyi Miklós és a vár védőinek valóban nagyszerű hősiességét hangsúlyozni, sőt Habsburg-ellenes, vagy Habsburg-párti tendenciával még plasztikusabbá tenni.

Szigetvár ostromát éppúgy, mint általában a törökellenes harcokat feldolgozó polgári történeti irodalom a tanulság levonásaként *vagy* a török ellenében Bécsre való utaltságunkat, a Habsburg-monarchiához való tartozás pozitív hatását akarta kidomborítani; vagy a magyar nagybirtok törökkorabeli állami és nemzeti funkcióinak hirdetésével a nagybirtok rendszer fennmaradásának jogosultságát, a nagybirtok nemzeti hivatását kívánta történelmileg alátámasztani.

A szigetvári ostromra vonatkozó, jelentős számú műből[10] csak pregnáns példaként kívánjuk kiemelni Salamon Ferenc vaskos munkáját „Az első Zrínyiek"-ről.[11]

A szerző 559 oldalon végigvezette a Zrínyi család birtokszerzési küzdelmeit, fortélyait, hogy azután 90 oldalon bemutassa a nagybirtokos Zrínyi hősi harcát. A mű egyik eszmei mondanivalója a nagybirtok honvédelmi szerepének kidomborítására épült.

Salamon a vereség vizsgálatánál nem hagyta szó nélkül az olyan okokat, mint a vár szerkezeti hibái, a műszaki védelem gyengeségei stb., de ezek nála csak másodlagosak. A kizárólagos okot — s így egysíkúvá tette bírálatát — a császári hadvezetésben látta.

Könyvének befejezésénél is azt bírálta a törökellenes harc szempontjából (!), hogy Miksa király nem erősítette meg Zrínyi fiait a birtokok örökletességében.

8 *Ghimesi Forgách Ferenc:* Magyar Historiája. Közli: *Mayer Fidél.* Pest, 1866. (Monumenta Hungariae Historica. II. Scriptores.)

9 *Istvánffy Miklós:* A magyar nemzet története 1490-től 1606-ig. Ford.: *Vidovich György,* Debrecen, 1871.

10 Szigetvár ostroma történeti feldolgozásának bibliográfiáját *Babics Andrásné* állította össze körültekintő munkával. Szigetvári Emlékévkönyv. 375—397. o.

11 *Salamon Ferenc:* Az első Zrínyiek. Pest, 1865.

Összefoglalva: A gazdag történeti-hadtörténeti irodalomban Szigetvár ostromának katonai elemzéséből hiányzik a védők harcának, a kapitány parancsnoki tevékenységének vizsgálata. A vár elestének erről az oldalról való ábrázolása szorosan összefügg a már ismert, ténybeli okokkal és ezért Sziget védelmének történetéhez ez is elválaszthatatlanul hozzátartozik.

A csatatér kérdése

Klasszikus értelemben a csatatér határait az ott folyó fegyveres harc célja és a tűzfegyverek hatótávolsága szabta meg.

A várháborúk csataterének fogalmába tehát maga a vár és a várat körülvevő ama terület tartozott, ahonnan az ostromtüzérség rombolni tudta a falakat, hogy utat nyisson a gyalogságnak.

A XI—XVII. században, így a török elleni végvári harcok idején is a harc eredményes megvívásának egyik fontos *tényezője* volt a csatatér. A várvédelemnél döntő szerepet játszottak a terepakadályok, mint a folyók, mocsarak stb. A topográfiai elemeknek nagy fontossága különösen kidomborodott az ostromágyúk eredményes romboló hatása után megindított gyalogsági roham műszaki előkészítésének idején. A várvédők tüzérségének tűzhatásával szemben nem lehetett fedezni a műszaki erőket.

Ezzel szemben a vár olyan részénél, ahol terepakadályok nem voltak, a vár ágyúinak holtterébe az ostromló katonaság csapatai beáshatták magukat. Így ez a térség alkalmas volt egyrészt összpontosításra, másrészt a rohamra való megindulási terepszakaszra.

A vár ellenálló képessége egyenes arányban nőtt, vagy csökkent a vár körül elterülő csatatér tereptani sajátosságától függően.

Milyen volt 1566-ban a szigetvári csatatér.

A történeti irodalomban a szigetvári vár leírását megnyugtató módon Bende Lajos kutatásai tisztázták.[12]

A szigeti vár legfőbb erőssége a környező ingoványos tó volt. Az ostrom idején a tó szélessége elég nagy kiterjedésű volt. A nyári kiszáradás ellen a tó nyugati részén széles, erős földtöltést készítettek, amely a tó vizét nem engedte elfolyni.[13] Az Almás patak vize ebben az időben a tavon keresztül folyt, ami a lápot terjedelmes tóvá alakította ki és állandóan táplálta.

A vártól délre feküdt az Óváros. Északi oldalát kivéve, ahol csak gyönge borona palánk volt, mindenütt 7 m magas és 4—5 m vastag faszerkezetű földtöltés védte, melynek külső oldala sövénnyel volt befonva és sárral vastagon tapasztva.

Istvánffy leírásával szemben Bende Lajos kimutatta, hogy a kettős vízárok a városnak csak a keleti oldalán volt és nem a város körül.[14]

Az ingoványos tó az Óvárost északról, nyugatról és délről a belső Siklósi-kapuig vette körül. A déli részénél az említett kaputól a keleti oldalon húzódó kettős vizesárokig keskeny, ún. tápcsatorna volt.

1564—65-ben épült az Óvárostól délkeletre az Újváros. Az Óvárostól ugyan részben mocsaras ingovány, részben vízárok választotta el, de a déli és a keleti oldala szinte teljesen nélkülözte a természetes akadályt.

Az Újvárost Zrínyi Miklós úgy építtette, hogy annak csak kisebbik része állott szemben az Óváros déli falával, nagyobbik fele, annak külső vízárkán is túl, erősen kinyúlott kelet felé.

12 *Bende Lajos:* i. m. 61—69. o. — A vár helyszínrajzát szemléletesen készítette el a szerző, i. m. 68. o.
13 *Istvánffy Miklós:* i. m. 407. o.
14 Uo. és *Bende Lajos:* i. m. 66. o.

Zrínyi katonai elgondolása az volt, hogy az Újvárosnak északkeleten álló bástyájáról, de innen a nyugat felé haladó palánk mögül is ágyútűzzel oldalazni lehessen az Óváros egész keleti előterét.

Szigetvár Óvárosát keletről, Újvárosát pedig keletről és délről, tehát lényegében természetes akadályok nélkül közvetlenül lehetett támadni. Amint a belső várnak a legfőbb erőssége volt a várat körülvevő, nagykiterjedésű, bővízű és ingoványos tó, úgy ezt az ellenállóképességet rendkívül lerontotta a szigeti erődítéshez kapcsolódó Óváros részbeni, de különösen az Újváros szinte teljes topográfiai fedezetlensége.

Az Újváros más szempontból is gyengítette a vár ellenállóképességét.

Újvárosnak csak a két keleti és a délnyugati sarkán volt egy-egy kisebb bástya. Ezekre egyenként maximum négy-négy ágyút lehetett tüzelőállásba vinni. Így az Újváros tűzereje nem volt elegendő az előtte elnyúló tereprész tűz alatt tartására, de még kevésbé az Óváros keleti előterének tüzérségi oldalazására. A szemléletesség kedvéért modernebb kifejezéssel élve: az Újváros bástyáira csak egy-egy fél üteget tudtak felállítani, mivel abban a korban egy üteg nyolc ágyúból állt. Ez viszont azt is jelentette, hogy az Újváros felől a török romboló tüzérségének ütegeivel szemben a várvédők hátrányba kerültek. Ez annál is inkább veszélyes volt a védelem számára, mert az Újváros bástyái között csak egyszerű fapalánk volt, amelyet keskeny vízárok vett körül.[15]

A XVI. századi várháborúk kialakult tapasztalata szerint egy vár a 25-szörös túlerőben levő ellenséget akkor még fel tudta tartóztatni, ha tüzérsége kb. 1:1 arányú volt az ellenséghez viszonyítva; ha természetes akadályok erősítették a várat és ha a várkatonaság száma a belső védelmi manőverezés szempontjából arányban volt a várterület nagyságával. Zrínyi 1566. március 21-i leveléből kapunk arra adatot, hogy az Újváros *nélküli* Szigetvár katonaságát a haditanács 3000 főben állapította meg.[16]

A fenti elveknek kb. megfelelő képet mutatott az 1556-os szigetvári ostrom. Ekkor a várvédő katonaság létszáma kb. 1800 fő volt a 25 000 fős ostromló török sereggel szemben.[17] Tehát a szemben álló élő erők aránya az ostromlók 14-szeres fölényét mutatta. A tüzérségi erőviszony 1:1-hez volt. A vár erőssége a természetes akadályok szempontjából az Újváros nélkül kedvezőbb volt. A várat 41 napig tartó súlyos harc után a védők Horváth Márk kapitány vezetésével tartani tudták úgy, hogy Nádasdy Tamás nádor és Zrínyi Miklós bán vezetése alatt Babócsát vették ostrom alá s így elvonták a török sereget.

A török már ekkor támadásának főerejét az Óváros ellen irányította, ami természetes is volt, hisz ebből az irányból volt a legsebezhetőbb a természetes akadályok hiánya miatt. Az ostrom következtében maga a vár, de különösen az Óváros rendkívül megrongálódott.

1566-ban a vár katonasága 2300 fő volt az 55 000 fős török hadsereggel szemben, tehát az élőerők aránya felkerekítve a szultán csapatainak 24-szeres fölényét jelentette. A tüzérség aránya ekkor is 1:1-hez volt. Viszont az Újváros építésével nem volt meg az arány a vár területe és a megállapított katonasági létszám között és — mint már említettük — még inkább csökkent a vár topográfiai védettsége.

Az Újvárost a török három nap alatt el is tudta foglalni. Zrínyi Miklós ugyanis tekintélyes ember- és anyagveszteség következtében kénytelen volt feladni.[18]

Ezután viszont a helyzet a következőképp alakult: az Újváros területéről a török egyrészt közvetlenül tudta rombolni tüzérségével az Óvárost és magát

15 *Budina Sámuel:* i. m. II. köt. 4. o.
16 Uo.
17 *Salamon Ferenc:* i. m. 393. o.
18 *Budina Sámuel:* i. m. 120. o.

a várat, másrészt az Óváros keleti oldalát, amelynek amúgy is gyenge pontja volt a lényeges terepakadályok hiánya, és Zrínyi tüzérsége most már oldalozó tűzzel sem tudta fedezni az Újváros felől.

Felmerül a kérdés: katonailag olyan képzett ember, mint Zrínyi Miklós, miért nem erősítette a vár ellenállóképességét az Óvárosnál is a meglevő természetes akadályok fejlesztésével? Erre — ismételjük — az 1556-os török ostrom is figyelmeztette, s Zrínyi, mint bán, majd 1557 novemberétől tárnokmester[19] és Dunántúl főkapitánya, pontosan ismerte ennek az ostromnak a tapasztalatait. Az akkori újjáépítés vezetésében is részt vett, hisz 1557 januárjában heteken át Szigetvárott tartózkodott. Főként saját muraközi és Vas megyei birtokairól szállította a tárolásra szánt búzát és más gabonaféléket, összesen ezer forint értékben (!).[20]

A kérdésre az elegendő adatok hiányában nehéz választ adni.

Zrínyinek a már említett 1566. március 21-én Károly főhercegnek írt válaszleveléből lehet arra következtetni, hogy az Újváros felépítésével talán kész helyzet elé akarta állítani a haditanácsot. Így kívánta kényszeríteni a védők létszámának felemelésére. Ebben az esetben a kérdés az, hogy reális volt-e Zrínyi elképzelése? Ismerni kellett a haditanács szűkmarkúságát a végvárak ellátásában s vajon így érdemes volt-e kockázatot vállalni az Újváros építésével még az Óváros teljes helyreállításának rovására is?

Az események nem igazolták Zrínyinek ezt az esetleges elképzelését.

A korabeli forrásokban találhatunk olyan nyomokat, hogy Zrínyi az Újváros építésével jövedelmét akarta növelni, a földesúri piactevékenység szélesítésére törekedett.

1565. április 17-én Miksa király vizsgálatot indított Zrínyi ellen, mert meg nem engedett módon zsarolta és sanyargatta a szigeti lakosokat, a környező falvak parasztjait; mint sajátjait kezelte a Perényiek kezéről a kincstárra háramlott siklósi és valpói uradalmakat s hatalmaskodásai az egész szigeti vártartományt sújtották. Jogtalan vámokat szedett a kereskedelem után. Ez engedhet arra következtetni, hogy Zrínyi 1565—66-ban a vásairól híres Óváros bővítéseként építette az Újvárost. A kép teljességéhez tartozik, hogy az említett vizsgálat sem vonhatta kétségbe: Zrínyi ellátta katonáit, kapitányi kötelességének megfelelt, s amikor a békére való hivatkozással a haditanács leszállította a szigeti őrség létszámát, több száz lovast saját pénzéből tartott.

Ha az Újváros építése inkább gazdasági okok miatt épült, akkor is az erkölcsi szempontokat magában foglaló különbségtevés úgy választja el Zrínyit a pusztán jövedelmet harácsoló, hatalmaskodó földesuraktól, hogy a szigetvári kapitány nemcsak a harcot vállalta a haza védelmére, de a katonaság eltartásához is hozzájárult.

Az indítékokat az Újvárosnak az ostrom előtti években (1564—65) történő felépítésére pontosan rekonstruálni nem lehet. Tény azonban, hogy az Újváros gyengítette a csatateret a védők számára és így a vár elestének ez is egyik lényeges oka volt.

Tény azonban, hogy az Újváros építése (1564—65) még az Óváros teljes helyreállításának a rovására is történt.

Újlaki János váci püspök 1565. április 23-a után jelentette a királynak, hogy a török veszedelem miatt a vár állapota kétségbeejtő a falak rossz állapota következtében. Javasolta ezért Zrínyi felmentését.[21]

A püspök nem volt mentes a Zrínyivel szembeni személyi elfogultságtól, hisz a vár kapitánya által használt egyházi javak visszaszerzése ügyében írt

19 Zrínyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. Közli: *Barabás Samu.* I—II. köt. Budapest, 1898—1899. (Monumenta Hungariae Historica. I. oszt. XXIX—XXX. k.) II. k. 2. rész 108. sz.

20 *Barabás Samu:* i. m. I. köt. 299—303., 325. sz.

21 Uo. 440. sz.

hivatalos jelentést a királynak.[22] A fenti megállapítása az óvárosi falakról katonai szempontból indokolt, ha ezt Zrínyi ellen nem annyira a várvédelem, mint inkább elsősorban az egyházi vagyon védelmének érdekében hangoztatta.

Az Újváros építése tehát egyrészt kedvezőtlenebbé tette a csatateret a védők számára, másrészt elvonta a rendelkezésre álló amúgy is szűk erőforrás egy részét az Óváros teljes helyreállításától, megerősítésétől.

A csatatér nem megfelelő előkészítése is oka volt a vár elestének.

A vár aktív védelmének a kérdése

A XVI. században a várak védelmében a főszerepet a természetes akadályok mellett a tüzérség játszotta, mely harcolt az ellenség ütegeivel, megsemmisítette az ellenség tábori erődítményeit és veszteséget okozott az előerőknek.

A védők pedig egyre gyakrabban hajtottak végre kitöréseket. A vár előterében a lovasság harcolt, amely néha a saját gyalogságát a lovak farán szállította. Mialatt a lovasság magára vonta az ellenség erőit, a gyalogság elpusztította az ellenség ostromberendezéseit.

A jól felépített és erős helyőrséggel védett vár ellen tudott állni a támadóknak. A vár védelmének szilárdságát mindenekelőtt a védelem részére kedvező természetes akadályok mellett ebben a században a tüzérség biztosította.

A várvédelem a XVI. században tehát nagy lépést tett előre. Az előző századokban a *passzív* elemek voltak túlsúlyban, míg az 1500-as években az *aktív* védelmi momentumok kerültek előtérbe.

Milyen volt Szigetvár helyzete a fenti szempontok alapján:

A vár tüzérségét 60 ágyú alkotta.[23] Nagy kaliberű ágyúból, amelynél a lövedék súlya 13 kg volt, kb. 30 db állott rendelkezésre. A többi főképpen columbrina lehetett, és ide számítható a szakállas puska. Mint már említettük a török ágyúk száma sem lehetett 60—70 db-nál több és így a vár tüzérségi ereje elegendő volt ahhoz, hogy az aktív védelmi harcban eredményes tüzérségi tüzet mérjen az ellenség élőerőire és tábori fedezékeire. Ezt annál is inkább állíthatjuk, mert puskapor bőven volt a várban. Az elegendő számú ágyúk mellett a védők kevés puskával rendelkeztek.

Zrínyinek, a vár kapitányának polgárokkal együtt 2300 katonája volt.[24] A katonaságon kívül sok paraszt, kőműves, ács, továbbá asszony és gyermek tartózkodott a várban. Létszámuk kb. 2000 főt tett ki.[25]

A két terjedelmes város és a vár védelmére az élőerők száma nem volt elegendő, főleg úgy nem, ha figyelembe vesszük, hogy a védelem érdekében szükség lett volna a kicsapásokra. Különösen augusztus 11-től, amikor Ali Portuk a vízfogó töltés keresztülvágásának munkálatait kezdte meg, hogy a külső vár körüli vizet levezesse.

Zrínyi Miklós még március 21-én, Károly főhercegnek írt válaszában[26] kérte, hogy katonaságának létszámát 6000 főre egészítsék ki. Az indokolásban maga Zrínyi utalt arra, hogy az Újváros felépítése miatt 3000 katona nem elégséges, a kicsapások végrehajtása miatt pedig ennek a duplájára van szüksége.

Zrínyi Miklós sürgős és indokolt kérését az udvar nem teljesítette; ugyanis

22 Uo.
23 *Forgách Ferenc:* i. m. 221. o.
24 *Budina Sámuel:* i. m. I. köt. 118. o.
25 *Forgách Ferenc:* i. m. 323. o.
26 *Budina Sámuel:* i. m. II. köt. 4. o.

a várőrség megerősítésére küldött 800 gyalogost is olyan későn indították útnak, hogy azok már nem tudtak a várba bejutni.[27]

Kétségtelenül ez volt az oka, hogy Zrínyi védői az *ostrom időszakában* mindössze háromszor hajtottak csak végre kicsapást. Először augusztus 14-én azzal a céllal, hogy megakadályozzák a törököt a vízfogó töltés keresztülvágásában.[28] Ezzel azonban már elkéstek, mivel a munkálatot a törökök már augusztus 11-én éjjel megkezdték és a kicsapás idejére annyira előrehaladtak, hogy Dandó Ferenc és Radován Jakab hadnagyok által vezetett 200 hajdú a meglepetés által nyert időt nem tudták felhasználni a töltés helyreállítására, s végül is a magukhoz térő janicsárok visszavonulásra késztették a kis magyar csapatot. A török még a kicsapás éjjelén átvágta a töltést. Két nap alatt ennek következtében a külső vár egészen a belső vár árkáig víz nélkül maradt.[29]

Másodszor szeptember első napjaiban csaptak ki. Ennek célja az volt, hogy a vár ellen épített török töltést lerombolják. De ez is az augusztus 29-i török támadás után, elkésve történt.

A harmadik tulajdonképpen már nem kicsapás volt, hanem a szigetvári hősök halálos végű kitörése, mivel a vár védelme nem volt többé lehetséges.

Nem soroltuk az ostrom alatti kicsapásokhoz a július 31-i portyát, amelynek az volt a célja, hogy az ellenség felvonulását zavarják és előrehaladását késleltessék.[30]

Az ostrom egész menete tehát azt mutatja, hogy a védelem egyik aktív eszközével, a kicsapással a végbeliek végeredményben nem éltek, nem tudtak élni s ez olyan előnyt jelentett a török ostromvezetésnek, amely lehetővé tette az eredményes műszaki támadást.

Itt szeretnék kitérni — a már említett — török műszaki fölény kérdésére. A probléma megítélése ugyanis összefügg a várvédelem aktív módszerével: a kicsapással.

Ali Portuk parancsára augusztus 17-én a törökök a Nádasdy- és a Hegybástyához olyan magas töltés építését kezdték meg, hogy ez a töltés nem egyszerűen utat jelentett az említett bástyákhoz, hanem magassága miatt onnan a védők ágyúállásait és a puskás gyalogosok tüzelőállásait is meg tudták bénítani.[31]

Zrínyi Miklós a kicsapásra elégséges erők hiányában kétféle képpen védekezett e műszaki támadás ellen. Egyrészt ágyúkkal és szakállasokkal állandóan lövette a dolgozó parasztokat, törököket, málhás állatokat,[32] másrészt a bástyákon fedezékeket készíttetett. Az utóbbi azonban nem vált be, mert a védők szakállasainak, puskáinak kilövését akadályozta. Így a védők kerültek hátrányos helyzetbe a támadókkal szemben, a töltéseken ugyanis a törökök fedezék mögül lőhettek.

Ezért Zrínyi elhatározta, hogy a Nádasdy-bástya száját olyan védőmű megépítésével rekeszti el, amely még az ellenség töltésénél is magasabb. Az ide vezényelt katonák tűzfegyvereikkel egyrészt megvédik az alattuk levő bástyát, másrészt pedig megakadályozzák a janicsárok lefogó tüzelését.

E védőmű elkészítésének módját és rendeltetését a győri táborba érkező szemtanú hajdú ismertette Báthori Endrével.[33]

A vár védői vesszőfonásból, fából és földből készítettek egy kerítést s e mögött egy másik kerítést állítottak fel. A kettő közötti hézagot keményre döngölt földdel megtömték. Tulajdonképpen várfalat építettek, csak a többi-

27 Uo. 39. o.
28 *Istvánffy Miklós:* i. m. 514. o.
29 Evlia Cselebi utazásai. Ford. *Karácsony Imre.* Budapest, 1903. 491. o. (Török—magyar kori Történelmi Emlékek.)
30 *Budina Sámuel:* i. m. I. köt. 114. o.
31 *Istvánffy Miklós:* i. m. 542. o.
32 Uo. 409. o.
33 Apponyi Hungarica 414. Országos Széchenyi Könyvtár.

nél jóval magasabbat s ez elé árkot is ástak. Az árok és a védőmű közé a föld alá lőport helyeztek azért, hogyha az ellenség a védőművet megtámadja, felrobbantják.

Összegezve tehát: a török vezetés a töltés építésével műszakilag készítette elő augusztus 29-re a janicsárok támadását.[34] Zrínyi a megmagasított „várfallal" műszakilag készítette elő a *passzív* védelmet. A kérdés most már csak az volt, hogy ez a védelem hatásfokában milyen lesz?

A támadást Zrínyiék súlyos emberveszteséggel visszaverték, de a saját védőmű robbantása következtében a Nádasdy-bástya még jobban megrongálódott, a török töltés viszont megmaradt és az onnan vezetett tűz oltalma alatt a Nádasdy-bástya melletti árkokban nagyszámú katonaságot csoportosítottak.[35] A műszaki előkészítés után — ami ellen a várvédők tulajdonképpen védekezni nem tudtak — szeptember 5-én a törökök elfoglalták a külső várat is.[36]

Hadtörténeti irodalmunkban számos szerző a török töltésekben ostromművészeti újítást vélt felfedezni,[37] melynek jelentősége abban is állt, hogy növelte az ostromtüzérség hatásfokát. Ez a vélemény eltúlzott, és inkább arra szolgált, hogy jobban kiemelje a várbeliek hősiességét, ami viszont az ilyen tendenciózitás nélkül is ragyogó példája marad történelmünknek.

A XVI. században e módszer alkalmazása Európa szerte elterjedt.[38] Maguk a törökök is használták már korábban, 1565-ben Málta ostrománál, sőt hazánkban Kaposújvár ostrománál is.[39] Málta ostrománál azonban nem vált be, mert a vár védői sorozatos kicsapásokkal megakadályozták a felépítését. Általában a korabeli várostrom, illetve védelem tapasztalatai Európa-szerte azt igazolták, hogy az ilyen fajta ostrom módszerekkel csak a merev, passzív védelemmel szemben lehetett eredményt elérni.

Összefoglalva: Szigetvár ostrománál Zrínyi nem tudta alkalmazni folyamatosan kellő erővel és kellő időben az aktív védelem egyik fontos elemét, a kicsapást. Ez ugyancsak növelte a török fölényt, ez is lényegesen hozzájárult a vár elestéhez.

Már említettük, hogy Zrínyi Miklós nem kapott az udvartól katonai erősítést és a nem megfelelő létszámú katonasága akadályozta a fentiekben. Ezzel összefüggésben felmerül egy másik kérdés is.

Helyes volt-e, hogy Zrínyi Miklós a várba zárkózva várta be a török támadást?

Zrínyi Miklós korának jól képzett katonája volt. Az 1566-os szigetvári ostrom előtt sorozatosan sikereket ért el a török elleni harcokban.

Az 1542-es török elleni hadjáratban az egyetlen győzelmes ütközet Zrínyi nevéhez fűződött; 1543-ban Somlóvásárhelynél aratott fényes győzelmet. 1545-ben Kulpa vidékén folytatott sikeres harcokat Ulemán pasával szemben. 1552-ben Zrínyi maruseweci győzelmének következtében menekült meg Horvátország nagy része a töröktől. 1554—1555-ös években sorozatosan eredményes portyákat hajtott végre a boszniai török csapatok ellen.

1556-ban Zrínyi Korotna visszavételénél ért el hadisikereket, 1562-ben pedig a túlerőben levő Oroszlán pozsegai béget veri meg „mezei" csatában.

Mindezeket a győzelmeket Zrínyi Miklós nyílt mezőn folytatott csatában érte el. Katonai tapasztalatai is ilyen irányúak voltak. Maga Zrínyi *az ilyen*

34 *Barabás Samu:* i. m. II. köt. 58. o.
35 *Istvánffy Miklós:* i. m. 543. o.
36 Szigetvár elfoglalása 1566-ban. Török forrás szerint. Közli *Thury József* (a továbbiakban: *Szelaniki)* H. K. Budapest, 1891. 4. évf. 215. o.
37 *Salamon Ferenc:* i. m. 637. o.; *Gömöry Gusztáv:* Adalékok Szigetvár 1566. évi ostromának történetéhez. H. K. Budapest, 1894. VII. évf. 514. o.; *Budina Sámuel:* i. m. I. köt. 421. o.; *Istvánffy Miklós:* i. m. 542. o.; *Barabás Samu:* i. m. II. köt. 56. o.
38 Vö.: *Hans Delbrück:* Geschichte der Kriegskunst. Berlin, 1920. Bd. IV. S. 48 und folg.
39 *Dzselálzade Musztafa.* Ford. *Thury József,* Budapest, 1896. II. köt. 275. o. (Török—magyarkori Történelmi Emlékek.)

irányú katonai tapasztalatainak birtokában éppen 1562-ben úgy látja, hogy támadni kell a törököt „a pusztuló haza egyrészének visszaszerzésére".[40]

Zrínyi Miklósnak a mezei hadviselésében szerzett katonai tudása, szervezési és vezetési gyakorlata alapján — az események tanúsága szerint is — célszerű lett volna, hogy a vár védelmét az 1556-os ostromnál tapasztalatot szerzett valamelyik várbeli tisztjére bízza. Ezt két okból is indokolt lett volna megtenni:

1. A vár tisztikara szinte változatlanul azok a harcban, hűségben kipróbált hadnagyok voltak, akik 10 évvel előbb helyt álltak. A vár kapitányának távolléte az ostromlott várból nem jelenthetett demoralizáló erőt, különösen akkor nem, ha Zrínyi — s ez a második ok — mint dunántúli főkapitány állandó portyával támadta volna az ostromlókat.

2. Zrínyi Miklós a dunántúli főkapitánnyá való, 1564 februári királyi kinevezési irata szerint megtartotta a szigeti kapitányságot azzal, hogy ha a török a várat ostrom alá venné, jogában állt a védelmet helyettesére bízni.[41] Ő maga az Országos Katonai Szabályok értelmében [42] a főkapitányi csapatokkal, a partikuláris nemesi insurrectioval és mint földesúr, várainak őrségeivel állandóan támadhatta volna a törököt.

Számításunk szerint Zrínyi kb. 2200 fős lovas sereget tudott volna szervezni. (Főkapitányi csapata 250 fő, partikuláris nemesi insurrectio 1000 fő, várainak őrségéből 950 fő).

Egyébként ezen elhatározásra Miksa király 1565. június 15-i ajánlata is indíthatta volna.[43] A király felhívta Zrínyi figyelmét, hogy török támadás esetén vegye maga mellé főkapitányi katonáit és a megyék nemességét. Egyesüljön a győri főkapitánnyal, Salmmal, aki német zsoldosokból (köztük vasasokból), a környékbeli várak őrségének egy részéből álló sereggel rendelkezik, és közösen végezhetik a török elleni portyákat. Ebben az esetben az ostromló törököt állandóan portyázó sereg számát 5—6000 főre becsülhetjük.

Az 1566-os helyzetet Zrínyi fenti elhatározása esetén összehasonlítva a tíz évvel korábbival, az alábbi képet kapjuk:

Időpont	Várvédők létszáma	Ellenség létszáma	A törököt közvetlenül támadó csapatok létszáma	Saját fősereg létszáma
1556	1800	25 000	10 000	nem volt
1566	2300	55 000	6 000	70 000

* A várvédők egyik ostromnál sem rendelkeztek elegendő élőerővel a kicsapásra.

Zrínyi Miklós ilyen parancsnoki elhatározásának többféle következménye lett volna:

— A váron kívül tartózkodó és harcoló Zrínyi talán eredményesebben kérhette, követelhette volna, hogy a császári sereg ne lábhoz tett fegyverrel várakozzon, hanem kezdjen a török ellen aktív hadműveleteket.

40 *Barabás Samu:* i. m. I. köt. 397., 399. sz.
41 *Barabás Samu:* i. m. II. köt. 142. sz.
42 Az ekkor érvényes katonai szabályzatot *Jászay* tette közzé. (Tudománytár 1842. VII. 38.) „Vitézlő Articulusok" cím alatt. A szabályzat első cikkelye szerint a főkapitány ellenséges támadás esetén köteles a nemeseket lovas seregbe szervezni.
43 Vö. *Salamon Ferenc:* i. m. 471—472. o.

— Erre egyébként a katonai helyzet is kényszerítette volna a császári hadvezetést. II. Szulejmán hadserege ugyanis minden erejét az ostromra koncentrálhatta, mivel mezei hadaktól támadás nem érte. Viszont abban az esetben, ha Zrínyi Miklós a dunántúli főkapitányság csapataival vagy Salm katonáival együtt állandóan támadja, úgy a szultán kénytelen lett volna seregeinek egy részét az ostromtól elvonni és megindítani a dunántúli főkapitányság belseje ellen.

Ebben az esetben viszont feltétlenül szükséges lett volna, hogy a hetvenezres birodalmi sereg kimozduljon a győri táborból.

Egyébként ezt az utókori értékelést nemcsak általában a korabeli háborúk hadászata, hanem magának Szigetvárnak az 1556-os ostroma is igazolja. A tíz évvel korábbi török ostrom alól is ilyen kettős és összehangolt hadműveletek következtében sikerült Szigetvárat felmenteni.

A szigetvári csatatér említette előnytelenségéből, az *aktív* védelemhez tartozó, de a várvédők kevés létszáma miatt elégtelen kicsapások hiányából származó hátrányt ki lehetett volna egyenlíteni — vagy legalábbis jelentős mértékben csökkenteni.

Egyébként katonailag nem lehet helyeselni Zrínyi Miklós ama elhatározását sem, hogy fiát, Györgyöt hadaival a birodalmi seregek táborába küldte — amint erről Miska császár 1566. július 6-i Zrínyinek szóló leveléből értesülünk.[44]

Ugyanez a levél viszont azt is bizonyítja, hogy a megyei insurrectiót (a megyei hadak felállítását) a király nem ellenezte, és erről tanácskozni akart Zrínyivel.

E mezei hadak vezetését Zrínyi vállalhatta volna, s mivel ezek — mint már említettük — főleg lovasságból álltak, alkalmasak lettek volna a török sereg állandó nyugtalanítására, az ostromlók műszaki munkálatainak meglepetésszerűen végrehajtott támadással való zavarására.

Teljes bizonyossággal a történésznek nehéz magyarázatot adni, hogy az akkori katonai helyzet ellenére oly tapasztalt katona, mint Zrínyi, mégis miért zárkózott a várba. „A nagy Isten nevében bezárkózom Szigetbe, hogy hűséggel, állhatatosan és vidám orcával, vérem ömlésével és ha a sors úgy hozza, életem elvesztésével is szolgáljak a jóságos Istennek, ő szent császári és királyi felségének, a keresztény közösségnek és végső romlásra jutott édes hazámnak" — írta április 19-én Nádasdy Tamás özvegyének és ezzel megegyező szavakban jelentette be elhatározását az uralkodót helyettesítő Károly főhercegnek is.[45]

Kétségtelenül Zrínyi elhatározásának okai között érvényesülhetett személyi sértődöttség is. Benda Kálmán ezt emeli ki, amikor megállapítja, hogy „Zrínyi számára nem volt más választás, Szigetvárban kellett a harcot felvennie. Ha az uralkodó a győri sereg vezetését vagy legalábbis egyik rész parancsnokságát rábízta volna, ami katonai tapasztalata és országos méltósága alapján meg is illette volna őt, akkor nyilván megragadta volna ezt a lehetőséget, már csak azért is, hogy a vár fölmentését megszervezze — de ez nem történt meg s a mozgó seregnél csak alárendelt beosztás várt volna rá, amit *büszkeségből sem fogadhatott el.*" (Kiemelés tőlem — H. M.)[46]

Elhatározásának okaira találhatunk más *nyomokat* is.

A főurak anyagi elzárkózása[47] feletti elkeseredése is indíték volt arra, hogy Szigetvár várát válassza a törökellenes harcának színhelyéül.

Gondolhatott arra is, hogy saját birtokainak védelmét a török pusztítás ellen a legjobban Szigetvár védelmének személyes irányításával biztosíthatja.

[44] *Barabás Samu:* i. m. II. köt. 20. sz.
[45] Uo. 8. sz. és 12. sz.
[46] *Benda Kálmán:* Szigetvári Emlékkönyv. 51. o.
[47] Vö. *Barabás Samu:* i. m. II. köt. 8. sz.

Ezt az elhatározását erősíthették benne a török hadsereg erejéről kapott felderítési jelentések.

Zrínyi Miklós 1566. június 6-án arról tudósított egy ismeretlent, hogy kémeinek jelentése szerint a török haderő négy részre szakad. Így remélte a szigeti kapitány, hogy az ostromra nem lesz oly erős az ellenség, sőt tudott a szultán betegségéről is, mert amint írta: „a negyedikkel török császár ide jü ü maga, ha még az útban valahol meg nem hal".[48]

Batthyány Ferencnek 1566. július 24-i levelében Zrínyi ismét arról írt, hogy a szultán nagy, de rosszul felfegyverzett haddal száll Sziget alá.[49] A felderítési jelentések tehát nem voltak megbízhatók és így Zrínyi ebből arra következtetett, hogy ellent tud állni az ostromlóknak.

Erre utal — hangsúlyozzuk az utalást — Zrínyi Miklós végrendelete, melyet Sziget várába történő bezárkózása előtt írt meg. Valószínűleg a védelem személyes vezetésével biztosítani akarta az érdemet a birtokban való megerősítésre.

Fia, Zrínyi György egy részét idézi 1567 szeptemberében Miksa királyhoz írt levelében.

E levélben a királyhoz folyamodott, hogy erősítse meg a család részére azt a birtokszerződést, amelyet Frangepán Istvánnal kötött. A szerződés bár leányágon való örökösödési jognál fogva is érvényes, de nem ezen az alapon, hanem hősi halált halt apja érdemei fejében folyamodott az uralkodóhoz. *Midőn atyja Szigetvárba ment, azt védeni, végrendeletet készített és ennek egyik pontjában éppen ezen birtokokban való megerősítésére kérte a királyt, hű szolgálatai fejében.*[50]

Nehéz tehát eldönteni, milyen okok vezették Zrínyit olyan elhatározásra, ami katonailag nem a legjobb volt. Ez a probléma további kutatást igényel.

A vár aktív védelmének elve megköveteli a kapitánytól a vezetés rugalmasságát is. Zrínyi Miklós mikor látta, hogy az Újvárost nem tudja tartani a rombolás miatt, elhatározta feladását még az ellenség rohama előtt. Így az ott levő élelmiszert, fegyvereket a várba szállítva, tervszerűen tudott visszavonulni,[51] s elkerülte a felesleges emberveszteséget.

Ezt a belső védelmi manőverezést azonban nem hajtotta végre az Óvárosban még akkor sem, amikor nyilvánvaló volt, hogy lehetetlen az itteni védekezés. Ennek következménye, hogy az Óvárosban 1200 katona esett el[52] s a vár védelmére már csak 800 vitéz maradt. 15 napos ostrom után Zrínyi elvesztette állományának majd 63%-át. A megmaradt 37%-kal harcolt még 17 napig.

A nagy emberveszteségnek tehát a manőverezés hiánya is oka volt, amely ugyancsak hozzájárult a vár elestéhez.

A felmentő sereg kérdése

A vár elestének okai között kétségtelenül fő helyet foglalt el az a tény, hogy a győri táborban vesztegelő birodalmi sereg nem kezdett hadműveletet a török ellen.

A század egyik legnagyobb tragédiája játszódott le, amikor egy hetvenezres fős hadsereg tétlenül nézte, hogy véreznek el Zrínyi és katonái az emberfeletti küzdelemben.

48 Uő. II. köt. 14. sz.
49 Uő: II. köt. 25. sz.
50 „Item praefatam Sac. Caes. majestatem propter Deum rogo, dignetur respectu fidelium servitiorum meorum literas fasionales ipsius dni comitis Stephan de Frangepanibus Cementer confirmare et consensum suum régium simul cum jure regio praebere." Ezek a sorok maradtak meg a végrendeletből Zrínyi György levelében. (Széchenyi Codex XI. köt. 2. sz.) — idézi *Salamon Ferenc:* i. m. 646. o.
51 *Budina Sámuel:* i. m. 120. o.
52 *Forgách Ferenc:* i. m. 522. o.

Bizonyos fokig emberileg érthető, hogy a tragédia után az akkori magyar közvéleményben olyan nézet is kialakult, amely szerint Miksa császár és udvara Szigetvárat feláldozta Ausztriáért a töröknek; Zrínyiéknek el kellett vérezniük Ausztria oltárán.

Évszázadok folyamán a magyar polgári történetírásban, nemegyszer még az aulikus képviselőinél is a császári udvar és a magyar rendek elleni tárgyilagos bírálat helyett a hungarocentrikus vádaskodás, a magyar mártíromság nacionalista himnusza kapott hangot.

A kérdés tehát az: milyen okok miatt nem bocsátkozott a birodalmi sereg ütközetbe; a jelenléte katonailag mit jelentett az ország védelme szempontjából?

Miksa apjával és a katolicizmussal szembeni ellentéte miatt enerváltan, reményvesztett egyéniséggel lépett a trónra. Uralkodásának már az első hónapjaiban összeütközött az osztrák udvarral, az igazgatási szervekkel, amikor kormányzási reformmal módosításokat akart megvalósítani, többek között a hadügy érdekében is.[53]

Egyetlen illúziója az volt, hogy a törököt visszaszorítsa s erre az alkalmat II. Szulejmán 1566-os hadjárata alkalmából elérkezettnek vélte.

Miksa az előkészületeket energikusan végezte: az udvari tanácsosokkal, az igazgatási mechanizmussal szemben pénzt biztosított; a birodalmi gyűlésen elérte, hogy csapatokat szerezzen. Oly nagy német, olasz, francia sereggel jött be Magyarországra, amilyen 1542 óta nem járt hazánkban.

Még augusztus 19-én Bécsből, a csapatokhoz indulóban megírta barátjának, a bajor hercegnek: a török Sziget ellen megy, mindent meg fognak tenni, nehogy ezek a becsületes emberek ott benn pusztuljanak.[54]

Miksa nem tudott egyéniségével a haditanácsban olyan hatást elérni, hogy akaratát érvényesíthesse. Ebben nélkülöznie kellett a bécsi udvari tanácsosok támogatását is, akik az anyagi kockáztatástól féltek.

Az uralkodó így kisebbségben maradt azzal a tervével, hogy kihasználva a meglepetés előnyét, Esztergom, vagy Székesfehérvár megtámadásával Szulejmánt elvonja Szigetvártól.[55]

A tanács többsége, s a birodalomtól kinevezett fővezér, Günther schwarzburgi gróf nem engedte ütközetbe vetni a hadakat.

A birodalmi seregek mozdulatlanságának okai közé nem Miksa halogató magatartása, hanem a haditanács egységének, koncepcióval rendelkező fővezérnek a hiánya sorolható. Ilyen vezetés nélkül viszont nehezen volt mozgatható a hadsereg.[56]

Az összegyűlt hadsereg ellátását nem tudták megszervezni, aminek több oka volt.

Abban az időben Európa országai és azokon belül a legkisebb tájegységek is önellátók voltak. Ebből következett, hogy az a terület, amelyen egy-egy hadjárat lefolyt, ami tehát abban az időben hadszíntérnek számított, szintén önellátó volt és saját agrár termelvényeiből tartotta fenn magát. Ez az önellátottság azonban nem volt elegendő a hadszíntéren összeütköző seregek részére. Közismert, hogy a rossz útviszonyok, a nem megfelelő kapacitású szállító eszközök következtében milyen nehéz, sokszor lehetetlen volt az élelemellátás technikai és igazgatási szempontjainak a hadászat szempontjával való összeegyeztetése.

53 Vö. *Sigmund Adler:* Die Organisation der Zentralverwaltung unter Kaiser Maximilian I. Leipzig, 1886.

54 *Druffel:* Briefe und Akten zur Geschichte des XVI. Jh. mit besonderer Rücksicht auf Bayerns Fürstenhaus Bd. 4. S. 132.

55 *Georg Wagner:* Maximilian II., der Wiener Hof und die Belagerung von Sziget. Szigetvári Emlékkönyv. 1966. 214—215. o.

56 Maga Montecuccoli is utal erre könyvében, mint példára: Vö.: *Raimund Montecuccoli:* Della Guerra col Turco in Ungheria III. rész. XXVIII. fejezet.

A birodalmi hadsereg lassan gyülekezett. Mire Győrnél táborba szállt, Szigetvár ostromát a török már megkezdte. A kereszteny sereg vezetése nem tudott dönteni: kezdjen-e hadműveleteket, ha igen, milyen irányban. E kérdés feletti vitában fontos helyet foglalt el az a probléma is, biztosítani lehet-e az utánpótlási vonalat, mert magának a tábornak az ellátása is nehézségbe ütközött.

S még egy fontos tény!

Az ellátás megszervezésének nehézsége azzal is összefüggött, hogy a magyar feudális birtokosok, akiknek birtokai egy-egy tájegység önellátásának alapjait képezték, gazdaságilag nem voltak érdekelve a hadjáratban, mikor birtokaik nem kerültek a hadi tevékenység színterévé, illetve remény volt rá, hogy ezt elkerüljék. Itt az érdekeltség alatt valóban gazdasági érdekeltséget értünk, mert a politikai nézetazonosság megvolt a török elleni hadjárat kérdésében az ország uralkodó osztályainak egészét tekintve. A magyarországi főurak elzárkózását, ilyen irányú felfogását tömören fejezte ki Nádasdy Tamás öccse, Kristóf, akitől az özvegy nádorné tanácsot kért, küldjön-e segítséget. „... Miérthogy Nagyságodnak volna mit őrizni anélkül is, segítségét kedig Nagyságodnak sehonnan nem látom, ha szinte a fejedelem irnája akkor sem kellene mielni."[57]

A birodalmi hadak tétlenségének egyik oka magában a hadsereg szervezetében is rejlett.

A XV. és XVI. századi törökellenes háborúk tapasztalatai bebizonyították, hogy nagy létszámú, különböző kiképzésű seregrészekből összetevődő hadseregek nem ütőképesek. Csak két példát említek a számos közül: 1444-ben a várnai csata, 1542-ben pedig Buda térségében folyó harcok is igazolták a fenti tételt.

A XVI. század közepére kialakult az a tapasztalati szervezés, amellyel a mezei hadak eredményesen vehették fel az ütközetet a törökök ellen.

Az 50 000 fős hadsereg, amely 28 000 gyalogosból, 2000 dragonyosból, 17 000 nehéz- és 3000 könnyűlovasból állt, rendelkezett olyan mozgékonysággal, ütőerővel és főleg a lehetőséggel az egységes vezetésre és kiképzésre, hogy a janicsárokkal és a spáhikkal szemben eredményes bekerítő hadműveleteket tudjon végrehajtani.[58]

Természetesen egy ilyen szervezésű hadseregnek már 1566 tavaszán harckésznek kellett volna lennie ahhoz, hogy elhagyva a Duna vonalát, jobb- és balszárnyát egyrészt kisebb egységekkel fedezze, másrészt ezek az egységek a magyar határőrvidéken a felvonuló törököket zaklatták volna. A főseregnek pedig még Szigetvár ostroma előtt meg kellett volna támadnia Budát vagy Esztergomot. Ezt annál is inkább tehette volna a bécsi udvar és a birodalmi gyűlés, mivel már 1566 elején feszült volt a politikai helyzet a császár és a török szultán között. Sőt 1566. január 31-én köztudomású lett, hogy a szultán elhatározta a háborút.[59]

Történelmi irodalmunkban számos munka a birodalmi hadsereg győri jelenlétében nem lát okot arra vonatkozólag, hogy Szigetvár eleste után a török sereg visszavonult s beszüntette a további támadást.

A visszavonulást egysíkúan, nem az összes körülmények vizsgálatával, részben a nagy veszteséggel,[60] részben a szultán halálával magyarázza. *Szget-*

57 *Barabás Samu:* i. m. II. köt. 8. sz.
58 Vö. *Raimund Montecuccoli:* i. m. uo.
59 *Gökbilgin Tayyib:* i. m. 55. o.
60 A török sereg összes veszteségét Szigetvárnál pontosan nem lehet megállapítani a források ellentmondó adatai miatt. Általában huszonöt—harmincezerre becsülik a veszteséget. A török hadsereg elit részének, a janicsároknak, a vesztesége a források szerint több mint 50%-os volt: tizenkétezerből hétezer janicsár vérzett el Szigetvár falainál. Vö.: *Georgius, Joannes Schwandtner:* Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini. Pars tertia. Vindobonae, 1768. 22. o.; *Salamon Ferenc:* i. m. 633. o.

vár elèste után pedig a török nagyvezér, Szokoli Mehemed megkísérelte a támadást.

Az esztergomi bégnek parancsot adott 1566. szeptember 16-án egy Komárom irányú támadásra. Ugyanakkor szeptember 18-án a Dunán megindultak a török hajók gyalogsággal megrakva, a jobb parton pedig hatalmas lovasság vonult az esztergomiak támadásának támogatására.

A birodalmi hadsereg erre szeptember 24-én a székesfehérvári török tábor ellen vonult fel Salm parancsnoksága alatt.

Látva a török vezetés, hogy a birodalmi hadsereg felvonul, végleg lemondott a további támadásáról. A török fősereg a Dráván átkelve Belgrád felé vonult el.

Ezzel lezárult a II. Szulejmán által megindított 1566-os hadjárat.

Szigetvár ostromának katonai jelentősége

Szigetvár védelmének katonai jelentőségét az határozza meg, hogy milyen helyet foglalt el a török általános hadászati elképzelésében és az ostrom kimenetele milyen következménnyel járt annak végrehajtására.

Az 1566-os török hadjáratnak hadászati célkitűzése Nyugat-Magyarország elfoglalása és a Bécs elleni támadás feltételeinek biztosítása volt, de ennek hadműveleti előfeltételét alkotta Szigetvár elfoglalása.

Maga Szigetvár ugyan közepes erősségű vár volt, mégis válaszút elé állította a Nyugat-Magyarországra törő ellenséget. Vagy ostromba kezd és ezzel eleve megállásra kényszerül, vagy pedig maga mögött hagyja a várat, ekkor viszont utánpótlásának és visszavonulási útjának biztonságát kockáztatja, ami könnyen vereséget eredményezhet.

Szigetvár elfoglalása a törökök számára tehát nem hadászati, hanem hadműveleti célkitűzés volt azért, hogy támadását tovább tudja fejleszteni a hadászati cél elérésére, Nyugat-Magyarország elfoglalására.

A török vezetés erre tett kísérletet, de nem rendelkezett — az ostromnál súlyos veszteséget szenvedett és kimerült — főereje olyan ütőerővel, hogy a siker reményében vegye fel az ütközetet a birodalmi hadsereggel. Vagyis „a védő a határon egy nem éppen vereségszámba menő csatát vesztett" és így biztosítva volt, hogy „a legközelebbi erődítménye mögött már másik csatára képes", amelyben az ellenséget meg tudja verni — állapítja meg joggal az ilyen esetre Clausewitz.[61]

Szigetvár hősi védelmének katonai jelentősége tehát abban van, hogy — bár a vár elesett — megakadályozta a törököt hadászati célkitűzésének megvalósításában.

Szigetvárnak, mint végvárnak hősi küzdelme is tanúsította a magyar történelemnek azt a sajátosságát, hogy míg a parasztmozgalmak véres leverése, a rendi anarchia a mohácsi vészhez vezetett, addig a végvárrendszer megakadályozta az ország teljes pusztulását. A végvárak a maguk védelmi stratégiájával biztosították a lehetőséget a török későbbi kiűzésére — ha időben e lehetőség megvalósítása el is húzódott.

61 *Carl von Clausewitz:* A háborúról. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1962. II. köt. 307—308. o.

МИКЛОШ ХОРВАТ:

НЕКОТОРЫЕ ВОЕННЫЕ ВОПРОСЫ ОБОРОНЫ СИГЕТВАРА

Резюме

В вооружённой борьбе победа или поражение имеют субъективные причины. Оценка положения принятие решения, организаторская и руководящая способность полководца и т. д. — эти все такие факторы, которые в значительной мере определяют исход борьбы. Таким образом вооружённая борьба, проходящая за оборону Сигетвара — утверждает автор — зависела от распоряжений капитана.

Тогда, когда автор реферата — анализируя военную историю осады — определяет это, одновременно ставит вопрос; разве Зриньи не мог ли принять *«оценивая данные обстоятельства»* более правильное, по отношению успешной обороны крепости, решение, разве *«в данном положении»* он выполнил ли свою организаторскую и руководящую деятельность.

Автор, после того, что таким образом ставил проблему, очертит предпосылки турецкого нашествия против Сигетвара, цель оборонительной борьбы пограничной крепости и затем причины падения Сигетвара.

Затем он анализирует проблемы, связанные с полем боя, с активной обороной крепости и подкреплением. В конце автор оценивает военное значение осады Сигетвара.

MIKLÓS HORVÁTH:

EINIGE MILITÄRISCHE FRAGEN DER VERTEIDIGUNG VON SZIGETVÁR

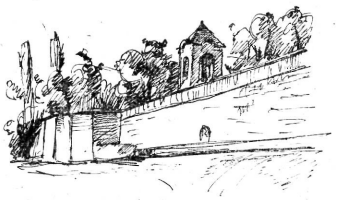
Resümee

Beim Bestehen eines Kampfes hat Sieg oder Niederlage subjektive Gründe: Die Situationsübersicht, der Entschluß, die Organisations- und Führungsfähigkeit des Feldherrn usw. sind sämtlich Faktoren, die den Ausgang einer Schlacht bestimmen. Die Schlacht um die Verteidigung von Szigetvár also — sagt der Autor — hing auch von den Verfügungen des Hauptmanns ab.

Als der Autor des Referats dies — während der Zergliederung der militärischen Fragen der Belagerung — festsetzt, stellt er die Frage: ob wohl Zrínyi, mit Hinsicht auf eine erfolgreiche Verteidigung der Festung, *„die gegebenen Umstände erwägend"* nicht einen richtigeren Entschluß hätte fassen können; ob er *„in der gegebenen Lage"* seine organisatorische und leitende Tätigkeit am richtigsten ausübte?

Nach einem solchen Erwägen dieses Problems, skizziert er die Vorgänge des türkischen Feldzuges gegen Szigetvár, Zweck und Ziel des Grenzfestungverteidigungskrieges und untersucht die Gründe des Falls der Festung Szigetvár.

Dem folgend zergliedert er die Probleme des Schlachtfeldes, der aktiven Verteidigung der Festung und der Befreiungstruppen und abschließend würdigt er die militärische Bedeutung der Belagerung von Szigetvár.

AZ OSZMÁN BIRODALOM EURÓPAI HÁBORÚINAK KATONAI KÉRDÉSEI

(1356—1699)

Perjés Géza

Bár a török háborúk irodalma szinte végtelen, mégsem állíthatjuk, hogy akár az egyes háborúk lefolyását, akár a török kérdés általános hadtörténeti vonatkozásait világosan látnánk. Különösen ez utóbbi szempontból hiányosak a kutatás eredményei, mert alig tudjuk beilleszteni a török hadtörténetet az általános fejlődésbe. Pedig — olyan államról lévén szó, mely világtörténeti hatását elsősorban katonai szempontból érvényesítette — igen nagy jelentősége lenne annak, ha pontosan ismernénk az oszmán állam rendkívüli katonai sikereinek okát.

A kérdés megoldását sok, nem egy esetben kimondottan leküzdhetetlennek tűnő nehézség akadályozza. Egyik az anyag rendkívüli terjedelme. Hiszen az oszmán állam a XIV. századtól a XVII. század végéig szinte megszakítás nélkül hadakozik, méghozzá nem egy, vagy két hadszíntéren, mint az európai államok, hanem három világrészen, négy tengeren s vagy tucatnyi ellenféllel szemben. Ennek a beláthatatlan sok és jellegében egymástól annyira különböző háborúnak már puszta áttekintése is nehéz, de szinte megoldhatatlannak látszik, hogy belőlük általános következtetéseket vonjunk le. Bár meg kell mondanunk, a hadtörténeti kutatók nem is igen törekedtek általános törvényszerűségek rögzítésére, mivel pusztán az európai fejlődést tartván szem előtt, azt gondolták, hogy a török hadviselést — amelyet „barbár" hadakozásnak tekintettek — az általános fejlődésbe beilleszteni nem lehet, de nem is érdemes. A hadtörténeti kutatásnak ehhez az egyoldalúságához járult egy másik szemléleti és módszertani fogyatékosság, az, hogy a katonai jelenségeket a társadalomtól elvonatkoztatva vizsgálták — márpedig igen sok olyan katonai probléma adódik, amely pusztán a hadtudomány eszközeivel nem oldható meg.

Korreferátumomban az oszmán állam európai háborúinak Gallipoli elfoglalása és a karlócai béke közé eső időszakát vizsgálom. Az elemzésnek ilyen hosszú, több mint háromszáz évet felölelő időszakra való kiterjesztését mindenekelőtt az indokolja, hogy alatta a török hadügy lényegében nem változott: a zentai csatában vereséget szenvedett oszmán hadsereg szervezete és harcmódja alig különbözött a nikápolyi csatát megnyerő oszmán hadseregétől.

A szóban forgó időszak háborúinak következő kérdéseit vizsgálom: 1. az oszmán állam katonai potenciálja; 2. a határvédelem; 3. háború, politika, hadászat; 4. harcászat.

1. Az oszmán állam katonai potenciálja

Valamely állam katonai potenciáljának vizsgálatát — legalábbis első megközelítésben — három szempontra kell kiterjeszteni: a) terület, népesség, földrajzi és természeti adottságok, gazdasági erőforrások; b) állami és társadalmi szervezet, valamint államigazgatás; c) hadsereg.

Az oszmán állam területe és lakóinak száma már a XV. század második felében jóval nagyobb volt bármelyik európai államénál. A három világrészre kiterjedő birodalom gazdasági erőforrásai szinte kimeríthetetlenek voltak, és alig volt termelvény, amellyel ne rendelkezett volna. Nyersanyag-gazdagsága nagy tömegű exportot tett lehetővé, így kereskedelmi mérlege általában aktív volt. Miután pedig tartományainak nagy része tenger mellett feküdt, belső és átmenő áruforgalma egyaránt igen élénk volt.

Nemcsak a polgári, de a marxista történetírásban is gyakori, hogy az oszmán államigazgatást még a birodalom virágkorában is olyan kormányzatnak tüntetik fel, amely nem törődve alattvalói jólétével, őket a végletekig kizsákmányolta, a termelő erőket pedig elpusztította. A tények közelebbi vizsgálata alapján azonban kitűnik, hogy az oszmán állam nem gazdálkodott olyan roszszul alattvalói munkaerejével és munkakedvével, valamint természetadta erőforrásaival. Nem látszik bizonyítottnak, hogy akár a pénzügyek kezelésében, akár az adó kivetésében és behajtásában, akár a közigazgatásban nagyobb rend uralkodott volna az európai államokban, mint az oszmán birodalomban. Egyébként is teljesen elképzelhetetlen, hogy egy minden tekintetben romboló, vagy akárcsak alacsony hatásfokkal működő államapparátus olyan hatalmas katonai teljesítményeket tett volna lehetővé.

Ezenfelül pedig az a tény, hogy az oszmán állam kimondottan katonaállam volt, amelyben az állami apparátus első feladata éppen a hadsereg fenntartása és a legnagyobb katonai effektivitás biztosítása volt, a korabeli viszonyok mellett igen nagy, az európai államokét mindenesetre jóval felülmúló katonai erőfeszítéseket tett lehetővé. Teljes központosítottság és az európai értelemben vett nemesség rendi ellenállásának teljes hiánya, valamint jól képzett hivatalnokréteg — olyan előnyök, amelyekkel egyik európai állam sem rendelkezett a XIV—XVI. században.

Maga a hadsereg pedig egyesítette magában a feudális és a zsoldos hadrendszer előnyeit, anélkül, hogy hosszú időn át akár az egyiknek, akár a másiknak az európai államokban közismert hátrányai érezhetők lettek volna.

A társadalmi háttér vizsgálatánál külön figyelmet érdemel az oszmán állam hanyatlásának kérdése. Elöljáróban le kell szögeznünk, hogy az oszmán állam ereje még a hanyatlás idején is jóval felülmúlta a legtöbb európai állam erejét. Maga a hanyatlás ténye pedig több problémát vet fel, mert mindazok a jelenségek, amelyeket felsorolnak — a pénzügyi romlás, az államháztartás állandó deficitje, az elhatalmasodó korrupció, a pártharcok és a lázadások stb. —, a korabeli európai államoknál is felfedezhetők.

A hanyatlás két mozzanata azonban sajátos török jelenség és úgy érzem, hogy ezek beható vizsgálata vezethet el a hanyatlás valódi okainak feltárásához. Az egyik momentum az oszmán birodalom óriási kiterjedése, ami a korabeli közlekedési, hírváltási és igazgatási technika mellett leküzdhetetlen és egyre fokozódó nehézségeket jelentett.

A másik körülmény az oszmán államon belül a moszlimok, valamint az állami és a katonai apparátus renegátjainak mélyen szántó antagonizmusa. Az a hatalmas, az egyetemes történetben egyedülálló és a kezdeti időkben oly nagy eredményeket femutató kísérlet ugyanis, hogy a nemességet az állam kormányzásából kizárják és idegen származású, tulajdonképpen rabszolga állapotú jövevényekkel helyettesítsék — ez a kísérlet végül is megbukott.

Ennek jelei már a XVI. században megmutatkoznak, de romboló hatása csak a XVII. században válik nyilvánvalóvá. Az itt végbement folyamat társadalomtörténeti szempontból fölöttébb izgalmas. A harcot a két párt ugyanis nem harcolta végig, a küzdelmet nem vitte döntésig, hanem sokkal rosszabb történt: átnőttek egymásba, átadva egymásnak hibáikat. A gyökértelen renegátok laza erkölcse és szervilizmusa megfertőzte a hagyományokhoz ragaszkodó, az ősi szokásokat tisztelő törzsökös moszlim nemességet, viszont ennek konzervativizmusa megfojtotta a renegátok bátor vállalkozó kedvét, kezdeményezését és gátlástalan, minden újat befogadó racionális szemléletét, önző osztályszemléletük pedig gátat vetett a tehetség szabad mozgásának és felemelkedésének. Az oszmán állam lassanként olyan beteghez kezdett hasonlítani, akinek szövetei a felbomlás, agya és idegei pedig a bénulás jeleit mutatják.

Ennek a feloldhatatlan és az idők múlásával úgy látszik egyre mélyülő antagonizmusnak két igen érdekes és egymással kereken ellenkező előjelű dokumentumával is rendelkezünk. Egyik Szulejmánnak 1539-ben kiadott Kánunja, mely a timarióta rendszerben bekövetkezett zavarokat arra vezeti vissza, hogy a feudális szpáhik testülete — etnikai és származási érvekre hivatkozva — nem akar befogadni idegeneket, sőt még azokat is ki akarja zárni soraiból, akik nem a moszlin ősök jogán, hanem katonai érdemeket elért renegát atyjuk révén jutottak szpáhibirtokhoz. „A szpáhik és a ráják egyaránt a mi szolgáink", akik között különbség nem lehet — mondja ki Szulejmán igen jellemzően. A moszlim eredetű szpáhik felfogása tehát alapjaiban veszélyezteti az oszmán államot.

Éppen ellenkezően látja a kérdést mintegy száz év múlva Kocsi bej: a timárrendszer, de az egész oszmán állam hanyatlásának oka, hogy eltérően a régi idők szokásaitól, minden idegen, városlakó és rája is kaphat timárbirtokot. Sőt, Kocsi bej a hadrendszer romlásának okát abban látja, hogy a moszlimokból álló feudális sereget háttérbe szorítva, a hadviselés alapjává a kapu-kulikat, tehát a zsoldos szpáhikat és a janicsárokat tették.

2. A határvédelem

A török hódítás olyan jelenséget élesztett újjá Európában, amelynek történelmet befolyásoló hatása a népvándorlások befejeződése után szűnt meg, és amely az egyetemes történet tanúsága szerint jobbára ott fordult elő, ahol a feudalizmus és a katonai demokrácia fokán élő népek kerültek egymással érintkezésbe. E két civilizáció összetalálkozásából ugyanis óhatatlanul következik, hogy a zsákmányra éhes barbár szomszéd kisebb-nagyobb betöréseket hajt végre, ami ellen a civilizált nép a *határvédelem* megszervezésével védekezik. A határok őrzését természetesen civilizált népek szomszédi viszonyánál is meg kell szervezni, ez azonban soha nem jelent akkora terhet és soha sincs olyan hatással az állami és társadalmi életre, mint a barbárok elleni határvédelem. A barbárok szomszédsága ugyanis egyik oldalról állandó és igen súlyos veszélyt jelent, másik oldalról a veszély elhárítása különös csapatot és különös taktikát kíván meg, olyat, ami a védekező állam gazdasági és társadalmi viszonyaiból nem következik, sőt rendszerint ellentétes azokkal.

A barbárok ellen megszervezett határvédelem egyszerre segítette elő a központosítást és a decentralizációt, ugyanakkor bizonyos fokig előmozdította a természeti gazdálkodásba való visszafordulást, mivel a határőr csapatokat csak természetbeni juttatásokkal, nemegyszer telepítéssel és földadományozással lehetett eltartani. Miután pedig a határvédelem ellátásához szükséges csapatokat, elsősorban könnyűlovasságot a társadalmi fejlődés adott színvonala mellett az ország lakosságából kiállítani már nem lehetett, idegene-

ket, elsősorban barbárokat kellett zsoldba fogadni, vagy a határok mentén letelepíteni. Az egyetemes történet határvédelmet fenntartó államainál, Kínánál, Rómánál és Bizáncnál mindezek a jelenségek megtalálhatók.

A török hódítás hasonló jelenségeket hozott létre. Bár az oszmán állam jóval magasabb fokán állott a fejlődésnek, mint a barbár népek, mégis, társadalmi viszonyaiból következő expanzivitása és állandó határsértései ugyanolyan — sőt nagyobb, mert állandóbb és hosszabb ideig tartó — veszélyt jelentettek szomszédjaira, a határvédelem kiépülése pedig lényegében ugyanúgy ment végbe és ugyanazokat a jelenségeket idézte elő az állami és társadalmi életben, valamint a hadviselésben.

Nálunk a határvédelemnek a központosítást és a tartományúri hatalmat egyként erősítő hatása Zsigmond és a Hunyadiak idején már megfigyelhető: egyik oldalon ott látjuk az egész országra kiterjedő hadügyi reform kísérletét, a másik oldalon a határvidéki főurak hatalmának megnövekedését. Hunyadinak, mint temesi bánnak, erdélyi vajdának és Nándorfehérvár főkapitányának kezében óriási gazdasági, politikai és katonai hatalom összpontosul. Ez a hatalom juttatja kormányzói székbe őt — a királyi trónra pedig fiát.

A Habsburg-kormányzat egész XVI—XVII. századi történetét pedig átszövi a határvédelem által létrehívott, vagy legalábbis gyors fejlődésre serkentett központi intézmények harca a helyi hatóságokkal és főurakkal, akiknek befolyását éppen a határvédelemben vállalt szerepük növelte meg. És döntő hatással van a határvédelem a magyar hadügy fejlődésére is. A határok őrzéséhez szükséges könnyű csapatokat — a huszárokat és a hajdúkat — idegenből vesszük át, hogy azután elmagyarosodva és számbelileg megnövekedve a magyar hadszervezet gerincét alkossák. A hadviselés pedig, amely az előző századokban lényegében véve a nyugatival párhuzamosan fejlődött, most önálló útra lép és az irreguláris, portyázó harcmodor válik sajátjává. A magyar hadviselés sajátos alakulását tehát nem magyarázza önmagában az állami függetlenség megszűnése, valamint a gazdasági és társadalmi hanyatlás, hanem mint külön tényező, a határvédelem terelte ebbe az irányba a fejlődést.

3. Háború, politika, hadászat

Az oszmán hatalom háborúinak periódizációja meglehetősen bonyolult feladat. Úgy tűnik, hogy még legcélszerűbb bizonyos földrajzi feltételek alapján elhatárolni egymástól az egyes szakaszokat. A periódizáció alapja ebben az esetben az lenne, hogy hol volt a töröknek és ellenfeleinek hadműveleti bázisa, mi volt a tulajdonképpeni hadszíntér és hol volt az előtér, tehát az a terület, ahol a mindennapos határmenti harcok lefolytak és aminek egyetlen hivatása volt: fedezze a mögötte meghúzódó anyaországot, a védelem tulajdonképpeni tárgyát. A fentiek alapján a Gallipoli elfoglalásától a karlócai békéig terjedő korszakot öt periódusra lehet felosztani.

1. periódus. Gallipoli elfoglalásától Konstantinápoly bevételéig (1356—1453)

Gallipoli elfoglalásának döntő jelentősége van az oszmán birodalom, de az európai államok történetében is, mert a Helleszpontosz birtokában foghatott hozzá európai hódításaihoz. Valójában, az elfoglalást követő három évtizedben rendkívül gyors ütemű az előnyomulás. A mongol betörés egy időre ugyan megszakítja a hódítást, utána azonban tovább folyik, úgy, hogy a periódus végére Görögország egy részének, Albániának, Szerbia nagyobb ré-

szének és Boszniának kivételével az egész Duna jobb parti Balkán a birtokába kerül, a bal parti Havasalföld pedig lényegében véve hűbérese lesz.

Ebben az időben a hadműveletek bázisa török részről Anatólia és a későbbi ruméliai elajetnek bulgáriai része, keresztény oldalról a balkáni országoknak töröktől nem fenyegetett vagy meg nem szállt részei — főleg azonban Magyarország. Az előtér Havasalföld, valamint Szerbia és Bosznia déli része.

Hadászatilag az oszmán állam helyzete igen kedvező, mivel hadműveleti vonala rövidebb, azonfelül a belső vonalon áll. Hadászati szempontból igen nagy előnyt jelent, hogy az oszmán államapparátus hamarabb mozgósíthatta és indíthatta harcba hadseregét, mint a keresztény hatalmak. A hadjáratoknak tavaszi kezdése áthághatatlan szabály volt a töröknél, míg a keresztény országok csak nyár derekán, nemegyszer azonban ősszel lettek kész a mozgósítással, így a háborúk gyakran belenyúltak a hadakozást annyira megnehezítő télbe.

Már ebben az időszakban világosan felismerhető a Dunának, mint vízi útnak a jelentősége. A török hamarosan kézre keríti az Orsovától lefelé eső Duna-szakaszt, s ha ebben az időben a keresztények dunai hajóhada még fölényben is van, most születnek meg az előfeltételei annak, hogy a következő periódusban Konstantinápolytól egészen Belgrádig folyhasson a szállítás a Fekete-tengeren és a Dunán.

Konstantinápoly elfoglalásáig bizonyos fokig bizonytalanná tette a török katonai helyzetét az, hogy ázsiai és európai birtokait a Boszporosz választotta el egymástól. Fokozta a veszélyt, hogy a keresztény hadakat, amelyek az igen nehéz akadálynak számító Balkán-hegységet megkerülve, a Fekete-tengerhez érkeztek, a hajóhad harcászati és ellátási szempontból egyaránt kitűnően támogathatta. Persze ez a veszély inkább csak elméletileg állott fenn, mivel sohasem jött létre olyan politikai helyzet Európában, amely lehetővé tett volna ilyen kombinált hadműveleteket. A várnai hadjárat ugyanilyen elgondoláson alapult, amint tudjuk azonban, nem valósult meg.

2. periódus. Konstantinápoly elfoglalásától Belgrád bevételéig (1453—1521)

Konstantinápoly elfoglalásával létrejött az oszmán állam szilárd területi egysége. Maga a város, egy erős birodalomnak szinte kellős közepén, katonailag bevehetetlen volt, ugyanakkor uralkodott a Fekete-tengerre vezető kereskedelmi utak felett s az itt lebonyolódó forgalomból az oszmán állam a vámok révén tetemes haszonra tehetett szert.

Ebben a periódusban az oszmán hódító gépezet teljes fordulatszámmal dolgozik. A „Hódítónak" elnevezett II. Mohamed és utódja, II. Szelim alatt óriási területekkel gyarapodik a birodalom. Albánia, Görögország, Szerbia, Bosznia, Karamánia, Szíria, Mezopotámia és Egyiptom most válik török tartománnyá.

A birodalom terjeszkedésének iránya Európa felé most rajzolódik ki világosan. A fő irány a Duna-völgye, s az ide eső országokat, Szerbiát és Boszniát bekebelezi a birodalomba, míg Havasalföld, Moldva, valamint a krími tatár fejedelemség csupán hűbérese lesz. Egyébként ebben az időben területnyeresége ebben az irányban aránylag csekély, amiben közrejátszik az, hogy Mátyás Magyarországa zárja el útját, de minden bizonnyal az is, hogy a helyzet alakulása folytán Ázsiában és Afrikában nyílik alkalom foglalásra.

Az ebből az időkből származó források alapján már felvázolható a török mozgósítás és felvonulás rendszere és kitapintható a hadászati vezetés néhány eleme is. A háború és béke kérdésében a szultán döntött a nagyvezirrel egyetértésben, és a háború ügyében összehívott diván inkább csak a mozgósítás

mikéntjét szabályozta. A mozgósítási parancsban meghatározták, hogy a háború színterének megfelelően mely tartományok szpáhijai vesznek részt a hadjáratban és melyek maradnak béke-állomáshelyükön. Az európai háborúkban a ruméliai és az anatóliai elájét szpáhijai, a porta zsoldosai, az akindzsik és főleg a határvidék várainak aszabjai vettek részt. Az aszabokból került ki a dunai flotta legénysége, melynek ebben a periódusban már igen fontos harcászati és ellátási feladatai vannak. A tüzérségi anyagot a konstantinápolyi arzenálokból szállították, de egy-egy hadjárat alkalmával Üszkübben is öntöttek lövegeket, sőt a magukkal szállított ércből a hadszíntéren is. Igen alapos előgondoskodás történt a hadsereg élelmezésére. Az élelmet rendszerint a ruméliai elajetnek a felvonulási útvonal mentén levő szandzsákjaiból szerezték be készpénzfizetés ellenében. Szendrőn, később Belgrádban volt a fő élelemraktár. Bizonyos adatok azt mutatják, hogy a hadsereg három havi induló készlettel kezdte el a hadjáratot. Élelemszállításra főleg tevéket használtak.

Bármilyen irányban is folyt a háború, a mozgósítási tervnek fontos részét alkotta a tengeri flotta riadóztatása, hogy váratlan támadások elhárítására készen álljon.

3. periódus. Belgrád elfoglalásától a drinápolyi békéig (1521—1568)

Belgrád elfoglalása mindenképpen előfeltételét jelentette a Magyarország ellen indítandó döntő támadásnak. A hadsereg ugyanis nem nyomulhatott elő úgy, hogy ezt az igen erős várat a hátában hagyja. Ezenfelül azonban a Duna és a Száva összefolyásánál fekvő vár, mint a bázis-terület fő vára, minden támadó vállalkozásnak alkalmas kiinduló pontja volt.

Ennek a periódusnak nyolc nagyobb hadjáratában pontosan kirajzolódik a magyarországi török háborúk szerkezete és dinamikája, egyben az a határ is, amelyen túl az oszmán állam terjeszkedni már nem tudott. Úgy tűnik, hogy itt, Magyarországon érkezett el a török hódító gépezet hatósugara végéhez és a most elért határok egészen Buda visszafoglalásáig lényegében meg is maradnak. Eger, Kanizsa, Várad és Érsekújvár elfoglalása a következő periódusban ugyan nem jelentéktelen nyereség, de inkább az elfoglalt területnek szélességben való kiterjesztését jelenti, nem pedig az említett hatósugár túllépését.

Ebben az időszakban alakul ki a török elleni védelemnek Buda visszafoglalásáig érvényes magyar—osztrák stratégiája, bár a magyar állami függetlenség megszűnése miatt helyesebb talán csupán osztrák stratégiáról beszélni. Bár ebben az időben keresztény részről nem jelentéktelen katonai erőfeszítéseket láthatunk, a török oly fölényben van, hogy amennyiben nem lépi túl hatósugarát, bármikor, bármit elfoglalhat. Mindenekelőtt az állandó pénzhiány, a rendeknek a központi kormányzattal szemben tanúsított ellenállása, a külföldi segéllyel járó nehézségek, a szövetségi rendszerekből általában adódó hadvezetési zavarok bénítják meg a katonai vezetést.

A sorozatos balsiker nyomán alakul ki Bécs védekező elgondolása, aminek természetes velejárója, hogy Magyarországot pusztán előtérnek tekintik és a védelem tulajdonképpeni tárgya: Ausztria. A végvári vonal építésénél és fenntartásánál ez a szempont érvényesül és az udvar szegényes anyagi erőforrásait elsősorban a legveszélyesebb irányba eső Győr és Komárom megerősítésére fordítja. Győr és Magyaróvár vidéke a járhatatlan Hansággal együtt igen jó hadászati kombinációkra ad alkalmat, amennyiben a terepviszonyok miatt mozgásában korlátozott török hadsereget a Győr védelmében meghúzódó, vagy a Magyaróvár melletti bevehetetlen állást elfoglaló

hadsereg puszta jelenlétével is megállíthatja. Ha pedig a török hadsereg Győrt megkerülve, a Hanságtól délre, vagy a Dunától északra akar előnyomulni, a belső vonal előnyeit kihasználó császári hadsereg bárhol megelőzheti és útját állhatja.

4. periódus. A drinápolyi békétől Buda visszafoglalásáig (1568—1686)

Ezt a közel 120 esztendőt bátran a holtpont időszakának nevezhetjük: a hatósugara végéhez ért török tovább előnyomulni nem tud, viszont Bécs is képtelen döntő vállalkozásba fogni. Hogy mennyire így van ez, azt leginkább a tizenötéves háború mutatja, melyben nagy létszámú hadseregek vonulnak fel, és rendkívül mozgalmas, nyílt csatákkal végződő hadjáratokat folytatnak, jelentős várak cserélnek többször is gazdát, a harcok pedig a Dunántúltól Havasalföldig folynak, mégis a helyzet csupán azzal módosul, hogy Eger és Kanizsa a töröké lesz.

Eger elestével veszélybe kerülnek a bányavárosok, azonkívül Erdéllyel az összeköttetés megnehezedik, mert az észak felé beugró egri pasalik veszélyezteti az Erdélybe menetelő hadsereget és hadműveleti vonalát. Kanizsa elfoglalásával pedig a török foglalás mélyen betüremkedik Zalába, veszélyeztetve a Muraközt, Vas megyét, de Stájerországot is. Ismételjük azonban, mindez lényegében nem változtat a helyzeten, amit ebben a periódusban a holtpont jellemez.

A tizenötéves háborút követő nyolcvan évben sem tudják elhagyni a holtpontot a szemben álló felek. Az egyik fél által sem kívánt 1663/64. évi háborúban a török célja mintha Bécs lenne, de 1663-ban Érsekújvár, 1664-ben pedig a déli hadszíntér eseményei térítik el céljától. A háború rövid tartama, valamint az a tény, hogy a török a tulajdonképpen döntetlenül végződő szentgotthárdi csata után békét köt, holott hadserege jóval erősebb marad a császáriakénál, jelzi, hogy a holtponton való túljutáshoz nincs ereje, és Bécs éppúgy elérhetetlen számára mint azelőtt.

Bécs 1683. évi sikertelen ostroma teljes valójában feltárja az oszmán hatalom gyengeségét s a holtpontról, amelyen fenntartani magát már eddig is csak a szerencsés véletlenek összejátszása következtében tudta, most valószínűtlen gyorsasággal zuhan vissza.

5. periódus. Buda visszafoglalásától a karlócai békéig (1686—1699)

Buda elvesztése után az oszmán állam rövid időn belül hatalmas területeket ad fel Magyarországon. A császári hadsereg hadműveleti bázisa hirtelen leugrik az Alföld déli részére. A török erejének végleges megrokkanását mi sem jelzi jobban, mint az, hogy bár szerbiai és boszniai bázisának közvetlen közelében harcol, mégsem képes elhárítani a császári hadsereg támadásait, holott annak bázisa az Alföldnek szinte elpusztult déli része, ahova Ausztriából és Magyarország távoli vidékeiről kell embert, anyagot és hadfelszerelést szállítani.

Egyébként a hadműveleteknek ebben a szakaszában a császári hadsereg hadászatilag kedvezőbb helyzetben van, mivel a belső vonalon állva, Bosznia, Szerbia és Erdély viszonylatában könnyebben fejthet ki akciókat, mint a török.

4. Harcászat

Gallipoli elfoglalása idején az oszmán hadviselésben még a sztyeppe nomád taktikája az uralkodó. Hogy ez a taktika egyenértékű volt-e a hunok és a mongolok taktikájával, arra igen nehéz lenne válaszolni. Bizonyos adatok és logikai megfontolások alapján azonban fel kell tételeznünk, hogy a nomád taktikának már egy romlott, annak eredeti hatásosságát nélkülöző formájával állunk szemben. Igen valószínű ugyanis, hogy a termelő mód megváltozása és a feudális berendezkedés folytán elvesztette gazdasági és társadalmi talaját. Feltevésünket két történelmi tény látszik alátámasztani. Egyrészt a janicsár-testület felállítása, aminek kimondott célja az, hogy a hadseregnek szilárd, megrendíthetetlen magja legyen, amire pedig a nomád hadviselés klasszikus formái között szükség nem volt, másrészt az a tény, hogy alig fél évszázaddal Gallipoli elfoglalása után a nomád taktikát még eredeti hatásosságában űző mongolok szinte elsöprik maguk elől az oszmán hadsereget.

Mindenesetre a XIV—XV. században a törökök taktikája, ha nem is minden tekintetben, egészében azonban fölényben van a nyugati lovagi taktika felett. A könnyűlovasság gyorsasága, mozgékonysága, valamint a vezetésnek a fegyelemből és a despotikus államszervezetből adódó szilárdsága révén döntő fölényben van a nehézkes, harci alakzatok variálására képtelen, egyénileg harcoló, fegyelmezetlen, következésképp szinte vezethetetlen lovagi seregek felett. Mindebből következett, hogy a török hadsereg harcában a cselnek, a lesvetésnek, valamint az átkaroló és megkerülő támadásnak döntő szerepe volt. Ugyanakkor a janicsárok megmozdíthatatlan, szilárd tömege nagy biztonságot adott ennek a folytonosan kavargó, hol támadó, hol visszaforduló tömegnek, amely éppen laza harcmódja következtében igen hajlamos volt a pánikra.

Látszólag tehát ez a harcmód tökéletes, és semmi kívánnivalót sem hagy maga után. Közelebbről nézve azonban a dolgokat, oly gyengéit lehet felfedezni, melyeket pillanatnyilag még ellensúlyoznak az előnyök, a későbbiekben azonban katasztrofálissá válnak. Elsősorban is nincs ennek a harcrendnek zárt, tömegével ható, lökésre képes magja. Janicsársága lenne erre alkalmas, de kizárólag védelemre használják. Ugyanakkor a janicsárok védekező harcmodorával nincs megoldva a védelem *általában*, az egész hadseregre vonatkozóan, a könnyűlovasság pedig védelemre alkalmatlan. Ilyenformán tehát az ellenség általános támadásával szemben általános védelem nem jöhet szóba. Hasonlattal élve, az oszmán hadsereg oly várhoz hasonló, melynek a janicsárságban csupán a végső ellenállást lehetővé tevő citadellája vagy öregtornya van, de nincsenek bástyái, főfalai és előművei. A keresztény páncélos lovasok zárt rohamát az oszmán hadak feltartani soha nem tudták, s hogy a kezdeti siker nem vezetett végső győzelemhez, annak oka az volt, hogy a lovagi seregek a zárt lökésen kívül semmilyen más harci cselekményre vagy manőverre nem voltak képesek.

Enyhítette a török taktikának fent leírt fogyatékosságait és bizonyos egyensúlyi helyzetet hozott létre az a körülmény, hogy a lovagi hadszervezet bomlásával gyengült a páncélos lovasság lökésének ereje, maga a lovasság pedig érzékenyebbé vált az időközben puskával felszerelt janicsárság tüzével szemben. Ugyanakkor viszont a dolgok természetéből kifolyóan, a feudális szpáhik harci értéke is tovább csökkent és egyre járatlanabbá váltak a nomád taktikához elengedhetetlen gyors, pontos, valamint nagy fegyelmet megkívánó mozdulatok végrehajtásában.

A török harcmódnak ezek a gyengéi hosszú időn át nem váltak nyilvánvalóvá az átalakulásban levő nyugati hadviselés átmeneti zavarai miatt. Sőt, éppen az átmeneti időknek a tűz és mozgás egyensúlyát kereső, sokszor igen

esetlen és hatástalan próbálkozásaival szemben a török hadsereg fegyvernemi együttműködése még nagyobb fölénybe került. De éppen a török taktikának ebből a fölényéből és a nyugati taktika átmeneti zavaraiból indult el a nagy változás, amelynek eredményeként a nyugati taktika abszolút fölénybe került.

Világossá válik a kérdés a nyugati taktika XIV—XVI. századi átalakulásának áttekintése után. A zárt taktikai egységben harcoló gyalogság megjelenése, majd a kézi lőfegyver elterjedése rendkívül bonyolult feladat elé állította a kor katonai szakértőit. Elsősorban is meg kellett oldani a pikások és a lövészek együttműködését, azaz a mozgás és a tűz összehangolását. Ez a probléma a török hadseregben nem merült fel, mivel a tűz- és lökőerő összehangolása fegyvernemi síkon valósult meg, így nem volt szükség arra, hogy a janicsárság egy részét pikával szereljék fel. A feladat igen alapos kiképzést kívánt, amelynek eredményeként nemcsak a tűz és mozgás összehangolása nyert megoldást, hanem így válhattak a fegyelmetlen zsoldos bandák harcászatilag vezethető, homogén egységekké.

Nem kisebb feladatot kellett megoldani a lovasság esetében. Ahhoz ugyanis, hogy a lovagi eredetű lovasságból harcászatilag vezethető, minden manőver végrehajtására alkalmas lovasság válhasson, ugyancsak igen alapos kiképzés kellett. Időközben a lovasságot pisztollyal szerelték fel, s ez a körülmény, nagy kerülővel ugyan, de elősegítette az említett átalakulást. A pisztoly alkalmazásának egyik formája ugyanis az ún. caracola volt, s ha ennek a bonyolult manővernek a harci alkalmazhatósága nem is volt problémamentes, annál nagyobb jelentősége volt kiképzési szempontból: arról a lovas csapatról ugyanis, amely átment a caracola nehéz iskoláján, bátran el lehetett mondani, hogy valódi lovasság!

Mindez természetesen nem ment végbe sem könnyen, sem gyorsan. Mindazonáltal a sok próbálkozásnak már a XVI. században két hatalmas nagy eredménye volt: kialakult az újkori taktika tudománya, és létrejött az új európai csatarend és harcmód.

Mik voltak ennek a csatarendnek az előnyei? A következők: a) A tűzrendszer zártsága, a szoros együttműködés és az egész harcrend szilárdsága. b) A csatarend tagoltsága, áttekinthetősége, amelyben az egyes részeket egymástól függetlenül lehetett mozgatni és egymással lehetett helyettesíteni. Mindez igen megkönnyítette a manővert és az erőkkel való gazdálkodást. Ez a csatarend engedelmes szerszám volt a hadvezér kezében: szilárd volt, mégis rugalmas, hajlott, de nem törött. c) A rendezett, tagolt felállás és az áttekinthetőség hatalmas támaszt adott lélektani szempontból is, épp ezért nehezebben vehetett erőt a pánik a seregen.

Ezzel szemben a török hadsereg szinte alaktalan tömegként harcolt: a tűz és mozgás eredeti fegyvernemi megosztottsága nem tette szükségessé, sem lehetővé az együttműködés megszervezését. Az egyes csapatok szinte elszigetelten harcoltak és keveset gondoltak egymás támogatására. A harc — megindulása után — rövidesen áttekinthetetlenné, zűrzavarossá vált, és irányítása teljesen kicsúszott a vezér kezei közül. A török hadsereg csak egyre volt képes: a fergeteges rohamra, mely vagy sikerült, vagy nem, arra azonban már nem volt mód, hogy a változó helyzethez rugalmasan alkalmazkodjék. S ha az első roham nem sikerült, vagy visszacsapás érte a sereget, az egymásra torlódott csapatok között pánik tört ki és kezdetét vette a fejetlen menekülés. Éppen az mutatja a török csatarend rendkívüli ingatagságát, hogy a rendezett visszavonulás szinte ismeretlen volt a hadseregben. A nyugati seregek nemegyszer még vesztes csata után is rendezetten hagyták el a küzdőteret, szemben a törökkel, amely megvadult, halálra rémült csordaként özönlött vissza. Ez a rendes képe a felszabadító háborúk csatáinak, de jelei már kivehetők a szentgotthárdi, sőt bizonyos fokig a mezőkeresztesi csatában is.

A fő kérdés ti., hogy a török taktika miért nem járta végig a fejlődés nyu-

gati útját, a hadtudomány eszközeivel már alig oldható meg. A török taktika kezdeti fölénye elvakította volna a katonai vezetőket és nem vették volna észre itt-ott megmutatkozó gyengeségeit? Nem valószínű. De ha észrevették, miért nem utánozták a nyugati eljárásokat? Hiszen alig volt olyan része a haditechnikának, amit az oszmán hadsereg ne tudott volna elsajátítani. Kézenfekvőnek tűnik, hogy maga az oszmán állami és társadalmi berendezkedés zárta el a fejlődés útját. Mert miképpen mehetett volna végbe a változás, az oszmán hadseregnek melyik része lett volna alkalmas az újítások befogadására? Az irreguláris és a feudális csapatok minden bizonnyal nem. Egyedül a zsoldoscsapatokat lehetett volna az új eljárás elsajátításához elengedhetetlen kiképzés alá fogni. A feladat abból állt volna, hogy a janicsárok egy részét pikával, a zsoldos szpáhikat pedig pisztollyal szereljék fel, majd megtanítsák őket a fegyvernemen belüli és a fegyvernemek közötti együttműködésre. Hogy felmerült-e ez a gondolat, s ha igen, miért nem valósították meg, olyan kérdések, amelyekre válaszolni pillanatnyilag lehetetlen. Pusztán feltevésekre vagyunk utalva. Talán arról van szó, hogy akkor, amikor a reform szükségessége felmerült, a moszlimok tradicionalizmusa már megölte a renegátok racionális, friss újító kedvét. Kocsi bej megnyilatkozása ilyen szempontból igen sokat mond, hiszen ő a zsoldosság létjogosultságát is kétségbe vonta, holott a fejlődés hordozója volt mindenütt.

Arra is gondolhatunk, hogy talán a janicsárok és a zsoldos szpáhik testületi szelleme és kiváltságos helyzete gátolta meg az újítást. Ha egyik oldalról arra a rendkívüli befolyásra gondolunk, amivel a janicsárok rendelkeztek, a másik oldalról pedig magunk elé idézzük azokat a nehézségeket, amiket nyugaton is a pikások és a lövészek helyes arányának fenntartása jelentett — ti. a zsoldosok szívesebben vállaltak lövész, mint pikás szolgálatot —, ha tehát mindezt szem előtt tartjuk, akkor nem látszik alaptalan feltevésnek, hogy a janicsároknak pikával való felszerelését — ami a nyugati taktika elsajátításának egyetlen útja volt — testületi szellemük akadályozta. Másrészt biztos tudomásunk van arról is, hogy a pisztoly bevezetése az oszmán lovasságnál a XVI. század második felében a szpáhik ellenállásán bukott meg. Az oszmán zsoldoscsapatok testületi szellemének tulajdonított jelentőség mindezek alapján talán nem látszik túlzónak.

ГЕЗА ПЕРЬЕШ:

ВОЕННЫЕ ВОПРОСЫ ЕВРОПЕЙСКИХ ВОЙН ОСМАНСКОЙ ДЕРЖАВЫ

Резюме

Автор в своем изложении рассматривает период европейских войн османской державы от взятия Галиполя до Карловацкого мира. Причиной такого длительного анализа, — охватывающего период более 300 лет — прежде чем является то — устанавливает автор, что за данное время турецкое военное дело по существу не имелось: организация и способ борьбы османской армии, потерпевшей поражение в битве у Зенты, почти не расходится от турецкой армии побеждающей в битве при Никополе.

Автор рассматривает следующие вопросы войн данного периода: 1. Военный потенциал османского государства; 2. защита границ; 3. война, политика, стратегия; 4. тактика.

Анализ военного потенциала османского государства автор распространяет на три аспекта: а) территория, население, географические и естественные данные и экономи-

ческие ресурсы; б) государственный и общественный строй, а также государственное управление; в) армия.

Автор при рассмотре вопросов войны, политики и стратегии разделил период от взятия Галиполя до Карловацкого мира на 5 периодов: 1. период: от взятия Галиполя до занятия Константинаполя, 2. период: от занятия Константинаполя до взятия Белграда; 3. период: от взятия Белграда до дринапольского мира до взятия обратно Буды; 5. период: от взятия обратно Буды до Карловацкого мира. Автор трактует эти вопросы на основе результатов своих новейших исследований.

GÉZA PERJÉS:

DIE MILITÄRISCHEN FRAGEN DER EUROPÄISCHEN KRIEGE DES OSMANISCHEN REICHES

Resümee

Der Autor prüft in seinem Vortrag die Periode der europäischen Kriege des osmanischen Staates von der Eroberung Gallipolis bis zum Frieden von Karlóca. Eine auf diesen langen Zeitraum sich erstreckende Zergliederung, die mehr als dreihundert Jahre umfaßt, ist vor allem dadurch begründet — behauptet der Autor —, daß sich unterdessen das türkische Kriegswesen im wesentlichen nicht änderte: Nämlich, die Organisation und Kampfart des bei Zenta eine Niederlage erlittenen osmanischen Heeres unterschied sich kaum von denen, die jenem türkischen Heere eigen waren, das in der Schlacht bei Nikopol siegte.

Der Autor prüft folgende Fragen der Kriege des in Rede stehenden Zeitraumes: 1. Die militärische Potenz des Osman-Reiches. 2. Die Grenzverteidigung. 3. Krieg, Politik, Strategie. 4. Taktik.

Die Zergliederung der militärischen Potenz des Osman-Staates breitet er auf drei Gesichtspunkte aus: a) Territorium, Bevölkerung, geographische und naturelle Eigenschaften und wirtschaftiche Quellen; b) Staatliche und gesellschaftliche Organisation, sowie Staatsverwaltung; c) Heer.

Im Rahmen der Prüfung der Frage Krieg, Politik, Strategie, teilt er den Zeitraum von der Eroberung Gallipolis bis zum Frieden von Karlóca auf fünf Perioden: 1. Periode: Von der Besetzung Gallipolis bis zur Eroberung Konstantinopels. 2. Periode: Von der Eroberung Konstantinopels bis zur Eroberung Belgrads. 3. Periode: Von der Eroberung Belgrads bis zum Frieden von Drinopol. 4. Periode: Vom Frieden von Drinopol bis zur Rückeroberung Budas. 5. Periode: Von der Rückeroberung Budas bis zum Frieden von Karlóca. Der Autor berichtet über obige Angaben nach den Ergebnissen seiner neuesten Forschungen.

SZIGETVÁR 1566-OS OSTROMA AZ ÁLTALÁNOS ÉS KÖZÉPFOKÚ TÖRTÉNELEMTANÍTÁSBAN

Szebenyi Péter

400 éve, hogy Zrínyi — ahogyan ezt Istvánffy krónikája megőrizte számunkra — így szólt a kirohanás előtt vitézeihez: „A századok sohasem fognak elfeledkezni... tetteinkről és vitézségünkről, sőt magasztalni fogják azt."[1] S valóban: a századok nem feledkeztek meg a szigetvári hősök tetteiről.

„Legyél példa a jó és kegyes ember előtt" — írta Zrínyiről alig 20 esztendővel az ostrom után a Wittenbergi Albumban Batizi Miklós tanító.[2] S valóban: a magyar Leonidas példáján négy évszázada nevelődik a magyar ifjúság.[3]

Attól kezdve, hogy a XVIII. században a történelem fokozatosan önálló tantárggyá vált a magyar iskolákban, a történelemórákon mindig tanítottak Szigetvár védelméről.[4] Ugyanezt nem mondhatjuk el más, mégoly jelentős végvárakról sem.

Lényeges tanulságokkal szolgáló kérdés, mi tette Sziget ostromát olyan témává, mellyel eddig valamennyi ismert történelem tankönyv foglalkozott. A legnépszerűbb könyvek megfelelő leckéiből kitűnik, hogy íróik az ostrom jelentőségét értékelve különösen melyik mozzanatot húzzák alá. Losontzi Hármas Kis Tükrében azt emeli ki, hogy: „maga Sulimán Tsászár... vérhasban Sziget alatt meg-hólt, és Selimus fija ült helyében, kivel azután Maximilián 8 esztendeig tartó békességet kötött."[5] Horváth Mihály ennél a ténynél erősebben hangsúlyozza, hogy Zrínyinek a „megadás vagy halál közt lehete még választani" és ő az utóbbit választotta, „hősi halállal végzendő honának szentelt életét".[6] Néhány évtized múlva szórványosan felmerült az a szempont is, hogy „Szigetvár... mint a balatonvidéki megyéknek kulcsa, igen fontos volt hazánk dunántúli részére nézve."[7] Csak a Horthy-korszakban

1 *Istvánffy Miklós:* A magyarok történetéből. Budapest, Magyar Helikon, 1962. 353. o.
2 *Ecsy Ö. István:* Sziget vára és Zrínyi a magyarországi latin költészetben. Kaposvár, Uj Somogy ny. 1935. 29. o.
3 A szigeti ostrom helyét a nevelésügyben jól mutatja, hogy milyen gyakran merítették belőle témájukat a jezsuita iskoladrámák. 1730-ban Pozsonyban, 1740-ben Kassán, 1749-ben Trencsénben, 1751-ben Nagyszombaton, 1770-ben Nagyváradon adtak elő Zrínyiről szóló iskoladrámát.
4 Már a legelső rendszeres történelem tankönyvek is jelentős helyet szenteltek Zrínyi alakjának. Severini csaknem 3 oldalon foglalkozik az ostrommal (*Ioannis Severini:* Conspectus historiae hungaricae in usus praesertim iuventutis adornatae. Posonii, Palzko, 1775. 197—199. o.; *Bolla Márton* pedig még egyetemes történetében is megemlékezik a szigetvári hősről. Idézi: *Dr. Biró Sándor:* Történelemtanításunk a XIX. század első felében. Budapest, Tankönyvkiadó, 1960. 55. o.
5 *Losontzi István:* Hármas Kis Tükör. Pozsonyban és Pesten, Landerer, 1804. 144. o.
6 *Horváth Mihály:* A magyarok története. Pápa, Ref. Főisk. ny. 1843, 69—70. o.
7 *Ribáry Ferencz:* Magyarország története. Budapest, 1879. 40. o.

kezdik hangoztatni — különben történetileg is vitathatóan —, hogy: „A nagy szultánt a kis Szigetvár állította meg Bécsbe vezető útjában".[8]

A tankönyveket áttekintve úgy látszik, hogy a legjelentősebb mozzanat, amit a tankönyvszerzők nagy többsége kiemel, ami tehát Sziget ostromát állandó tantervi anyaggá tette, a Zrínyi alakjában megtestesülő magasrendű *erkölcsi érték*. Az „inkább dicsően meghalni, mint a várat feladni"[9] elhatározás példátlanul következetes megvalósítása valóban hatalmas és sokoldalú nevelési lehetőségeket rejt magában. Ezek közül maga a történelem emelte első helyre a hazafias nevelést.

Ha elismerjük, hogy éppen ezért ma is az erkölcsi, és ezen belül a *hazafias nevelés* az 1566-os szigeti ostrom oktatásának alapvető didaktikai célja, helyes számba venni ennek következményeit.

Az adott téma didaktikai alapcéljának valóraváltásában nyilvánvalóan igen nagy szerepet játszik a megfelelő *anyagválogatás*.

A történelemtanítás története folyamán fokozatosan kialakult a szigeti ostrom tanításának egy olyan haladó hagyományt képező törzsanyaga, mely optimálisan biztosíthatja didaktikai alapcélunknak, az erkölcsi és ezen belül a hazafias nevelésnek megvalósítását. Ebbe tartoznak például az ostrom előzményei és kezdete, a tűzvész, Szulejmán halála, az eskü és a kirohanás leírása, valamint a győri sereg szerepének értékelése. Ez utóbbi mozzanat fejlődéstörténete különösen tanulságos.

Az első tankönyvek általában nem emlékeznek meg a győri táborról. A későbbiek egy része pedig tendenciózus beállításban tárgyalja. Így például Fraknói szerint: „Míg Miksa erélyesebb előkészületeket tett az ellenállásra ... Soliman ... Sziget várát vette ostrom alá ..."[10] Csak jóval a kiegyezés után tűnnek fel az első tankönyvszövegek, amelyek megállapítják, hogy: „Miksa király tétlenül nézte szép számú seregével Szigetvár elestét".[11] Sőt ekkor már akadtak olyan tankönyvírók is, akik elítélték a „bécsi udvar" tétlenségét, mondván, ha az „az egybegyűlt hadat idejekorán útnak indítja, Zrínyit és hőseit megmenthette volna ..."[12] Ez a hang uralkodott később is a könyvek jelentős részében. Más szerzők ezzel szemben igyekeztek tárgyilagosabb hangot megütni. Megint mások hallgatással mellőzték az egész kérdést. A Horthy-korszak zajos nacionalizmusának idején azonban volt olyan tankönyvíró, aki Zrínyi Miklós címmel 27 sort szánt Sziget védelmének leírására, de ennek éppen $^2/_3$ részét Miksa szapulására pocsékolta.[13] Végül a 40-es évek elején néhány könyv ismét hangot változtatott, és Miksa tétlenségének elítélése helyett arról beszélt, hogy Zrínyi „önfeláldozásával megmentette az osztrák sereget".[14] E rövid áttekintésből is kitűnik, hogy a győri tábor reális megítélése történelemtanításunk haladó hagyománya, melyet napjainkban sem helyes a középiskolákban mellőzni. E történelmi kérdés jelentősége az erkölcsi nevelés szempontjából az, hogy rávilágít a nemzetközi helyzetre, melyben népünk oly kevés segítséggel vívta élethalálharcát.

Didaktikai céljainknak körültekintőbben kellene meghatározni tehát a tanítandó anyag kiválasztását, e didaktikai céloknak ugyanakkor pontosabban kellene megszabniuk a kiválasztott tananyag *feldolgozási módját is*. Ha a szigeti ostrom tanításának alapvető didaktikai célja az erkölcsi nevelés, kétségtelen, hogy csak úgy érhetünk el megfelelő eredményt, ha a tanulók értelmére és érzelmeire egyaránt hatunk. A történelemtanítás gyakorlata pozitív és negatív példákkal egyaránt bizonyítja, hogy érzelmeket elsősorban

8 *Szondy György:* A magyar nemzet története. Debrecen, 1938. 48. o.
9 *Neumann Sándor:* A magyarok története. Budán, 1844. 74. o.
10 *Frankl Vilmos:* Magyarország története. Pesten, 1863. 183. o.
11 *Ribáry Ferencz:* i. m. 41. o.
12 *Mangold Lajos:* Magyarország története. Budapest, 1885. 73. o.
13 *Szondy György:* i. m. 48—49. o.
14 Pl. *Novy Ferenc:* A magyar nemzet története. Budapest, 1942. 71. o.

eseményes, a történelmet a maga valóságában átélető tanítással válthatunk ki. Ez azt jelenti, hogy például Zrínyi kirohanását — elsősorban az általános iskolai tankönyveknek — megfelelő részletességgel kellene előadniuk. Pozitív hagyományokat követnénk, ha tankönyveink szólnának a szigetvári hősök esküjéről, Zrínyi díszruhájáról, a zsebébe tett 100—100 aranyról, Juranics Lőrincről és arról, hogy Zrínyi golyótól találva is esküjük megtartására emlékeztette társait. Nyilvánvaló, hogy ez a tárgyalásmód vinne közelebb nevelési céljaink valóraváltásához. Mégis: köztudomású, hogy tankönyveink nem így tárgyalták — és még ma sem így elemzik Sziget védelmét.

A fordulat éve utáni első tankönyvek magáról a kirohanásról egy szót sem ejtettek. A későbbi könyvek már írnak, sőt szépen és konkrétan is szólnak a kirohanásról, de még mindig nem elég eseményesen — azaz nem elég részletesen.

Mi az oka ennek, a kívülálló számára talán érthetetlen jelenségnek? Egyesek szerint az, hogy a történelemórák száma az utóbbi időben csökken. Valójában: 1850-től — amikor a tananyag- és órabeosztás kezd már általánossá válni — a jelenlegi tantervi reformig egy-egy középiskolát végzett, tehát 12 osztályt járt diák összesen átlag 599 órát tanult történelmet. A jelenlegi reform szerint viszont egy tanuló 12 év alatt kb. 627 történelemórán vesz részt. Ennek ellenére — mondjuk — az 50 évvel ezelőtti tankönyvek Szigetvár védelmét általában sokkal eseményesebben tárgyalták mint a jelenlegiek. A zsúfoltság és az ebből eredő — csökkenő tendenciájú, de még mindig meglevő — eseményszegénység valódi okát tehát nem az óracsökkenésben, hanem inkább a *követelmények* nagymérvű felhalmozódásában kell keresnünk.

A korabeli felügyelői jelentések tanúbizonysága szerint az 1930-as évek második felében a következő követelmények álltak a történelemtanítás előtt: megfelelő jártasság az eseménytörténetben, kronológiai ismeretek, megfelelő topográfiai ismeretek, az egyetemes történelem magyar vonatkozásainak alapos ismerete, a jelenkor eseményeinek ismerete, helytörténeti alapismeretek, a főbb eszmeáramlatok ismerete, művészettörténeti alapismeretek, a fontosabb állami intézmények genetikus fejlődésmenetének ismerete.[15] Ezek a kb. 200 év alatt fokozatosan kialakult követelmények, amelyeknek egy részét különben ma sem nélkülözhetjük — napjainkra *ugrásszerűen* megnövekedtek. Az UNESCO tantervi reformbizottságának határozott állásfoglalása például, hogy a hagyományosnál jóval több egyetemes történelmet kell tanítani — a jelenleginél sokkal részletesebben foglalkozva napjaink történetével.[16] Ezekhez a feltétlenül pozitív és szükségszerűen fellépő követelményekhez járul hozzá az a marxista—leninista világnézetünkből fakadó alapvető feladat, hogy végigvezessük mind az általános, mind a középiskolai tanulókat a történelmi fejlődésnek gazdasági és társadalmi törvényszerűségek által meghatározott menetén. A sokoldalú és teljesen jogos, sőt szükségszerűen jelentkező követelmények viszonylag igen gyors felhalmozódásával sem a gyakorlati, sem az elméleti módszertan nem tudott lépést tartani. Pedig e követelmények kielégítése a hagyományos módszerekkel egyre nehezebbé válik. Ennek az állapotnak következménye a tankönyvi zsúfoltság, ami legintenzívebben természetesen a középkori témáknál jelentkezik. Ez a zsúfoltság viszont kétségtelenül akadályozza a nevelési-oktatási céljaink eléréséhez szintén nélkülözhetetlen eseményesség, életszerűség érvényesülését. Az *ellentmondás* megoldása nem egyszerű. Ez ma talán a történelemtanítás metodikájának legnehezebb, de egyben legfontosabb feladata.

Jelenleg az az út látszik legjárhatóbbnak, hogy — a remélhetőleg tovább

15 Többek között: Országos Levéltár VKM. K. 507. 81—84. csomó; K. 592. 687. csomó.
16 History Syllabuses and a world perspective. London, 1962. 8. o.

javuló tankönyvekre támaszkodva — a tanár nem magyarázza végig a tankönyvi szöveg minden mondatát, hanem tananyagonként *kiemeli* a leglényegesebb momentumot, így esetleg a várháborúknál Sziget védelmét, és az órán előszóval, történelmi források, képek, diapozitívek, hanglemezek és más szemléltető eszközök felhasználásával életre kelti azt. Ennek alapján levonatja a tanulókkal a megfelelő következtetéseket, amelyeknek birtokában a részletesen nem tárgyalt anyagrészek is megérthetők.

Ez az eljárás feloldja ugyan a korábban vázolt ellentmondást, de kétségtelen veszélyekkel is jár. Ezek közül most csak azt emelném ki, hogy a történelmi események önálló életrekeltése számos elvi és tárgyi hibalehetőséget rejt magában. A szigeti ostrom tanításában például — mint már eddig is láttuk — nemcsak pozitív, de sok retrográd hagyomány is kísérthet. Mindenekelőtt a nacionalizmus. Jellemző, milyen sokáig tanítottak Szigetvár „maroknyi magyar népének" hőstettéről, amire a tankönyvírók le merték írni, hogy a várat magyar és horvát vitézek védték.[17]

Emellett az önálló részletezés sok kisebb-nagyobb tárgyi tévedéssel járhat. Példaképpen álljon itt néhány idézet Szigetvár védelmének tankönyvirodalmából. „Bíbor mentéje zsebét megtömte aranyakkal."[18] Ugyanez máshol: „Sötétkék bársony mentét öltött magára."[19] Valójában Zrínyi díszruhája valószínűleg égszínkék volt.[20] Más: „mentéje egyik zsebébe a vár kulcsát, a másik zsebébe 100 aranyat tett".[21] Ugyanaz máshol: „Zrínyi díszbe öltözött, 100 aranyat varrt a dolmányába".[22] A hitelesnek tekinthető források szerint dolmányának zsebeibe 1—1 selyemzacskóba varrt 100—100 aranyat tétetett.[23] Továbbá: „egyik kezébe kardot, a másikba zászlót ragadva ... kirohant vitézeivel a törökre".[24] Máshol: „Juranics Miklósnak kezébe adta a nemzeti lobogót".[25] Valójában: valószínűleg Juranics Lőrinc vitte Zrínyi után a dunántúli főkapitányság zászlóját.[26] Továbbá: „A véres kézitusában a vitézek mind egy szálig elestek."[27] Máshol: „A vezér példáját követték bajtársai is, akik hat kivételével szintén bajnokilag múltak ki."[28] Istvánffy feltehetően helyes adatai szerint a vár védői közül hárman vagy négyen maradtak életben.[29] Végül: Az 1957-ben megjelent 7. osztályos tankönyv, amelyikből több ezer pedagógus tanított és körülbelül 1 millió gyermek tanult, a szigetvári hősök kirohanását szeptember 4-ikére datálta mind a kilenc kiadásában.[30]

Ha a tankönyvi szövegek, amelyeket pedig a korszak szakértői írtak, ennyire ingadozóak, félő, hogy a gyakorló tanárok még több pontatlanságot követhetnek el. Így a tananyag *történelmi* tárgyalása valamiféle teljesen *történelmietlen* mesélésbe csaphat át. Ezért igen fontos a történelmi események életrekeltése során a hiteles történelmi források felhasználása. De ugyanakkor mindez azt is mutatja, hogy kutatni kell a tantervi zsúfoltság és az eseményesség igénye közötti ellentmondás feloldásának más, *állandóbb és szilárdabb* lehetőségeit is. Ilyenek lehetnek például egyrészt az erősebb szintézisre való törekvés a tankönyvi feldolgozásban, másrészt még határozottabb differen-

17 Az 1880-as évektől kezdve terjedt el ez a megfogalmazás.
18 *Vargyas Endre:* Magyarok története. Győr, 1878. 54. o.
19 *Baróti Lajos—Csánki Dezső:* Magyarország története. Budapest, 1897. 108. o.
20 *Szigetvári Emlékkönyv.* Szerk. *Rúzsás L.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 102. o.
21 *Ujházy László:* A magyar nemzet történelme. Budapest, 1903—1904. 17. o.
22 *Domanovszky Sándor:* Magyarország története. Budapest, 1927. 109. o.
23 Szigetvári Emlékkönyv. 102. o.
24 *Vargyas Endre:* i. m. 54. o.
25 *Márki Sándor—Pallós Albert:* A magyarok története. Budapest, 1921. 32. o.
26 Szigetvári Emlékkönyv, 103. o.
27 Történelem az ált. iskolák 6. osztálya számára. Budapest, Tankönyvkiadó, 1965. 132. o.
28 *Vargyas Endre:* i. m. 54. o.
29 *Istvánffy Miklós:* i. m. 355. o.
30 *Kiss Béla:* Történelem az ált. iskolák VII. osztálya számára. Budapest, Tankönyvkiadó, 1965. (Kilencedik kiadás.) 19. o.

ciálás az általános és középiskola tananyaga és feldolgozási módszerei között, vagy a különböző témák árnyaltabb belső tagolása.

De mindez már messze vezet. Különben is úgy tűnik talán, hogy ezek a metodikai kérdések távol esnek a mai nap programjától. Igaz, hogy ez csak látszat. Valójában éppen arról van szó, hogyan juttathatjuk a kutató történészek munkájának eredményeit a nemzet vérkeringésébe, milyen útonmódon biztosíthatjuk, hogy a szigetvári hősök négy évszázados példája eleven erővel hasson a jelenben és a jövőben is ifjúságunkra.

ПЕТЕР СЕБЕНЬИ:

ОСАДА СИГЕТВАРА В 1566-ОМ ГОДУ В ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ И СРЕДНИХ ШКОЛАХ

Резюме

С тех пор, что в XVIII-ом веке история постепенно стала самостоятельным предметом обучения в венгерских школах, на уроках по истории всегда преподавали оборону Сигетвара. Автор рассказывает о том, почему стала оборона Сигетвара такой темой, которой занимались известные до настоящего времени учебники по истории. Из его изложения выясняется, что самый важный момент — который подчёркивают все составители учебников, та высокая *«моральная ценность»*, которая воплощается в фигуре Зриньи.

Решение «лучше славно умереть, чем сдать крепость» и его последовательное проведение вскроет в себе великие и многосторонные возможности восспитания. Из них сама история ставила на первое место патриотическое восспитание.

Признавая то, что дидактической целью преподавания осады Сигетвара в 1566-ом году является и ныне *моральное восспитание* и в его рамках *патриотическое восспитание*, автор учитывает его последствия. В дальнейшем автор говорит о соответствующем выборе материала и о способе его обработки.

PÉTER SZEBENYI:

DIE BELAGERUNG SZIGETVÁRS IM JAHRE 1566 IN DER ALLGEMEINEN UND MITTELSTUFIGEN GESCHICHTSLEHRE

Resümee

Seitdem sich im XVIII. Jahrhundert in den ungarischen Schulen die Geschichte zum selbständigen Gegenstande entwickelte, wurde während den Geschichtstunden immer auch über die Verteidigung von Szigetvár unterrichtet. Der Autor berichtet darüber, was die Belagerung von Szigetvár zu einem Thema machte, mit dem sich bisher sämmtliche Geschichtsbücher befaßten. Aus seiner Erörterung kommt hervor, daß der bedeutendste Moment — den der größte Teil der Unterrichtsbuchschreiber hervorhebt — der in Zrínyis Person erscheinende hohe *„moralische Wert"* war.

Die konsequente Verwirklichung des Entschlusses „lieber ruhmreich sterben, als die Festung aufgeben", enthält wahrhaft enorme und vielseitige Erziehungsmöglichkeiten. Aus diesen hob eben die Geschichte die Erziehung im vaterländischen Geiste auf den ersten Platz.

Zugebend, daß auch heute die *moralische* Erziehung und innerhalb diesen die *Erziehung im vaterländischen Geiste* das didaktische Ziel beim Unterricht der Belagerung von Szigetvár ist, nimmt er im weiteren deren Folgen in Betracht. Weiterhin spricht er über die entsprechende Wahl des Materials und über die Art der Verarbeitung der auserwählten Materials.

A HABSBURG-HATALOM XVI. SZÁZADI MAGYARORSZÁGI TÖRÖK POLITIKÁJÁNAK PROBLEMATIKÁJÁHOZ

Nagy László

Az idő előrehaladottsága miatt a hallgatóság legfőbb kívánsága a felkért hozzászólóval szemben nyilvánvalóan az, hogy mondanivalóját rövidre fogja. Ennek megfelelően hozzászólásomban csupán egy felmerült problémához kívánok kapcsolódni: a Habsburgok XVI. századi török politikájának, vagy még pontosabban, magyarországi katonapolitikájának kérdéséhez.

Előre kívánom bocsátani, hogy alapvetően teljesen egyetértek Sinkovics István professzor elvtárs ama megfogalmazásával, miszerint a Habsburgok a XVI. században nem rendelkeztek olyan erőkkel és eszközökkel, amelyekkel ki tudták volna űzni a törököt Magyarország területéről. Ebből kiindulva szeretnék néhány megjegyzést fűzni a Habsburg-hatalom XVI. századi török politikájának problematikájához.

E témáról számos egymásnak ellentmondó értékelés látott napvilágot a kortársak és az utódok körében egyaránt. A Habsburgok törökellenes szerepét túlértékelő, s annak minden mást alárendelő állásfoglalások mellett több olyan is született, amelyik kizárólag negatívan értékelte a Habsburgoknak a törökellenes harcban betöltött szerepét. Ezek az egymásnak ellentmondó, végletes értékelések tovább éltek az elkövetkező évszázadok történeti irodalmában is, s nem múltak el nyomtalanul még napjainkban sem.

A Habsburgok magyarországi török politikájának vizsgálatánál kiindulási alapként kell figyelembe venni azt a ténykörülményt, hogy a vezetésük alatt folytatott törökellenes küzdelemben Magyarországnak jelentős része török uralom alá került. Az Orsova—Temesvár—Gyula—Eger—Esztergom—Székesfehérvár—Kanizsa—Babócsa vonalban az Adriai-tengerig húzódó terület lakossága kénytelen volt osztozni a balkáni népek szomorú sorsában.

A pusztulás és szenvedés másfélszázados időszaka nem alaptalanul veti fel a felelősség kérdését a történtekért. Felmerült ez már a török hódítás idején, s az utókor számára is viták szinte kiapadhatatlan forrásává vált. A nyugati történetírás — mindenekelőtt az osztrák aulikus irányzat — mindezért a magyarokat tette felelőssé, akik — úgymond — sorozatos lázongásaikkal, az áldozatvállalástól való húzódozásaikkal, önzésükkel, s nem utolsó sorban a török szövetségben vívott Habsburg-ellenes háborúikkal maguk segítették elő, illetve hosszabbították meg a török uralmat. Sőt ezzel a magatartásukkal a Habsburgokat egyenesen meggátolták az eredményes török elleni küzdelemben! Ezzel szemben a másik történetírói koncepció tagadta a Habsburg-uralkodók és kormányzati rendszerük minden érdemét a török elléni küzdelem-

ben. A török hódítás megállítását egyedül a magyar végvári katonaságnak tulajdonította, akiknek hősi harcát csak akadályozták a Habsburgok magyarellenes törekvései.

Ezek a végletes értékelések természetesen nem tükrözik az igazságot, s éppen ezért nem is fogadhatók el. A vizsgálati szempontokat ugyanis ki kell terjeszteni arra a kérdésre is: miért nem sikerült a török hatalomnak az ország közel kétharmadát elfoglalnia és ennek megakadályozásában ki milyen érdemeket szerzett?

Ugyanakkor elengedhetetlen annak vizsgálata is: hogyan lehet helyesen értékelni a Habsburg-uralmat a XVI. században a gazdasági, társadalmi haladás szempontjából?

Egyik legújabb értékelés szerint a különböző népeket magában foglaló dunai monarchia, a Habsburg abszolutizmus ez idő tájt még az osztrák tartományokban is ugyancsak kevéssé mozdította elő a társadalmi haladást, Magyarországon pedig a rendi alkotmánnyal szemben éppen nem a társadalmi haladás irányába mutató kormányzati rendszer megvalósítására törekedett, hanem *az állami függetlenség felszámolásával olyan brutális katonai uralmat vezetett be, mely közel állt a gyarmati hódítás, a tengerentúli gyarmatosítás módszereihez.*

A Habsburg-hatalom megítélésének azonban ez csak az egyik oldala lehet. Emellett ugyanis nem lehet tagadni a Habsburgok jelentős szerepét a török előnyomulás megakasztásában Európában. Vitathatatlan tény, hogy a fennhatóságuk alatt összefogott országok nagy része megmenekült a török háborúk és elnyomás borzalmaitól, ami az érintett országok fejlődését pozitívan befolyásolta. E tekintetben bizonyos fokig eltérő volt Magyarország helyzete, mert a Habsburg-uralom kezdetén, a XVI. század elején a török már az ország területén állott és uralmát a század folyamán további területekre kiterjesztette. Magyarország számára létkérdés volt a török *mielőbbi* megállítása és a török uralom alatti területek mielőbbi felszabadítása!

A XVI. század közepén — amikor a Habsburgokat a francia háborúk és a német birodalom belső ellentétei lekötötték, a török hatalma pedig töretlen volt — a török kiűzése meghaladta a Habsburgok lehetőségeit. Elegendő volt azonban a Habsburg katonai potenciál a török hódítás lelassításhoz és megállításához nyújtandó katonai segélyre. Ez időszerű és sürgős feladat volt a számukra is, s ezért meg is adták hozzá a segítséget a magyaroknak.

A katonai segítség egy része a német birodalomból érkezett. Az ún. „római hónap", amely eredetileg a császár mellé rendelt haderő egy havi zsoldját jelentette, mely összeg pl. 1521-ben 128 000 forintot tett ki — 4 ezer lovas és 20 ezer gyalogos egy havi zsoldját —, a század közepén azonban csak 60 ezer forintot. A magyarországi török védekezés támogatására a szomszédos Habsburg-országokból: Ausztriából, Morvaországból, Stájerországból és Csehországból is érkezett segítség. A külföldi segítség vagy pénz formájában érkezett, vagy még inkább idegen zsoldosok, idegen hadimérnökök fizetésére, fegyverek vásárlására fordították. A német birodalom hozzájárulása a védelemhez elérte az évi 600 000 forintot, ami megközelítette a királyi Magyarország egy évi összes jövedelmének összegét. Ez az összeg jelentős volt, az egyre kisebbedő Magyarország oldaláról nézve, azonban a német birodalom fejedelmeinek 8 milliós évi jövedelmét tekintve nem tartozott a legnagyobb megterhelések közé. Ugyanez áll a többi Habsburg-tartományra is, amelyek hozzájárulása sokkal kisebb volt annál az összegnél, amit a saját határaik védelme a török ellen rájuk rótt volna. Nem beszélve olyan körülményről, hogy a megajánlott birodalmi segélynek néha csak a fele, vagy egyhatoda jutott el a rendeltetési helyére a valóságban!

A külföldről érkező pénzbeli hadisegély bizonytalansága fokozott mértékben felvetette a magyarországi kincstári jövedelem gondos kezelését és el-

osztását. A Habsburg-uralkodó mintegy 2 milliónak számított évi jövedelmében a fogyó Magyarország mintegy félmilliónyi bevétele számottevő tételt jelentett. Ebből az összegből a magyarországi állandó hadikiadások, katonaság fizetése, a várak fenntartása, a törökkel folytatott tárgyalások költségei mintegy 300 és 800 ezer forint között ingadoztak. Mindebből az derül ki, hogy a maradék Magyarország ugyan egymagában nem lett volna elegendő a török feltartóztatására, de az állandó hadikiadásokra (ha nem is minden évben) futotta volna a hazai jövedelemből — amennyiben a hazai adókat valóban hadicélokra használták volna fel. A valóságban azonban a jövedelmek javát kivitték az országból, s nem a török elleni védelemre fordították a Habsburg-kormányszervek.

Kétségtelen és vitathatatlan tény ugyanakkor az is, hogy a török elleni védelem megszervezésében és vezetésében az udvari haditanács jelentős érdemeket szerzett. Munkája kiterjedt a várak építésére, korszerűsítésére, idegen építészeknek, mérnököknek Magyarországra való küldésére stb. Komoly hiányossága volt azonban a haditanács működésének az a körülmény, hogy nagyon távolról irányította a védelmi harcot, nem ismerte annak sajátos törvényeit, s így a tervek és elképzelések nagyon sokszor csak részben valósultak meg. Általában elmondható, hogy a Habsburgok segítsége a magyar végvárvonal részére nagymértékben csökkent annak következtében, hogy a török elleni védekezésben nagyon sokszor az örökös tartományok érdeke érvényesült, ami nem mindig találkozott Magyarország érdekeivel. A Habsburgok ugyanis mindenekelőtt az örökös tartományokat, a német területeket akarták megvédeni a török ellen, Magyarországnak pedig az ellenséget feltartóztató védőbástya, a stratégiai előterep szerepét szánták az örökös tartományok határa előtt. Nemegyszer előfordult nagy török támadások idején, hogy az ország nyugati felében állomásozó nagy császári seregek nem is avatkoztak be a végvárak török elleni harcaiba, mert az volt a feladatuk, hogy csak akkor kezdjenek harcot, ha a török már keresztültört a végvárvonalon és az örökös tartományok ellen vonul. Ha a magyar végvár helyőrsége visszaverte az ostromlókat, a császári seregek nem üldözték a törököt, hanem többnyire rövidesen hazavonultak.

Mindent összevetve meg lehet állapítani a következőket: *A Habsburg-hatalom tényleges segítsége nélkül a magyar végvárvonal nem lett volna képes megállítani a török előnyomulást, viszont ez a segítség egymagában kevés lett volna a többi Habsburg-ország megvédéséhez.* A török feltartóztatásában Magyarország lakossága vállalta a legnehezebb szerepet. Noha a teherviselésben osztoznia kellett az ország minden társadalmi osztályának és rétegének, a legnagyobb terhek a paraszti tömegekre hárultak mind az anyagi áldozatvállalás, mind pedig a véráldozatok területén.

A Habsburgok török politikájának megítélésénél, elbírálásánál ugyancsak lényeges kérdés annak eldöntése is, hogy a Habsburgoktól független erdélyi fejedelemség létezése mennyire akadályozta a XVI. században a Habsburgokat a török elleni harcban, a török kiűzésében Magyarország területéről?

Az osztrák — és ennek nyomán a nyugat-európai — történeti irodalom általában úgy foglal állást ebben a kérdésben, hogy az önálló erdélyi fejedelemség nemcsak késleltette a török kiűzését Magyarországról, hanem egyenesen elgáncsolta a Habsburgokat ennek megvalósításában. Ez az állítás tendenciózus és nem a valóság, nem a történelmi tények talaján fakadt. Amint láttuk ugyanis, a Habsburgok a XVI. század elején és közepén nyugat-európai és birodalmi lekötöttségük miatt nem is rendelkeztek olyan katonai lehetőségekkel, hogy az ekkor még ereje teljében levő török kiűzésére komolyan gondolhattak volna. Ennek ellenére, amikor a XVI. század közepén úgy tűnt, hogy remény nyílik erre, Erdély is csatlakozott a Habsburg-országrészhez. Ugyanez ismétlődött meg a XVI. század végén a tizenötéves háborúban, ami-

kor a Török Birodalom erejének lehanyatlása következtében komoly lehetőség nyílott a magyarországi török hódítás felszámolására.

A kérdés helyes megválaszolását csak nehezíti az a bonyolult ellentmondásos helyzet, hogy az adott történelmi viszonyok között mind a XVI. századi Habsburg-szövetséget — pontosabban a Habsburg-uralkodó magyar királlyá választását —, mind pedig a későbbi török szövetséget, azaz a török függőség időleges elismerését, Magyarország lakosságának alapvető érdekei követelték meg.

A mohácsi csatavesztés után ugyanis elkerülhetetlenül szükséges volt az összefogás a Habsburg-hatalommal, mert a magyarok önerejükből elégtelenek voltak az eredményes védekezéshez, a Habsburgok pedig — saját érdekeikből adódóan — természetes szövetségesek voltak a török hódító ellen. Ennek következtében a Habsburg-szövetség — minden bekövetkező negatív hatása ellenére — elvitathatalanul hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországot nem nyelte el teljesen a barbár hódító áradat. A Habsburgok katonai ereje és politikai súlya jelentős mértékben elősegítette, hogy Magyarország lakosságának nagyobb része nem jutott a balkáni népek tragikus sorsára.

E kérdéshez tartozik az a látszólag ellentmondásos eredmény is, hogy a Habsburg—magyar szövetség ereje volt az a döntő tényező, ami miatt a török politika az ellenfél erejének megosztása céljából létrehozta a török uralom alatti országok között szokatlan önállósággal rendelkező erdélyi fejedelemséget. Az viszont már a török akarata ellenére következett be, hogy az erők megosztására létrehozott különálló állam a török által nem kívánt védelmezőjévé válhatott a magyar érdekeknek. Elsősorban természetesen a Habsburgok mind erősebbé váló elnyomó törekvéseivel szemben, de kedvező külpolitikai viszonyok között, tehetséges fejedelmek uralkodása alatt sajátos helyzetét korlátozott mértékben fel tudta használni a törökök hódító terveinek mérséklésére is.

Mind a Habsburgok, mind a törökök magyarországi politikája bonyodalmas szövevénye volt az érdekazonosságoknak és az érdekellentéteknek. A Habsburg-uralkodóknak közös érdekük volt a magyarokkal a török elleni harc sikere, a törökök magyarországi hódításának meggátolása, illetve felszámolása, de nem egyeztek az elképzelések a célkitűzéseket elérni szándékozó útban, módban, eszközökben. A Habsburgok a magyar erőforrások mind teljesebb kiaknázásával és igénybevételével, a birodalmi és a dinasztikus szempontok elsődlegességének szem előtt tartásával akarták e célkitűzéseket megvalósítani. Ugyanakkor a magyarországi uralkodó osztály mind nagyobb Habsburg áldozathozatallal, rendi előjogainak lehetőleg csorbítatlan megőrzése révén kívánta a célt elérni. A töröknek a Habsburg-ellenes küzdelemben volt érdekközössége a magyarokkal, mely küzdelem — vagy akár Erdély önállósága önmagában — csökkentette, megosztotta az ellenfél erejét. Ugyanakkor mindvégig fennmaradt az érdekellentét a törökök és a magyarok között, mint idegen hódítók és a meghódítottak között. A Habsburg—magyar, török—magyar érdekellentétek a történelem folyamán többször helyet cseréltek élességben, elsődlegességben, azonban azt látni kell, hogy amíg a XVI. században a Habsburg—magyar viszonylatban az érdekközösség, addig a török—magyar viszonylatban az érdekellentét volt az alapvető, meghatározó tényező.

Ezek a körülmények határozzák meg a bonyolult viszonyok között a Habsburgok XVI. századi magyarországi török politikájának megítélését. E politikát joggal éri számos kritika elégtelenségéért, Magyarország érdekeinek háttérbe szorításáért a birodalmi és dinasztikus érdekek mögött, azonban soha nem szabad figyelmen kívül hagyni azt az alapvető igazságot, hogy a Habsburg-hatalom a XVI. szazdban minden negatívuma mellett és ellenére jelentős mértékben segítette Magyarországot a török elleni harcban, megakadályozva ezzel, hogy elnyelje a társadalmi, gazdasági haladására nézve legveszélyesebb hódítás áradata.

ЛАСЛО НАДЬ:

К ПРОБЛЕМАТИКЕ ТУРЕЦКОЙ ПОЛИТИКИ ГАБСБУРГСКОЙ ИМПЕРИИ ПРОВЕДЕННОЙ В ВЕНГРИИ В XVI ВЕКЕ

Резюме

В начале своего изложения автор устанавливает, что по этой теме выходило в свет много противоречных оценок и среди современников и среди потомков. Кроме точек зрения, переоценивающих роль Габсбургов в борьбе против турок и подчиняющими этому мнению все другие, появился и ряд других, которые исключительно негативно оценили роль Габсбургов в борьбе против турок. Автор многосторонно рассматривает эту проблематику и устанавливает: «*Линия венгерских пограничных крепостей без фактической помощи Габсбургской державы не могла бы остановить турецкое наступление но эта помощь сама по себе оказалась бы недостаточной для защиты других Габсбургский стран.*»

Вслед за этим автор рассматривает то, что существование независимого — от Габсбургов — трансильванского княжества в какой мере препятствовало Габсбургам в борьбе против турок и в изгнании турок с территории Венгрии в XVI веке. Автор доказывает на основе приведённых целого ряда фактов то, что та точка зрения австрийской и вслед за ней западноевропейской исторической литературы по которой независимое трансильванское княжество не только что задерживало изгнание турок из Венгрии, а прямо провалило Габсбургов в изгнании турок, является тенденциозным утверждением не основывается на действительности и на основе исторических фактов.

LÁSZLÓ NAGY:

ZUR PROBLEMATIK DER TÜRKEN-POLITIK DER HABSBURGMACHT IN UNGARN, IM XVI. JAHRHUNDERT

Resümee

Zu Beginn seines Vortrages stellt der Autor fest, daß über dieses Thema, im Kreise der Zeitgenossen sowie auch der Nachkommen, zahlreiche, sich gegenseitig widersprechende Besichtigungen erschienen. Neben den Stellungsnahmen, die die türkenfeindliche Rolle des Hauses Habsburg überschätzten und ihr alles andere unterstellten, erschienen auch zahlreich solche, die die Rolle des Hauses Habsburg im Kampfe gegen die Türken ausschließlich negativ beurteilten. Der Autor prüft diese Problematik vielseitig und stellt fest: *„Ohne die faktische Hilfe der Habsburg-Macht wäre die ungarische Grenzfestungslinie nicht fähig gewesen den Vordrang der Türken zu hemmen, diese Hilfe jedoch wäre an für sich zu wenig gewesen, die übrigen Habsburg-Länder zu verteidigen.*

Anschließend prüft er, in welchem Maß das vom Hause Habsburg unabhängige Fürstentum Siebenbürgen im XVI. Jahrhundert den Habsburgern den Kampf gegen die Türken und ihre Vertreibung aus Ungarn erschwehrte. Eine Reihe von Daten anführend beweist er, daß die Behauptung der österreichischen und demzufolge der westeuropäischen geschichtlichen Literatur, daß das selbständige Fürstentum Siebenbürgen die Vertreibung der Türken aus Ungarn nicht nur verzögerte, sondern die Habsburger in der Vertreibung direkt hinderte — nur eine tendenzieuse Behauptung sei und nicht aus der Tatsache, aus den geschichtlichen Grundlagen hervorgehe.

AZ OSZTRÁK HADSEREG HADMŰVÉSZETÉNEK ÉS SZERVEZETÉNEK NÉHÁNY PROBLÉMÁJA A XVI. SZÁZADBAN

Rázsó Gyula

Az 1566-os hadjárat eredménytelenségének okait vizsgálva számos sajátosan katonai jellegű tényező jelentős mérvű hatását is figyelembe kell vennünk.

Kézenfekvőnek látszik, hogy először[1] a korszak hadművészetében végbement változásokra utaljunk. A legjelentősebb fejlődés a harcászatban ment végbe. Az új típusú — a cseh, a svájci, a Landsknecht, a spanyol — gyalogság feltűnése, a tűzfegyverek megjelenése megtörte a nehéz páncélos lovasság hegemóniáját. Az eredmény azonban nem volt teljesen kielégítő. A gyalogság — főleg a puskások és pikások egymásrautalsága folytán — nehézkes, gyakorlatilag szinte mozdulatlan konglomerátummá merevült, a lovasság csak a század utolsó harmadában szerveződött át a korszerű elveknek megfelelően, a tüzérség pedig, jóllehet már néhány nyílt ütközetben is csatadöntő szerephez jutott — 1512 Ravenna, 1515 Mariguano, 1594 Ivry — lényegében továbbra is a várháború fegyvere maradt.

A stratégiában viszont szinte semmi fejlődés nem mutatkozott. Kétségtelen — s ezt a későbbiekben az 1566. évi hadjárat konkrét tényeivel bizonyítjuk —, hogy mindvégig megvolt a törekvés a stratégiai tervek kialakítására. A bizonytalan és zavaros pénzügyi, hadkiegészítési, ellátási és vezetési rendszer azonban a gyakorlatban minden tervező, előkészítő munkát semmivé tett. A szűkös anyagi és pénzügyi ellátás, az értékes, jól képzett katonaanyag kímélése megakadályozta a nagyobb, nyílt ütközetek létrejöttét s továbbra is előtérbe állította a várak fontosságát. A hadjáratok nagy többségének eredménytelensége, a seregek céltalannak látszó — valójában azonban az ellátási rendszer elégtelenségéből fakadó — menetei és ellenmenetei óhatatlanul felidézik a XIX. századi német és magyar hadtörténetírás metodista elméleteit,[2]

1 Lásd bővebben *Delbrück, Hans:* Geschichte der Kriegskunst in Rahmen der politischen Geschichte. Berlin, Stilke, 1920. IV. Bd. 26—65, 82—116 o.; *Razin, E.:* A hadművészet története. 2—3. köt. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1961—1964.; *Frauenholz, Eugen v.:* Das Herwesen des Reiches in der Landsknechtzeit. München, Beck, 1937. 63—82. o.; Uő.: Das Gesicht der Schlacht. München, Beck, 1935. 37—74. o.; *Oman, Charles;* The art of war in the sixteenth Century. London. Macmillan. 1923. XII., 474. o.; *Zwiedeneck-Südenhorst, Heinrich v.:* Kriegsbilder aus der Zeit der Landsknechten. Stuttgart, Cotta, 1883. 141—249. o.; *Nell, Martin:* Die Landsknechte. Entstehung der ersten deutschen Infanterie. Berlin, Ebering, 1914. XII., 283. o.; *Schmitthenner, Paul:* Krieg und Kriegführung im Wandel des Geschichte. Berlin. 1928. 238—289. o.

2 *Rónai Horváth:* Magyar Hadikrónika. I. Budapest, 183—191. o. — A metódizmus bírálatára lásd *Perjés Géza:* A „methodizmus" és a Zrínyi—Montecuccoli vita. Századok, 1962—1963.

s bár az úgynevezett metodizmus — szerintük — a XVII. századi hadászat jellemző és kóros elburjánzása, terminusukat kölcsönvéve, némi joggal valamiféle „metódus nélküli metodizmus"-nak tekinthetjük a XVI. század stratégiáját.

A hadművészetnek ez a csupán körvonalakban megrajzolt válsága azonban még mindig nem magyarázhatja meg kielégítően az 1566-os — és más — hadjáratok kudarcait. A következőkben megkíséreljük ezeknek a gazdasági és társadalmi okoknak a feltárását, amelyek a XVI. századi hadművészet válságát előidézték.

A Habsburg-birodalom hadserege a XVI. században. A szabad zsoldosság rendszere[3]

Az 1526 után létrejött Habsburg-birodalom egyes alkotóelemei — az osztrák örökös tartományok, Magyarország és Csehország hadseregei több vonatkozásban eltértek egymástól. Egyben, a leglényegesebben azonban valamennyi megegyezett: a kiváltságos osztályok és rendek személyes katonai szolgálatán, illetőleg önkéntes anyagi áldozatkészségén alapuló hadrendszerük elavult, korszerűsítésre szorult. Az új hadművészet megnövekedett követelményeinek elsajátítására képtelen, a hadjáratok viszontagságaitól elszokott nemesség katonai szolgálatára már a XV. században sem tartottak túlságosan igényt az uralkodók.

A török és a huszita támadások elhárítására mind a német birodalomban, mind Magyarországon kísérleteztek a jobbágyság katonai erejének felhasználásával is. A magyar telekkatonaság és a birodalmi „Landesaufgebot" azonban sem a „täglicher Krieg"-re, sem a várak őrzésére nem bizonyult alkalmasnak. A kiéleződött osztályellentétek korszakában természetesnek tarthatjuk, hogy a kizsákmányolt jobbágyság nem szívesen fogott fegyvert urai védelmezésére, a saját elnyomásának megszilárdítására — s azt is, hogy a földesurak féltek fegyvert adni a jobbágyok kezébe.

A török hadsereg európai viszonyokhoz mérten hatalmas létszáma, a határokon állandóan meg-megújuló portyázó hadviselés azonban jelentékeny nagyságú, állandó jellegű csapatok, az ún. „ordinarii" felállítását tette szükségessé. Ilyen állandó csapatok megteremtésére már I. Miksa császár korában történtek kísérletek. Ezek jellemző sajátosságát abban találjuk meg, hogy a császár és tanácsadói reformtörekvéseik során sem szakadhattak el a rendi elképzelésektől. 1503-ban például új lovagrend, az ún. „Szent György" rend alapítását határozták el. A rend szabályai szerint „minden nem nemes és lovagképes (rittermässig) ember . . ., akik a keresztény hit védelmét szívükben őrzik, fél zsoldon vagy saját költségen egyéves szolgálatot vállalnak a végeken."[4] A vallás és a szülőföld védelme — és a félzsold — természetesen már nem mutatkozott elégségesnek. Mint valamennyi középkori milícia, ez is hamarosan felbomlott.

Minden bizonnyal hasonló jellegű új katonai rend, illetve réteg felállítását tartotta I. Miksa szem előtt, amikor a XV. század 90-es éveiben létrehozta a

[3] A Habsburg-birodalom hadseregére lásd az 1. jegyzetben felsoroltak mellett elsősorban *Zimmermann, Jürg:* Militärverwaltung und Heeresaufbringung in Österreich bis. 1806. Frankfurt am Main Graefe 1965. 167. o. (Handbuch zur deutschen Militärgeschichte 1648—1939. 2. Lief. 3. Bd.); *Heischmann, Eugen:* Die Anfänge des stehenden Heers in Österreich. Wien, Öst. Bundes, 1925. 260. o.; *Nagy László:* A Bocskai szabadsághare katonai története. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961. — A korábbi irodalomból használható adatokat találhatunk. *Meynert, Hermann:* Geschichte der k. k. österreichischen Armee, ihrer Heranbildung und Organisation. Bd. 1—4. Wien, 1852—1854.; *Wrede, Alphons — Semek, Arthur:* Geschichte der K. u. K. Wehrmacht. Bd. 1. Wien, 1898. *Janko, Wilhelm:* Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilians II. Wien, Braunmüller 1871. 212. c

[4] *Frauenholz:* i. m. II. (2. 174. o.)

későbbiekben egyaránt híres és hírhedt Landsknechtek intézményét. Jacob Fugger Ehrenspiegel der Ertzhauses Österreich című művében egész határozottan kijelenti, hogy a császár „szabókból, suszterekből és más mesterlegényekből..." megteremtette a Landsknechtek rendjét.[5]

A Landsknechteknél kissé hosszasabban kell időznünk.[6] Az intézmény létrejöttének körülményei rövid ideig, lényegében kb. 1522-től az 1540-es évek végéig tartó virágzása és gyors hanyatlása sok tekintetben jellemző kortünet. Az a tény, hogy Miksa legéletképesebb reformkísérlete végeredményben egy, a korábbi lovagokhoz, vagy ministerialisokhoz hasonló katonai rendből szinte átmenet nélkül szabályos zsoldos típussá, sőt továbbmenőleg, az ún. „szabad" zsoldosság mondhatni prototípusává fejlődött, világosan mutatja a katonarétegek elzsoldosodása felé mutató tendenciákat. A folyamatban jelentős szerepet játszottak a XVI. századi hadseregek terén legfontosabb és legsajátosabb alakjai, a kisebb-nagyobb katonai vállalkozók és az ún. „ezredesek". Mint az egész hadsereg, szintén átmeneti típust képviseltek. Személyükben a hűbéres, a szabad zsoldos lovag, a későbbi céhmester és a kapitalista vállalkozó vonásai keveredtek. Ők jelentették szinte az egyetlen összekötő kapcsot az uralkodó és a katonaság között. A század nehézkes pénzügyi és adminisztratív viszonyai, a megoldatlan hadkiegészítési rendszer szinte rákényszerítette az uralkodókat arra, hogy az ezredesek szolgálatait maximális mértékben igénybe vegyék. Ők toborozták és szerelték fel a hadsereget, előlegezték a katonák zsoldját, gondoskodtak ellátásukról — s legalábbis nagy többségükben — a hadjáratok alatt katonailag is vezetői voltak embereiknek, akik lényegében elsősorban nekik tartoztak engedelmességgel.

E vállalkozói rendszert azonban az egykorúak is csupán szükséges rossznak tekintették. Az ezredes és az uralkodó, vagy a megbízásából működő hadvezér kapcsolata magánjogi természetű maradt, s csupán gazdasági tényezők irányították. A fővezér szinte semmiféle hatalommal nem rendelkezett az ezredesek felett, akik általában vissza is éltek kiváltságos helyzetükkel. Tevékenységük rendkívül bizonytalan viszonyokat teremtett, az uralkodó szinte az utolsó pillanatig nem tudta, hogy toborzással megbízott tisztjei mennyiségileg és minőségileg milyen csapatot verbuválnak, egyáltalán teljesítik-e megbízatásukat, s nem állnak-e át esetleg az ellenséghez. Azt pedig legéberebb és leggyakorlottabb mustrabiztosok sem tudták kideríteni, hogy tulajdonképpen hány katonából is áll egy-egy ezredes alakulata.

Az ezredesek intézményét hosszú évtizedekig nem lehetett felszámolni. Virágkoruk lényegében a harmincéves háború alatt bontakozott ki, s szinte törvényszerűnek tarthatjuk, hogy a Habsburg-birodalom központosítási törekvései épp az utolsó, legnagyobb katonai vállalkozó, Wallenstein bukása után indulhattak rohamos fejlődésének.

A vállalkozó mellett a „munkavállaló", a „Landsknecht" markáns figuráját is röviden meg kell világítanunk. Eredetét a bomló feudalizmus talaját vesztett gyökértelen rétegeiből — állásnélküli, vagy rosszul fizetett mesterlegények, szegény nemesek kisebbik, vagyontalan fiai, a földesúri szolgáltatások elől menekülő jobbágyok, vagy kalandvágyó, a feudalizmus merev korlátai között karrierre vágyó fiatalok — származtathatjuk. Ezek oly nagy számban bukkantak fel a XVI. században, hogy a kortársak szerint magában Németországban milliós hadseregeket lehetett volna belőlük kiállítani, ha valaki ilyen nagy hadsereget el tudott volna látni pénzzel, élelemmel és felszere-

5 Lásd *Frauenholz:* i. m. II./2. 1—2. o.

6 A Landsknechtekre és a zsoldosságra nézve l. sz. jegyzetben felsorolt irodalom mellett lásd elsősorban *Redlich, Fritz:* The German military enterpriser and his work force. A study im European economic and social histori Vol. 1—2. Wiesbaden, 1964—65. l. Vol. XV. 532. o. (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Beiheft. Nr. 47—48.)

léssel.[7] E nagytömegű, lényegében a termelésből kiszorult réteg már a kortársak éles bírálatát is felidézte. „Most sajnos azt kell mondanunk — írja 1531-ben, tehát még a Landsknechtek virágkorában, Sebastian Franz von Wörd —, hogy az utóbbi időkben minden Landsknecht úgy viselkedik, mintha megesküdött volna; sohasem dolgozik többé, mihelyt pikát vett vállára." Figyelemre méltó viszont, hogy állítja szembe a Landsknechtet a népfelkelő, vagyis közjogilag szolgálatra kényszerített katonával: „Az alattvalók, akik uruk parancsának engedelmeskedve háborúba mennek, mihelyt a háborúnak vége, visszatérnek munkájukhoz. *Ezek nem Landsknechtek, hanem zsoldosok és engedelmes katonák.*"[8] (Kiemelés tőlem — R. Gy.)

A XVI. század első harmadának Landsknecht társulásai tulajdonképpen viszonylag jól fizetett céhjellegű csoportjai azonban csakhamar átalakulnak. Szabadságukat két irányból is megnyírbálják: a vállalkozó nem tekinti magát demokratikusan választott „primus inter pares"-nak, hanem munkáltatónak, aki igyekszik embereiből minél nagyobb hasznot húzni. A fokozatosan erősödő állami központi intézmények viszont nem tűrhetik tovább a Landsknechtek önálló jogszokásait, büntetlen garázdálkodásait. Helyzetüket tovább súlyosbította az 1550 körül fellépő pénzromlás, amely változatlanul (4—6 arany) hagyta a katonák zsoldját, amelynek vásárlóereje viszont a korábbi felére, harmadára csökkent.

Mindezek azt eredményezték, hogy felbomlott a Landsknechtek zárt, meglehetősen szilárd közössége. Ez természetesen a kiképzés és gyakorlás elhanyagolásához — s így a Landsknechtek katonai értékének hanyatlásához vezetett. Az 1570-es évek katonai rendtartásai egészen a németalföldi, szinte forradalminak tekinthető katonai reformokig előtérbe állítják a szabad zsoldos társaságok szétzúzásának folyamatát, s ezzel egyidejűleg az egységes kiképzési és fegyelmi elvek bevezetését.[9]

A Landsknechtek és a vállalkozók legnagyobb fogyatékossága — az uralkodó szempontjából — a velük járó hatalmas kiadás volt. Egyetlen 4—5000 főből álló ezred egy havi zsoldja, a közönséges zsoldos 4 guldennyi juttatását véve alapul, Fronsperger számításai szerint 34.624 aranyat tett ki.[10] Ha figyelembe vesszük, hogy a XVI. században a Habsburg-birodalom örökös tartományainak, Magyarországnak és Csehországnak adóbevétele általában alig haladta meg a 2 millió aranyat, az esetleges birodalmi segélyek pedig csupán 1—200 000 aranyat tettek ki, alkothatunk fogalmat a zsoldos Landsknechtek katonai szolgálatán alapuló hadsereg horribilis költségeiről.

Természetes, hogy a költséges zsoldosok nagyobb csoportjának alkalmazására csak háború esetén kerülhetett sor. Ez azonban nem oldotta meg a hadseregszervezés, főleg a határvidék állandó őrzésének problémáját. A vallási érzésre és kalandvágyra appelláló lovagrendek felállítása — mint láttuk — nem hozta meg a kellő eredményt. Sokkal célravezetőbb eszköznek bizonyult a parasztság bizonyos, főleg nemzetiségi csoportjainak földhöz juttatása s ennek fejében katonai szolgálatra kötelezése. E rétegek kiváltságos helyzete hatott a parasztság más, török, vagy hazai feudális elnyomás alatt senyvedő tömegeire, a „hajdúszabadság" elnyerése sóvárgott célként lebegett a magyar jobbágyok előtt a XVII. században, s hasonlóan vágyakoztak a török

7 *Nell:* i. m. 222—223. o.

8 „Jetst is die sach leyder in disen lersten zeytten dahin kummen, das eyn yeder landsknecht sich stelt, als hat er eyn eyd geschworen sobald er einmal ein spiess auff die achseln neme so wölle er sein tag kein arbeit mer thon ... dann die underthonen die muss not der gehorsam von jren herren zum Krieg auffgefordert, und so sie den vollenden wieder nidersitzen an ir arbeit, heissen vil nit landsknecht sondern soldner und gehorsam Kriegsleut." (Idézi *Redlich:* i. m. I. 115. o.)

9 *Frauenholz:* i. m. 24—25., 36—41. o.; *Hahlweg, Hans:* Das Heeresreform der Oranier, München, 1939. 249. o.

10 *Zwiedeneck-Südenhorst:* i. m. 48—51. o.

megszállás alatt élő délszláv parasztok is a szabadságra. Az ily módon kialakult határvidékek kiegészítése így állandóan biztosítva volt.[11]

A határvédő állandó katonaság, az ún. „ordinarii" — az időlegesen felfogadott zsoldosok, az „extraordinarii" mellett a Habsburg-birodalom hadseregének egyik bázisát jelentette. Feladatát azonban az sem tudta maradék nélkül ellátni. Felállítása és állandó utánpótlása ütközött a földbirtokosok alapvető érdekeivel, akik országgyűlésről országgyűlésre tiltakoztak a jobbágyok elcsábítása ellen. A horvát határőrvidék felállítása pedig a horvát rendek érdekeit sértette, mivel ez a terület kikerült a bán hatásköre alól, és a grazi haditanácsnak rendelték alá.

Katonailag pedig lényegében csak helyi, defenzív szolgálatokra lehetett őket alkalmazni, nyílt ütközetekben, főleg pedig nagyobb méretű háborúkban nem pótolhatták a jobban felszerelt és kiképzett zsoldosokat, sőt az utóbbiak egyik, igaz kis, 1—2000 főnyi csoportja állandóan a végvárakban állomásozva, a határvédelem rendszerének szilárd gerincét alkotta.

A hadsereg anyagi ellátása és központi irányítása

Az előzőekből bizonyos fenntartásokkal azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Habsburg-birodalom hadserege taktikailag a kor színvonalán állott, magyar és horvát könnyűlovassága és gyalogsága, ha számban nem is érték el a török végek állandó helyőrségének reguláris és irreguláris csapatainak nagyságát, minőségében felette állt a török irreguláris katonaságnak, a végek háborúinak sajátos viszonyait pedig még a reguláris török szpáhiknál és janicsároknál is jobban ismerte.[12] A szultáni főseregggel szemben pedig az örökös tartományok — Csehország és a nyugati, főleg birodalmi és itáliai segélyhadak — számban és minőségben egyaránt megfelelő sereget vonultathattak fel.

Távolról sem ilyen kedvező a kép, ha a hadsereg felső vezetésének, hadkiegészítésének és ellátásának problémáit vizsgáljuk. Az előzőekben már utaltunk a hadkiegészítés során felmerülő nehézségekre, az ezredesek közvetítő szerepére, s más, a hadvezetést gátló tényezőkre.

Az uralkodó mégis kénytelen volt tovább is ragaszkodni a rendszerhez, mivel nem állt rendelkezésre megfelelő menyiségű pénz s ezzel összefüggésben lényegében hiányoztak a jövedelmek behajtását, valamint a hadsereg felállítását és irányítását ellenőrző központi szervek is.

Ezzel már el is érkeztünk a XVI. századi hadügyi válság gyökeréhez, a pénzhiányhoz és a központi szervek gyengeségeihez.

Az anyagi bázis megteremtése az ókortól az atomháborúig minden háború előkészítésének és vezetésének — túlzás nélkül állíthatjuk — legfontosabb kérdése volt. Természetesen ez a tétel a XVI. századra is érvényes. Ebben a században — valamint a XV. és a XVII. században is — azonban azzal a sajátossággal találkozhatunk, hogy nem annyira az anyagi bázis általában, mint konkrétan a *PÉNZ* biztosítása a legfőbb probléma. Sohasem jártak még hadvezérek és uralkodók elkeseredettebb és — tegyük hozzá — reménytelenebb táncot az aranyborjú körül, mint ezekben a századokban. Montecuccoli ma szellemesnek ható, híres aforizmája a maga korában elkeserítő, véres valóság volt. Királyok és államférfiak, tudósok és bankárok keresték a megoldást, messzebb azonban nem jutottak — és nem is juthattak. Az állami

[11] A határőrvidék szervezetére lásd *Wessely, Kurt:* Die Österreichische Militärgrenze. Kitzingen 1954. (Schrift. Gött. Arbeitskreis. 43. H.); *Vanicek, Franz:* Specialgeschichte der Militärgrenze Bd. 1—4. Wien, 1876.

[12] *Takáts Sándor:* A magyar gyalogság megalakulása. Régi magyar kapitányok és generálisok. Budapest, Géniusz, 1927. 428. o. és Rajzok a török világból. Budapest, Géniusz, 1923. c. munkáit.

adó a megnövekedett katonai és egyéb kiadások fedezésére nem volt elégséges. Ha egy 70 000 főnyi — 50 000 gyalogos és 20 000 lovas — zsoldoshadsereget egy hadjárat tartamára tehát 6 hónapra fegyverbe akartak állítani, legkevesebb 750—800 000 aranyba került volna, s ehhez még egyéb katonai kiadások — várak karbantartása, várőrség zsoldja, ez utóbbi egy hóra 1565-ben 45 547 forintot emésztett fel[13] — is hozzájárultak, így egy féléves hadjárat költségei kb. 1 millió aranyat tettek ki. Természetes tehát, hogy valamennyi haditerv első pontjául a többnyire megoldhatatlan probléma szerepelt, hogyan lehetne biztosítani a költségeket. Erre

a) rendkívüli adókat;

b) kölcsönöket vettek igénybe,

Eredmény: I. Ferdinánd halála után több mint 1 millió aranyra emelkedett a várkatonák zsoldhátraléka. A katonák — főleg Schwendi felső-magyarországi seregének német zsoldosai — lázongtak, s hadjárat alatt át akartak állni az erdélyiekhez. De hasonló állapotokkal találkozhatunk más országokban és más hadseregeknél is.

A lényegre tapint rá a haditanács 1564. év végén kidolgozott javaslata, mely lajstromozva az osztrák hadsereg belső bajait, első pontjában leszögezi: „A háborút mindenekelőtt pénzzel és rendben kell vezetni; ahol a pénz hiányzik, nincs rend, s ahol nincs rend, ott nem lehet semmi érdemlegeset véghezvinni."[14] A megoldást természetesen ők sem tudják megtalálni. Erre mutat ugyane javaslat következő pontja, mely olyan katonákat keres, akik „többre becsülik a hűséget és a becsületet, mint a pénzt".[15] Ebből a pontból ugyanis az derül ki, hogy felismerik a zsoldosrendszer legfőbb rákfenéjét, azonban csak utopisztikus javaslatot tudnak tenni a baj orvoslására.

Az osztrák és tegyük hozzá valamennyi korabeli nyugati hadsereg másik rendkívül súlyos fogyatékosságát az ellátási rendszer teljes csődje okozta. A tekintélyes nagyságú, 25—30, sőt 60—70 000 főnyi seregek ellátásának biztosítására sem anyagi eszközök, sem kialakult ellátó szolgálat nem állt rendelkezésre. A hadjáratok előtt néhány hétre elegendő élelmiszertartalékot összevásároltak — többet rendszerint pénzügyi nehézségek folytán nem tudtak beszerezni —, a készleteket leszállították a folyókon, innen az a merev ragaszkodás a Duna, illetve a Dráva hadműveleti vonalához, majd a készlet elfogyasztása után megkísérelték, hogy helyszíni beszerzés útján a katonák maguk gondoskodjanak saját ellátásukról. Ez azonban több okból is kilátástalan kísérletnek mutatkozott: egyrészt a hadsereg nagy számú gyalogságból — s ha nem voltak jelen magyarok —, kevés könnyűlovasságból állott, kis területre zsúfolódtak össze, amelynek szűkös élelmiszertartalékát hamarosan felélték, másrészt a katonák nem kaptak zsoldot, nem tudták, s többnyire nem is akarták kifizetni az élelem árát, s így a parasztok természetesen elrejtették áruikat a hadsereg elől. A császári zsoldosok embertelen pusztításai, garázdálkodásai így nem kis részben az ellátási helyzet megoldhatatlanságával magyarázhatók.

Az élelemellátás nehézségei — a lakosság rokonszenve és támogatása elvesztésén túlmenően — katasztrofális következményeket, éhínséget, járványokat okoztak. Az osztrák hadsereg 1566-i tehetetlenségét is részben az indokolta, hogy nem akartak elszakadni a Dunától, fő utánpótlási vonaluktól. A győri táborban tartózkodó velencei megfigyelők egyik, szeptemberi jelentésükben megemlítették, hogy „egyesek ... vissza akarják vonni a hadsereget

13 *Janko:* i. m. 38—39. o.

14 „Der Krieg will vor allen Dingen mit Geld und guter Ordnung durchgeführt werden. Wo Geld mangelt, da fehlt, die Ordnung und wo diese mit ist, da kann nichs Bedeutendes geschaffen werden" (Idézi *Janko:* i. m. 36. o.)

15 Uo. 36. o.

Magyaróvárra . . ., hogy a törökök ne vágják el a Duna vonalát, s nem tudják megakadályozni, hogy a Bécsből jövő élelmiszer elérje a tábort."[16]

A hadsereg anyagi és pénzügyi ellátási rendszerének csődje végeredményben nemcsak egyes hadjáratok kudarcát idézte elő, hanem az egész XVI. századi hadviselés válságának egyik fő okozójává is vált. Jelentőségére hiába hívták fel a kor hadtudományi írói — Du Bellay, Schwendi, Fronsperger, Monluc és mások a figyelmet, hiába tette a háború előkészítéséhez szükséges tennivalók között első helyre egy névtelen, XVI. századi katonai szakértő az ellátás kérdését.

A XVI. századi hadseregek — így az osztrák hadsereg — harmadik fő hiányosságát a felső vezetésben találhatjuk meg. Egészen a XVI. század közepéig nem voltak megfelelő központi irányító szervek a hadsereg központi vezetésére. I. Miksa császár már 1496-ban hadügyi tanács létrehozásával kísérletezett, kísérlete azonban nem járt eredménnyel. Nem oldotta meg a problémát 1566-ban az udvari haditanács, a Hofkriegsrat felállítása sem. A Hofkriegsrat hosszú évtizedekig — lényegében a XVII. század végéig nem tudott kilábolni számos „gyermekbetegségéből". Kezdetben nem tisztázták a tanács jogkörét, s nem profilírozták a tanácstagok feladatát sem — ez utóbbiak jelentős részének szakértelme nem is ütötte meg a szükséges mértéket. Mindezeknél jobban hátráltatta azonban a Hofkriegsrat amúgyis szakszerűtlen, kapkodó munkáját a rendek ellenállása. Ezek Ausztriában éppúgy, mint Magyarországon kiváltságaik megsértését látták a Hofkriegsrat tevékenységében. Különösen nagy csapást jelentett a hadügy egységes vezetése Belső-Ausztria rendjeinek ellenállása. Ezek 1574-ben a grazi haditanács felállításával lényegében saját kezükbe vették Karintia, Krajna és ami a legfontosabb, a horvátországi és szlavóniai végek védelmének ügyét. Ez az állapot csak 1619-ben, az addig Belső-Ausztriát kormányzó Ferdinánd trónralépésével ért véget.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a XVI. században a Habsburg-birodalom hadserege osztozott a korszak nyugati hadseregeinek valamennyi strukturális hibájában. Ezek a központi vezetés gyengesége, a pénzügyi és anyagi ellátás megoldatlansága, a zsoldoscsapatok megbízhatatlansága, az ezredesre épülő hadkiegészítési rendszer fonákságai idézték elő a XVI. század hadviselési válságát.

ДЮЛА РАЖО:

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВОЕННОГО ИСКУССТВА И ОРГАНИЗАЦИИ АВСТРИЙСКОЙ АРМИИ В XVI ВЕКЕ

Резюме

Автор в своем изложении занимается проблемами военного искусства и организации австрийской армии. Прежде всего он устанавливает, что армии отдельных стран, составляющих Габсбургскую империю, во многих отношениях расходились, но в одном, в самом значительном отношении они были сходны; а именно в том что их военная система, основана на личной военной службе привилегированных классов и сословий, вернее основана на добровольной готовности принести материальную жертву — устарела и подлежила модернизацию. После установления этого факта автор

[16] „And altri pereva che fusse neglio lasciar ben presidiate le sopradette che fortezze (Győr és Komárom) et ritarozzi con l'essercito ad Altemburg (Magyaróvár), 5 leghe di la da Giavarino verso Vienna, *acchio Turchi non prendessero quel passo ch'e'sopra il fiume et levassaro la vittuarie che* vengono tutte per quelle via al campo." (Id. *Wertheimer;* i. m. 46. o.)

перечисляет и анализирует те попытки реформ и принятых решений, которые были назначены для устранения этих недостатков. Автор при этом говорит об основании рыцарского ордена им. «Святого Георгия» и о знаменитом и одновременно пресловутом учреждении «Landsknecht», а также об учреждении «полковников», о их личном составе и действии.

Вслед за этим автор занимается следующими вопросами: корень кризиса военного дела, недостаток в финансовом отношении и слабость центральных органов. В итоге он устанавливает: *крах материального и финансового снабжения армии в окончательном счёте вызывает не только неудачу отдельных походов, а стал одной из главных причин кризиса ведения войны всего XVI-ого века.*

GYULA RÁZSÓ:

EINIGE PROBLEME DER KRIEGSKUNST UND ORGANISATION DES ÖSTERREICHISCHEN HEERES IM XVI. JAHRHUNDERT

Resümee

In seinem Vortrag befaßt sich der Autor mit den Problemen der Kriegskunst und der Organisation des österreichischen Heeres. Vor allem konstatiert er, daß sich die Heere der einzelnen Teile des Habsburg-Reiches in so mancher Hinsicht voneinander unterschieden, aber im Wesentlichsten etwas gemeinsam hatten: daß das Heeressystem, das auf dem freiwilligen Militärdienste, bzw. der freiwilligen materiällen Opferbereitschaft der oberen Klassen und Stände beruhte, veraltert und reformbedürftig war. Nachdem er dies feststellt, analysiert und führt er die diesbezüglich getroffene Reformversuche und Verfügungen an. Unter diesen erwähnt er die Gründung des „St. Georg" Ritterordens, sowie die berühmten und gleichzeitig berüchtigten Landsknechte, als auch die Institution der „Obristen" deren personalen Zusammensetzung und ihre Anwendung.

Dem folgend befaßt er sich mit der Wurzel der Krise des Kriegswesens im XVI. Jahrhundert, dem Geldmangel und der Schwäche der zentralen Organe und stellt als entgültige Konklusion folgendes fest: *Die Krise des Systems der Materiällen und finanziellen Versehung des Heeres verursachte schließlich nicht nur den Mißerfolg einiger Feldzüge, sondern wurde zum größten Teil Ursache der Krise der Kriegsführung im XVI. Jahrhundert.*

II. TUDOMÁNYOS EMLÉKÜLÉS

(SZIGETVÁR, 1966. SZEPTEMBER 10.)

BEVEZETŐ A SZIGETVÁRI EMLÉKKÖNYV VITÁJÁHOZ

Rúzsás Lajos

I.

A Szigetvári Emlékkönyv előszavában rámutattunk arra, melyek azok a problémakörök, amelyek területén a kötet munkatársai igyekeztek haladni. Ezeket a következőkben jelöltük meg:

1. Hogyan került Szigetvár az 1566. évi háború középpontjába és hogy zajlottak le körülötte az események?
2. Mit jelentett ellenállása, majd elvesztése népünk életére?
3. Miért nem mentették fel a várat?
4. Hogyan élt és milyen változásokon ment át a köztudatban az eltelt 400 év alatt Sziget emléke?

Ám mindezeket úgy kívántuk vizsgálni, hogy végül minden problémakört minél nagyobb, lehetőleg Közép-Európára kiterjedő sugarú szemlélettel világítsunk meg.

E zárszámadáson röviden arra kívánok rámutatni:

— melyek azok a kérdések, amelyekkel az emlékkönyv szembekerült, de megoldani nem tudott és miért;

— melyek azok a kérdések, amelyeket a könyv felvetett, illetve megoldásukat sürgetve a kutatás jövő feladatai közé emelt.

A munka két fő nehézséggel nem tudott megbirkózni. Az volt a módszere, hogy Szigetvárral kapcsolatban a harcban részt vett népek tudósait bevonja a kutatásba. Ez jugoszláv vonatkozásban nem sikerült. Ljubljanától Zágrábon át Belgrádig kopogtattunk az egyetemek, illetve kutató intézetek kapuján, de eredménytelenül. Érkezett ugyan jugoszláviai szerzőktől két cikk. Az egyik azonban Zrínyi Miklóssal, a költővel foglalkozott. Sem korban, sem tematikájában nem illeszkedett tehát az emlékkönyv elé kitűzött feladatokhoz — ezért nem közölhettük. Ám abból a célból, hogy a jugoszláv és a magyar történelemtudomány kapcsolatait szorosabbá tegyük, egy magyar folyóirat a cikket publikálni fogja. A másik jugoszláv tanulmány hadtörténeti. De 7 évvel ezelőtt már nyomtatásban megjelent. Ezért nincs a kötetnek jugoszláv munkatársa.

Ha valaki végigtekint az emlékkönyvön, annak architektonikáját, szerkezetét vizsgálja, rögtön látja, hogy a négy problémakör kérdéseit közép-európai háttérbe igyekeztünk belehelyezni. Az első résznél azonban ez nem sikerült. Nem pedig azért, mert több szerző másirányú, nagy elfoglaltsága miatt nem készültek el azok a cikkek, amelyek ezt a perspektívát megadták volna. Velük az I. rész országos, illetve közép-európaikori szintűre szélesedett volna ki.

Volt egy másik nagy nehézségünk is. A kiadás során felmerült bizonytalanság miatt, a költségek miatt a kötet terjedelme és leadásának időpontja az utolsó hónapokban többször változott, ami a műre hátrányosan hatott. Nem fejeződtek be a várásatások. Ily módon az ezt tárgyaló munka ezért nem is készülhetett el.

Ami most már a kötet által felvetett vagy sürgetett problémákat illeti, az első résznél a következőket említjük meg: az ostrom oly időpontban játszódott le, ami a Habsburg- és az ottomán hatalom párviadalában az előbbi számára rendkívül kedvezőtlen volt.

A XVI. század az a kor, amelyben az uralkodói hatalom a központosítás révén Európában erősödik. A központosítást a Habsburg-család országaiban I. Ferdinánd kezdte meg. Ennek legfontosabb szerve, az udvari kamara azonban feladatának még megfelelni nem tudott.[1] Ezenkívül a központosítás meg is torpant. I. Ferdinánd ennek nehézségeit látva, országait három fia közt megosztotta.[2] Miksa király tehát nem maga rendelkezett az osztrák örökös tartományok együttes erejével, amikor 1566-ban a háború megindult.

Az uralkodónak ezenkívül köztudomásúan igen nagy figyelmet kellett fordítania német birodalmi helyzetére. Ez akadályozta abban, hogy úgy tekintsen Magyarországra, mint ahogy azt a magyar politikai közvélemény kívánta — amit Istvánffy úgy fejezett ki, hogy Magyarország „hanyatló szabadságának" segítségére jöjjön.[3]

A földesúri hatalom, amely gazdasági okokból Kelet-Európában amúgy is erősödött, nálunk a XVI. században ezért különösen nagy hatalomra tett szert. Tehát *nemcsak gazdasági, hanem politikai okból is,* mert a központi hatalom nem tudta egyedül megszervezni a törökkel szemben az ellenállást. Ez a távolabbi alapja annak, hogy a hatalmaskodó, erőszakoskodó Zrínyi Miklóst, vagy a városi fejlődést a könyv új színben mutatja be.

Kiemeltük, hogy a török hatalom hanyatlása Szigetvárnál kezdődött. A kutatók egyértelműen megegyeznek abban, hogy a hanyatlást elsősorban *személyi ok* idézte elő: a kiváló szultánok sora II. Szolimán halálával megszakadt.[4] Néhány történész a század végétől, a tizenötéves háború befejeztétől, mások viszont már Bécs 1529. évi sikertelen ostromától számítják a török birodalom hanyatlását.[5] Miután II. Szolimán Sziget alatt hunyt el, azt kellett megállapítanunk, hogy a hanyatlás élete utolsó éveiben, de legkésőbb ekkor kezdődött.[6] Ez a hanyatlás a tizenötéves háború végére már nem kiütközött, hanem jelentős állomásához ért el. A török hatalom gyengülésének másik fő oka a hadsereg szervezetének átalakulása volt. Ez az átalakulás a janicsárok mellett a szpáhi-rend harckészségét is leszállította, devalválta. A hadi szolgálataikért kapott ideiglenes hűbérbirtokuk átalakult *öröklődő* hűbérbirtokká, melyet hadiszolgálat terhelt. Erre azonban már — mert az nem állt Sziget ostromával közvetlen kapcsolatban — nem tértünk ki.

A központosítás, a nagybirtok és a városok viszonya a XVI. századi Magyarországon és annak összefüggése a honvédelem általános kérdéseivel, továbbá a török birodalom hanyatlásának hatása azok az összefüggések, amelyekre mint tovább vizsgálandókra az emlékkönyv ráirányítja a figyelmet.

1 *Zöllner, Erich:* Geschichte Österreichs. 2. Auflage. Wien, Verlag für Geschichte und Politik. 1961. 188. o.

2 *Pirenne,* Jacques: Les grands courants de l'historie universelle. II. Paris — Neuchatel. De la Baconniere — A. Michel, 1944. 539. o.

3 *Istvánffy Miklós:* A magyarok történetéből. Ford.: *Juhász László.* A szöveget válogatta és a jegyzeteket írta: *Székely György.* Budapest, Magyar Helikon. 1962. 313. o. (Munumenta Hungarica. VI.)

4 *Pirenne:* i. m. 551. o.

5 *Schevill, Ferdinand:* A history of Europe from the Reformation to the Present Day. New York, Harcourt. 1951. 328. o.

6 *Bombaci, Alessio:* Das osmanische Reich. (Historia mundi, Band 7. Übergang zur Moderne. Bern. Francke 1957.) 467. o.

II.

A Szigetvári Emlékkönyv második része annak kiderítését tűzte ki célul, hogy mit jelentett Sziget ellenállása, majd elvesztése az országra.

Az a probléma, hogy végváraink mennyiben éltek a központosítás elégtelensége következtében helyi jövedelmekből, már két háború közt felmerült. Azt viszont, hogy milyen pusztulást hozott egy végvár, mint Sziget elvesztése az oltalmában élő vidékre, még konkréten nem vizsgáltuk. Itt is csak azért nyílt rá lehetőség, mert a területre vonatkozólag isztambuli és magyar összeírások álltak rendelkezésünkre. E rész célkitűzéseinek megfelelően, benne a politikai és hadtörténetet a helytörténet váltotta fel.

A történettudományban a török uralom megítélése tekintetében a polgári korszak végéig két vélemény állt egymással szemben. Az egyik azt a valóságnál enyhébb színekben mutatta be. A másik viszont elmarasztalta — és sokszor a törököt kiűző hadjárat, sőt a kuruc-labanc világ pusztításait is a török számlájára írta.

Ebben a vitában a kutatás azokat igazolta, akik a török uralom pusztítását a legsötétebb színekkel festették. Az emlékkönyvben Káldy-Nagy megállapítja, hogy két évtized alatt, 1550-től 1579-ig a vetésterület az általa vizsgált Szigetvár környéki 43 faluban nőtt. Ez azonban nem jelent gazdasági javulást. Nem tükrözi azt, mintha a termelés emelkedett volna. A lakosság száma ugyanis 25%-kal lett kevesebb. Vele párhuzamosan csökkent a munkaigényes, nagy értéket produkáló szőlőterület. A musttized ugyanis 45%-kal esett vissza. Baranya és Somogy megye határán a nép fő foglalkozása az állattenyésztés volt még a XVIII. században is. Mivel marhaállományában valósznűleg nagy kárt szenvedett, kénytelen volt a szemtermelést fokozni, hogy megéljen. A sertéstenyésztés és a méhészkedés emelkedése itt nem a jómód növekedésének, hanem az ellenkezőnek a jele. Így a dolgozat nem mond ellent annak az eredménynek, amelyet a Mérey Klára tanulmányából kapunk.

A török megszállás alatt álló terület csak *átmenetileg* mutat fejlődést a *mezővárosok* szempontjából is. Igaz, a magyar feudalizmustól a mezővárosok megszabadultak és egy darabig fejlődtek. Csatlakoztak a reformációhoz, mégpedig annak a városi autonómiát fejlesztő ágához, a kálvinizmushoz. Önálló kultúrájuk keletkezett, amelynek nyomait a néprajz ma is megtalálja. Csakhogy mindez ideiglenes, átmeneti jelenség. A pusztulás bekövetkezik, csak eltolódva, később, a XVI. század végén.

Az új hatalom védszárnyai alatt új, idegen szőlőművelő, kereskedő és iparos réteg szorította vissza a dunántúli mezővárosok magyar lakóit. Nem ilyen mérvű, de hasonló jelenségre más népek történetében is találunk. Az osztrák örökös tartományokban például a XVI—XVII. században az ellenreformáció idején nemcsak az udvari nemesség összetétele változott meg. Az erősen olasz vonásokat mutató udvar védszárnyai alatt az örökös tartományokban a kereskedelem nagymértékben, sőt még az ipar is erősen olasz kezekbe került.[7] A *pusztulás mértékének* még pontosabb kiderítése az a feladat, amely ezekből a tanulmányokból is látszik.

A török megszállás alá került dunántúli mezővárosok fejlődésében a lemaradás a nyugat-európai városfejlődéstől a török uralom, majd a háborúk következtében természetesen nagyobb, mint a királyi Magyarországon. De nagyobb mértékű még a szintén török uralom alá került Duna—Tisza köz

7 *Hoffmann, Alfred:* Wirtschaftsgeschichte das Landes Oberösterreich. Band I. Salzburg, 1952. 170. o.; *Zöllner:* i. m. 224., 245. o.

mezővárosainál is. Sürgeti továbbá a mű annak a *népcserének* a kutatását, amely éppen a Zrínyiek birtokpolitikája következtében is folyt, s amely a jobbágyságunk állományának cseréjére, a katonaréteg kialakulása, továbbá a horvát—vend településnek Nyugat-Dunántúlon való létrejöttére vezetett.

III.

Az emlékkönyv harmadik része azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy miért nem mentette fel Miksa császár hatalmas hadseregével e végvárat. Ez a nagy horderejű kérdés már 1566-ban, a vár eleste után rögtön felmerült. A kötet e része mutatja, hogy mint oszlik meg a felelősség kérdése a császár, a hadvezetőség és a hadsereg közt. A hadsereg jórészt feudális haderő volt, a feudális seregek hibáival: a kitűzött határidőt szokás szerint elmulasztva, későn gyűlt össze. Fegyelmezetlenség gyengítette és nemzeti ellentétek is széttagolták. A hadvezetői olyan haditapasztalattal nem rendelkeztek, ami a török elleni háborúk viseléséhez szükséges lett volna. A legfőbb bajt azonban az idézte elő, hogy a császár nem volt hadvezér. E tekintetben azért látunk most pontosabban, mert a szerző olyan forrásokat szólaltatott meg, amelyekhez Barabás okmánytára készítésekor még nem férhetett hozzá.

A cseh segítséget az jellemezte, hogy a cseh rendek szűklátókörűen, a feudális időkre jellemzően mérlegelték a török kérdést. Nem éreztek közösséget Magyarországgal vagy pláne a Habsburg-birtokkomplexummal. A XVI. században a cseh korona országai álltak anyagilag a Habsburg-országok élén. Ferdinánd és Miksa azonban itt nem a központosító monarchiák természetes szövetségeseire, a városokra támaszkodtak, hanem gazdaságilag egyenesen ellenük dolgoztak. Ezzel elérték, hogy a városok is szemben álltak az uralkodóval, és nem szívesen hoztak a török háborúkra áldozatot.

Ezek a tanulmányok sürgetik, hogy vizsgáljuk a nemzeti történelem keretein túl a *Habsburg-országok egymásra való hatását belső szerkezetük, struktúrájuk alapján.* A Habsburg-házat az angolszász történetírás tradicionális iránya úgy tekinti, mint amely Európa egy darabján a rendet, a nyugalmat és a kultúrát biztosította. Európa e darabján azonban az azonos fejlődésben fokozati eltérések voltak. Ezek kihatottak az azt alkotó országok egymás közti viszonyára, amelybe az uralkodóház nem mindig szerencsés kézzel avatkozott bele.

Szigetvár eleste után mind határozottabban fogalmazódott meg a bécsi udvar keleti politikája, mely Magyarországot feláldozta. Rudolf felismerte, hogy a Habsburg-birtokkomplexum vezető országa Csehország, és ezért Prágát tette meg fővárosnak. Központosítása nagyobb hatékonyságot nem ért el, és a Habsburg-politika kelet felé alatta sem változott. A háború álló jellegét, a hadszíntérré vált Magyar- és Horvátország népének áldozatát, a feudalizmusnak a gazdasági mellett hadi és politikai okból is folyó erősödését látva, felmerül a kérdés, tényleg mekkora a Habsburgok és egyes országaik érdeme a török elleni harc megszervezésében és mekkora Európa általános intellektuális és ebből folyó technikai fejlődéséé? Kelet-Európából való kiszorításában pedig valóban a német délkeleté-e az érdem, amikor még Bécs 1683. évi felmentésében is a lengyel sereg játszik döntő szerepet. Ez a vélemény a német történetírásban tűnt fel és annak a célnak a megalapozására szolgál, hogy Németországot illeti ma is e területen a rendező szerepe úgy, mint a XVII. század végén.

Minden történelmi mű, mely a társadalom elé került, az igazság fényéből valamit szeretne nyújtani és ezzel — így a Szigetvári Emlékkönyv is — szolgálni.

HOZZÁSZÓLÁSOK A SZIGETVÁRI EMLÉKKÖNYV VITÁJÁHOZ

Benda Kálmán

Rúzsás Lajosnak, a Szigetvári Emlékkönyv szerkesztőjének beszámolójából nemcsak azt tudtuk meg, hogy a szerkesztőség eredeti terveiből és elgondolásaiból mi nem valósulhatott meg, mi maradt ki a tanulmánykötetből, hanem azt is, milyen nehéz feladat különböző tudományágak szakembereit szerzői gárdává szervezni, velük határidőket megtartani, továbbá milyen akadályokkal kell megküzdeni, amíg a kéziratból nyomtatott könyv lesz. Mivel a mi feladatunk most itt elsősorban az, hogy az emlékkönyvet előttünk álló formájában értékeljük, mindenekelőtt elismeréssel adózom a szerkesztő szervezői munkájának és kitartásának, amellyel sok-sok akadály leküzdése után létrehozta ezt a kiadványt, amely tartalmában és külsejében egyaránt méltó a 400 éves évfordulóra.

A régebbi történetírás általában megelégedett Zrínyi és Szigetvár védői hősiességének ismertetésével, és kevés figyelmet fordított az 1566-os hadjárat egészére, Szigetvár védelmének, majd elestének a Dunántúl és az ország sorsára kiható következményeire. A Szigetvári Emlékkönyv jelentősége mindenekelőtt abban van, hogy túllépve az ostrom történetén (ami különben szintén első ízben kerül részletes feldolgozásra), egyes tanulmányaiban megvilágítja a Habsburgok és a szultán elképzeléseit, ismerteti a cseh rendek magatartását; hogy a szorosabb értelemben vett katonai és politikai kérdések mellett figyelmét a gazdasági és társadalmi jelenségek vizsgálatára fordítja s széles kitekintéssel, magyar és török források megszólaltatásával megrajzolja a vár eleste által közvetlenül érintett területek jobbágyságának, mezővárosainak 1566 előtti és utáni helyzetét; hogy a vár védelmének és elestének visszhangját nyomon kíséri az egykorú közvéleményben (kár, hogy a történetírásban nem), az irodalomban és a zenében — s hogy a további kutatás elősegítésére a kérdés irodalmát is számba veszi. Igaza van Rúzsás Lajosnak, a kötetből valóban sok fontos tanulmány hiányzik — s ez minden szempontból sajnálatos. Az is igaz, hogy egy gyűjteményes tanulmánykötet egyenetlenségeit, a cikkek színvonalkülönbségeit a leggondosabb szerkesztés sem képes teljesen eltüntetni, mégis, a kötet egésze értékes hozzájárulás történetírásunkhoz és a XVI. századról való tudásunkat több vonatkozásban jelentősen előreviszi.

Ami a kötetből kimaradt tanulmányokat illeti, közülük több — ha késve is — elkészült s a tegnapi pécsi vitaülésen elhangzott. Így Sinkovics István professzor előadása a török—magyar harcok országos távlatába helyezte Sziget védelmét, Perjés Géza a török hadsereg és hadviselés e korbeli fölényének gazdasági, társadalmi és szervezési okaira mutatott rá, Cyril Horáček professzor a rendiség által nem bénított oszmán közigazgatás működésével foglalko-

zott, míg Georg Wagner professzor az 1566-os hadjárat világpolitikai hátteréhez hozott igen érdekes adatokat. Sorolhatnám a többi előadást is, amelyek egy-egy területen, katonai, politikai, vagy művelődéstörténeti síkon kiegészítették a kötetben mondottakat és így részben pótolták az elmaradt tanulmányokat. A tegnapi pécsi vita a Szigetvári Emlékkönyv szerves kiegészítése.

Ám vannak hiányosságok, amelyeket a vitaülés sem pótolt. Közülük mint legsajnálatosabbat elsőnek említem a délszláv részről való történésztanulmány elmaradását. Nagyon hiányzik a vár ásatási eredményeinek ismertetése, s ez annál sajnálatosabb, mert Sziget az egyetlen olyan földvárunk, amelynek építési rendszerét szinte teljes egészében feltárták, s amelynél a magyar és a török erődítési rendszer összehasonlítására is alkalom nyílt.

Az emlékkönyv egyrészt összegezi mindazt, amit ebben a kérdésben történetírásunk eddig feltárt, másrészt éppen ezáltal ráirányítja a figyelmet azokra a feladatokra, melyek még előttünk állnak. Ezek közül a feladatok közül néhányat már említettem, hadd soroljak föl még egy párat, magával az ostrommal kapcsolatban. Nem tudjuk, hogy a vár erődítményei, védelmi berendezései korszerűek voltak-e (a vár építésének története sincs kellően tisztázva), nem látjuk, hogy Zrínyi védelmi tervei, az ostrom idején tett intézkedései a kor katonai tudásának színvonalán álltak-e? Nem ismerjük a várbeli tüzérség erejét — igaz, a törökét sem. Majdnem semmit nem tudunk a védőkről: mi volt a katonai értékük, elkülönültek-e fegyvernemenként, ha igen, volt-e közöttük együttműködés? Egyáltalában, kikből állt a szigetvári őrség? Mely vidékről toborzódtak a katonák? Mi volt a nemzetiségi és társadalmi összetételük? És milyen célok, milyen eszmék vezették őket? Vajon a jobbágy-katonák elszántsága ugyanabból a forrásból táplálkozott, mint a vár védelmére föltehetően nagy számban felsorakozott somogyi és baranyai kisnemeseké? A főúr várparancsnokot, a nemeseket és a jobbágyokat ugyanaz, a költők által annyiszor megénekelt, de konkrét tartalmában a történetírók által még nem vizsgált hazafiság táplálta? Megannyi kérdés, amelyre ma még nem tudunk választ adni.

Ahhoz, hogy a felsorolt és a további kérdésekre a feleletet megadhassuk, újabb forrásfeltáró munkára van szükség. Az persze nem valószínű, hogy nagyobb tömegű, egységes, Szigetvárra, az ostromra vagy a védőkre vonatkozó iratkötegeket találjunk, bár főként a bécsi Staatsarchiv nagy gyűjteményei még sok meglepetést tartogathatnak. A levéltári kutatás fontosságát azért is hangsúlyozom, mert nem tartom helyesnek, ha az írott forrásokat (sőt a már kiadott adatokat is) megkerülve, pusztán spekulatív alapon próbálunk történeti kérdéseket megközelíteni. Ebben a vonatkozásban hadd említsem meg Horváth Miklósnak a tegnapi ülésen elhangzott előadását, amelynek több megállapítása mögött semmilyen tényszerű bizonyíték nem volt. Hogy Zrínyi valószínűleg azért építette az ostromot megelőző években Sziget-Újvárost, mert az Óváros piaca már kicsi volt az általa összerabolt holmik eladására, hogy azért hanyagolta el az Óváros katonai megerősítését, hogy a bécsi haditanácsnál legyen mire hivatkoznia, amikor az őrség létszámának felemelését kéri — az ilyen és ehhez hasonló, tényszerű bizonyítékok nélkül előterjesztett feltevések annál kevésbé meggyőzőek, mert nem egy vonatkozásban ellenkeznek is az eddigi kutatások eredményeivel. Még kevésbé győzött meg az, amit Horváth Miklós Zrínyinek 1566-os elmulasztott lehetőségéről mondott. Szerinte, ha Zrínyi kívül marad, a vár védelmét helyettesére bízza, akkor a báni és főkapitányi bandériumokkal fölmenthette volna Szigetet — ahogy ez 10 évvel korábban is történt. Úgy vélem, 1556-ban egészen mások voltak az arányok a török és a magyar erők közt, s ha Zrínyinek 1566-ban valóban sikerült volna összehoznia 8000 harcost (ahogy Horváth feltételezi), ezzel aligha futamíthatta volna meg Szolimán tízszer nagyobb seregét. Egyáltalában, ha Zrínyinek módjában volt katonákat tobo-

roznia, miért nem növelte a vár őrségét? A magam részéről sem azt nem hiszem, hogy 8000 emberrel Szigetvárat fel lehetett volna menteni, sem azt, hogy Zrínyi ezt a 8000 embert össze tudta volna szedni. Arról nem is beszélek, hogy az uralkodó parancsa értelmében minden fegyverre kelt embernek Győrbe kellett vonulnia a főseregnek, Zrínyi tehát nem gyűjthetett volna külön sereget, még kevésbé vezethette volna azokat önállóan, saját elképzelései szerint hadba — szembeszegülve az uralkodó rendeletével. Ami mármost Horváth Miklósnak azt a feltételezését illeti, hogy Zrínyi Szigetbe zárkózásának végső oka az volt, hogy az előre tervezett hősi halállal királyi donációt akart szerezni erőszakkal összeharácsolt birtokaira utódai számára, ez olyan feltételezés, ami ellenkezik mindazzal, amit erről eddig tudtunk. Történetírásunk Zrínyiben a helytállás és a hősiesség példaképét látja. Horváth szerint önfeláldozó harcában csak üzleti meggondolások vezették. Azt hiszem, hogy a tényeket és az eddig kutatási eredményeket egyaránt semmibevevő ilyen jellegű spekulációk nem alkalmasak a bonyolult történelmi valóság megközelítésére. Nem alkalmasak még akkor sem, ha félretolva a régi történelmi és katonai terminológiát, új, tudományosabbnak látszó frazeológiát használunk.

Arra, hogy elszórtan is milyen fontos adatok kerülhetnek elő, két példát említek. A magyarországi jezsuiták iratait közreadó kiadvány első kötetében olvasható Hernáth Péter nagyszombati jezsuita rektor 1566. október 10-én a rend generálisához írt levele. Ebben többek közt elmondja, hogy a napokban megrázó élményben volt része: megérkezett Nagyszombatba öccse, aki Szigetvárban volt. Állapota kétségbeejtő, alig ismert rá, de még rettenetesebb volt, amit elmondott: egész rokonságuk ott pusztult az ostromlott várban. Név szerint is megemlíti Hernáth Györgyöt és Jánost, Bak Tamást, Vajda Lőrincet, akik családostul ott vesztek, még a gyermekek sem menekülhettek meg — „nec puerulus quidem... evaserit". Hernáth szülőfaluja a Mohács melletti Geresd volt, nyilvánvaló, rokonai is innen származtak. Geresd azonban 1566-ban már két évtizede török hódoltsági területre esett. Sziget jelentőségét mutatja, hogy Geresd valószínűleg kisnemesi családjai közül több a városba menekült, s férfiai ott harcoltak az ostromlott várban.[1]

A másik adat a szigetiek utolsó kitörésére, illetve a fogságba esett védőkre irányítja a figyelmet. Istvánffy Miklós, a történetíró, 1567. január 1-én Bécsből levéllel kereste föl a szabolcs-szatmári nagyurat, Várdai Miklóst. Levelének hangja elkeseredett. Közli Várdaival, hogy keleti Magyarországra akar költözni, másként szólva, hogy oda akarja hagyni a császár hűségét. Elhatározása indítóokairól, mondja, majd inkább szóban számol be, de annyit megír, hogy úgy tetszik. „az odavaló urak jobbak az idevalóknál". Hosszútóthy megjött portai követségéből — olvassuk a továbbiakban —, de nem tudni még, háborút vagy békét hozott-e. „Az szigeti rabok felől semmit nem tud mondani, mert egyetlen egyet sem látott, azt mondja, hanemhogy bizonnyal tudja, hogy az Adam Gall fiát, ki szegin Zrini urammal vala, törökké tették és Memhed pasánál vagyon. Írtam egy bízott embertől Erdélbe, Csáky Pálnak, hogy miért az szaladott rabok azt beszélik, hogy az én öcsém (Istvánffy Pál) és Csáki György együtt vagyon fogva, hogy törekedjék egyaránt mindkettőért és kértem azon hogy ha mit énnekem ír, Kegyelmednek küldje... Bajnoki Jánost, Papratovithot Bosznába mondják, hogy vitték. Kobakot és az udvarbírót Pécsett mondják, hogy levágták."[2]

Bende Lajos tanulmánya az Emlékkönyvben mindössze néhány török fogságba esett védőről tud,[3] ez a levél azonban azt sejteti, hogy többen lehettek.

1 Documenta Romana Historiae Societatis Jesu in regnis olim coronae Hungaricae unitis. Ed. Ladislaus Lukács S. J. — Ladislaus Polgár S. J. I. köt. Roma, 1959. 298. o.
2 Országos Levéltár. Zichy család zsélyi levéltára, Missiles, 81. NB fasc. 11343. sz.
3 Szigetvári Emlékkönyv. Szerk. *Rúzsás L.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 103. o.

Persze az sem lehetetlen, hogy Istvánffy értesülése utólag tévesnek bizonyult, bár „a szaladott rabok" tudhatták saját fogolytársaik nevét. Arról, hogy a felsoroltak közül Zrínyi apródját, Gall Jánost kivéve valaki szabadult volna a török fogságból, nincs tudomásunk. Föltehetően mindnyájan ott pusztultak. Istvánffy a levélben említetteket még egyszer felsorolja név szerint, 40 évvel később írt nagy történeti művében; itt azonban valamennyien az utolsó kirohanásnál halnak hősi halált. (Elgondolkoztató, hogy a kirohanásban elesettek közül név szerint csak a levélben említetteket sorolja fel.[4]) A kérdés további kutatást érdemelne, meg vagyok róla győződve, hogy a korabeli levelezés még számos ponton kiegészítheti, sőt tisztázhatja eddigi tudásunkat.

Végezetül még egy kérdést szeretnék felvetni, azt, hogy van-e értelme a történeti kutató munkának, van-e értelme annak, hogy Zrínyi életének, Szigetvár védelmének részletekbe menő megismerésére törekszünk? Azt hiszem, van. A régiek azt mondották, hogy a történelem az élet tanítómestere. Én úgy mondanám, hogy a történetírás valóban tanítómester lehet, ha önismeretre, múltunk reális, valóságos megismerésére nevel. Mai helyzetünket, jövő feladatainkat csak akkor mérhetjük fel helyesen és igazán, ha ismerjük azt az utat, amelyen a múltból át a mába érkeztünk. Szocialista öntudatra csak az a történetírás nevelhet, amely megmutatja a fejlődés nagy vonalait, feltárja a múlt értékeit, de kendőzetlenül megmutatja hibáit és mulasztásait is. Hogy pedig múltunk reális értékelésében, a nemzeti önismeretre való nevelésben még bőven akad tennivaló, azt ebben a környezetben — azt hiszem — nem kell bővebben fejtegetnem. Vitaüléseken, a folyóiratok és az újságok hasábjain egyre több szó esik arról, hogy a rádió, a televízió, a hírlapok, de a szépirodalom is egy olyan nacionalista és romantikus maradványokkal telt történetszemléletet terjeszt még ma is, amely szinte megakadályozza, hogy a tömegek reális önismeretre és így igazi szocialista öntudatra nevelődjenek. Ma este a szigetvári szabadtéri színpadon első ízben kerül bemutatásra Darvas Józsefnek Zrínyiről írt színdarabja, melynek szövege már megjelent a Jelenkor legutolsó számában. Akinek még kételye volna, hogy történetírásunkra komoly hivatás vár a történelmi valóság megismertetésében, az olvassa el ezt a darabot. Ebben a vonatkozásban a 400 éves évforduló alkalmából hivatása van a Szigetvári Emlékkönyvnek is és kívánatos volna, hogy eredményei minél szélesebb körben ismertté váljanak.

Heckenast Gusztáv

Szigetvár védőinek hősi önfeláldozását már a kortársak feldolgozták. Munkáikat a Szigetvári Emlékkönyvben Waczulik Margit színvonalas tanulmánya — Szigetvár 1566. évi ostroma az egykorú történetírásban — ismerteti. Mások bemutatják Zrínyi Miklós emlékét az irodalomban és a zenében. De nem találunk az emlékkönyvben olyan tanulmányt, amely Zrínyi alakját történetírásunkban követné nyomon. Ezért Szigetvár ostroma és Zrínyi Miklós, a „szigetvári" historiográfiájáról szeretnék röviden szólni.

Nagy emberekről, sorsdöntő eseményekről sokan és sokfélét írnak. Hálás és hatásos módja a historiográfiai áttekintésnek a végletek szembeállítása

[4] Historia Regni Hungariae. Liber XXXIII. (Az 1758-as bécsi kiadásban a 300. o.) Erdekes, hogy míg a Historia Regni Hungariae Istvánffy Pálról kifejezetten azt írja, hogy az utolsó harcban esett el. Istvánffy Miklós bárói diplomájának szövegezője (valószínűleg maga a historikus) 1582-ben még óvatosabban fogalmazott, amikor azt írta, hogy a megadományozott „elvesztette" Sziget védelmében hősiesen harcoló öccsét. (Unum ex fratribus suis in expugnatione arcis Zigethiensis superioribus annis fortiter pugnantem amisit. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címeres levelei. Leírta *Aldásy Antal*. I. Budapest, 1904. 68. o.)

— s ezt megtehetjük itt is. Sebestyén Gyula patétikus felkiáltása, „avagy mutasson valaki Zrínyi egész életéből csak egyetlen tettet, jellemében egyetlenegy olyan vonást, amely a hazafit, az embert önzetlenségében tünteti fel és szeretetre és tiszteletre méltóvá teszi", Szigetvár érdemes monográfusából, Németh Bélából nemcsak Zrínyi kritikátlan dicséretét váltja ki, hanem azt a követelést is, hogy Sebestyén Gyula úr „a magyar ifjúság és a magyar nép lelkületének megmételyezését" célzó „művét vonja be és égesse el!"[1]

Úgy gondolom, a historiográfia feladata nem ez. Nem ily rikító, de sokkal tanulságosabb: az esemény, a történeti személyiség tudományos megismerésének folyamatát kell bemutatnia.

Egy történeti probléma tudományos megismerésének útja két tényező függvénye. Az egyik az utókornak a mindenkori jelen aktualitásaiból következő új és új kérdésfeltevése, a másik — az elsőnek bizonyos fokig alárendelten — a forráskutatás állapota. Az új szempontú feldolgozás, ha nem szólaltathat meg egyúttal új forrásokat is, ritkán hoz lényeges új eredményt, s ha a társadalomban nincs meg az új értékelés igénye, feldolgozatlanok maradnak az újonnan feltárt források.

Társadalomfejlődés és történeti kutatás összetartozásának meggyőző példája a szigetvári Zrínyi-historiográfia.

Zrínyi és Szigetvár történetének legfontosabb, egykorú és jól értesült elbeszélő forrásai Zrínyi kamarásának, a szemtanú Črnko Ferencnek Budina latin fordításában fennmaradt emlékirata, továbbá Istvánffy és Forgách históriája. Rájuk épül — az idők folyamán feltárt egyéb források mellett — minden történeti feldolgozás, a közel egykorúaktól kezdve egészen a 400 éves évforduló emlékkönyvéig.

Az első, máig alapvető tudományos munka Salamon Ferencnek a 300 éves évforduló küszöbén, 1865-ben. Az első Zrínyiek című kötetében megjelent biográfiája: Zrínyi Miklós, a szigetvári. Salamon, korának kimagasló történetírója, a magyar szabadságharc egykori honvédje, a polgári liberalizmus álláspontjáról közelítette meg hősét. „... a feudális korszak főurainak a haza egy részében való döntő szerepét és az államhoz való viszonyát mutatom fel — mondja előszavában. — Nem hallgatom el a régi oligarchák kártételeit, de kiemelem érdemeiket is, ami talán nem fölösleges olyan korban, amely a polgári és népelem emancipatiójának kora, s amelyben a közvélemény túlbuzgalmában hajlandóvá lett csak roszat érteni feudalismus és várúr elnevezések alatt, s midőn elterjedt vélemény, hogy az egykori várurakban semmi hazafiság és magasb politikai elvekig való emelkedés nem volt meg, hanem igen kevés kivétellel mindenik csak magán érdeke előmozdításának eszközeül használta föl a közügyet." Munkájában reális társadalomábrázolásra törekszik. „Bajos sok esetben eldöntenünk, némely tettről, önérdek vagy magasztos hazafiság sugallta-e nagyobb mértékben" — állapítja meg általános érvénnyel, s ez a tárgyilagosságra törekvés teszi hitelessé Zrínyi alakját is: „Világosság és árny vegyítve vannak hősünk jellemében, mint minden emberében. De Zrínyinél az árnyoldalak is bizonyos nagyságban tűnnek föl. Lehet őt keménységről, bűnről vádolnunk; de gyöngeségekről nem." „Ő is a magyar oligarchák közé tartozott; de osztályának egyik legnemesebb példányképe, kivált a maga kortársaihoz hasonlítva."[2]

Salamon Zrínyi-képe meghatározta a tudományos történetírás következő száz esztendejének álláspontját. Aki Zrínyiről és Szigetvárról tudományos igénnyel írt, az ő monográfiájához nyúlt vissza — s nyilván így lesz ez a jövőben is. Újonnan előkerült források részletmegállapításait nemegyszer

1 *Sebestyén Gyula:* Zrínyi Miklós, a szigetvári hős életének története. Budapest, 1878. (Történelmi Könyvtár 43.) 119. o. (Új kiadás: 1896.); *Németh Béla:* Szigetvár története. Pécs, 1903. 286. o.

2 *Salamon Ferenc:* Az első Zrínyiek. Pest, 1865. VI—VII., 531., 370., 659. o.

módosították, társadalomrajzát a későbbi polgári történetírás elsekélyesítette, a jelenkor marxista történetírása kibővíti és elmélyíti, erre éppen a Szigetvári Emlékkönyv tanulmányai a bizonyító példák, de Salamon tudományos teljesítménye, amíg csak olvasni fogják, tiszteletet ébreszt.

A millennium évtizedének hazafias görögtüzét vonzotta a szigetvári hőstett. Számos kisebb-nagyobb forrásközlést köszönhetünk a felbuzdulásnak, hiszen — hogy a Hadtörténelmi Közleményekből idézzünk — „a hazafi szíve büszkeségtől feldobog mindannyiszor, valahányszor Szigetvár s hős védője, Zrínyi Miklós gróf nevét hallja".[3] E forráskiadványok sorában kettő alapvető. 1891-ben Thury József közzétette magyar fordításban a szemtanú török történetíró, Szelániki Musztafa följegyzéseinek a szigetvári hadjáratról szóló részeit,[4] 1898—1899-ben pedig Barabás Samu adta ki a „Zrínyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok" két kötetét, amely — Szekfű ítélete szerint — „méltó a nagy hős emlékéhez".[5] Barabás forráskiadványa alapozta meg a Salamonénál szélesebb bázisra épülő további kutatást, ugyanakkor az általa összegyűjtött új anyagok Salamon kombinációit „a hős jellemét illetőleg itt-ott föltétlen bizonyosságra emelik", másutt hiányait kipótolják, részben megigazítják. E „kipótlás" és „megigazítás" — ami az adatokat illeti — föltétlenül igaz. Ha viszont Barabás rövid „Bevezetés"-ét összevetjük Salamon munkájával, nem tagadhatjuk a szemléletben mutatkozó hanyatlást. Salamon még megkísérelte megrajzolni Zrínyi egyéni fejlődését az apai háztól, az apától, akinek „nehéz viszonyok közt magasb céljai nem voltak a szerencsés kimenekülésnél", a fiú önként vállalt szigetvári hősi haláláig; Barabás Zrínyi-képe már statikus: „egész egyénisége a hazaszeretetben olvadt föl. Ez vezérli kezdettől fogva élete utolsó pillanatáig"; s míg Salamon annak a kérdésnek a föltevését, hogy Zrínyi magyar vagy horvát volt-e, anakronizmusnak tekinti, Barabás már buzgón bizonygatja magyarságát.[6]

Barabás forráskiadványából sokan merítettek, de senki nem tartotta feladatának, hogy az új forrásokra új feldolgozást építsen. A korszellem nem kedvezett egy új, kritikai Zrínyi-monográfiának. Takáts Sándor találó bírálata szerint a történészek „Zrínyi Miklósban csak a hőst látják, s a hősnek szerintök hibátlannak kell lenni."[7]

Így történt, hogy Barabás forráspublikációjának anyagát egy új Zrínyi-biográfia méreteiben először — több mint 60 éves késéssel — a Szigetvári Emlékkönyv, Benda Kálmán értékesítette.

Benda Kálmán tömören összefogott tanulmánya méltó a nagy elődhöz, Salamon Ferenc monográfiájához; méltó adatkezelésében, társadalom- és jellemábrázolásában, stílusában egyaránt. Írásában helyükre kerültek az utolsó száz évben feltárt új adatok, s értékelésüket megnyugtatóvá tette a marxista történelemszemlélet következetes érvényesítése. A Szigetvári Emlékkönyv nyitó tanulmánya éppoly korszerű, mint annak idején Salamon munkája volt, s ha egymás mellé állítjuk őket leolvashatjuk róluk a magyar történetírás élvonalának százéves fejlődését.

Benda tanulmányából két mozzanatot szeretnék kiemelni. Az egyik Zrínyi ábrázolásának szerkezeti megoldása, a fény és árny festők ecsetjére méltó játéka, a másik a helyzetek logikájának megéreztetése. Gondoljunk a tanulmány utolsó lapjára, ahol Benda kifejti: „Zrínyi számára nem volt más vá-

3 *Matunák Mihály:* Adatok Szigetvár (1566) elestének történetéhez. H. K. 1897, 298. o.
4 *Thury József:* Szigetvár elfoglalása 1566-ban. Török forrás szerint. H. K. 1891, 60—80., 208—225. o.
5 *Barabás Samu:* Zrínyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. I—II. Budapest, 1898—1899. (MHHD. 29—30.); *(Hóman Bálint)—Szekfű Gyula:* Magyar történet. Budapest, 1935, III. 591. o.
6 *Barabás:* i. m. I. Bevezetés; *Salamon:* i. m. 245., 436. o.
7 *Takáts Sándor:* Vizsgálat Zrínyi Miklós ellen 1565-ben. Századok, 1905, 889. o.

lasztás", mint hogy bezárkózzék Szigetvárba. A feudális nagyurat, mivel máshol nem kapott rangjához, képességeihez méltó szerepet, büszkesége arra késztette, hogy betöltse özv. Nádasdynéhoz írott levelének híres szavait: „ha a sors úgy hozza, életem elvesztésével is szolgáljak a jóságos Istennek, ő szent császári és királyi felségének, a keresztény közösségnek és végső romlására jutott édes hazámnak".

Zrínyi Miklós életrajzának koronája, a történetíró jutalma, de egyúttal legnehezebb próbája is, az ostrom története és a hős halála. A kötet szerkezeti felépítése megakadályozta, hogy a Zrínyi-életrajz írója végig vigye munkáját. Zrínyi Szigetvárba zárkózásával véget ér Benda Kálmán tanulmánya. Az ostrom történetét Bende Lajos dolgozta fel.

Az ostrom történetét és Zrínyi halálát lényegében már az egykorú elbeszélő források tisztázták. Az ellentmondásokat ki lehet küszöbölni, a részletekben elkövetett tévedéseket más források segítségével ki lehet igazítani, esetleg újabb mozzanatokat is föl lehet tárni, de az előadás gerince mindig Istvánffy és Črnko munkája marad. Őket követi Bende Lajos is, Istvánffy múlt századi magyar fordítását használva az eredeti helyett, s Črnko emlékiratát a fordító Budina históriájának vélve. A forráskezelés ilyen fogyatékosságainál súlyosabb problémát jelent az ostromleírás alapjául szolgáló topográfia. Bende Lajos szóban és rajzban is fölvázolja Szigetvár topográfiáját, de nem támasztja alá a várásatások eredményeivel, vagyis a bizonyítással adós marad.

De nemcsak Bende Lajos mellőzi a szigetvári ásatásokat; egyetlen régészetileg feltárt törökkori végvárunk szerkezetéről, építéstörténetéről, hiteles topográfiájáról az egész emlékkönyvben nem találunk semmit. Véleményem szerint a régészeti rész elmaradása a Szigetvári Emlékkönyv legbántóbb fogyatékossága. Ez lett volna az az új természetű, eddig hozzáférhetetlen forrásanyag, amely új alapokra fektetheti az ostrom történetének feldolgozását, s új színt hozhat Szigetvár historiográfiájába.

Tóth Sándor

Az emlékkönyv tematikájába nagyon jól beleillett volna egy katonapolitikai, hadászati elemzést adó tanulmány, amely a többihez hasonló megalapozottsággal és széles kitekintéssel vizsgálná a török elleni védelem problematikáját a XVI—XVII. században. Az eddigi kutatások eredményei azt igazolják, hogy a bécsi udvar csak *stratégiai védelemmel* kísérelhette meg a török távoltartását az örökös tartományoktól. Az adott külpolitikai helyzet, a kedvezőtlen pénzügyi viszonyok és a központi hatalom gyengesége nem tette lehetővé nagy támadó hadjáratok szervezését. A török elleni stratégiai védelem tehát szükségszerű volt s egyben meg is felelt az udvar érdekeinek.

Nem látom indokoltnak azonban a stratégiai védelem mindvégig uralkodó *passzivitását.* Bár nem foglalkozom a tárgyalt korszak történetével, ismereteim szerint az udvar minden esetben képes volt jelentős erejű sereget szervezni — valahányszor erre elszánta magát. Kérdés, miért nem használta fel ezt a sereget támadásra és *ténylegesen* a passzivitás felelt-e meg érdekeinek. Nagyon figyelemre méltónak tartom e tekintetben Perjés Géza kutatásait és a támadások hatósugarával kapcsolatos probléma felvetését. Úgy vélem, a stratégiai védelem *aktivitásának* adva voltak a feltételei, de azokat az udvar és a haditanács részben nem ismerte fel, részben pedig a töröktől való félelme nagyobb volt az indokoltnál és túlértékelte annak támadó lehetőségeit. A probléma kutatása előbbre vinne bennünket a török elleni védelem legfontosabb kérdéseinek helyes értékelésében.

Makkai László

Az emlékkönyvek cikkírói általában nem ismerik egymás hozzájárulását, s a szerkesztőnek sem feladata, hogy a cikkekből szintézist alkosson. Így van ez a Szigetvári Emlékkönyv gazdaság- és társadalomtörténeti írásaival is, amelyekkel most röviden foglalkozni kívánok. A kritikusra vár az a hálás feladat, hogy a különböző szerzők eredményeinek már egyszerű egymás mellé rakásával is újat, többet mondjon annál, amit az egyes szerzők külön-külön mondhattak. A szóban forgó négy szerző (Káldy-Nagy Gyula, Rúzsás Lajos, Reuter Camillo és T. Mérey Klára) érdeme, hogy van bőven új adat és szempont, amelyeket egybe lehet vetni. Itt csak a legérdekesebbekre kívánom felhívni a figyelmet. Reuter Camillo megállapítja a török vonatkozású földrajzi nevekről szóló cikkében, hogy a török uralom a magyar helynévadásban viszonylag kis szerepet játszott s a legtöbb helynév a falvak határában szerzett török birtokokra, főleg rétekre vonatkozik. Igen vonzó feladat ezek után, ha Káldy-Nagy Gyula defterközléseiben utánanézünk ezeknek a földrajzi neveknek s nem egy esetben ki is derül, hogy a mai „agarét" egy bizonyos töröknek a rétje volt a XVI. század második felében. Még érdekesebb azonban az, hogy az ilyen közvetlen török birtokban levő földek gyakran fordulnak elő (43 faluból 20-ban), de terjedelmük nem nagy, néha majorok, szántók, többnyire azonban csak rétek. Káldy-Nagy Gyula közléseiből azt is megtudjuk, hogy ezek a földek mint az elmenekülő magyar nemesség birtokai kerültek török kézre. Parasztbirtokot a török nem vett el. Megerősíti e megfigyelésnek a helyességét Rúzsás Lajosnak az a megállapítása is, hogy a török uralom alá került dunántúli mezővárosokban a magyar parasztpolgárság a nemesektől otthagyott szőlőkkel is gyarapodott. Tehát a nemesi földeknek csak egy része került közvetlen török birtoklásba, más része a parasztoké lett. Ha megfigyeljük ezekben a közleményekben a török adórendszert, kiderül, hogy a törökök lényegében átvették a magyar szokásokat, s a magyar paraszt körülbelül azt fizette török földesurának és a szultánnak, amit azelőtt a magyar földesúrnak és a királynak. Egy kivétellel: a török szpáhi nem követelt szántó-vető robotot, ami már a XVI. században a királyi és erdélyi területen élő parasztságnak legsúlyosabb terhévé vált. Rúzsás Lajos bizonyos gazdasági fellendülést konstatál a mezővárosokban a XVI. században, T. Mérey Klára pedig azt közli, hogy a XVII. században is a falvak pénzjáradékot fizettek a szpáhinak és a szultánnak egyaránt. A pénzjáradék pedig piacot, viszonylag élénk kereskedelmi forgalmat tételez fel, amiről adataink is vannak.

Mindez bizonyos fokú jólétre mutat s aligha lehet kételkedni Káldy-Nagy Gyula adatainak helyességében, aki a XVI. század második felében a termelés növekedését mutatja ki. Ezzel szemben T. Mérey Klára cikke a pusztulásnak, az elnéptelenedésnek ijesztő folyamatát bizonyítja kétségbe nem vonható számokkal. Egybevetve a különböző adatokat, az olvasónak önkéntelenül az a benyomása támad, hogy történetírásunk erősen eltúlozta a török gazdasági elnyomás súlyát, ugyanakkor viszont azoknak van igaza, akik a szüntelen háború pusztító hatását hangsúlyozták. Nyilvánvaló, hogy Magyarországnak a török által elfoglalt területét nem a török gazdasági kizsákmányolás tűrhetetlensége, hanem a háborúk tették tönkre.

Azt jelenti-e vajon ez, hogy „rehabilitálni" akarjuk a török uralmat? Nagyon furcsa kísérlet volna ez ma, ezen a helyen. Zrínyiék és az összes honvédők harca nem volt értelmetlen. A török feudalizmus, ha egyes vonatkozásokban kisebb terhet is jelentett a népre, mint az európai, a fejlődésnek egy zsákutcája volt, mint azt a történelem világosan bebizonyította. Egyik előadásban hallottuk az érdekes megállapítást: a török hatás csak a korabeli magyar kézifegyvereken mutatkozik, lőfegyvereink olasz és német minták

után készültek. A gép előtti feudalizmus világa volt a törököké, s Magyarországnak, ha az európai gazdasági-társadalmi fejlődést akarta követni, el kellett tőle szakadnia. Egyéni hősiességen túlmenően ezért ünnepeljük Zrínyit és honvédő hőseinket.

Végül még egy szót: az emlékkönyv kiadásáért hozott áldozatért elismerés illeti a Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetét. A kiadvány — reméljük — kedvet csinál majd itt és másutt is a helyi tanácsoknak, hogy a helytörténeti kutatómunkát az eddiginél jobban gondozzák.

Perjés Géza

A szigetvári tudományos emlékülés legfőbb eredménye, hogy bebizonyította a nemzetközi együttműködés hasznait. Gökbilgin, Horaček és Wagner professzorok előadásai megmutatták, hogy a szigetvári eseményeket mennyire csak a nemzetközi helyzet ismerete alapján lehet megérteni.

Benda Kálmánnak Horváth Miklós referátumához fűzött megjegyzéseivel több tekintetben egyetértek. A magam részéről is problematikusnak tartom, hogy kívül maradva a váron, Zrínyi komolyan megzavarhatta volna lovasságával az ostromot. A rendelkezésére álló néhány ezer lovassal minden bizonnyal nem kényszeríthette volna Szulejmánt az ostrom megszakítására, de még az is igen kérdéses, hogy portyázó vállalkozásai eredménnyel jártak volna-e, hiszen a töröknek éppen az ilyen célra alkalmas lovassága igen nagy számú volt.

Ami a Benda által felvetett terminológiai kérdéseket illeti, véleményem az, hogy valójában igen kell ügyelni minden szaktudomány művelőjének arra, hogy szakmájának nyelve érthető maradjon a kívülállók számára is. A másik követelmény a terminológiával szemben, hogy következetes és zárt legyen. Ugyanakkor bizonyos fenntartásokkal kell élni egyes terminusoknak múltbeli események leírásánál való felhasználása tekintetében. Így például nem tartom helyesnek, hogy Horváth Miklós a XVI. század viszonyai között hadászati és hadműveleti célokról beszél. A kor hadtudománya ugyan a hadászat (stratégia) kifejezést nem ismerte, azonban világos, hogy csak két része volt a hadtudománynak: hadászat (stratégia) és harcászat (taktika). A hadászati vezetés mellett a hadműveleti vezetés fogalmának bevezetését a francia forradalom alatt bekövetkező hadművészeti változások tették szükségessé, amikor is kialakultak a hadműveleti egységek — a hadtestek és a hadosztályok.

Heckenast Gusztáv felszólalásával kapcsolatban hangsúlyozni kívánom, hogy a forráskritikát érintő megjegyzéseit rendkívül fontosnak és megszívlelendőnek tartom, ugyanakkor azonban rá szeretnék mutatni arra is, hogy Bende Lajos tanulmánya legalábbis két igen fontos új eredményt hozott: egyrészt tisztázta a vár szerkezetének taktikai vonatkozású részleteit, az oldalozó tűzre való felépítettségét, másrészt azt, hogy a török nem három, hanem csak két töltést épített ki az ostromhoz, ami igen fontos körülmény, tekintve, hogy kb. 25 000 m^3 föld megmozgatásáról volt szó.

Makkai László felszólalásával kapcsolatban megjegyzem, hogy magam részéről szintén hajlok arra, hogy a despotikus és jól megszervezett török államban az alattvalók nagyobb nyugalmat élvezhettek nem utolsósorban a katonai szempontok előtérben állása miatt. Például a hadsereg felvonulási útvonalának környékén — Szerbiában és a Szerémségben — igen szigorú rendszabályokkal védték a lakosságot a katonák túlkapásaitól. Szulejmán naplójában gyakran olvashatók ilyen megjegyzések: „X. Y. katona feje levágatott, mert lovát a vetésre engedte". Egész más volt a helyzet Magyarországon, ahol az állandó határvédelmi harcok hatalmas pusztítást okoztak.

Tóth Sándor, hivatkozva az általam felvetett hatósugár gondolatára, azt állította, hogy éppen mert a török elérkezett hatósugara végéhez, a bécsi udvar a védelmet nagyobb aktivitással irányíthatta volna. Eddig a pontig egyetértek Tóth Sándorral, azonban szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy két hatósugárról van szó: egyik a töröké, a másik a bécsi udvaré, és a két állam erőviszonyainak különbségét semmi sem mutatja jobban, mint éppen az a körülmény, hogy Budát a török hadsereg Konstantinápolyból is elérhette, míg a császári hadsereg Bécsből nem. Hogy a bécsi udvari haditanács túl passziv volt, az kétségtelen, azonban nem hiszem, hogy Szigetvárt fel lehetett volna menteni.

Horváth Miklós

Benda Kálmánnak az előadásomra tett kritikai észrevételeihez szabadjon néhány megjegyzést fűznöm.

Mélyen egyet kell értenünk Benda Kálmánnal abban, hogy Szigetvár 1566-os története több részletkérdésének további feltárásához szükséges az újabb és újabb forrásfeltáró munka.

Benda Kálmán reményt fűz ahhoz, hogy a Bécsi Levéltárakban (Kriegs- und Staatsarchivban) lehetséges még számos „meglepetést" tartogató iratot találnunk. Kétségtelenül, a levéltárak bármennyire rendezettek, mégis a kimeríthetetlen kúthoz hasonlóan és a véletlen folytán — sokszor nem is sejtett állagokban — lehetséges nem várt, új adatokat találnunk.

Bécsben több éven keresztül kutattam ez irányban. Benda Kálmánnal 1963-as ott tartózkodása alkalmából együtt néztük át azokat az iratokat, amelyeket Zrínyire, Szigetvárra vonatkozólag kutattam ki és azokat az anyagokat, amelyeket munkatársam, Kun József gyűjtött össze. Sajnálattal állapítottuk meg Benda Kálmánnal együtt, hogy nem sikerült újabb adatokat találni.

E kérdéssel kapcsolatban azonban meg kell jegyeznem, hogy a háborúk, csaták katonai elemzésének és értékelésének az alapja bár a levéltári forrás is, de nemcsak ez.

E korban — mint általában a történelem legújabb korszakáig — a hadvezérek, a parancsnokok helyzetmegítéléséről, irányító, szervező munkájáról stb. írásos dokumentáció nem maradt az utókorra.

A várvédelem vezetésének katonai értékelését — jelenlegi célkitűzéseinket véve figyelembe — a harci események menetéből, a csatatérből, a saját és az ellenség helyzetéből stb. kiindulva kell megtennünk.

A tudományos vizsgálódás e módszerét a hadtörténész nem nélkülözheti még a második világháború hadtörténeti feldolgozásánál sem.

A harc dinamikája közben történő változásokról például a legtöbb esetben nem lehet írásbeli dokumentumot készíteni, s így a vezetés értékelését a hadtörténeti kutató is csak az adott helyzetből tudja levonni.

Azt hiszem félreértésből fakad Benda Kálmán hozzászólásának az a része, melyben kifejti, hogy nem győzte meg az az állításom, amely szerint, ha Zrínyi a váron kívül marad, akkor „a báni és főkapitányi bandériumokkal felmenthette volna Szigetet..." Előadásomban ezt nem állítottam, mert ez valóban lehetetlen lett volna.

Referátumom az *aktív* várvédelem problematikáját Szigetvár védelmének esetében a kor várháborúinak kialakult hadművészete alapján vizsgálja. A kicsapások szükségességét és annak elmulasztott lehetőségének kérdését taglalja. Alapvetően azt mutatja ki, hogy az *adott* lehetőségen belül (tehát az objektív helyzet, a védők kis létszáma esetében), hogyan volt lehetséges

helyes várkapitányi és dunántúli főkapitányi elhatározással a kicsapásokra kevés erőt más módon pótolni.

Egyébként az Országos Katonai Szabályok[1] és Miksa 1565. június 15-i levele[2] szerint Zrínyinek joga lett volna főkapitányi csapatait, saját várainak őrségét és a particuláris insurrectiót a vár védelmére kívülről felhasználni, anélkül, hogy a Győrnél táborozó birodalmi hadseregnél kellett volna csapataival tartózkodnia.

Úgy vélem, hogy az 1556-os és az 1566-os erőviszonyokat ismertető táblázat egyértelműen megvilágítja az analógiát az aktív védelem kérdésében, de nem tesz egyenlőségi jelet a két katonai helyzet közé.

Szabad legyen egy rövid megjegyzést tennem a katonai terminológiára. Az előadás, ahol a mai kor katonai szakkifejezéseit használja, ott egyértelműen megmondja, hogy *„a szemléletesség kedvéért modernebb kifejezéssel élve"* (kiemelés tőlem — H. M.) helyettesíti a régi katonai kifejezést.[3]

Végezetül megköszönöm Benda Kálmánnak az Újváros építkezésének gazdasági vonatkozásaira tett szíves megjegyzéseit. Valóban, az Újváros építésének gazdasági okait az eddigi források nem mutatják meg teljesen egyértelműen. E tárgyban további kutatás szükséges. E kérdésre tett szíves észrevételeit a további munkában fel fogom használni.*

Kopasz Gábor

Mint levéltáros, szeretnék néhány szót fűzni ahhoz a felvetett kérdéshez, hogy Pécs rendes mezőváros volt-e a török hódoltság alatt. Érdekes, hogy a török hódoltság utáni legelső városi jegyzőkönyvektől kezdve mind a magistrátus (belső tanács), mind a congregatio (külső tanács, közgyűlés) Pécs városát mindig és következetesen civitasnak nevezi, pedig csak 1780-ban kapott Mária Teréziától sz. kir. városi jogot és rangot. Miután a török uralom megszűnésével ismét püspöki-földesúri várossá lett Pécs és ennek ellenére *civitas*-nak nevezik a városi kormányzó szervek, még kevésbé nevezhették *oppidum*-nak a török uralom tartama alatt, amikor a püspöki-földesúri hatalom szünetelt.

Az emlékkönyvvel kapcsolatban a felszólalók hiányolták, hogy nem közöl tanulmányt a legutóbbi, igen tanulságos *szigetvári ásatásokról*. Valóban, ez nagyon hiányzik a kiadványból, de szeretném hangsúlyozni, hogy ez nem a szerkesztő terhére írandó. Biztosra veszem, hogy maga Rúzsás Lajos nyújt még tájékoztatást az ásatásokról készült tanulmány kimaradásának okáról.

Végül még legyen szabad igen röviden szólnom ahhoz a kérdéshez, hogy a történetírók, különösen a hadtörténetírók minél maradéktalanabbul támaszkodjanak az eredeti *levéltári forrásanyagra* és így tisztázzák a szigeti vár védelmének problémáit, a védők nemzetisége, egészen addig, hogy hány volt közülük horvát, hány magyar. Mint ismeretes, itt az a legnagyobb nehézség, hogy a török hódoltság alatti területeken a levéltári anyag teljesen megsemmisült. Szigetváron is csupán néhány missilis levél került elő. Annál értékesebb, ha a különböző családi levéltárakban sok fáradozással sikerül Sziget védelmére, ostromára utaló egy-egy levelet felkutatni. Az aztán valóban jogos igény, hogy az ilyen lehetőségeket a kutatóknak ki kell használniuk.

1 Tudománytár, 1842. VII. 38.
2 Vö. *Salamon Ferenc:* Az első Zrínyiek, Pest, 1865. 471—472. o.
3 *Horváth Miklós:* Szigetvár védelmének néhány katonai kérdése. Hadtörténelmi Közlemények, XIII. évf. 4. sz. 844. o.
* Az ülésen Perjés Géza hozzászólására tett reflexiómat jelen közleményből kihagytam, mivel a tárgyalt korban a stratégia és taktika érvényesült maradéktalanul. Így Perjés Géza észrevétele helytálló.

Örvendetes, hogy vitánkon a cseh, osztrák és török tudomány képviselve van. Ám jó lenne, ha egy esetleges újabb „szigetvári vitára" a jugoszláv historikusokat (elsősorban horvátokat és bosnyákokat) is meghívhatnók — azonkívül arabokat, hiszen Szulejmán serege, mely Szigetet ostromolta, nemcsak „török" sereg volt, hanem a sok nemzetiségű oszmán világbirodalom serege, azé a birodalomé, melyben a délszlávok és az arabok is nagy szerepet játszottak. Minthogy Ali Portug személyében az oszmán tüzérség vezetője egy mohamedán hitre tért portugál volt, az sem lenne érdektelen, ha egy, a XVI. századdal foglalkozó portugál historikus referátumát hallhatnók.

Térjünk azonban rá a Szigetvári Emlékkönyv egyes cikkeire. Hozzászólásomban mindenekelőtt Benda Kálmán tanulmányával (Zrínyi Miklós, a szigetvári hős) szeretnék foglalkozni. Nagyon helyes, hogy Benda tárgyilagosan elemzi a Zrínyi család származását, és hogy nyíltan kimondja: „A Šubić nemzetségből származó Zrínyiek a horvát főnemesség egyik legrégibb és legelőkelőbb ágát alkották".[1] A Zrínyi—Šubić összefüggést, a Zrínyi család horvát származását nem lehet tagadni és helytelen lenne elfogadni az olasz nacionalisták tételét, akik a XIII. században felbukkanó „De Brebirio" elnevezés alapján olaszokká, vagy latin-dalmatákká akarnák minősíteni a Zrínyieket. Persze, Dalmáciában nincsenek kizárva bizonyos latin vérségi kapcsolatok — a Zrínyiekkel rokon Frangepánok esetében ez történelmi tény! —, a maga egészében azonban mégis a régi horvát főnemesség az a társadalmi környezet, amelyből a Zrínyi család előlépett.

Még jobb lenne, ha Benda nagyobb figyelemben részesítené a horvát — sőt általában a szláv — szakirodalmat, s foglalkozna például Zrínyi és a *glagolizmus* viszonyával. Tudjuk, hogy a szláv kereszténységnek, a Cirill—Metód-féle missziónak egyik ága az Adria vidékén honosodott meg, s a tengerparti egyházmegyék katolikusai a IX—X. század óta „félhivatalosan", 1248 óta — pápai engedély alapján — immár „legálisan" ószláv nyelven tartották az istentiszteletet, és szertartáskönyveiket glagolita betűkkel írták, azaz a Cirill-féle legrégibb szláv abc-vel. Ez a glagolizmus — a Quarnero szigetein és az észak-dalmát tengerparton — napjainkig továbbélt, sőt a II. vatikáni zsinat liturgikus reformjai során gyakorlatilag még erősebbé vált.

A középkorban — mint erről jugoszláv irodalom- és művelődéstörténeti munkákban olvashatunk — még szlovén területre is eljutott a glagolizmus. Magyarországon is tudtak róla: az Érdy kódex előszavában szerepelnek a „glagolitae fratres". A glagolita írásbeliség aztán nem maradt meg kizárólag egyházi jellegűnek, hanem világi ágat is fejlesztett. Elsősorban a horvát tengermellék főnemesi családjai — köztük éppen a Zrínyiek és a Frangepánok — használták a glagolita írást s támogatták a mozgalmat. Ezek a nemesurak okleveleikben, családi irataikban is a glagolita írást használták: még a kőszegi hős, Jurisich Miklós is így írta alá nevét, akkor is, ha az oklevél szövege német vagy latin volt. Nyilvánvaló, hogy szigetvári Zrínyi Miklós is ebben a tradícióban nevelkedett, akárcsak dédunokája, a költő Zrínyi.

Minthogy a glagoliták szláv nyelven tartották az istentiszteletet, érthető, hogy könnyen kapcsolatot létesítettek a reformáció hasonló törekvéseivel. Benda ugyan így ír: „... a horvát arisztokrácia megmaradt a katolikus egyházban, Zrínyi pedig a magyar főurakkal együtt a protestantizmushoz hajlott.[2] Ugyanezen a lapon persze szerepel az az adat, hogy „Truber Primus

1 Szigetvári Emlékkönyv. Szerk. *Rúzsás L.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 16. o.
2 Uo. 45. o.

ausztriai luteránus prédikátor megküldte neki saját műveinek dedikált példányát", közben azonban Benda figyelmét elkerüli az a tény, hogy Truber (pontosabban Primož Trubar) nem „ausztriai", hanem szlovén prédikátor volt, a délszláv reformáció egyik vezető egyénisége. Matija Murko németül kiadott könyvéből,[3] vagy Frank Wollman monográfiájának idevonatkozó fejezetéből[4] könnyen tájékozódhatunk az egész témakörről, a Trubar-körnek azokról a terveiről, hogy a glagolita hagyományok felhasználásával elterjesztik a protestantizmust az egész Balkánon, nemcsak a katolikus vagy pravoszláv délszlávok, hanem a törökök között is. Egyébként a cseh Rosenberg gróf — akit Benda ugyan említ —, a szigeti hős apósa, szintén támogatta Trubarék mozgalmát. Zrínyi protestáns-szimpátiái tehát ebből a forrásból származhatnak.

Rúzsás Lajos tanulmányában vitathatónak érzem Pécs besorolását a „mezővárosi" kategóriába. Igaz, jogilag Pécs nem volt a XVIII. század előtt „szabad királyi város", azonban ha a városképet, a kulturális helyzetet nézzük, nem helyezhetjük Pécset olyan, valóban „mezőváros" jellegű településekkel, mint például Mohács, Körmend, vagy a nagy alföldi városok, egy színvonalra. Hiszen Pécs a XI. század óta püspöki székhely volt, a XIV. században néhány évtizedig egyetemi város, a középkor óta pedig falak vették körül. Bármilyen lett légyen is Pécs jogi helyzete, a tényleges szituációt tekintve inkább *civitas* volt, semhogy *oppidum*, inkább *Burg*, mint *Markt*, inkább *grad*, mintsem *trg*. (A *város* szó egyébként — melyet Rúzsás említ — a velencei uralom alatt álló horvátoknál is meghonosodott, s itt éppen a belvárost jelentette, Zadar (Zára) belvárosát a dalmátok ma is varoš-nak nevezik, sőt van egy Varoška ulica is!).

Az egész mezőváros-komplexust — amelyet nálunk 1940 táján a népi írók körében kezdtek kissé fetisizálni — egyszer alaposan meg kellene vizsgálni, eurázsiai távlatokban, s el kellene végezni az agrár jellegű, mégis városias települések összehasonlító kritikai analízisét, a Pó-síkságtól egészen Közép-Ázsiáig. Az esetleges rokonvonások és összefüggések, vagy ellentétek így jobban kidomborodnának.

Nagyon szerencsésnek tartom viszont, hogy Rúzsás a török—balkáni kultúra nyomaira is kitér.[5] Rúzsás itt elsősorban az osztrák szlavista professzor, Josef Matl megállapításait értékesíti: felhasználhatta volna azonban a Matlnál gyakran előforduló fogalompárt is: *ozmózis és fluktuáció*. Éppen Pécs városképében, művelődéstörténetében válik nyilvánvalóvá, hogy a török—bizánci—balkáni elemek az itt élő magyarságra és a később betelepülő németségre is hatottak, s hogy ezek a vonások még a XVIII. és XIX. századi Pécs arculatát is a maguk képére formálták. A „Prozess der Entbalkanisierung"[6] — hogy megint Matl kifejezését idézzem — tulajdonképpen csak a XX. század társadalmi mozgalmaival és technikai átalakulásával bontakozott ki egészen. De ha például egy író meg akarná alkotni a „régi Pécs" regényét, akkor a legjobb irodalmi mintákat a bosnyák Ivo Andrič regényeiben lelhetné meg.

Ami most a Szigetvári Emlékkönyv irodalom- és művészettörténeti részét illeti, elmondható, hogy mind Tóth István (A szigeti hős alakja a magyar irodalomban), mind C. Wilhelmb Gizella (A Zrínyi család törökellenes harcai a XVI—XVII. század képzőművészetében) érdemes és alapos munkát végeztek. Nem ártott volna azonban egy tanulmányt szentelni a szigeti hős alak-

3 *M. Murko:* Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslawen. Prag—Heidelberg, 1929.
4 *F. Wollman:* Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů, Praha—Brno, 1958, 23—25. o.
5 Szigetvári Emlékkönyv. 222—225. o.
6 *J. Matl:* Die Kultur der Südslaven (Handbuch der Kulturgeschichte, Lieferung 101—105). Frankfurt a. M., 1966. 6. o.

jának a *világirodalomban* sem. A gazdag horvát Zrínyi-irodalom csak *per tangentem* szerepel mind Tóth, mind a többi szerző cikkeiben, nem esik azonkívül szó a *szlovák* irodalom két érdekes alkotásáról, a XVI. századi, 100 strófás históriás énekről *(Píseň o Sigoti)*[7] és a nagy szlovák romantikusnak, Andrej Sládkovičnak az 1866. évi 300. fordulóra írott Zrínyi-poémájáról.

Az 1566 őszén keletkezett kis német eposzt a szigeti ostromról ülésszakunk első napján ismertette Georg Wagner professzor. Ennek a kiseposznak az az érdekessége, hogy formájában és stílusában is a Nibelung-éneket, a XIII. század nagy német hőskölteményét követi, leszámítva természetesen a középkori „mittelhochdeutsch" és a XVI. századi „frühneuhochdeutsch" dialektus közti különbséget. De az ismeretlen XVI. századi poéta — feltehetőleg a császári sereg valamelyik osztrák, vagy délnémet származású, irodalmilag tájékozott tisztje — biztosan ismerte a Nibelung-éneket, azt a szöveget, amelyet aztán igazában csak a XVIII. század fedezett fel újból. És sajátos véletlen, hogy a pécsi Galambosi László, „A kőliliom várá"-nak díjnyertes szerzője, lényegében szintén Nibelung-strófákban — bár egyébként Juhász Ferenc stílusát követve — írta meg kiseposzát!

A Nibelungok világától a barokk eposz — a Szigeti veszedelem — világáig ívelnek a Zrínyi-téma világirodalmi perspektívái. Nem kevésbé érdekes azonban a Zrínyi-ikonográfia sem. C. Wilhelmb Gizella talán jól tette volna, ha megkísérli a szigeti hős *teljes* ikonográfiájának feldolgozását, ha értékeli például a XIX. századi magyar történeti festészet Zrínyi-ábrázolásait, vagy a XX. századból Csontváry híres Zrínyi-képét. Csontváry Zrínyije ugyan nem tartozik a nagy festő legjobb alkotásai közé, érdekes azonban abból a szempontból, hogy a kirohanás jelenetét a mai Szulejmán-dzsámi előtti területre helyezi, tehát oda, ahová 1900 körül egyes historikusok a „belső várat" képzelték. Ma már tudjuk, hogy ez az elképzelés téves volt, s kissé naiv volt Csontváry is, amikor a szigeti hőst a XVIII. századi magyar nemesurak viseletébe öltöztette: a gazdag Zrínyi-ikonográfiának azonban így is érdekes produktuma ez a festmény.

7 *J. Mišianik:* Antológia staršej slovenskej literatúry. Bratislava, 1964. 178—193. o.

VÁLASZ A HOZZÁSZÓLÁSOKRA

Rúzsás Lajos

Benda Kálmán megállapította, hogy az emlékkönyvből nagyon hiányzik valaminő tanulmány jugoszláv szerző tollából, magyar archeológustól pedig egy ismertetés a szigetvári várban végzett ásatások eredményeiről.

Az előbbire vonatkozóan a választ vitaindító szavaimban már megadtam és ezért csak utalok rá: több helyütt kopogtattam levélbelileg — a Történettudományi Intézet segítségét is igénybe véve — jugoszláv tanulmányért, de ennek ellenére egyetlen jugoszláviai történetíró sem készített az évfordulóra Szigetvár ostromával kapcsolatos dolgozatot. Hogy a várásatások eredményeit nem sikerült az emlékkönyvben közzétenni, annak hosszú története van. Az ásatásokat feldolgozó cikket szerzője a kiadvány kézirata leadásának napjáig nem írta meg. Arra hivatkozott, hogy az ásatások nem fejeződtek be, eredményei tehát nem véglegesek. Erre való tekintettel a kiadó haladékot adott neki és beleegyezett abba, hogy tanulmányát utólag, a kiadói lektorálás lezártára nyújtsa be. E megértés révén a szerző három és fél hónapi időhöz jutott. Dolgozatát ez alatt el is készítette. A szerkesztői munka elvégzése után a kéziratot a kiadónak át is adtam. Közben — amíg külföldön tartózkodtam — a szerző írását a kiadótól visszavette. Amikor visszatértem, kérésemre dolgozatát módosítva másodszor is beadta. Egy nap múlva azonban végleg visszavonta, közléséről írásban lemondott. Ezért nincs a vár archeológiájára vonatkozó közlemény az emlékkönyvben.

Benda Kálmánnak arra a megjegyzésére, hogy nem tudunk semmit a védők nemzetiségi összetételéről, továbbá arról, milyen ideológia lelkesítette őket, a következőket válaszolhatom. A szigeti hősökről — vagy legalább egy részükről — eddig még jegyzék vagy zsoldlajstrom nem került elő. Budina és Istvánffy Miklós munkája alapján, továbbá elszórt adatokból a 2300—2500 emberből negyvenkilencnek a nevét sikerült eddig összeállítani. A negyvenkilenc névből 7 délszláv hangzású. Ez arra enged következtetni, hogy a védők többsége magyarokból állott. E következtetést megerősíti Budina is, aki szövegében kétszer is említi a várban harcoló nemeseket. Baranya nyugati, Szigetvár előtt elterülő vidékén számos faluban laktak kisnemesek. A török közeledtére nem futottak világgá, hanem Sziget falai közt kerestek oltalmat, és ott a magyar védők számát gyarapították. Ugyanígy a várba húzódtak a környék jobbágyai is. Erre mutat az az adat, amelyet a geresdi parasztokra vonatkozóan Benda Kálmán említ. Rájuk csak ilyen szétszórt, egyes adatok kerülhetnek elő. A királytól zsoldot húzó katonákra azonban még egy lajstrom adhat felvilágosítást. A vár védőinek nemzetiségi összetételére vagy gondolatvilágára ezért ma többet nem mondhatunk.

Az, hogy a kirohanók közül néhányan fogságba estek, nem volt eddig sem ismeretlen történetírásunk előtt. Budina e tényt említi. Siklósi Mihály kálvinista papról, aki részt vett a kirohanásban, tudtuk, hogy később munkatársa lett a Wittenbergben megjelent Zrínyi-albumnak. Németh Béla, Szigetvár történetírója is ismeri három kirohanó hősnek a nevét, akik fogságba kerülve, onnan 1571-ben szabadultak meg. E tekintetben is már csak elszórt adatokat remélhetünk.

Heckenast Gusztáv hiányolja, hogy a kötet nem tartalmaz olyan tanulmányt, amely Zrínyi megítélésének alakulását mutatná be a magyar történelemben. Erre azt válaszolhatom, hogy Zrínyi alakjának historiográfiai bemutatására vonatkozó tanulmány közlését csak egy nagyobb terjedelmű emlékkönyv tette volna lehetővé. Az emlékkönyv ilyennek is indult. Azonban nem gyűlt össze elég fedezet arra, hogy önálló műként jelenjék meg. Ezért adta ki a Dunántúli Tudományos Intézet évenként megjelenő tanulmánykötete helyett. A kiadásnak ez a módja azonban terjedelmét korlátozta.

Makkai László ama gondolatához, hogy a török fennhatóság alá került magyar jobbágyok sorsa nem volt egészen kedvezőtlen, a következő megjegyzést fűzhetem. Noha a török területeken alludiumokról nem tudunk, a robot mégis nagyon nyomta a jobbágyokat. A török ugyanis erődítési munkálatokra és katonai fuvarokra sokszor igénybe vette őket. De a legnagyobb terhet a katonai beszállásolás jelentette. Emiatt a XVII. század harmincas éveitől a szökések a török területről általánossá váltak. Ilyen adatok birtokában nem tartható valószínűnek, hogy a jobbágyoknak a török uralom alatt jobb, kedvezőbb lett volna a soruk, mint a királyi területen.

Perjés Gézának csak azt tudom mondani, hogy a kiadó elsősorban tervezése érdekében követeli a teljes kéziratot — és ettől az álláspontjától nem tér el.

Tóth Sándor felvetette, hogy a Habsburgok a későbbi évtizedek folyamán a török elleni küzdelem céljaira többször is ki tudtak állítani 60—70 000 főnyi sereget. Ilyen erő felett rendelkezve miért szorítkoztak kizárólag csak védelemre, vagy legalább miért nem védekeztek néha támadással is? Erre azt kell mondanom: az irodalomban az a nézet az uralkodó, hogy a bécsi udvarnak a török elleni támadásra a felszabadító háborúig nem volt lehetősége. A jelenlevő Georg Wagner és Perjés Géza is ezt vallja. Egyetlen ellenkező véleményről tudok, amely kiemeli, hogy nem katonai, hanem politikai okok miatt volt a bécsi udvar képtelen a törökkel szemben fellépni. (Ez a kérdés különben Zrínyi Miklósnak, a költőnek és hadvezérnek az életproblémája.)

Angyal Endre és *Kopasz Gábor* kifogásolták, hogy miért sorolom Pécset az oppidumok közé. E kérdésben utalok azokra a nagy különbségekre, melyek a mezővárosok közt privilégiumaik alapján köztudomásúan fennállottak. Pécs olyan kiváltságokkal rendelkezett ugyan, amelyek messze föléje emelték az egyszerű oppidumoknak, de a földesúri joghatóság alól civitas címe ellenére sem szabadult fel. Gazdasági funkcióját tekintve pedig nem a kereskedő városok, hanem a bortermelő mezővárosok kategóriájába tartozott.

Horváth Miklós előző napi ülésen elhangzott előadásával és a mai felszólalásával kapcsolatban meg kell jegyeznem, hogy Zrínyi az Újváros létrehozásával gazdaságilag nem ért el semmit. Az a szegény baranyai menekültek viskóiból állott, akik felvevő piacot nem jelentettek, hiszen adót sem igen tudtak fizetni. Az pedig, hogy Zrínyi nem kirohanni, hanem áttörni akart volna, egyenesen elképzelhetetlen. Háromszázötven gyalogossal még az elfoglalt váron sem törhetett át, nemhogy a török táboron, amelynek egész lovassága üldözte volna. Ezen felül tanú is van arra — Cserenko —, hogy a halálra készült. Ha a bizonyítékokat mellőzzük és feltételezésekkel helyettesítjük, akkor nem tudunk az igazsághoz közelebb jutni.

*

Szigetvárott, az áldozatos hazaszeretet példájának színterén, ahol a védők és ostromlók 12 roppant véres kézitusában csaptak össze, oly elkeseredett volt a küzdelem, egy gondolatra kell rámutatnunk.

Forgách Ferenc váradi püspök nem sokkal a szigeti ostrom után történetében a következőket írta: „Nem akarom, hogy a legkisebb mértékben is azoknak a nyomán járjak, akik azzal a kiváló tulajdonsággal rendelkeznek, hogy nincs olyan szomorú, oly megrázó esemény, amit ne kedvezően tudnának előadni. Én ellenkezőleg abban a meggyőződésben vagyok, hogy az egy és örök végzet miatt a magyar múlt inkább tragédia, mint történelem."[1]

Egy évszázad múlva, amikor látszott, hogy az erőviszonyok megváltoztak, csak akkor írta le a szigeti hős dédunokája, nem fukarkodva akkor sem hibáink felsorolásával, hogy túlélhetjük a vészt, mert vitézek és áldozatkészek is tudunk lenni.

Ha ilyen őszintén, ilyen lelkiismeretesen vizsgáljuk népünk múltját, ha annak kérdéseit határainkon túlnyúló látókörbe állítjuk, akkor eljuthatunk oda, hogy a história nem egymástól elválasztó, hanem a népeket egymással megismertető, egymás megbecsülésére tanító és megbékéltető történelemmé válik.

A találkozók végén az együttműködést szimbolizáló lángot ünnepélyesen el szokták oltani. Nekünk az ellenkezőjét kell tennünk. Az együttműködésnek ezt a lángját ne oltsuk el, hanem vigyük tovább, hogy másoknak és az utánunk következőknek átadjuk.

1 Ghymesi Forgách Ferenc nagyváradi püspök magyar históriája 1540—1572. *Forgách Simon* és *Istvánffy Miklós* jegyzéseikkel együtt. Közli *Májer Fidél.* Pest, 1866. 32. o. (Monumenta Hungariae Historica. 16. köt.)

ELNÖKI ZÁRSZÓ

Vörös Károly

Tisztelt Emlékülés!

Az idő előrehaladott volta arra kötelezi a vita összefoglalóját, hogy mondanivalóját rövidre fogja, csak a lényegesre korlátozza.

Két napon keresztül tárgyaltuk és vitattuk Szigetvár ostromának problémáit, és az e problémákat bemutató és összefoglaló Szigetvári Emlékkönyvet. Mai tárgyalási napunkon a hozzászólók — a kötet érdemeit messzemenően elismerve — rámutattak egyes kisebb hiányosságaira is. De összemérve az utóbbiakat a teljesítmény egészével, vitán felül áll, hogy az emlékkönyv végül is feltétlenül pozitívan értékelendő: a kötet és a hozzá csatlakozó e kétnapos ülésszak, illetve vita együttesen igen jelentős előrelépést jelentett nemcsak Szigetvár védelme történetének, hanem az egész hazai törökkor kutatásának kérdésében is — olyan előrelépést, amelynek történettudományunk egésze számára is megvannak a maga általános tanulságai.

Első tanulságként kiemelendő a *tárgy komplex, sokoldalú megközelítésének* újból, itt is megbizonyosodott nagy előnye. Szigetvár ostroma történetünknek térben és időben egy igen szorosan körülhatárolt epizódja. Ennek az egyetlen — bár kétségtelenül nagy jelentőségű — epizódnak a kötetben és a vitában egyaránt sokoldalú, komplex megközelítése rámutatott egyrészt arra, hogy itt, Szigetvár körül is nemzeti történelmünk e korának milyen sok lényeges problémája csomósodik egybe, fonódik össze, másrészt arra, hogy a védelem történetének minden eleme, minden problémája mögött időben és térben milyen messzenyúló kapcsolatok állanak. A komplex igényű megközelítés — mely, úgy véljük, nemzeti történelmünk minden lényegesebb mozzanatában hasonló bonyolult és gazdag kapcsolatok feltárását eredményezheti — így alkalmas arra, hogy történelmünk egyes, önmagukban talán kisebb jelentőségű, vagy látszólag elszigetelt eseményeit is azok mélységében is bemutassa, így vezetve el egyrészt egy valóban dialektikus látásmódhoz, másrészt történelmünk szemléletének a provinciális, csupán hungarocentrikus kereteken messze túlmutató kitágulásához.

Második tanulságnak a téma komplex megközelítése során szükségképpen jelentkező sokoldalú igényeknek a vitában igen határozott megfogalmazását tekinthetjük. Annak felismerését, hogy — mint az elsősorban Benda elvtárs hozzászólásában fejeződött ki — a komplex megközelítés *egyrészt új és új típusú,* a polgári forráskutatás szemléletén már túllátva feltárt *forrásanyagot* igényel: elsősorban levéltári forrásanyagot — aminek kapcsán nem hagyhatjuk említés nélkül turkológusaink jelentős eredményeit —, de emellett a szükséghez képest a régészeti feltárások eredményeinek bevonását is. És

felhasználva az olyan tanulságokat, mint amelyeket — Csillag elvtárs tegnapi előadása alapján — a történeti tárgy (Makkai elvtárs hozzászólásában alkalmazott) elemzése képes nyújtani a történésznek. A komplex megközelítés tehát komplex forráskutatást is igényel.

Másrészt fel kell ismernünk, hogy a komplex megközelítés *új, tágabb szempontok* alkalmazását is követeli a történésztől: a feltárt esemény beillesztését lehetséges nemzetközi kapcsolataiba, mégpedig nemcsak eseménytörténeti, vagy politikai összefüggésekbe (amire elsősorban külföldi vendégeink cikkei és felszólalásai nyújtottak jó példát), hanem a hadtudomány, hadművészet egyetemes európai fejlődésébe (gondolok elsősorban Perjés elvtárs hozzászólására), vagy a kor tudományának fejlődésébe is (amire Makkai elvtárs hozzászólása tett célzást). Hogy ez az igény pl. éppen itt Szigetvár ostromának kapcsán milyen kézenfekvő, természetes és a szorosabban vett történeti kutatás igényein is tulajdonképpen már túlmutató, indokolt kívánalom, azt a Zrínyi-hagyomány — mint arra Angyal elvtárs mutatott rá — egész Délkelet-Európának, sőt a Habsburg-monarchia távolabbi népeinek történeti tudatában is elevenen élő volta bizonyítja.

Harmadrészt fel kell ismernünk, hogy a komplex megközelítés *új kutatási és elemzési módszerek, eljárások* alkalmazását is megkövetelheti a történésztől: a statisztika és a szociológia, esetleg — bizonyos sajátos esetekben — az agrotechnika vagy a műszaki tudományok egyes szakmai módszereinek alkalmazását. A történeti fejlődés igen lényeges elemeinek: a termelőerőknek vagy a társadalom struktúrájának alakulását a maguk teljes gazdagságában és bonyolultságában vizsgálva már egyre kevésbé elégedhetünk meg a történeti kutatás és elemzés eddigi hagyományos eszközeivel. A Szigetvár védelmének tágabb — itt elsősorban a törökkor felé mutató — gazdasági és társadalomtörténeti problémáival kapcsolatos kutatás emlékülésünk során is jelentkező kérdőjelei is csak ezeknek az igényeknek jogosultságát igazolják.

A Szigetvári Emlékkönyv és a vita *harmadik* tanulsága újból a *történetírás felelősségére* figyelmeztet. Ma 400 éve ezen a helyen temetetlen halottak ezrei hevertek, és még füstölögtek a végsőkig védett vár üszkös romjai. Ma virágzó város áll ezen a helyen. Abban, hogy a mai utódokban az életüket itt feláldozó elődökről milyen kép fog továbbélni, a történész felelőssége az elsődleges. S éppen ezért nem elégedhetünk meg csupán a történeti valóság szakszerű kutatásával, feltárásával és rekonstruálásával — s még azzal sem, ha mindezt úgynevezett „népszerű" formában olvasóink elé tudjuk tárni. A történelmi mű tömeghatása nem csupán egyszerűen stílus kérdése: ennél több — véleményem szerint alapvetően azon múlik: mennyiben tudott a történész ráhangolódni a társadalom élő, történeti tudatára. Félreértés ne essék: nem azt kívánom mondani, hogy a történész vegye át, vagy éppen segítsen még nagyobbra növeszteni ennek a történeti tudatnak összes torz kinövését, illuzionizmusát, esetleg reakciós vonását. De látnunk kell: éppen a kinövéseknek, sallangoknak, torzulásoknak leküzdése érdekében a történésznek gondosan tanulmányoznia kell ezt a történeti tudatot, ki kell keresnie belőle a pozitív elemeket, mondanivalóját erre kell ráhangolnia, ennek támogatásával kell kibontania. A történeti tudat formálását nem engedhetjük át történeti szakismeretekben hiányos felkészültségű filmeseknek, tévéjátékok, színművek vagy regények íróinak. A történésznek irányítóan, tevékenyen, közvetlenül is be kell kapcsolódnia ebbe a munkába, és éppen azokon a pontokon, ahol ez a tudat valóban korrekcióra szorul: felelőssége alól csak ekkor érezheti felmentve magát. Szigetvár évfordulója és Zrínyi és társai alakjának a történeti tudatban máig élő és oly jelentős szerepet játszó példája csak aláhúzza ezt és ülésszakunk harmadik tanulságaként erre figyelmeztet.

Megköszönve a rendező szervek — köztük Baranya megye és Szigetvár város Tanácsa illetékeseinek — gondos és eredményes előkészítő és szervező

tevékenységét, a Szigetvári Emlékkönyv szerkesztőjének és munkatársainak, ülésszakunk előadóinak és hozzászólóinak — köztük különösen kedves külföldi vendégeinknek — magas színvonalú, az emlékkönyv és ülésszakunk eredményességét döntően elősegítő munkáját és a megjelentek szíves figyelmét — tudományos ülésszakunkat ezennel bezárom.

SZEMLE

SZIGETVÁRI EMLÉKKÖNYV

(Szerkesztette: Rúzsás Lajos, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 402 o.)

Az Akadémia Kiadó gondozásában látott napvilágot a Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének kiadványa, a Szigetvári Emlékkönyv. A reprezentatív külalakban megjelent munka méltó emléket állít Szigetvár ostromának 400. évfordulója alkalmából azoknak a hősöknek, akiknek neve nemcsak a magyar nép történetének oly sok harcot tartalmazó könyvébe íródott be maradandóan, hanem Európa népeinek történelemkönyvébe is. Szigetvár „Ostromát — olvashatjuk az emlékkönyv előszavában — Magyarország határain túl is feszült figyelem kísérte, és elestétől visszhangzott Közép-Európa. Azóta évszázadok peregtek le. A történészek ezalatt vissza-visszatértek ehhez a nagy horderejű eseményhez. Munkáik elsősorban hadi szempontból foglalkoztak vele. Nem vizsgálták Szigetvár jelentőségét oly nagy és széles körben, mint aminő nagy és széles körben küzdelmét egykor, a XVI. században figyelték. Most, a négyszázadik évfordulóra a történészek, e kötet munkatársai egymást támogatva megkísérelték, hogy közeli és távoli szempontokra kiterjedően világot vessenek Szigetvár ostromának okaira, lefolyására és következményeire."[1]

1 A Szigetvári Emlékkönyv. 7. o.

Az emlékkönyv négy részre tagozódik: Szigetvár ostroma; Magyarország honvédelmi harcának jelentősége; Magyarország honvédő harca és Európa, valamint Szigetvár emléke.

A Szigetvár ostromával foglalkozó részt *Benda Kálmán:* Zrínyi Miklós, a szigetvári hős c. tanulmánya nyitja meg. A szerző mindjárt a bevezető sorokban rámutat arra a hiányosságra, hogy történetírásunk mind a mai napig adós Zrínyi Miklós életrajzával. Pedig a szigetvári hős ama kevesek közé tartozik — állapítja meg —, akik a magyar történelemből világhírnévre emelkedtek. Az emlékkönyvben megjelent rövid tanulmány természetesen nem pótolhatja történetírásunk hiányosságát, mégis értékes tájékozódást nyújt az olvasó számára ahhoz, hogy mai marxista történetírásunk hogyan értékeli Zrínyi Miklós alakját. Az élvezetesen szép, s az évforduló ünnepélyes megemlékezéséhez illő stílusú tanulmány vázlatosan végigkíséri Zrínyi életútját születésétől haláláig, nem hallgatva el életének, egyéniségének árnyoldalait sem. Zrínyiben nemcsak a török ellen küzdő hős katonát mutatja be, hanem a hatalmaskodó és birtokszerző nagybirtokost is. Azonban állást foglal amellett, ha a hatalmakodásban versengő nagybirtokosokat a történelem mérlegére helyezzük, az ítéletet tetteik felett elsősorban annak alapján kell kimondanunk, hogy honvédő kötelességüknek hogyan tettek eleget." Ez az erkölcsi szempontokat is magában foglaló különbségtevés választja el egymástól a csak rablólovag Serédi Gáspárt, Északkelet-Magyarország egyik legnagyobb birtokszerzőjét vagy Perényi Pétert, a különben vitéz nádorfit és Nádasdy Tamást, Eger védőjét Dobó Istvánt vagy éppen Zrínyi Miklóst."[2]

Tayyib Gökbilgin török történész: Nagy Szolimán 1566. évi Szigetvár elleni hadjáratának előzményei c. írásában török források alapján rövid vázlatát adja az ostromot megelőző haditerveknek, illetve az 1566. évi hadjárat okainak. A tanulmány hiányosságaként kell megemlíteni, hogy nem foglal határozottan állást a különböző török krónikások eltérő véleményeinek problematikájában, hanem csak felsorolja a különböző nézeteket.

A kiadott források és feldolgozások meglehetősen széleskörű felhasználásával, elemző egybevetésével készült *Bende Lajos:* Sziget ostroma 1566-ban c. tanulmánya. Részletesen ismerteti a hadszínteret, Zrínyi előkészületeit, a vár körülzárását, az Újváros, Óváros, majd a vár ostromát, továbbá Zrínyi kirohanását és a belső vár elestét. A hősi harc jelentőségét *Rúzsás Lajos* fogalmazza meg tömören a kötet előszavában: „A török hatalom felfelé ívelése — noha nem Szigetváron, de Szigetvárnál tört meg". „A társadalmi fejlődése miatt gyengülő török állam 1566 után, Szigetvár eleste után Közép-Európát meghódítani nem tudta. Egészen még Magyarországot sem... A küzdelem Szigetvár eleste után mintegy állóháborúvá vált."[3]

A „Magyarország honvédelmi harcának jelentősége" címet viselő második részben közölt tanulmányokból annak az országrésznek a pusztulása tárul elénk, amelyet előzőleg Szigetvár védett. *Reuter Camillo:* A török hódoltság emléke a baranyai helynevekben, *Káldy-Nagy Gyula:* Török adólajstrom Baranyából a XVI. századból, *T. Mérey Klára:* Somogy megye pusztulása Szigetvár eleste után, valamint *Rúzsás Lajos:* Városi fejlődés a Dunántúlon a XVI—XVII. században című tanulmányai széleskörű adatok tükrében bemutatják, hogy a vár eleste után Dél-Dunántúlon milyen mértékben pusztult elsősorban a falvak lakossága, s ennek következtében, hogyan maradtak egyre nagyobb területek elhagyottan, s hogyan akadt meg a városi fejlődés is kezdeti, mezővárosi fokon. Sőt a háborúk végül valamennyit faluvá süllyesztették vissza. Ezek az írások kimagasló értékű adatokkal segítik elő a török hódoltság magyarországi hatása pontos képének megrajzolását.

A „Magyarország honvédő harca és Európa" címet viselő harmadik rész két külföldi szerző német nyelven megjelent tanulmányát foglalja magába. *(Georg Wagner* osztrák történész: Maximilian II., der Wiener Hof und die Belagerung von Sziget, *Cyril Horaček* csehszlovák történész: Der Beitrag der böhmischen Länder zum Feldzug 1566.) E tanulmányok is alátámasztják azt a megállapítást, hogy a Nyugat a XVI. században mennyire defenzív magatartást tanúsított a törökkel szemben. Számos gazdasági és politikai tényező eredményeként a Habsburg-ural-

2 Uo. 29. o.
3 Uo. 9. o.

kodók nem tűzték ki hadászati célként a török kiszorítását Magyarország területéről, hanem még a legközelebb fekvő Dunántúlt is a Rábáig feladva, katonailag csupán védekezésre szorítkoztak. E katonai defenzitásnak eredménye volt többek között Szigetvár ostromának tétlen szemlélése is a győri táborban. Az uralkodó katonai elv az volt, hogy a Német-Római Birodalom határait kell védeni, és csatát csak akkor kockáztatni, ha Bécs vagy közvetlenül az örökös tartományok forognak veszélyben.

E két tanulmányt olvasva úgy véljük, nem alaptalanul merül fel a kérdés: Vajon indokolt volt-e ezeket az emlékkönyvben német nyelven közzétenni? Ezzel ugyanis számos, németül nem, vagy csak kevéssé tudó olvasót megfosztottak annak lehetőségétől, hogy megismerjék e két külföldi szerző nem egy értékes gondolatot tartalmazó munkáját. Úgy véljük, a német nyelvű közlést nem indokolja kellőképpen az a körülmény sem, hogy számos korabeli forrás került a jegyzetapparátusban idézésre, hiszen ezt meg lehetett volna tenni két nyelven is.

A Szigetvár emlékével foglalkozó negyedik rész *Waczulik Margit:* Szigetvár 1566. évi ostroma az egykorú történetírásban című tanulmánya vezeti be. A szerző az egykorú jelentésektől és krónikás irodalomtól kezdve a külföldi történetírás Szigetvár ostromával foglalkozó feldolgozásáig széles skálában tájékoztat a felhasználható forrásokról. Érdekesen mutat rá tanulmánya végén, hogy a külföld számára a magyarországi törökellenes harcok miért csupán múló szenzációkat jelentettek: „Európát ebben az időben a reformáció és ellenreformáció problémái, főleg pedig az erre az időre már félelmetesen nagyra nőtt Habsburg-hatalom elleni küzdelmek érdekelték. A török elleni harcot a kortársak mint a birodalom egyik problémáját fogták fel, saját érdekeiket nem látták veszélyeztetve. A magyarság sorsa iránt pedig kevés együttérzést mutattak. Inkább az volt az érdekük, hogy a Habsburg-hatalom helyzete ezen a területen is bizonytalanságban maradjon. A birodalom is másodrendűként kezeli a magyar—török kérdést egészen a XVII. század nyolcvanas éveiig. Török elleni harcainkra valóban ráillik a költő Zrínyi megjegyzése: „... bizonyára az mi sebünk senkinek nem fáj úgy, mint minekünk, senki nem érzi úgy nyavalyánkat, mint mi."[4]

Tóth István: A szigeti hős alakja a magyar irodalomban c. tanulmányában bemutatja Zrínyit a reneszánsz irodalom tükrében, az eposzok világában, a felvilágosodás fényében, a reformkor szemléletében, a XIX. század második felének irodalmában, valamint a XX. század mérlegén. „Szeretnénk — fejezi be tanulmányát —, ha a különböző művek koronként változó eszmeiségéből Zrínyinek és a szigeti hősöknek évszázadokon át nagyra értékelt, íróink által szenvedélyes lelkesedéssel kibontott hazaszeretete, tettekben megnyilatkozó helytállása messzire világító példa lenne a magyar nép szellemi és erkölcsi felemeléséért folytatott mai munkánkban is."[5] Méltó ehhez a honvédelmi nevelés szempontjából is oly fontos gondolathoz az idézett Garay-versrészlet is: *Csak törpe nép felejti ős nagyságát / Csak elfajult kor hős elődöket; / A lelkes eljár ősei sírlakához / S gyújt régi fénynél új szövétneket.*

Czennerné Wilhelmb Gizella: A Zrínyi család törökellenes harcai a XVI—XVIII. század képzőművészetében című, rézkarcokkal és rézmetszetekkel bőven illusztrált tanulmánya értékesen egészíti ki az emlékkönyv gazdag anyagát. Úgyszintén *Sonkoly István:* Zrínyi alakja zeneirodalmunkban című tanulmánya is. Szigetvár hősei azonban nemcsak a magyar zeneirodalomra hatottak — állapítja meg befejező soraiban —, hanem mindazoknak a népeknek a zenéjére is, melyek e nagy küzdelemben részt vettek.

Babics Andrásné bibliográfiája, ha nem is teljes, de meglehetősen átfogó, részletes képet nyújt a szigetvári Zrínyi Miklóssal foglalkozó forrásokról. Mindenekelőtt a XVI. századi forrásokról és feldolgozásokról, majd a XVII—XX. századiakról is — sőt a Zrínyi hőstettével foglalkozó kisebb cikkekről, valamint a szépirodalmi feldolgozásokról és versekről is. Alaposságát bizonyítja, hogy még a megjelenés alatt álló munkákat is ismerteti a bibliográfia végén.

Német nyelvű összefoglalás zárja az értékes emlékkönyvet.

A Szigetvári Emlékkönyv széles skálájú, szerteágazó anyagával túlmutat a szigeti ostrom egyszerű bemutatásán. Bizonyítja azt is, hogy Magyarország lakossága

[4] Uo. 306. o.
[5] Uo. 343. o.

milyen oroszlánrészt vállalt a törökellenes harcokból, vér- és anyagi áldozatokból. Ennek bemutatása többek között azért is fontos, mert a mai nyugat-európai történetírás elismeri ugyan, hogy nagy áldozatokkal járt a törökellenes küzdelem, de úgy tekinti, hogy általában a Habsburg-országok hozták az áldozatot, vagy pedig, hogy főként az osztrák örökös tartományok. „... a német Délkelet hordozta a háborúk főterhét, és a Kelet nagy támadását Közép-Európa ellen az hárította el" — idézi *W. Schlesinger* 1957-ben megjelent munkájából *Rúzsás Lajos*. Ezzel szemben pedig az az igazság, állapítja meg *Rúzsás Lajos*, „... hogy az áldozatot, a fő terhet hosszú időn át, Szigetvár ostromától a törököt kiűző háborúig a Habsburg-országok közt nem a hadszíntér mögötti, hanem főképpen a hadszíntérré vált, elsősorban a magyar és a horvát, viselték."[7] Ez az értékelés — véleményünk szerint — minden esetleges nemzeti túlzástól, túlértékeléstől mentesen tükrözi a pontos helyzetet a török elleni harc áldozataiból vállalt részesedés tekintetében.

Nincs szó arról, hogy a Szigetvári Emlékkönyvet nem lehetett volna még gazdagabbá, szélesebb skálájúvá tenni újabb tanulmányokkal, nem utolsósorban régészeti eredményeket ismertető munkákkal. Ilyenek megjelenése különben folyamatban is van. A mű azonban így is méltó emléket állított azoknak a hősöknek, akik 400 évvel ezelőtt legdrágább kincsüket, megismételhetetlen életüket áldozták a haza védelmében.

N. L.

6 Die geschichtliche Stellung der mittelalterlichen Ostbewegung. Historische Zeitschrift, Bd. 183. 1957. 541—542. o.
7 Uo. 11. o.

HÍREK

NEMZETKÖZI TÖRTÉNÉSZKONFERENCIA BUDAPESTEN A DUNA VÖLGYI ORSZÁGOK SZEREPÉRŐL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

A nemzetközi kongresszusok, konferenciák és symposiumok napjaink tudományos életének számottevő részét alkotják. Jelentőségük nem annyira új gondolatok felvetésében, mint inkább egymás álláspontjának megismerésében s a felmerült vitás kérdések tisztázásában rejlik.

A FIR 1966. október 13—15-i budapesti nemzetközi történészkonferenciája csupán az első követelményt — a vitás kérdések felvetését oldotta meg maradéktalanul. Ez természetesen önmagában is jelentős eredmény. A Duna völgyi országok bonyolult, százados, nacionalista ellentétektől és előítéletektől terhes története, ingadozásuk a második világháború alatt a fasiszta és az antifasiszta koalíció között, a népek felszabadító mozgalmainak sajátos problematikája Európa legújabbkori történetének talán legkevésbé tisztázott és legnehezebben megérthető kérdéseit foglalja magában. A megoldást még az a körülmény is súlyosbítja, hogy a problémák egy részét máig sem tekinthetjük lezártnak, s ezek a túlnyomórészt nacionalista jellegű ellentétek mély nyomot hagynak az egyes történészek tudományos állásfoglalásaiban is.

Ám mindjárt hozzá kell tennünk, hogy az érintett nacionalista ellentétek nem robbantak ki élesen a konferencián. A résztvevők — gyakran túlzottan is tisztelve egymás álláspontját — csak ritkán bocsátkoztak vitába egyik vagy másik nézettel, s még a szabad vitában is inkább kiegészíteni, semmint megcáfolni igyekeztek egymás állításait. Jellemző pl., hogy McGack chicagói professzor jószándékú, de még burzsoá szempontból is elavult nézeteket hangoztató hozzászólása — a Szovjetunió politikája és a délkelet-európai felszabadító mozgalmak 1944-ben — sem váltott ki különösebb vitát.

Ez a magatartás kétségtelenül barátságos, megértő légkört teremtett a konferencián, s hozzásegített jó személyi kapcsolatok kialakításához, de egyben megakadályozta a felmerült kérdések tisztázását, s azt eredményezte, hogy a konferencián sem alakulhatott ki szinte egyetlen kérdésben sem egységes álláspont. A referátumok és hozzászólások többnyire egymás mellett hangzottak el, s csak ritkán találkoztak. Sajátságos viszont, hogy ez a párhuzamos vonalvezetés még az egyes referátumokon belül is fellelhető volt. A legtöbb beszámoló a két fő kérdéscsoportot — a kormányok politikáját s a népek felszabadító mozgalmait — külön témaként kezelte, s csak ritkán mutatott rá a kettő között fennálló összefüggésekre.

A fentiek természetesen nem zárják ki, hogy az egyes referátumok önmagukban nem hoztak értékes tudományos eredményeket. Megismertetik a jelenlevőkkel az egyes országokban folyó kutatás jelenlegi állását. Különösen színvonalas referátumot tartott: Boltin (Szovjetunió), aki a Szovjetunió és a Duna völgyi országok népei, valamint kormányai között kialakuló kapcsolatokat ábrázolta sokoldalúan és meggyőző erővel; Colotti (Olaszország), aki az olasz külpolitika balkáni orientációjának egyes fázisait vizsgálta, s közben rámutatott a fasiszta blokk vezető országai között fennálló mélyreható ellentétekre; Broszat (Német Szövetségi Köztársaság), aki a fasiszta koalíció kialakulásának és megszilárdulásának, valamint a bomlás kérdéseinek folyamatát tárta fel tudományos alapossággal s több erősen vitatható megállapítással; végezetül, de nem utoljára Juhász Gyula—Tilkovszky Loránt—Kerekes Lajos közös munkája, a magyar referátum, amelynek nemcsak magas

tudományos színvonala dicséretes, hanem az a törekvése is, hogy minden nacionalista túlzást elkerülve, őszintén és reálisan tárja fel és értékeli a tényeket.

Szorosan vett területünk, a hadtörténetírás, a téma jellegénél fogva némileg háttérbe szorult a konferencián. Az ellenállási mozgalmak történetének feldolgozásánál is inkább bel- és külpolitikai kérdések kerültek előtérbe. Az egyes hadtörténész hozzászólók is többnyire kiegészítették, katonai oldalról alátámasztották a politikai történészek következtetéseit. Ennek során több jelentős hadtörténelmi kérdés is felmerült. Kiemeljük Csima János nagy figyelmet kiváltó felszólalását, aki a magyar vezérkar szerepét rendkívül gazdag dokumentációs anyag segítségével elemezte, valamint Gazsi József, Horváth Miklós, Mucs Sándor és Borus József hozzászólását. Nevezettek értékes adalékok szolgáltatásával járultak hozzá a konferencia sikeréhez.

„Verba volant, scripta manent" — tartja a régi latin közmondás. E konferencia eredményei is csak akkor válhatnak igazán maradandóvá, ha legalábbis a referátumokat és a fontosabb hozzászólásokat az utókor számára is közkinccsé tesszük.

R. Gy.

MARKÓ ÁRPÁD

a történettudományok doktora

1885—1966

A régi felszabadulás előtti hadtörténész nemzedék utolsó, egyben legnagyobb képviselőjének kezéből esett ki a toll. Halálával elveszítettük nemcsak a XVII. és XVIII. századi, de az egész magyar hadtörténelem kimagasló művelőjét.

Katonai múlt után kezdett történelemkutatással foglalkozni, hasonlóan több tiszttársához. Közülük ő tette meg a leghosszabb utat: a Habsburg-monarchia tisztjéből, az ellenforradalmi korszak Tudományos Akadémiájának levelező tagjából élete utolsó szakaszában a történettudományok doktora, a népi szocialista Magyarország megbecsült tudósa lett.

Markó Árpád 1885-ben született a Felvidéken, s iskoláinak elvégzése után a katonai pályát választotta. Még be sem töltötte 21. életévét, amikor 1906 augusztusában a bécsújhelyi katonai akadémia elvégzése után tiszté avatták. Ettől kezdve 34 éven át hordta az egyenruhát. Csapattisztként vett részt az első világháborúban, majd a húszas években a Hadtörténelmi Levéltárba kapott beosztást. A harmincas években a levéltár egyik vezetője. 1938. november 1-ével ezredes, majd 1940. május 1-én nyugállományba helyezték.

A régi m. kir. Hadtörténelmi Levéltár fő munkája Markó Árpád működésének idején „A világháború 1914—1918" című terjedelmes sorozat volt. Ez a munka nagyfokú lekötöttséggel járt, sokaknak egyoldalúságot eredményezett. Markó Árpád ilyen körülmények között is színvonalas, időtálló tevékenységet fejtett ki. 1927-től kezdődően megjelent dolgozatai, később könyvei Zrínyi Miklóssal, a költővel kezdődően a kuruc szabadságharcon keresztül Kossuth törökországi emigrációban folytatott katonai tanulmányaiig jó két évszázad magyar és részben egyetemes hadtörténelmét fogják át.

Kutatásainak középpontjában mindvégig a hadtörténelem állott, de ezt a legtágabban értelmezte. Érdekelték a csaták és a hadjáratok, tanulmányozta a hadszervezetet és a fegyvereket. Kitűnő katonaportrékat rajzolt, figyelemmel kísérte a hadművészet fejlődését, nem tévesztve szem elől a politikai, sőt művelődéstörténeti vonatkozásokat sem. Markó Árpád egyszemélyben volt elméletileg képzett, gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező katona és szakmailag alaposan felkészült történész. E körülmény írásainak kezdettől fogva rangot és tekintélyt biztosított.

Kutatási területe visszanyúlt a török—magyar harcok időszakáig. Különösen szívesen foglalkozott Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér tevékenységével, neki köszönhetjük Zrínyi katonai munkáinak első kritikai kiadását.

Legkedvesebb témája a nagy kuruc szabadságharc katonai története — ebben magának II. Rákóczi Ferencnek a tevékenysége volt. Alapos, több évtizedes kutatással tárta fel a kuruc hadsereg történetét, a harc fény- és árnyoldalait, Rákóczi szerepét, a főúri vezetésből adódó problémákat, a fegyelem kérdéseit. Munkái úttörő jellegűek és időtállók: a XVIII. század elejének katonai történetével lehetetlen foglalkozni e munkák ismerete nélkül.

Ismételten kutatta a XVIII. század közepén és végén vívott harcokat, háborúkat. A magyar huszárságról előtte is többen írtak, de eddig ő rajzolt legreálisabb képet erről a nemzetközi hírű, abban az időben legendás fegyvernemről. Hadik András tábornagyról szóló munkájában a katonai kérdéseket igyekezett a gazdasági fejlődéssel kapcsolatban szemlélni, e könyv a felszabadulás előtti hadtörténeti irodalom egyik legjobb terméke.

Érdekelte az 1848—49-es szabadságharc katonai története, Kossuth katonai tudományos munkássága. Több alkalommal foglalkozott elméleti kérdésekkel, a katonai tapasztalatok felhasználásával, cikksorozatot írt a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéről, összeállította a Magyar Tudományos Akadémia katonatagjainak életrajzát.

Markó Árpád több évtizeden át tevékenyen vett részt a Magyar Történelmi Társulat munkájában, 1932-től haláláig tagja volt az igazgatóválasztmánynak. A Hadtörténelmi Közleményeknek 1927-től ugyancsak haláláig állandó munkatársa volt.

Munkatársai és barátai tisztelettel gondolunk rá vissza; emlékében a munkát, a sokoldalúan alkotó tevékenységet, a tudomány előrevitelére való szakadatlan törekvést őrizzük.

TARTALOM

I. TUDOMÁNYOS EMLÉKÜLÉS
(Pécs, 1966. szeptember 9.)

***	Szigetvár 1566—1966 — — — — — — — —	769
FÖLDVÁRI JÁNOS	Megnyitó — — — — — — — — — —	770
SINKOVICS ISTVÁN	A török elleni védelem fő kérdései — — — —	772
TAYYIB GÖKBILGIN	Szigetvár ostroma és elfoglalása 1566-ban (Török források szerint) — — — — — — — —	793
CYRIL HORÁČEK	Az oszmán birodalom és a közép-európai rendi államok a XVI. században — — — — — —	800
GEORG WAGNER	Szigetvár felmentésének akadályai 1566-ban —	807
BENCZÉDI LÁSZLÓ	Katonarétegek helyzete a török elleni várháborúkban — — — — — — — — — —	821
CSILLAG FERENC	Magyar és török fegyverek a XVI. század közepén — — — — — — — — — — —	828
HORVÁTH MIKLÓS	Szigetvár védelmének néhány katonai kérdése	844
PERJÉS GÉZA	Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdése — — — — — — — — —	862
SZEBENYI PÉTER	Szigetvár 1566-os ostroma az általános és középfokú történelemtanításban — — — — — —	873
NAGY LÁSZLÓ	A Habsburg-hatalom XVI. századi magyarországi török politikájának problematikájához — — —	878
RÁZSÓ GYULA	Az osztrák hadsereg hadművészetének és szervezetének néhány problematikája a XVI. században	883

II. TUDOMÁNYOS EMLÉKÜLÉS
(Szigetvár, 1966. szeptember 10.)

RÚZSÁS LAJOS	Bevezető a Szigetvári Emlékkönyv vitájához —	893

HOZZÁSZÓLÁSOK A SZIGETVÁRI EMLÉKKÖNYV VITÁJÁHOZ

BENDA KÁLMÁN	— — — — — — — — — — — — — —	897
HECKENAST GUSZTÁV	— — — — — — — — — — — — — —	900

TÓTH SÁNDOR — — — — — — — — — — — — — — 903
MAKKAI LÁSZLÓ — — — — — — — — — — — — — — 904
PERJÉS GÉZA — — — — — — — — — — — — — — 905
HORVÁTH MIKLÓS — — — — — — — — — — — — — — 906
KOPASZ GÁBOR — — — — — — — — — — — — — — 907
ANGYAL ENDRE — — — — — — — — — — — — — — 908

VÁLASZ A FELSZÓLALÁSOKRA

RÚZSÁS LAJOS — — — — — — — — — — — — — — 911

ELNÖKI ZÁRSZÓ

VÖRÖS KÁROLY — — — — — — — — — — — — — — 914

SZEMLE

N. L. Szigetvári Emlékkönyv (Ismertetés) — — — 917

HÍREK

R. GY. Nemzetközi történészkonferencia Budapesten a Dunavölgyi országok szerepéről a második világháborúban — — — — — — — — — 921

Markó Árpád: 1885—1966 — — — — — — 923

Megemlékezés — — — — — — — — — 923

СОДЕРЖАНИЕ

I. НАУЧНАЯ ВОСПОМИНАТЕЛЬНАЯ СЕССИЯ (Г. ПЕЧ 9 сентября 1966 г.)

* * *	Сигетвар 1566—1966	769
Янош ФЕЛЬДВАРИ	Вступительное слово	770
Иштван ШИНКОВИЧ	Важнейшие вопросы обороны от турок	772
Тайиб ГОКБИЛГИН	Осада и взятие Сигетвара в 1566 г. (по турецким источникам)	793
Цирил ХОРАЧЕК	Османская держава и среднеевропейские сословные государства в XVI-ом веке	800
Георг ВАГНЕР	Препятствия освобождения Сигетвара в 1566 г.	807
Ласло БЕНЦЕДИ	Положение солдатской прослойки в крепостных войнах против турков	821
Ференц ЧИЛЛАГ	Венгерское и турецкое оружия в середине XVI-ого века	828
Миклош ХОРВАТ	Некоторые военные вопросы обороны Сигетвара	844
Геза ПЕРЬЕШ	Военные вопросы европейских войн османской держави	862
Петер СЕБЕНЬИ	Осада Сигетвара в 1566 г. в преподавании истории в общеобразовательных и средних школах	873
Ласло НАДЬ	К проблематике турецкой политики Габсбургской империи проведённой в Венгрии в XVI веке	878
Дюла РАЖО	Некоторые проблемы военного искусства и организации австрийской армии XVI века	883

II. НАУЧНАЯ ВОСПОМИНАТЕЛЬНАЯ СЕССИЯ (Г. СИГЕТВАР 10 сентября 1966 г.)

Лайош РУЖАШ	Вступительное слово к дискуссии о Юбилейном Сборник «Сигетвар»	893

ВЫСТУПЛЕНИЯ К ДИСКУССИИ О ЮБИЛЕЙНОМ СБОРНИКЕ СИГЕТВАР

Калман БЕНДА		897
Густав ХЕКЕНАСТ		900

Шандор ТОТ — — — — — — — — — — — — 903
Ласло МАККАИ — — — — — — — — — — — — 904
Геза ПЕРЬЕШ — — — — — — — — — — — — 905
Миклош ХОРВАТ — — — — — — — — — — — — 906
Габор КОПАС — — — — — — — — — — — — 907
Эндре АНДЯЛ — — — — — — — — — — — — 908

ОТВЕТ НА ВЫСТУПЛЕНИЯ

Лайош РУЖАШ — — — — — — — — — — — — 911

ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНОЕ СЛОВО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ

Карой ВЕРЕШ — — — — — — — — — — — — 914

РЕЦЕНЗИИ

Л. Н. Юбилейный сборник «Сигетвар» (аннотация) — 917

НОВОСТИ

Д. Р. Международная конференция историков в Будапеште о роли дунайских стран во второй мировой войне — — — — — — — — — — — — 921

АРПАД МАРКО: 1885

Некролог — — — — — — — — — — — — 923

INHALT

I. WISSENSCHAFTLICHE GEDENKUNGSVERSAMMLUNG
(Pécs 9. September 1966.)

***	Szigetvár 1566—1966 — — — — — — — —	769
JÁNOS FÖLDVÁRI	Eröffnung — — — — — — — — — —	770
ISTVÁN SINKOVICS	Die wichtigsten Fragen der Verteidigung gegen die Türken — — — — — — — — —	772
TAYYIB GÖKBILGIN	Die Belagerung und Einnahme Szigetvárs (nach türkischen Quellen) — — — — — — — —	793
CYRIL HORÁČEK	Das Osmanische Reich und die Ständestaaten in Mitteleuropa im XVI. Jarhundert — — —	800
GEORG WAGNER	Die europäische Lage 1566 und die Gründe des Nichtensatzes von Szigetvár — — — —	807
LÁSZLÓ BENCZÉDI	Die Lage des Militärs in den Festungskriegen gegen die Türken — — — — — — — —	821
FERENC CSILLAG	Ungarische und türkische Waffen Mitte XVI. Jahrhunderts — — — — — — — — —	828
MIKLÓS HORVÁTH	Einige militärische Fragen der Verteidigung von Szigetvár — — — — — — — — —	844
GÉZA PERJÉS	Die militärischen Fragen der europäischen Kriege des osmanischen Reiches — — — — — —	862
PÉTER SZEBENYI	Die Belagerung Szigetvárs im Jahre 1566. in der allgemeinen und mittelstufigen Geschichtslehre	873
LÁSZLÓ NAGY	Zur Problematik der Türken-Politik der Habsburgmacht in Ungarn im XVI. Jahrhundert —	878
GYULA RÁZSÓ	Einige Probleme der Kriegskunst und Organisation des österreichischen Heeres im XVI. Jahrhundert — — — — — — — — — —	883

II. WISSENSCHAFTLICHE GEDENKUNGS VERSAMMLUNG
(Szigetvár 10. September 1966.)

LAJOS RÚZSÁS	Einleitung zur Debatte des Gedenkbuches von Szigetvár — — — — — — — — — —	893

DISKUSSIONSBEITRÄGE ZUR DEBATTE DES GEDENKBUCHES VON SZIGETVÁR

KÁLMÁN BENDA — — — — — — — — — — — — 897
GUSZTÁV HECKENAST — — — — — — — — — — — — 900
SÁNDOR TÓTH — — — — — — — — — — — — 903
LÁSZLÓ MAKKAI — — — — — — — — — — — — 904
GÉZA PERJÉS — — — — — — — — — — — — 905
MIKLÓS HORVÁTH — — — — — — — — — — — — 906
GÁBOR KOPASZ — — — — — — — — — — — — 907
ENDRE ANGYAL — — — — — — — — — — — — 908

BEANTWORTUNG DER DISKUSSIONS-BEITRÄGE

LAJOS RÚZSÁS — — — — — — — — — — — — 911

SCHLUSSWORT DES VORSITZENDEN

KÁROLY VÖRÖS — — — — — — — — — — — — 914

RUNDSCHAU

L. N. Das Gedenkbuch von Szigetvár Rezension — — 917

NACHRICHTEN

GY. R. Internationale Historiker-Konferenz in Budapest über die Rolle der Donauländer im zweiten Weltkriege — — — — — — — — — — 921

Árpád Markó: 1885—1966

In memoriam — — — — — — — — — — 923

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Angyal Endre, az MTA Dunántúli Tudományos Intézetének munkatársa (Pécs) — *Benda Kálmán* kandidátus, az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa — *Benczédi László* kandidátus, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa — *Dr. Cyril Horáček*, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Keleti Intézetének tudományos munkatársa (Prága) — *Csillag Ferenc* kandidátus és *Horváth Miklós* kandidátus (Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest) — *Földvári János*, Baranya megyei Tanács VB. elnökhelyettese (Pécs) — *Dr. Georg Wagner*, az Institut für Universalgeschichte, Internationales Forschungszentrum tudományos munkatársa (Salzburg) — *Heckenast Gusztáv* kandidátus, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa — *Dr. Kopasz Gábor*, a pécsi Állami Levéltár tudományos munkatársa — *Makkai László* kandidátus, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa — *Nagy László* kandidátus, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársa — *Perjés Géza*, a Magyar Tudományos Akadémia munkatársa — *Rázsó Gyula*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársa — *Rúzsás Lajos* kandidátus, az MTA Dunántúli Tudományos Intézetének főmunkatársa — *Sinkovics István* kandidátus, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem tanára — *Dr. Szebenyi Péter*, az Országos Pedagógiai Intézetének adjunktusa (Budapest) — *Dr. Tayyb Gökbilgin* egyetemi tanár (Istambul) — *Tóth Sándor*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársa — *Dr. Vörös Károly*, a Budapesti Történeti Múzeum múzeológusa.

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Főszerkesztő:

Sztana Béla

Tagok:

Csillag Ferenc, Horváth Miklós, Liptai Ervin, Mucs Sándor, Nagy Gábor, Tóth Sándor

Felelős szerkesztő:

Otta István

Szerkesztő:

Molnár Pál

A szerkesztőség címe:

Budapest, I., Kapisztrán tér 2. sz. Telefon: 360—764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó

Budapest, XIII., Dózsa György út 49. sz. Telefon: 409—550

Megjelenik negyedévenként

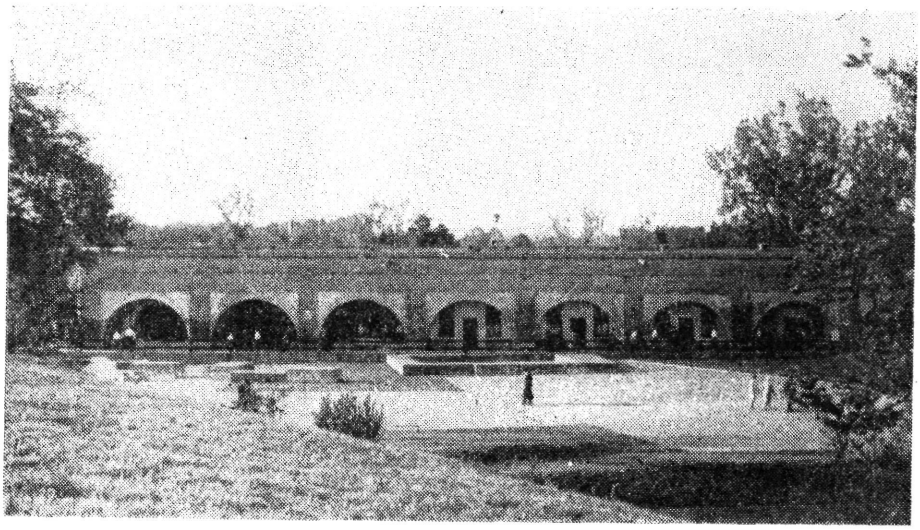
Egyes szám ára: 8 Ft. Előfizetési díj egész évre 32 Ft

Előfizethető: Posta Központi Hírlap Iroda 1. sz. Hírlapboltjában (Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky út 78. Telefon: 316—173), a Kiadóban és bármely postahivatalban.

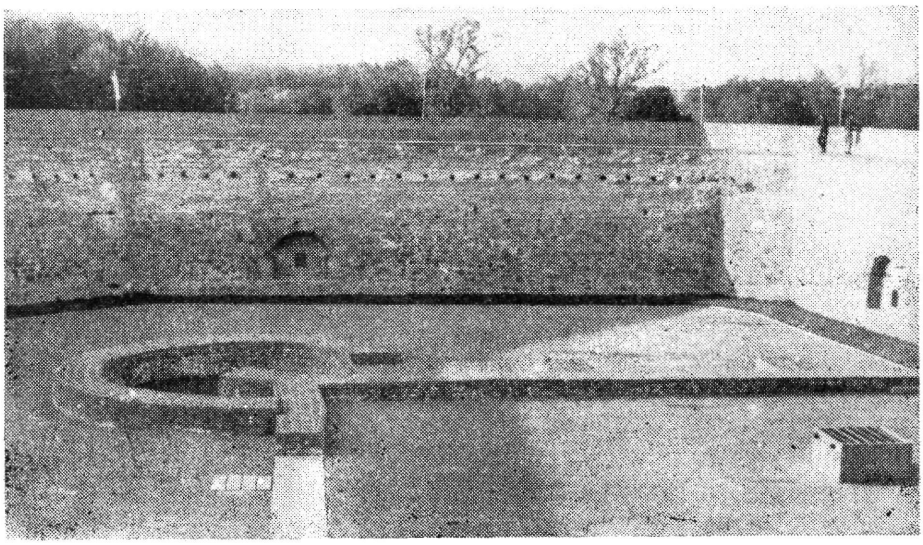
Csekkszámlaszám: Közületi 61066, egyéni 61297, vagy átutalás a Bp. MNB—8. sz. folyószámlájára.

INDEX: 25—371

6603468/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár I.

Kazamata-sor a vár északi oldalán

Szigetvár belső vára

(Molnár Pál felvételei)

Székely Bertalan: Zrínyi Miklós kirohanása

(Magyar Nemzeti Galéria tulajdona)